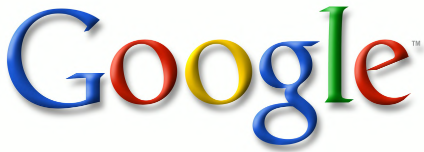

Google

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
ARTES SCIENTIA
1817

EGY MAGYAR FŐÚR

A XVII. SZÁZADBAN.

GRÓF CSÁKY ISTVÁN

ELETRAJZA.

A M. TUD. AKADÉMIA ALTAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ

IRTA

DEÁK FARKAS.

A M. T. AKAD. L. TAGJA.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST

KIADJA RÁTH MÓR.

1888.

ELŐSZÓ.

E legujabb művem, melyet a nagy közönség elé bocsátok, az előadott történelmi tényeket uj adatok nyomán, uj felfogással mutatja be. A szövegben foglalt eseményeket az okirattár nemcsak támogatja és megmagyarázza, de meg is szaporitja, a mennyiben az elbeszélés keretében nem lehetett minden részletre kiterjeszkedni. Mindazáltal az eredeti okiratok s levelek közlését szükre kelle szabnom s csak arra igyekeztem, hogy a közlöttek magokban véve is érdekes olvasmányul szolgáljanak.

A hol az oklevelek helye nincs megnevezve, ott a gróf Csáky-családnak Lőcsén és Kassán elhelyezett levéltára értendő. Kivételt csak a Mindszenti Krisztinához intézett érdekes levelek képeznek, melyek a gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárának missilisei közül valók.

Köszönetet kellene mondanom a különböző levéltárak magas miveltségü tulajdonosainak és

lelkes vezetőinek, kik engem annyi szivességben és előzékenységben részesitettek, de bár hosszu sort kellene előszámlálnom, még is annak, ki engem legtöbb adattal látott el, már egy jó szót se mondhatnék, mert a barátságos öreg Mercz Pál, a Szepesség- és a gróf Csákyak történetének *vivum archivuma* már évek óta jobblétre szenderült. Igy hát mindnyájok iránt csak együttesen fejezem ki legforróbb hálámat.

És most művemet nagy utjára bocsátva, azzal az édes reménynyel várom t. olvasóim kegyes birálatát, hogy az bizonynyal további munkára fog serkenteni.

Budapest, 1883. márczius 4-én.

Deák Farkas.

ELSŐ RÉSZ.

CSÁKY ISTVÁN GYERMEKKORA ÉS IFJUSÁGA.

1603. május 3-tól 1625 végéig.

I.

Szándékom megírni gróf Csáky István élettörténetét, mert ellenállhatatlan erővel vonz az igazságnak szeretete, s mert méltónak ítélem, hogy egyénisége erényeivel és hibáival együtt tisztán álljon előttünk, tanuságúl szolgálván a késő utódoknak. Nem tagadhatom azonban, hogy szándékom születésére és kivitelére ama felette ritka és szerencsés körülmény indított, hogy különösen a családi s más levéltárakban az adatoknak oly halmazát találtam, hogy 250 év előtt szerepelt hősöm életének csaknem minden napjáról biztosan számot adhatok, s egyszersmind ama kor társasélete, családi és közmüveltségi viszonyairól alkalom szerint egy-egy hü képet rajzolhatok.

Csáky életének első felét Erdélyben, másik részét Magyarországon töltötte, s mindkét helyen egyaránt nevezetes események központja volt. Mindazáltal alig van a XVII. századi történelmünk alakjai közt egy is, kiről a későbbi törté-

netírók több valótlanságot állítottak volna napjainkban is. Holott mint a történelmi nevezetességű Csáky család új alapítója s a mostan élő Csákyaknak törzsatyja, Erdélyországban fejedelmi trónkereső, Magyarországon nádori jelölt és tárnokmester; kinek három főrangú neje és kilenez gyermeke volt, ki a Csákyaknak csaknem minden birtokát maga egyedül szerezte, kissé több figyelmet érdemelt volna mintsem hogy komoly történelmi művekben is vagyonát elfecsérlőnek, léha udvaroncznak írják, s püspöknek, kanonoknak stb. tartsák.

Még legjobb nevű történetbuváraink közül is sokan csak napjainkban értesültek, hogy az 1630-ig Erdélyországban szereplő s az 1655-ben nádorságra kijelölt Csáky István egy és ugyanazon személy. Nevelte a krónikások és történetírók tévedéseit ama körülmény, hogy atyja Erdélyország generálisa és fia az országbíró szintén István volt, s így a XVII. századot egészen betöltő három István tetteit minduntalan összeviszsza cserélték.

Ide járui még az a könnyelműség, melylyel az erdélyi történetírók a Rákócziak és Kemény János érdekében gyártott czélzatos hagyományok szerint Csákyval elbántak. De nem levén czélom a polemizálás, előadom élettörténetét úgy, a mint a sokoldalú adatokból összeállítottam, s olvasóim bölcsességére bízom, hogy itéletet mondjanak: ha vajjon fényoldala lesz-e vonzóbb vagy ép hibái által fog-e érdekesebb lenni? Fog-e tanuságos lenni mint férj, apa és családalapító, mint hű alattvaló és államférfi, vagy ezután is csak egyszerű kegyencz marad? Új alakban fog-e feltűnni vagy régi képét ezután is megtartja? Tisztán

körvonalozott képviselője lesz-e századának vagy ezután is csak a krónikák és regék homályos ködében fog lebegni?

* * *

Csáky István, a mint ezt Wesselényi Anna az édes anyja a családi könyvbe saját kezeivel beírva emlékezetünkre hagyta, Abaujvármegyében Regete-Ruszkán 1603-ban május 3-án esteli hat óra felé született. Szülei akkor a Sáros- és Szádvára adományozási ügyének kimenetelét várták, mely szerencsés megoldást nyervén, ugyanazon családi könyv, s ugyanazon kéz jegyzése szerint még azon év augusztus hó 1-én Sárosvárába be is költöztek, így tehát a kis Csáky István gyermekségének első éveit a hatalmas Sárosvárában töltötte. Édes atyja azonban 1605 szeptember havában Medgyesen elhalálozván,[1] az édes anyának a rá szállott sokféle terhes ügy között nem kevés gondot adott négy gyermekének neveltetése is. Sírjába szállván a családfő, az özvegy nem sokáig maradott volt Sárosvárában, mely csak 12 évre inscribáltatott volt id. Csáky Istvánnak[2] s a mint ő szemeit behunyta, mindjárt jelentkeztek vágytársak, kik a felszabadulandó birtokokat felkérték maguknak.

Legtekintélyesebb és legbefolyásosabb ember volt ezek közt *Rákóczi Zsigmond* a felső-vadászi Rákóczi család nagyhatalmi állásának megalapí-

1 Eltemettetett Szalárdon Biharvármegyében. Lásd Bocskay István fejedelem levelét. Tört. Tár 1878. 26. lap.

2 Sárosvára (Sáros-) és Szádvára (Tornavármegyében) 1604 január havában 192,494 forintban idősb Csáky Istvánnak adatik 12 évre. Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 228 nro 15 és fasc. 784 nro 3, továbbá a Liber Regius nro 4 pagina 538.

tója, ki három neje Alaghy Judit, Gerendi Anna (erdélyi) és Telegdi Borbála által, valamint saját szorgalma, okossága s olykor erőszakossága által is temérdek vagyont szerzett már ekkoráig is. Bírta ugyanis már ez időben a felső-vadászi uradalmat, melyet atyja szerzett, Hernád, Németi és Ond helységeket, Basa pusztát, Zomborban és Megyaszón részbirtokokat Zemplénvármegyében, Tarczal mezővárost a szerencsi uradalmat, Onod és Debrő várát, Sajó-Szent-Péter helységet, Kisfalud pusztát, Mád mezővárost, 1601-ben szerezte meg 80-ezer aranyon a makoviczai urodalmat s ingó javakban is egész kincshalmazt szerzett. Szóval mint Eger vára főkapitánya, Heves- és Borsodvármegyék főispánja egy alkalmat sem mulasztott el vagyona szaporítására s családja tekintélyének emelésére.

Most is hogy id. Csáky István elhalt, azonnal jelentkezett az özvegynél, hogy ne törődjék a Sárosvára nagy birtokával, felszerelésével, lehető védelmével, hanem adja át neki, ő a rajta levő pénzt leteszi. Az asszony adósságait törlesztheti, más jószágait rendezheti, szóval özvegyi állapotát megkönnyítheti s addig beszélt és írogatott, míg végre Wesselényi Anna ráállott és hajlandónak mutatkozott az átadási szerződés megkötésére.[1] De a fösvény Rákóczi Zsigmondnak eszeágában sem volt a pénz lefizetése. Ő ugyanis 1607 elején erdélyi fejedelemmé választatván, de a trónkeresőkkel szemben megállani nem bírván, hajlandó volt az ifju Báthori Gábor részére lemondani — de a feltételek közt volt, hogy segítse őt Szádvár és Sárosvára birtokához, vagyis a közte

[1] Orsz. ltr. kincstári oszt N.R.A. fasc. 904 nro 10.

s özvegy Csáky Istvánné Wesselényi Anna közt megkötött szerződést segítse végrehajtani azáltal, hogy az ő kötelezettségét az özvegy irányában vállalja el. Báthori Gábor el is vállalta a Csákyné kifizetését, s a két vár és az uradalom még az 1608-ik év folytán átadatván a Rákóczi Zsigmond birtokába, [1] Wesselényi Anna gyermekeivel együtt kiköltözött belőle.

A későbbi adatokból úgy látszik, hogy Báthori Gábor fejedelem sem tett eleget igéretének; özv. Csákyné 1612-ben Szilágy-Somlyó várában lakott, ezt tán Báthori Gábor adta volt ideiglenes lakásnak, de az özvegy ugyanazon év máj. 24-én özv. Pacsot Ferenczné született Balassa Annához írt levelében kilátásba helyezi, hogy Somlyóról nem sokára elköltözik, s valószínű, hogy még azon év végén át is költözött a Biharvármegyében fekvő Adorján várába a Csákyak egyik ősi fészkébe, s ott említi állandó lakását Szalárdi is a következő 1613-ik esztendőben.

Wesselényi Anna fent említett levele szerint Báthori Gábor még mindig nem teljesítette tartozását, a mit Rákóczi Zsigmond helyett elvállalt volt, s az özvegy írja, hogy fia Istók, ki ekkor tizedik évében járt, tanítójával, Csejti urammal és nagybátyjával Wesselényi Pállal, bement Somlyóról Szebenbe, hogy a fejedelmi jóakaratot az árvák kielégítésére nézve személyes jelenlétökkel előmozdítsák, ez volt tehát Csáky István első fellépése 1612

2 A magyar kir. kamara biztosainak tiltakozása az orsz. ltrban. Irják a biztosok, hogy Szuhai Gáspár Rákóczinak szádvári kapitánya «cum indignatione» becsapta orruk előtt a vár kapuját, midőn tiltakozásukat elmondták a Rákóczi Zsigmond és Wesselényi Anna közt kelt szerződés érvényessége ellen. N.R.A. fasc. 904 nro 10.

máj. 15-én, mely «sétálást» az édes anyja nem igen javallott, mert «idegeníti a tanulástól», de az atyafiak s a tanácsurak szükségesnek mondották. Úgy látszik azonban, hogy itt se sokat végeztek, mert Báthori Gábor ügyei már ekkor felette rosszul állottak s később 1620-ból egy okírat maradt fenn, melynek tartama szerint özv. Csáky Istvánné és gyermekei egyfelől s Rákóczi György, Rákóczi Zsigmond és Pál másfelől Sáros vára és uradalma felől véglegesen kiegyezkedik. [1]

* * *

Mielőtt tovább mennénk, egy nevezetes körülményt kell megemlítenem, hogy t. i. *Csáky István* növendék korában testvéröcscsével *Lászlóval* együtt az evangelikus vallásból a római katholikus egyház kebelébe tért át, Wesselényi Anna maga buzgó katholikus volt, mint családjának minden tagja. Férje azonban az 1605-ben elhalt nagy Csáky István Kemény János *Önéletírása* szerint kegyes evangelikus ember volt, s fiai is a protestáns hitben születtek, kereszteltettek meg; a két fiú azonban, mint mondám, növendék korában a katholikus hitre tért, még pedig igen valószínü, hogy 1614 és 1620 között. Ugyanis a míg otthon tannltak a fiúk, nevelőjük valami családos ember volt, Csejti uram minden valószínüséggel valami protestáns tanító, s ez a fiúk körül van 1614-ig, 1620-ban Csáky István Bécsben tanul s öcscsének nevelője a derék pater *Simándy*, ki a következő években a gréczi egyetemre is kíséri Lászlót. Az áttérést maga

[1] Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 49. nro 74.

Csáky István is felemlíti végrendeletében, midőn Istennek hálákat ad érte stb. Úgy hiszem, Kolozsmonostoron történt, s Kornis Zsigmond a nagy katholikus főúr is befolyással lehetett a dologra, mert Csáky levelezéseiben Kornist mindannyiszor apjának szólítja; a mit vagy azért tett, hogy Kornis az áttérésnél atyáskodott körülte, vagy csak a kor szokása szerint, a mennyiben ez eset többször fordul elő, hogy fiatalabb ember hozzá jó indulattal viseltető idősebb embert gyakran szólít édes apám uramnak.

Csáky István tehát házi neveltetését bevégezvén s a római katholikus hitre térvén, 1620 körül Bécsbe ment, s pár évig ott tanult.[1] 1623-ban, tehát húsz éves korában már ismét otthon volt, s édes anyja oldala mellett a mezei gazdasághoz látott. Különös kedvelője levén a szép lovaknak egész életén át, már fiatal korában gondot fordított a lótenyésztésre, s a szép lovakat még jobbágyaitól is bevásárolta vagy más úton megszerezte.

Ez időből még egy feljegyzést találunk róla. Wesselényi Anna a maga és fiai szükségére rokonuktól a gazdag Prépostvári Zsigmondtól pénzt kért kölcsön s úgy látszik kapott is. De Prépostvári Fekete Jánoshoz, a Csákyak jószágigazgatójához levelet intézvén, egyebek közt írja, hogy a pénzt becsüljék meg, mert azt hallja, hogy Istók uram csak *mulatozással* tölti idejét, Nagybányán és Kolozsvárt is csak lovak hajtogatásával.

[1] Lásd dr. Ötvös Ágoston akadémiai székfoglalóját.

II.

Lehet, hogy Csáky Bécsből hazatérve, talán csakugyan keresett és talált az akkori időkben szokásos némi ifjukori *szórakozást* Nagybányán és Kolozsvárt, de hogy ez nem volt valami nagymérvü és lélekben járó, mutatja az, hogy minél hamarább meg akart házasodni és *családot alapítani*. E végre sürgette anyjával s öcscsével az osztályt is, hogy minél előbb maga ura lehessen.

Valószínü, hogy míg Bécsben tanult, meglátogatta nagybátyját Wesselényi Istvánt, kinek Tepliczen (Trencsénvármegyében Zsolna mellett) szép birtoka és kastélya volt, s így Nyitravármegyén végig kelle utazni, hol Gimesen és Tavarnokon lakott *báró Forgách Zsigmond* nádor harmadik nejével *báró Pálffy Katalinnal* s második nejétől *Thurzó Zsuzsánnától* született leánykájával *Forgách Évával.*

A nádor 1621 jun. 23-án Nagyszombatban elhalálozván, az özvegy véglegesen Tavarnokra tette át lakását, s az akkori idők szerint fényes udvart tartott. Csáky ez időben ismerkedett meg Forgách Évával, kit mostohája szigorúan őrzött. Tudjuk, hogy 1625-ben új év első napján kérette meg kezét, de Wesselényi Anna leveleiből azt is látjuk, hogy az ifju a mostoha anya kedve és akarata s a jó szokások ellen már azelőtt többször, egyedül is megfordult a tavarnoki kastélyban.

Özv. báró Forgách Zsigmondné báró Pálffy Katalin egyike volt az ország legtekintélyesebb úrasszonyainak, ki özvegyi és földesúri jogainak teljes tudatában kormányozta a kezén levő városokat,

községeket és uradalmakat.[1] Úgy akarta, hogy a világ is tudja meg és ismerje el, hogy ő Magyarország nádorispánjának özvegye.

Édes atyja a nagy hazafi *báró Pálffy Miklós volt*, kit *győri hősnek* is nevez a történelem, ki családjának úgyszólván első nagy embere volt, s kinek érdemei az ország törvénykönyvébe vannak igtatva.[2] († 1600 Vöröskő várában 48 éves korában.) Édes anyja pedig a nagy tekintélyű Fugger család leánya Mária, ki mint Pálffy Miklós özvegye 46 egész évig élt nagy tiszteletben és szeretetben. — Állandóan Vöröskő várában lakott s 1646-ban két fiával Istvánnal és Jánossal egyszerre temettetett el a családi temetkező helyre a pozsonyi székes egyházban. Testvérei István, János és Pál (a későbbi nádor) egymásután szerezték meg a grófi méltóságot, az ország legelső rangú urai s a királyok legkedveltebb hívei voltak.

Nem csoda tehát, ha Pálffy Katalin jellemének egyik fővonása a rátartó büszkeség volt, és habár Forgách Éva nem is volt saját leánya, különösen hangsúlyozta, hogy a leány atyja az ország nádora volt.

Midőn már értésére esett, hogy Csáky csakugyan ünnepélyesen meg akarja kéretni a leányt, s hogy az ifju és a leány szeretik is egymást, de főként mivel alapos kifogása nem lehetett a kérő ellen, valami nagynehezen beleegyezett, hogy a kérőket elfogadja, de egyszersmind fényes környezetről is gondoskodott.

1 Rimaszombat, Losoncz, Nagy-Tapolcsány és Nagyszombat városok levéltáraiban számos privilegiumai, levelei és más kiadványai maradtak fenn.

2 1509 : 43. tcz. 1—8. §.

Meghivta házához édes anyját a hős Pálffy Miklós özvegyét Fugger Máriát Vöröskő várából. Meghívta testvéreit Istvánt és Jánost, kik ekkor 30 év körül járó férfiak voltak, meg Pált a későbbi híres nádort, ki ekkor mintegy 26 éves ifjú volt. Hivatalos volt a köztiszteletben álló főpap Pázmány Péter esztergomi érsek, ki akkor állandóan a közel fekvő Nagyszombatban lakott. Jelen volt a háznál Forgách Ádám a későbbi országbiró, mint 24 éves ifjú, a menyasszonynak apáról. anyáról édes testvére, továbbá a menyasszony mostoha öcscsei, Forgách Zsigmondnak Pálffy Katalintól való fiai Simon és Mátyás. Ezekről írja Wesselényi Anna, hogy: a Pálffy uraknak nem kell ajándék, de igen a két anyának (t. i. özv. Forgách Zsigmondnénak és özv. Pálffy Miklósnénak) és a két kis fiunak.

A Nyitravármegyében Nagy-Tapolcsánytól nyugat felé félóra távolságra eső Tavarnok vára nem volt elsőrangú sem mint erősség, sem mint fényes lakhely s bizonynyal nem oly ragyogó és oly nagyszerű, mint jelenleg.[1] A mostani ebédlőterem érdekes képei közt a kastélynak XVII. századi képe látható, mely szerint mint térben álló épület magas földhányással volt körülvéve, melyet kőfalak támogattak, a sánczok pedig vízzel telt mély árokkal voltak körülvéve, melyeknek nyomai főként a kastély nyugati részén a parkban most is észrevehetők. Az épület négyszögű volt alacsony emelettel, úgy hogy a földsánczok felett az épület teteje alig emelkedett ki. Úgy vélem, hogy a

[1] Most a nagymíveltségű Stummer testvérek bírják, bécsi bankárok, magyar nemesek.

jelenlegi kastély baloldala (délnyugoti része) még az ősi épület falain áll. Az udvar tágas lévén, sok szoba és terem lehetett akkor is, habár nem oly tágasak és magasak, mint a jelenben.

Elképzelhető, hogy oly rendes, oly jó gazdaasszony s előkelő dáma, mint Pálffy Katalin birtokában mindenféle helyiség, lakszobák, étkező-, mulató-termek, vendégházak, stb. minden a legjobb rendben volt és várván az ünnepi és ünnepélyes napokat, ragyogott a tisztaságtól.

A vendégházakat ezüst és réz mosdótálakkal és kannákkal, kivarrott kendőkkel és apró tükrökkel látták el, az ágyakra ékesen hímzett selyem vagy frissen mosott patyolat superlátokat vontak fel s arany, ezüst fonallal, selyemmel kivarrott lepedőket és vánkoshéjakat tettek. A pompás szőr és bőrkárpitokat felhúzták a falakra s szobákat választottak szét velök, a padolatot szőnyegekkel vonták be s a finomabbakkal az asztalokat és dívanyokat terítették be. A nagy vasas és bőrös ládák tartalmát, az aranyozott ezüst kannákat, billikomokat, az ezüst tálakat, csészéket, poharakat a boltból előhozták, kikészített szarvasbőr darabokkal megtörülgették, kifényesítették és a pohárszékeket díszítették fel velök.

Ide hivta s ide várta Pálffy Katalin legkedvesebb rokonait és előkelő barátait, hogy nevéhez, családjához méltó környezetben fogadhassa mostoha leányának kérőit. A rokonok már az 1624. év karácsonyán megjöttek, az érsek pedig Nagy-Szombatból, és az erdélyiek csak az év utolsó napjaiban érkeztek meg a szomszéd Trencsénvármegyéből, hol már az ősz óta mulattak.

A kérők személyzete kevesebb számból állott;

első volt *Wesselényi Anna* özv. *Csáky Istvánné* a vőlegény édes anyja, *második* volt hadadi *Wesselényi István* királyi asztalnok és erdélyi tanácsúr, nagy tekintélyű birtokos Erdélyben, Magyar- és Lengyelországban, a vőlegény kérője, násznagya; a *harmadik* volt maga a vőlegény *Csáky István*. Jelen voltak még Wesselényi Istvánné Szentmiklósi Pongrácz Anna; az ifjú *Csáky László* kedvelt tanítójával pater Simándival, kik a gréczi egyetemről épen hazatérőben voltak. Ott volt Wesselényi Ferencz Istvánnak a fia, a későbbi nádor, ekkor 20 éves viruló ifjú.

Kevesebb számban és bizonyára kevesebb kísérettel is voltak az erdélyiek, nem is volt mögöttük annyi vagyon, mint az anyaországiak mögött, de már a mi az önérzetes büszkeséget, a nemesi előkelőség öntudatát s az ifjúság nagyravágyását illeti, a Csákyak és Wesselényiek semmivel sem hoztak kevesebbet, mint a Forgáchok vagy Pálffyak. A Csákyak de genere Ákos honfoglalóknak tartották magokat, a Wesselényiek szintén jó familiából valók voltak, a régi — jó szent — királyok idejebeli nemesek, de még ifjú legényke volt Wesselényi Ferencz. A Pálffyak még akkor csak 150 éves nemesek voltak s a kor felfogása szerint erre az oldalra nagy súlyt nem fektethettek, de már volt Pálffy Miklósuk Pozsony vára örökös kapitánya és a vármegye örökös főispánja, Osztrákország- és Csehországban egyaránt Liber-Báró. Még ekkor az ott jelenlevő három Pálffy, a két Csáky, István és László és Wesselényi Ferencz mind csak leendő grófok voltak, de azért voltak olyan büszkék mindannyian, mint Spanyol- vagy Francziaországnak már ekkor 7—8 százados fő-

nemesei. A két Csáky és a két Wesselényi nagyban imponált deli termetük és hódító szépségük által, mi a kisebb termetü s nem igen kiváló arczú Pálffyak mellett még inkább kitünt.

Szóval a társaság érdekes volt, festői lehetett, de valami mélyre ható összhang nem támadott köztük, mert a rá következendő idők folyamában a Pálffyak mindig a legengesztelhetetlenebb gyűlölettel viseltettek a Csákyak, különösen Csáky István ellen.

Minő vendégségek folytak le s minő téli mulatságok voltak rendezve az előkelő vendégek szórakoztatására, egyenes adatokkal nem bizonyíthatjuk. Csak az bizonyos, hogy Wesselényi István a megkérési tisztet 1625 január 1-én teljesítette, még pedig ilyformán adta elő: Minthogy az ifjú s a leány ismerik egymást s minthogy a vőlegény édes anyjával együtt nagyon messzünnen jöttek s ez utat gyakran nem ismételhetik; minthogy továbbá a leány nem gyerek, mert 18 esztendős s minthogy tulajdonkép sem atyja, sem édes anyja nem lévén életben, hozzá legközelebb jegyese áll, tehát kérik a ngs asszony ő kegyelmességét, hogy a menyasszonyt most mindjárt adja is ki.

A nádorné azonban e tervről hallani sem akart. Megújította e kérést a vőlegény anyja, meg maga a vőlegény s éles szóváltásra is került a dolog, mert Csákynak azt felelé Forgáchné, hogy ha nem nézné anyját és tiszteletreméltó nagybátyját, az eljegyzésbe sem egyeznék bele. Kimondta nagy haragjának okát is, hogy tudniillik Csáky a múlt évben egyedül ott volt s a leánynyal egyezkedett. Maga Pázmány az ékes szavú érsek is belátta a

kérők okoskodásának helyességét s szót emelt az esketés megtartása s a menyasszony kiadása mellett és szólt e mellett tán még más is, míg végre a mostoha kinyilatkoztatá, hogy az ügy «*egyedül tőle függ özv. Forgách Zsigmondnétól, ehez senkinek semmi közi, az ő neve és néhai férjének az ország nádorának emléke, rangja nem engedi, hogy leányuk férjhez adása ilyen postán* (hirtelen, gyorsan) *történjék.*»

«Én bizony azt vélem — írja Wesselényi Anna Vadas Gábornak — ha az Istennek angyala leszállott volna is, ez szándékából ki nem üthette volna ő ngát.»

Csáky hirtelen haragvó természete szerint anynyira felingerült a mostoha merev tagadása és nyers bánásmódja miatt, hogy nagy szeretete daczára félben akarta hagyni az egész házasságot s csak bátyja és anyja kérésére mondott le szándékáról; «mert ez már többé» — mondák az öregek — «nem csupán személyes kérdés, hanem minyájunknak becsületében járó s minyájunknak tisztességét illető dolog.»

Ha már most egy réteggel alább vizsgáljuk a dolog természetét, önként támad a kérdés, hogy hát a mostoha csakugyan miért ellenezte oly makacsul a leány kiadását? Mert a teljesen kifejlett észszerű okok ellen nagyon gyengének mutatkoztak az illemszabályokra épített tagadó feleletek. Azt hiszem, megközelítjük a valót, ha azt állítjuk, hogy a megtagadásnak felette prózai okai voltak.

Forgách Évának a menyasszonynak ugyanis édes anyjáról vagy atyja végrendeletéből-e, elhatározni nem tudom, de inkább hiszem az előbbi

forrásból, egyebek közt 36.000 forintja is volt. Ez összeget férjhezmenetele alkalmával bizonynyal ki kelle vala adni. A pénz azonban vagy nem volt meg, a mi legvalószinűbb, vagy Pálffy Kata nem volt hajlandó átadni. Azt mondta, hogy 26.000 forinttal majd szereznek egy jószágot s 10.000 forintot fel fognak vásárolni illendő kiházasítási hozományra. Természetesnek kell tartanunk, hogy a vagyonra mindig erősen vágyó Csáky a pénzkérdést kelleténél inkább hangsulyozta. Észrevétette, hogy tudja, látja, hogy a leány pénzét az özvegy elköltötte, tán czélzott a Pálffyakra is, hogy a menyasszonyát kiforgatták vagyonából s tán e volt, mi a gőgös családot oly mélyen sértette, hogy e megaláztatást egész életökben sem tudták megbocsátani.

Mindazáltal a kedélyek izgalma lecsendesült, hozzá járult ehez bizonyosan a bölcs érsek s hozzá járulhatott nagy mértékben a szép, szelid (szilig) és «minden hiba nélkül való» ártatlan menyasszony is, ki vőlegényét nagyon szerette s új rokonai anyósa, nagybátyja, sógora jó hajlandóságát teljes mértékben megnyerte.

Az ifjak gyürüt cseréltek, Forgáchné megigérte, hogy husvét után kiadja a leányt s a nap és a lakodalom meghatározását a kérőkre bízta. Ezek *Heretneket* ajánlották (Forgách-birtok Sárosmegyében), de ezt az érsekre s más főurakra nézve messzinek találták, «afféle emberek nélkül penig nekik lenni nem lehet.»

Végre is úgy látszik, Gácsban egyeztek meg, hol a lakodalom[1] ugyanazon év nyarán jun. 22-től

[1] A családi «*Zöld könyvben*» e házasságról ez áll: Anno 1625 juni házasodtam meg, vettem feleségűl magamnak az néhai Forgách Zsigmond palatinus-

24-ig meg is tartatott. De a 36 ezer forinthoz csak évek múlva jutottak s egy részéhez csak perlekedés útján.

III.

Van a gróf Csáky családnak — kassai levéltárában — egy *Zöld könyve,* melyet már idéztem is s még többször fogok említeni, mely csakis táblája színéről neveztetik zöldnek, s melybe a családélet egyes mozzanatait az egymás után következő nemzedékek bejegyezték. Az *első* feljegyző Wesselényi Anna 1603-ban, a *második* a mi Csáky Istvánunk, ki örömmel értesít házasságáról; a *harmadik* feljegyző ennek fia, szintén István, az országbíró s így tovább a XVIII. századi családfők.

Csáky házassága után három első gyermeke születését s a másodiknak halálát jegyzi be.[1] A Ferencz születésénél 1630-ban máj. 3-án ezt írja: «ezeket mind Almáson adta az úr Isten.»

Csáky tehát mélyen, őszintén szeretett, szép ifjú nejét Erdélyországba Nagy-Almás várába vitte s elhatározott szándéka volt boldog családi életet folytatva, erőteljesen gazdáskodni, jószágait szaporítani. Némiképen, a mennyiben ezt rangja,

nak leányát Forgách Évát, kinek édes anyja az néhai Thurzó Szaniszló palatinusnak egy testvérhuga volt, Thurzó Zsuzsánnának hivták.

Neje halálakor, melyről hátrább leend szó, így ír: Husvét napja volt együtt lakásunknak 14 esztendeje, mely 14 esztendő ez jelen való esztendőben (1639) levő juniusban telt volna be keresztelő Szent János nap előtt való harmad nappal. Mindkét adat Csáky saját keze irása s csak az látszik, hogy a lakodalom junius vége felé néhány napig tartott.

1 Második gyermeke fiú volt, István, de kis korában elhalván, úgy kereszteltette harmadik fiát ismét Istvánnak. Zöld könyv.

érdekei s a kor szokásai megkövetelték, a közügyekben is részt venni. De hogy például — mint édes anyjuk mindkét fiától megvárta volna — állandólag az udvar körül éljen s valami udvari szolgálatot vállaljon, eszeágában sem volt.

Első dolog volt, mi figyelmét lekötötte, az osztály öcscsével s özvegy édes anyjával, kinek néhai férje szép összeget kötött volt le. Az osztályt egy pár kolozsvármegyei assessor, Fekete János jószágigazgató, Vadas Gábor s még egy-két udvari emberök segítségével minden nagyobb perpatvar nélkül be is fejezték. Az osztálylevél maga nem került kezeim közé, de a szétszórt adatokból tisztán látszik, Istvánnak jutott a *nagyalmási* (az erdélyi *caput bonorum*) és Magyarországon a *körösszegi* uradalom. Lászlónak pedig Erdélyben az egeresi s Magyarországon az adorjáni vár és uradalom. Az özvegynek főbirtokává a buzai és vécsi jószágot jelölték ki, de úgy, hogy tetszése szerint lakhassék bármelyik várban vagy kastélyban. Az apróbb jószágokat aztán, mint a deésaknai sóbányarészt, a gorbói, szurduki, margitai, sejteri, daróczi stb. rész jószágokat részint a főbirtokokhoz csatolták, részint közös birtoklást állapítottak meg.

Az osztály mindamellett is némi izgatottságot idézett elő, lehet a testvérek között is, de igen a különféle birtokok személyzete közt is. Wesselényi Anna írja fiának, hogy a körösszegi őrség nyugtalankodott ama hírre, hogy a két testvér egymás között s édes anyjukkal is összevesztek, de ő — Albert uram, a körösszegi várnagy tanácsára is közikbe utazott s egy hordó borral lecsendesítette.

Bethlen Gábor, ez idő szerint Erdély fejedelme, a bécsi és gréczi egyetemeken végzett két ifjú Csákyt szivesen látta s kegyesen fogadta, de még jobb néven vette, midőn értesült, hogy a nagyobb mily tekintélyes összeköttetésbe lépett magyarországi főfő családokkal, eljegyezvén a szép Forgách Évát s bár a Pálffyakról tudta a fejedelem, hogy engesztelhetetlen ellenségei,[1] mindazáltal bizonyos elfoglalt jószágokat hajlandó volt az özvegy Forgách Zsigmondné Pálffy Katalinnak kiadni, ha bizonyos fassionalis levelet ad magáról.[2] A fejedelemnek ez engedékenysége az özvegy iránt a Csáky lakodalma előtt egy hónappal bizonynyal kapcsolatos viszonyban áll a Csákyhoz több ízben mutatott jó hajlandóságával. El lehet gondolni, az is csak javára vált a két testvérnek, hogy minden nagyobb izgága — s a mint akkor mondák, az ország híre — nélkül meg tudtak osztozni.

Nem is késett a fejedelem kitüntetni őket s 1625 julius hónapjában, tehát úgy szólva még a mézes hetekben a 23-ik évében járó Istvánt Kolozsvármegye főispánjává s a 20 éves Lászlót valami udvaii tisztjévé nevezte ki.[3]

1 Dióssy András (Bethlenpárti) 1621-ben így ír Thurzó Imrének: «Ngs uram ne bántsák a Viczay Magdolna özv. Megyeriné jószágát, mert fia harczolhat akárhol, az anya nem vétkes. Vegyen Ngd példát az öreg Pálffyné asszony (Fugger Mária özv. Pálffy Miklósné), lám az ő fiai *nyilvánvaló pártosok és ellenségeink*, de az öreg asszonyt senki se háborgatja stb. A levél eredetije a gróf Batthiany József köpcsényi ltárában. Bethlen fogságba ejtvén Pálffy Istvánt, csak terhes váltságdíj mellett bocsátotta volt szabadon.

2 Lásd *Bethlen Gábor levelei*, kiadta Szilágyi Sándor 1879 414. lapon.

3 Csáky László egyik életirója mondja, hogy ifjú korában Bethlen Gábor udvarában szolgált, de hogy miféle tisztet s meddig viselte, adatok hiányában meg nem határozhatom; de csak 1625 nyarától 1627 tavaszáig lehetett — talán bejáró.

Az 1605-ben elhalt nagy Csáky István a század elején házat szerzett Gyulafehérvárt s özvegye Wesselényi Anna 1622-ben tetemes költséggel renováltatta, mindazáltal Csáky ifjú nejével a következő tél nagy részét Kolozsvárt töltötte.[1]

És úgy látszik meglehetős személyzettel, mert anyját kéri, hogy a jó sütőt és hintóját küldje be, meg hogy halakat küldjön. Mire az a válasz, hogy sütőt küld, de a hintóját Lászlónak adta, mert neki az osztálynál semmi efféle nem jutott. Halat nehéz küldeni, nincs a ki bevigye (t. i. Nagy-Almásról — Kolozsvárra) s «a vitézek (a várőrség) ehez nincsenek szokva.» Továbbá írja édes anyja, hogy feleségének szerezzen mi hamarább «vén asszonyt», mert a nélkül a világ megitéli, kiről nem árt jól gondolkodni. «Tudom édes fiam, hogy pateretek nincsen, talán nem ártana olykor Moré patert kihivatni» (valószinűleg a kolozsmonostori zárdát érti). Hogy ha kijösz s Vadas uramat is kihozod, feleséged kivel marad? kérdi a gondos anya. «Ha Gorbóról ide küldöd a lovakat, a mint igérted, hámokat is küldj velek, különben a nélkül lesznek.» Aztán máshelyt megint az osztályról s ama hírről emlékezvén, hogy talán össze is czivódtak, így kiált fel: «Bánom a ki azt hinné, tőletek is kedvetlenül váltam el, mert én az én anyai állapotomnak szeretetét és igaz kötelességét mindkettőtökhez egyaránt akarom viselni, a míg akarni fogjátok.»

De nemcsak az édes anya levele, hanem a tiszttartók, várnagyok, udvarbirák tudósításai is oly nyugodt megelégedést hirdetnek, oly patri-

[1] Lásd Wesselényi Anna IV. és VIII. számú levelét.

archalis csendélet folyamáról tesznek bizonyságot, melyet semmi hercze-hurcza, semmi indokolhatlan nagyravágyás nem zavart. A gazdáskodás foly a különféle s az országban szerteszét fekvő birtokokon, egy kis mulatozás, élvezet a közeli városban, tisztességes vagyon, szép családi név, ifjú embernek díszt adó könnyü hivatal, az emberek tisztelete és becsülése, minden jószágra, minden ügyre gondot viselő okos, igénytelen édes anya, gyönyört nyújtó, szép, ifjú feleség — valóban Csáky István felett napsugáros, ragyogófényes ég derült, s úgy látszott mindenki előtt, mintha ennek örökké egész az élet végéig kellene tartania.

MÁSODIK RÉSZ.

BRANDENBURGI KATALIN. CSALFA REMÉNYEK. BÚCSÚ ERDÉLYTŐL.

I.

Az 1626-ik év forduló pontot képez Csáky életében, habár ő maga semmit sem tett, hogy sorsának szekerét más irányba terelje. Engednie kellett a viszonyok hatalmának, s még jó, ha némi részben hasznára tudta fordítani a körülményeket.

Bethlen Gábor Erdélyország fejedelme sohase mondván le ama tervéről, hogy Erdélyben és Magyarország részeiben magyar dynastiát alapítson, s tapasztalván, hogy a magyarországi főurak egyebek közt családját, családjának rangját, régiségét sem tekintik elég díszesnek, elég méltóságosnak, hogy felettök állandóan, uralkodjék, elhatározta oly lépést tenni, mely által egyszerre mindnyájok felibe kerekedjék, — nőül venni t. i. az európai uralkodó-házak egyikének leányát. Előbb minden remény nélkül ugyan, s úgy látszik inkább csak a tisztesség megadásaért a császári házból való leányt kéretett meg, de itt szintén elég tisztességes módon tagadó választ nyert, s azután tovább küldötte embereit, kik számára

megkérték s meg is nyerték Brandenburgi Katalinnak, a választófejedelem György Vilmos húgának kezét.

E házasság politikai jelentősége, valamint külső formaságai is több jeles író által több ízben megírattak. Ezek közt első helyen említendő *Kemény János önéletirása*, mely az írót illető személyes vonatkozásoktól eltérve, különösen a leírásokban igen érdekes és megbízható. Továbbá Istvánffy folytatója s mások, kiknek művei — s néhány addig ismeretlen újabb adat után Brandenburgi Katalin egész élettörténetét tüzetesen s elég alaposan előadta, néh. Ötvös Ágoston 1861-ben tartott akadémiai székfoglaló értekezésében.[1]

A lakodalom, mint tudjuk, 1626-ban márczius hó 1-ső és következő napjaiban tartatott meg, s azon jelen volt Csáky is, mint a fejedelemnek kedvelt embere, s az ország egyik előkelő méltósága. Ott Kassán látták tehát egymást először Brandenburgi Katalin és Csáky István, kik egymásnak talán rövid napig tartó gyönyörűséget is, de mindenesetre sok keserű órát szereztek a következő években. Brandenburgi Katalin ekkor 24 éves volt — huszonöt nap híján egy évvel idősebb Csákynál — életdús, ép, egészséges, jó kedélyű, örömre fogékony s bár kis termetű «Statura parva et tenera, sed forma et pulchritudine excellens», de feltünően szép arczú és alakú — írja Istvánffy folytatója. — E mellett, hogy a nőiség annyi bájoló tulajdonságával bírt, meg kell mondanunk, hogy a mélyebb meggyőződés és komoly elhatá-

1 Lásd Magyar Akad. értesítő, szerk. Csengery Antal II. kötet 133. s következő lapjain.

rozottság teljesen hiányzott jelleméből. Pillanat hatalma ragadta magával minden tettében, változékony, ingatag volt, mint a nádszál. Zierotin ezredes míveltsége, Csáky férfias szépsége, Keglevich Miklós büszke betyársága, Kemény János ifjusága, a mint jelen voltak, egymásután zavarták meg érzelmeit, s a politikában Bethlen István ijesztései, Rákóczi György ravaszsága, Esterházy Miklós dorgálása vagy Senyei püspök kenetteljes beszéde ideig-óráig mind a maguk nézetére hajtották, s végre elkoptatott érzelmeivel és elvesztegetett politikai jelentőségével együtt a kóborló Ferencz Károly karjai közé dobta magát, s e házassága által halála előtt sok évvel lelépett a közélet színpadáról. Eszesség, komolyság, mély ragaszkodás valami eszményi tárgy iránt sehol se mutatkozik tetteiben. Sőt szerelmében és hiúságában sem képes mélyebb szenvedélyekre, nagy felindulásokra. Egyetlen bosszútette, Skultéti megölettetése is, valószínű, hogy inkább környezetétől, mint tőle származott. Alig tartom képesnek egy kivégeztetési parancs kiadására.

A vallás iránt sem viseltetett semmi különös érdekeltséggel, protestáns volt hit nélkül s katholikussá lett minden újabb meggyőződés nélkül. Csak egyszer hallom igaz szívből jövő kitörését, s azt a szegénységtől való félelmében tette. — A gondolat, hogy le kell mondani a fényes életről, a gondtalanságról, söt tán még a szép öltözetekről is, vagy hogy talán napi élelmét is folytonosan kéregetni kell, megrémítette: «*sirt, panaszkodott, átkozódott*» írja egy szemtanú, hogy «mindenét elvették tőle!»

* * *

Midön Kassára érkezett, bizonynyal el volt fogulva az idegen földön, de kedvére volt a pompa, a fény s elég jó benyomást tehetett rá a gyönyörű paripán hintázó fejdelmi férj, ki habár akkor már 46 éves, nem szép, de eszes, férfias arczú, kedves tekintetű s lovagias modorú férfi volt. De ha az nap vagy másnap szemébe tünt az ifju Csáky, bizonynyal sok évre kihatólag megzavarta az ifju német asszonyka nyugalmát.

Csáky kortársai egyező véleménye szerint az ország legszebb embere volt, nyulánk karcsú termete, széles kidomborodó melle, finom fehér arcza s akkor pelyhes fekete szakálla lehetett, a mellett előkelő, uras, büszke modora volt. Jól beszélt magyarúl, latinúl, németül és lengyelül. Egykorú arczképe kettő maradt fenn. Egyik a Wiedemann munkájában 1650-ből, tehát 47 éves korából, a másik Mindszenten a gróf Csáky Albin birtokában 30—35 éves korából. Haja, szakálla hollófekete, arczszine fehérpiros, szemöldöke vékony ív-alakú, mély fekete szemekkel, homloka nyilt, domború. Haja mindkét képen rövidre nyirt, s bajsza fölfelé pödört. Mindkét képen látható a széles egyenes váll és domború mell. Wiedemannál kalpagban fején, délczegen balra billentve, pedig már ekkor nem volt ifju legény, de Bécsben lévén s az *új adomány* érdekében járván az udvari embereket, még jobban gondozta magát, mint valaha. Szakálla is arczáról le van borotválva, csak állán van kereken meghagyva, épen mint a 40-es években előkelő politikusaink viselték.

Csáky gyöngéd s finom tudott lenni a nők irányában, de sohasem volt az érzelmek embere,

és a mennyire volt ifju korában s élete végső éveiben, a külvilág előtt meglehetősen el tudta rejteni. Első feleségét, a mennyire csak képes volt, híven szerette, s azt írja egyik levelében, hogy őt e világon mindenek felett leginkább szereti. Tiszta eszű, értelmes, szigorú természetű, s korában tudományos ember volt. Kitűnő stilistának tartották, s Lippai érsek sok év mulva Csáky Ferencznek valami szép levelét olvasván, így kiáltott fel: «*e szép stylusrol ismerek rá, hogy apja fia!*» Jó gazda volt a fösvénységig, s a vagyonszerzés, sőt mondhatnám a kapzsiság volt fő szenvedélye. Elkezdve inasától vagy ispánjától, a társasélet minden rétegén át fel a fejedelmekig és királyokig, a kikkel a mi bajoskodása, perpatvara volt s pedig sok volt, annak oka mindig és mindig pénzkérdés volt, s a legtöbb esetben saját kapzsisága. Ez zavarta meg oly sokszor családi életét is, *első* és *harmadik* fiával s szegény Perényi Máriával, második feleségével.

Ez időben nem volt más ambicziója, mint hogy jó férj, jó gazda legyen, szép lovai legyenek s vagyona növekedjék. A kolozsvármegyei főispánságot, úgy gondolom, szeretettel viselte, mert a hozzá intézett leveleken sok év mulva is olvasható e czím, midőn már rég elhagyta volt Erdélyt, hogy oda soha többé vissza ne térjen. Az udvari élet azonban sohasem volt kedvére. Volt benne a szilaj önérzetnek ama vad csírája, mely a magánál nagyobbakkal állandóan együtt lenni nem szeret.

Hogy a kassai lakodalom alkalmával már megtetszhetett a fejedelemnének, ismerve Katalin lobbanékony szívét, teljesen valószínűnek tartom.

Különösen ha megemlékszünk, hogy Katalin ekkor még semmit se tudott magyarul, Csáky pedig, ki a bécsi egyetemen tanult, okvetetlen tudott németül, s részben ez okból is bizonynyal bemutatták az új fejedelemnének. Hogy azonban már ekkor észrevette volna Csáky, hogy mily hatást tett a fejedelemasszonyra, adatok hiányában nem határozhatjuk el, annyi bizonyos, hogy nagyon hamar észrevette s mindent elkövetett, hogy a csábító örvénytől megmenekedjék.

II.

Csáky nejét valószínűleg az idő zordonsága miatt nem vitte volt ki a fejedelmi menyegzőre, de maga öcscsével Lászlóval és szép kísérettel ment volt ki. A fényes lakodalmi ünnepélyeket Erdélybe hazatérve is folytatták, s a máj. 24-én (1626) tartott országgyülésen Brandenburgi Katalint a fejedelemnek utódjává is megválasztották. Ez alkalommal Csáky nejét is bemutatta az udvarnál s a fejedelemasszony nagy rokonszenvet mutatott az ifju hölgy iránt, s úgy látszik, mindenek felett kitüntette.

A mulatságokat azonban csakhamar a komor tettek ideje követte. A fejedelemasszony beigtatását is el kelle halasztani, részint a miatt, hogy a szultán beleegyezése is megérkezhessék, részint pedig és főként a miatt, hogy Bethlen az év második felében II. Ferdinánd ellen a háborút újból megindította. — E hadjáratban Csáky öcscsével együtt részt vett s tekintélyes banderiummal nevelte a fejedelem táborát. Nem szándékozván a

köztörténelem ismeretes eseményeit fejtegetni, sőt inkább a magán- és társasélet akkori viszonyait akarván ismertetni, ide igtatok részben egy levelet, mely Csákytól amaz időből fenmaradt, s híven mutatja, hogy ő a hadjárat közepette is mily részletesen foglalkozott az *otthoni* dolgokkal.

A levél Rimaszombatból kelt 1626 szept. 22-én s Vadas Gábornak az almási várnagynak szól: «Szolgálatom ajánlása után adjon Isten minden jót Kdnek!» — «Mióta elváltam Ketektől, nem volt miről írnom. Juta eszembe az feleségem házában levő kemencze, melyet Kd csak elbontasson, mert sem fával, sem pedig sepregetéssel ember meg nem győzi. Az feleségem házában csak olyan kemenczét kell csinálni, az mint megmutattam.»

Ír aztán a malaczokról, a borokról, a lovakról, öcscse disznairól s hogy a lovak árából Bornemisza Lászlónak adják meg a 132 frtot.

«Az mi némű sónk vagyon Margittán, arról is Kd ne feledkezzék, akár micsoda pénzen, csak hogy nem kell szintén elvesztegetni. Mert Prepostvári uramnak meg kellene adnunk, a mi az övé.»

«Hírt meg nem tudok írnom egyebet itt Rima-Szombaton az szegény Marczinkat eltemettetém, más szolgáimmal vesztek egyben, őtet úgy találták vágni főbe, hogy harmadnapra elméne véle.»

Rendelkezik a falak javításáról, mészégetésről s után írásban még ezt írja:

«Asszonyom anyám ménese között vagyon egy fehér szeplős szabású legszebb kabola, annak vagyon tavalji kancza csikkaja. Asszonyom anyám megengedte, fogassa meg Kd és tartsa benn Almáson az télen.»

Az augusztus hóban megkezdett s elég szerencsével folytatott hadjárat 1626 decz. 28-án ért véget, midőn Bethlen Gábor a Lónyai Zsigmond, Mikó Ferencz és Kászoni György felhatalmazott követei által Pozsonyban a királyiakkal kötött békét Lőcsén aláírta.

Új évvel tehát hadainak nagy része is egymás után haza vonult, maga a fejedelem a telet Kassán töltötte, hová neje is kijött volt férje látogatására. A következő év tavaszán pedig a fejedelmi pár már márczius havában Erdélybe hazatért.

Csáky a hadjárat végével, t. i. az 1627-ik év elején szintén hazatért Almás várába, s ott családjának, főispáni hivatalának élve gondos mezei gazdálkodást folytatott.

Számos hivatalos levél létezik az 1626—28. és 29. évből, mely hozzá, mint főispánhoz intéztetett, melyekre nagyobbrészt sajátkezű jegyzéseket tett, sőt a hivatalos apertázást is gyakran sajátkezűleg írta.

Öcscse László a békekötés után édes anyjukkal együtt Bécsbe ment, hogy a Szádvárához való jogukat érvényesítsék. E jogérvényesítés azonban nem ment oly könnyen, s csak sok évi perlekedés és fizetgetés után jutottak jogos birtokukhoz, miről alább még szó leszen.

A mint a fejedelmi pár is haza érkezett, természetes, hogy a férj az ifju fejedelemné szórakoztatására annyival inkább minden módot felhasznált, mert ő maga a politikai ügyekkel s az ide-oda utazgatásokkal nagyon el volt foglalva.

Csáky azonban az udvartól minél távolabb tartotta magát. Hogy Csáky az udvarhoz nem ment, több okai lehettek. Először is, hogy sohasem szerette az udvari életet, másodszor, hogy

már ekkor, az 1627-ik év tavaszán, bizonynyal észrevette volt a fejedelemasszony hajlamait. Kímélte az asszony hírnevét s oltalmazta még a legkisebb homálytól is a fejedelmi férj becsületét s harmadszor, mert szerette saját feleségét s elégedettnek érezte magát családi körében a szép Almás várában.

Meghivták udvari vadászatra, s betegeskedésével mentette magát, a mi a fejedelemnek nem eshetett jól, mikor megtudta, hogy nem volt beteg. Valószínüleg más egyenesen kinálkozó alkalmat is mellőzött, mert távolmaradása feltünt.

A mint már említettem, az erdélyi rendek Gyulafehérvárt 1626 május 24-én tartott országgyülésen Brandenburgi Katalint a fejedelem utódává választották, s erről a fényes portát Borsos Tamás országos követ által értesítették, a porta aztán a következő év tavaszán meg is küldte a fejedelmi jelvényeket Katalin számára. A kapudzsi pasa, ki a jelvényeket hozta, 1627 juniusban lépte át Erdélyország határait, s a fejedelem különösen neje kedveért mindent elkövetett, hogy a felavatási ünnepély minél fényesebb legyen.[1] E tárgyra vonatkozólag a fejedelemnek egy eddig ismeretlen levelére akadtam, melyben Csákyt ez ünnepélyre hivja. A levél Gyulafehérvárt kelt 1627 junius 13-án, s nagy részben így hangzik: «Magnifice fidelis nobis dilecte! Fejedelemasszony szerelmes atyánkfiának, országunknak közönséges választásából való fejedelemségének confirmálására, az mely kapudzsi pasa az fényes portáról az zászlót és botot hozza, immár ezen két nap hozzánk

[1] Lásd Bethlen Gábor levelei. Szilágyi Sándortól 1879. 435. s köv. l.

beérkezésben lévén, mivel az dolognak szerelmes atyánkfia személyéhez való méltóságára becsületes úr- és főaszszonyoknak akkorra mellettök való lételek szükségesképen kívántatnék. Hűségedet kegyelmesen intjük, sőt serio hagyjuk, parancsoljuk is neki, hogy mivel országunknak régi jó rendtartása szerint ez ilyen solemnitásra magának is jelen kelletik lenni, a mint immár ezelőtt arról magának committáltunk is kegyelmesen, aszszonyomat is szerelmes házastársát Hűséged magától el nem hagyván ez útra, ad diem 17, aut ad 18 præsentis junii okvetetlen jelen legyen Fehérvárott. Secus non factnrus.

U. I. «Eöcsém hagyjunk le az okoskodásokban és mostan ebbeli parancsolatunknak meg ne fogyatkozzunk, mert jó néven tőle nem veszszük; lám semmi nyavalyád nincsen s nem is volt.»[1]

A fejedelem sajátkezű irása az aláírás és utóírat, melyek rövid tartalma határozottan bizonyítja, hogy Csáky kerülte az udvart, s kerülte a legkisebb ürügyet is, melylyel valami rossz következtetésekre okot szolgáltathatna.

E nagy ovatosságból azonban némileg azt is lehet következtetni, hogy a fejedelemasszony nem igen kerülte hajlamai kinyilatkoztatását.

E levélnek mindamellett sikere volt, mert Csáky a jun. 19-én tartott nagy ünnepélyen jelen volt, s a szultán által küldött klenodiumok közül az ünnepély alatt a kardot tartotta. Hogy neje is ott lett volna az ünnepélyen, meghatározni nem tudom, mert előre haladott reményteljes állapotban volt s a következő augusztus 15-kén

1 A Csáky cs. kassai levéltárában. Utóírat s aláírás a fejdelem keze írása.

született első gyermekük Anna, ki később Pozsonyban a Klariszszák közé lépett.

Az év hátra levő része s az 1628-ik év is minden nevezetesebb esemény nélkül folyt le, Csáky nem ment az udvarhoz sokáig s édes anyja Wesselényi Anna Bécsből 1628 jan. 29-én így ír fiához: «talán jó fiam ő felségéhez is el kellene menned, nem jó, ha eddig is ott nem voltál.» Ő azonban, úgy látszik, erre sem hallgatott, folytatta csendes életét s jegyzéseit a *Zöldkönyvbe*, melynek hű tudósítása szerint Csákynénak 1628 május 20-ik napján ismét gyereke született, még pedig fia, kit Istvánnak kereszteltek, de a ki féléves korában meghalt s «az Almásvárában levő egyházban temettetett el.»

* * *

Ezekből körülbelül látható, mennyi alappal bír a Chronicon Fuchsio, Lupino Oltandinum I. rész 319-ik lapján előadott mende-mondája; a jó krónikás ugyanis így ír: A mi Brandenburgi Katalinánk azonközben, *Gábor fejedelem a magyarországi háborúzással elfoglalva lévén*, otthon maradott s vendégségekkel, vadászatokkal és sétálásokkal mulatozott, idejét különösen a kisfaludi szép kastélyban töltötte. E kastélyt a mult század végén a kitünő ízlésű és művelt Kovacsóczi Farkas kezdte építtetni, a legszebb folyók egyike az Ompoly mellé, de gyászos kimulása után (1595-ben kivégeztetett Kolozsvárt) egész mostanáig bevégezetlenül állott. Hogy a kirándulásokhoz szokott fejedelemasszony az egy Fehérvárt meg ne únja magát, az ő kedveért Bethlen e kastélyt megszerezte s fejedelmi bőkezűséggel felékesítette. Ide

tehát a fejedelemasszony gyakran kisétálgatott s itt enyelgett cselédjeivel, Csáky István udvarmesterével, Skultéti orvossal és gyóntatójával.

Az lehet, hogy *Bethlen Gábor távolléte alatt* a fejedelemasszony gyakran kilovagolt vagy kikocsikázott Kisfaludra s más szomszéd helyekre, az is lehet, hogy orvosa Skultetus és papja vele volt, az is lehet, hogy vadásztak, vendégeskedtek, mulattak, csakis az nem lehet, hogy Csáky ezekben résztvett volna *akkor*, mert ő bandériumával együtt a fejedeem kíséretében résztvett a táborozásban.

Azt is mondja e krónikás, hogy Skultéti orvos is boldogított kegyencze lett volna a fejedelemasszonynak, mert hiszen, ha így állott volna a dolog, Kemény csak nem hallgatta volna el, s mások is megemlékeztek volna róla, de máshol ezt nem olvastam. Valószínü, hogy mint német és jókedvü emberrel sokat csevegett az ifju fejedelmi hölgy, s a lutheránus atyafiak szívesen adták rá a boldog kegyencz nimbuszát.

Azt is mondja e krónika a 312. lapon, hogy Skultéti midőn egy hajnalban az Olt vizén át akart menni, Csáky parancsából megrohantatott, megöletett s a jég alá dobatott, mert figulus figulum odit, tehát vágytársak lettek volna. Erre csak annyit jegyzek meg, hogy mikor Skultéti megöletett, Csáky hatalma-vesztett bujdosó volt Magyarországon, s az eseményt édes anyja leveléből tudta meg. (Lásd Wesselényi Anna leveleit 92. lap.) És az időtájban nem is szokott jég lenni sem az Olton, sem más folyón Erdélyben. De lássunk egy másik, még híresebb írót.

Tárgyunk történetére nézve egyik főforrás *Kemény János fejedelem Önéletirása* czímü munka,

melyet Szalay László adott ki, s mely mint kútfő nagy tekintélyben áll s első pillanatra úgy tetszik, hogy egy a közügyektől félrevonult, sok történelmi érzékkel bíró bölcs őszinte vallomásaival van dolgunk, de a politikai viszonyok egybevetése és bővebb tanulmányozás után könnyen észrevehető, hogy az egész önéletírás egy politikai iránymű, mely azon időben arra lett volna hívatva, hogy a kedélyeket a Kemény János fejedelemségére elkészítse.

Tudjuk, hogy Kemény 1657-ben tatár rabságba jutott s tovább egy évnél ott is maradt. Munkáját ezen idő alatt írta. Ez alatt nyilvánvalóvá lett, hogy a porta semmikép sem hajlandó megbocsátani II. Rákóczi Györgynek lengyelországi kicsapongásait s az országot több ízben fejedelemválasztásra utasította. Bizonyos, hogy Kemény János ekkor talán legtöbb igénynyel állhatott elő, mint fejedelmi jelölt, de egyszersmind irodalmi úton is elé akarta készíteni hazája fiait s elő akarta számlálni saját érdemeit. Így jöttek tolla alá a Bethlen Gábor halálát követő események, s így a Brandenburgi Katalin és Csáky István történetei, de a melyek nagyobb részben a valóságtól eltérve úgy állíttattak elő, a mint azt a Kemény czélja megkívánta. Lesz alkalmam e nevezetes munkát közelebbről önálló értekezésben birálat tárgyává tenni, addig is csak annyit jegyzek meg róla, hogy a Csáky felől elterjedt sokféle balvélemények legfőbb forrása Kemény János önéletírása.

III.

A mint fentebb láttuk, Csáky sokáig vonakodott az udvarnál gyakran megjelenni, az 1629-ik

év második felétől kezdve azonban, úgy látszik, bátrabban közeledett a fejedelemnéhez és kevésbé volt tartózkodó, s egy körülmény fordul elő, melyből gyanítom, hogy katholikus páterek biztatták Csákyt. E körülmény a fejedelemné szeszélye, vallása változtatása iránt, — mert, hogy egyébért miért akart volna katholikussá lenni e könnyelmű nő, meg nem foghatom. Lehet azonban, hogy besúgói már akkor biztosabbra helyezték kilátásba a német császár jóakaratát, ha hajlandó lenne a katholikus vallásra térni.

Ellenségei pedig csak örvendhettek e vallásos ingatagságnak s pompásan ki is zsákmányolták a még megmaradt kis népszerűsége megsemmisítésére. E vallásváltoztatási hajlamot csupán a buzgó Csáky befolyásának tulajdonítom, ki ezáltal érintkezésbe lépvén az asszonynyal s látván rajta saját hatalmát, nagyravágyása is csírázásnak indult s téveteg reményeket kezde táplálni szívében. Csákynak fenmaradt bizalmas leveleiből s egész élete történetéből azt kell következtetni, hogy ő a fejedelemasszonyba, a szó valódi értelmében, soha egy perczig sem volt szerelmes, s az jellemének sötét árnyéklata, hogy úgy viselte magát, mintha az lett volna. Maga a fejdelemné, a környezet, az irígyek, az ellenségek és a cselédek, s ha Kemény Jánosnak hihetünk, még Csákyné maga is mind hihették, hogy a jó hajlam a fejedelemné és Csáky közt kölcsönös. Mik lehettek Csáky reményei és czéljai, valóban nehéz meghatározni.

A fejedelem még életben volt, de közelgő halálát biztosan sejtették a közelállók s a politikai pártok, melyek a helyzetet s Brandenburgi Katalint jól ismerték, sorakoztak igen természetes, s

hogy a magyar királypártiak vagy katholikusok még a fejedelem életében felütötték fejöket, az bizonyos. De mi kilátása lehetett ekkor Csákynak, ki nős, családos ember volt, nejét szerette, már is szép állása volt, s ha őszintén ragaszkodik akár Bethlen Istvánhoz, akár Rákóczihoz, a legfőbb állásokra juthat. Avagy nem kellett-e látnia, tudnia, hogy a kálvinista Erdélyben *első* nem lehet, miért nem ragaszkodott a második helyhez? — Vagy ha mint római katholikus és családi hagyományai és saját hajlamai szerint császári és királyi párthoz szított, mit akart tenni Brandenburgi Katalinnal, kihez annyi alattvalói hűséget mutatott?

És ha a fejedelem halála vagy Katalinnak a mint tudjuk, elég könnyen kieszközölhető lemondása esetére magát csakugyan bármi kis ideig fejdelmi trónkövetelőnek képzelte, minő megoldást látott a jövőben? Mert igaz, hogy ifjusága daczára — 26 éves volt — az erdélyi emberek közt legmíveltebb s tán legalkalmasabb is volt, de hisz vallása és a fényes porta miatt mit se remélhetett a magyarországiak és a király erélyes segítsége nélkül, azok közt pedig első sorban Esterházy Miklós, másod sorban Præpostvári Zsigmond volt a jelölt, ezzel gazdagságban, amazzal befolyásban és talentum dolgában még csak nem is versenyezhetett.

Az ő komoly felléptetéséről a pozsonyi és bécsi körökben tán egy óráig sem volt szó. Valóban azt kell hinnünk, hogy a fejdelemséggel való ábrándozása ifjusága nagyravágyásának csak rövid ideig tartó lázas álma volt, melyből felébredvén, czéljai sokkal reálisabb, sokkal kézzelfoghatóbb, de kevésbé

nemes alakot öltöttek, s ő a nagyreményű ifjú is apró jellemű, önző kortársai színvonalára sülyedt le.

*
* *

A fejedelem 1619 nov. hó 15-én délelőtt 11 órakor meghalálozván, az addig nagyrészben csak lappangva működő pártok azonnal merészebben kezdtek mutatkozni s úgy szólva a cselekvés terére léptek. Törvényes úton maga Brandenburgi Katalin volt, mint a fejedelem utódja mind a már hozott országgyülési végzések, mind a fejedelmi végrendelet s mind a porta beleegyezése által megerősítve. Mellette gubernátor Bethlen István, s a fejedelem haláláról szóló jelentéseket együttesen küldötték széljel és a hatóságokhoz szóló iratokban maga Bethlen István a fejedelemasszonyhoz való hüségre, ragaszkodásra s a maga gubernátori méltóságának tiszteletbentartására szólítja fel a rendeket. Látszólag tehát a fejedelemasszony és a kormányzó között az egyetértés, a béke szelleme uralkodott, pedig a Bethlenek alattomban már működni kezdtek Katalin megbuktatásán s a maguk hatalmának megszilárdításán. A fejedelemasszonyt a legcinikusabb módon elkezdték rágalmazni s a legutálatosabb pletykákat indították róla, melyeket ránk ama kornak vén krónikása, Kemény János, hagyott emlékezetben. Nem feledve, hogy Kemény János 1657 (58-ban) írta művét, tehát az események után csaknem harmincz esztendővel, mikor is czéljának ép oly megfelelő volt Brandenburgi Katalin népszerütlenítése, mint egykor Bethlen Istvánnak és Rákóczi Györgynek. Ily nézpontból minden rágalmazás más színben tűnik elő, mintha egy érdektelen,

világtól visszavonult államférfi őszinte elbeszélésének tartjuk. Két dolog volt, a mivel Bethlen Gábor özvegyének hírnevét teljesen tönkre lehetett akkor tenni Erdélyben. Elhitetni, hogy a nagy fejedelemnek nem méltó özvegye és hogy pápista akar lenni, mindkét esetben méltatlan a trónra. Tehát Bethlenék ugyancsak verték a vasat. Kemény János azt akarja elhitetni, hogy ő is Bethlenékhez, az úgynevezett hazafipárthoz tartozott, s oly dolgokat mond el, a mik még valószínűséggel sem bírnak, ilyen példáúl, hogy: «felbonczoltatván az fejedelem teste, Catharina nem csak nem irtózá nézni, söt egyiránt fogdosni, tapogatni az felmetélt testnek szívét, felhasított hasát, s egyéb tagjait, de semmi szomorúságot nem tettete, sőt egy csepp könyet nem ejte az istentelen, gonoszszívű, elvetemedett asszonyi állat.» (152. lap.) A leírás borzalmassága legélénkebb bizonyíték, hogy a babonás és ideges, örömöt és gyönyört hajhászó Katalinhoz legkevésbé sem hasonlít e cinikus rideg kép; másik megjegyzésünk pedig az, hogy ily kifejezést használni egy nőről, ki egykor épen Kemény János gyöngéd érzelmeit is felizgatta, csak azért, hogy az elámított tömeg tapsoljon, valóban a leggyöngédebb szóval élve, lovagiatlanság volt.

De még tovább megy Kemény s azt is állítja, hogy a fejedelemasszony a fejedelem halála 1629 nov. 15. és temetése 1630 jan. 25. közt az ő trivialis szavával élve: megfattyazott; egy leánygyermeket szült, melyet azonban «az feredő házról a város felé nyíló kis ajtócskán vittek ki az vinczi új keresztyén asszonyok tartására, de nem sokára meghalt.» (173. lap.) Elég jól, sőt szépen

megfelelt Ötvös Ágoston is ez állítására idézett székfoglalójában, s nekem sincs más megjegyzésem, mint hogy vajjon ki merte volna kétségbe hozni a gyermek törvényességét, ki atyja halála után néhány nappal vagy pár héttel születik? Ha szinte lett volna is oka, hogy férjétől eltitkolja reménységteljes állapotát. És ha csakugyan lett volna gyermeke, nemde felhasználta volna a fejdelemasszony pártja a legitimitás ez élő lánczszemét a maga és úrnője javára? bizonynyal nem rejtette volna a vinczi új keresztyének közé. Vagy ha rejtegetni kellett, de Kemény megtudta, mint oly nagy hazafi, miért nem mondta meg Bethlen Istvánnak, hisz ez egyetlen tény örökre véget vetett volna Brandenburgi Katalin uralkodásának és lehető követeléseinek? Szóval száz ilyen kérdésre is csak az a felelet, hogy az egész mese csupa kohol·nány, s csakis a Katalin és pártja népszerűtlenítésére volt kigondolva, később s akkor is az ugyancsak alárendelt nép számára, mert okos ember ezt el nem hihette.

Végre Kemény János egy teljesen valótlan történetet beszél el a Csáky István megugrasztásáról Fehérvárról, még pedig a fejdelem halála és temetése közt. Ez pedig teljes lehetetlen, hogy abban az időben ilyesmi történhetett légyen.

Csáky István a fejdelem halála alkalmával nem volt Fehérvárott, hanem Almáson, s onnan a fejdelem temetéseig csakis Váradra ment ki, legfeljebb huszonnégy órára. De a Kemény János előadása szerint (172. s köv. ll.) Kovács kapitány királyi vagy katholikus párti kapitány Kassa felől Kővár felé nyomult. Ennek hírét hallotta Bethlen István s parancsot küldött Toldalagi Mihály ma-

rosszéki főkapitánynak, hogy hadat szedjen össze és kergesse ki Kovácsot az országból. Ezekre a dolgokra, megindulás, hírvétel, parancs-küldés, sereg-összeszedés, kikergetés, mind idő kellett, de Toldalagi, mint naplójában maga írja, ki is kergette Kovácsot 1630 január 9-én; persze ő nem fújja fel a dolgot oly nagyon, mint Kemény, s a mint bizonynyal a fővárosban az udvar körül beszélték.

De hol a fizikai idő, hogy Csáky meghallván Kovács kapitány veszedelmét 1630 jan. 9-éről, katonákat szedvén, maga kezdjen actiót, sereggel jöjjön Fehérvárra, s ott leveretve elkergettessék, s aztán a gyülésre jan. 20-ra visszatérjen — mert ott volt — mintha semmi sem történt volna. Ezeknek megtörténhetésére a tíz napi idő semmiképen sem elegendő. Kezeim közt vannak *s a mellékletben közöltetni fognak* Csákynak ez idő alatt kelt levelei, melyek e megugrasztási koholmányt is teljesen felderítik. Csáky 1629 decz. 17-én Nagy-Almáson kelt s Præpostvári Zsigmondhoz intézett levelében írja: «Én mindez ideig is Fehérvárott nem voltam, mivel sem ő Felsége az én kegyelmes asszonyom s fejedelmem, sem pedig Gubernátor uram ő nga nem kívánta s ő Felsége is nem parancsolt odamenetelemről .... több egyéb dolgokról is kívántatnék, hogy Kdet tudósíthatnám, de levélre nem akarom bíznom, semmiképen pedig magam az innepig házamtól el nem mehetek ...» stb.

De az ünnepen is otthon maradt, mert Kornis Zsigmondhoz ugyancsak decz. 25-ről és 31-ről s ugyancsak Almásról két nagyfontosságú levelet intézett (Lásd mindkettőt az okíratok közt), melyek tiszta tükrei Csáky lelki állapotának: «Akár mint iparkodjam én — írja 1629 ka-

rácson első napján — de minthogy nincsen semmiben olyan módom, mint a szegény atyámnak [1] és az dolog is Istennek hála, talán szintén elannyira nem is kívántatik most, ahoz hasonló jó akaratomat nem præstálhatom, ha szintén olyan dolog volna is, magam személyem nem egyenlő azzal, se értékem. De a mennyire az én Istenem mind elmémet s mind értékemet adta, az igaz Isten engem úgy segéljen s úgy is adja lelkem üdvösségét, hogy Kddel együtt az én édes igazságában megromlott hazámtól el nem szakadok, hanem az én kegyelmes fejdelmem mellett Kddel élek-halok.

Nyilván vagyon nállam, és Kdnél is édes lelkem Apám kétség nélkül úgy legyen, Gubernator ijastól-fiastól nekem igen gonosz akaróm. Isten életemet úgy adja azok Kdnek is; de mivel Kd mind ez eddig minden dolgaiban csendesebb volt, nyilván nem anyira törnek Kdre mint én reám.» «Zolyomi uram hogy az Szentpáli János uramnak írt levelemet látta szívből akarom.» Azt beszélte Zólyomi — írja tovább Csáky — «Csáky uram nem mere mindaddig udvarhoz jőni, míg én ott lők, hallom azért, hogy igen rendezkedik; noha mostanról elmarad, de minden bizonyal elhigyje beste lélek fia, hogy rövid nap bizony elütik az pohárt az orra elől.» [2]

«Azért uram az én örökké való szolgálatomért olvassa meg Kd Gubernator uram előtt. Én szintén Bánffy Ferencznek nem tartom magamot, hanem mind nemzetre, mind személyre tartom

1 Az 1605-ben elhalt Csáky István, ki egy időben szintén közel állott a fejdelemséghez.

2 Ezek Zólyomi szavai, s alig egy év mulva mily más hangulatú levelet ír Zólyomi Csákynak, Lásd az okíratok közt Zólyomi levelét.

és állítom magamat lenni olyannak mint Zolyomi uram. Bizony bizony írom Kdnek s kérem is, hogy az úrnak is megmondja: *gondot viselek magamra* És az miért ő nga kérdeztette, hogy nem megyek az Fejedelem testét látni: az efffélék tartoztattak meg. Azért édes lelkem Apám, hogy ezeket Kdnek megírtam, nem azért cselekedtem, hogy sem Zolyomitól, sem mástól félvén jelenteném Kdnek, hanem azért, hogy Kdnek én felőlem való semmi gondolkodása ne lehessen, ha mi idegen híreket is hallana felőlem. Az megholt fejedelemnek idejében, mivel egynehány ember előtt gyermeki orczával viseltem magamat, azoknak szeretetökhöz képest úgy is becsültettem. Ha azért akkor efféle fenyegetéseknek helyt nem mertünk adni, oka csak az volt, a ki meghalt, miért? azért hogy nem mindenkor kívántatott szabadságos igazsággal járó törvény, hanem kénytelenségből törvény ábrázatjára való sententia adatott.

Kdet kényszerítem, olvassa el mindezeket Gubernator uram előtt, s lássa mind Zolyomi s mind másvalaki engem törvényemben és úri állapotomban, privilegiatus szabadságomban megakar zabolázni, bizony jól felkösse az csizmája szárát. Egy uram és fejedelmem, kit országul választottunk vagyon,[1] a kinek meg is esküvén, uramnak vallom lenni, azon kívül most senkit nem ismerek affélét, valamíg az közönséges gyülekezet elömbe nem mutatja.

Azután meglátom mit kell cselekednem. Méltó s akarom is édes lelkem atyámfia, hogy Kd értse 27-én ez hónak magyarországi jószágomba indulok, de onnét 9-ik januarius bizonyal Kolozsvárt

1 Brandenburgi Katalin.

leszek, mivel az Fejedelem resolutióját ott akarom megérteni. Az Istenért ne szünjék meg egy hétben is az levélírás köztünk uram, mert bizony én most külömb elmével és értékkel gondolnám magamat ha Kd akarná.

Kérem Kdet, ha ez levelem Kdet ott éri, csak az én vékony állapotomért is legyen szemben ő felségével s jelentse meg avagy újítsa hozzám való szívét, mert ha olyan elmével volna az, mint kívántatnék, bizony nem volna szükséges egy jámbornál is az commendatio . . . .» stb.

Aztán kéri Kornist, szerezze meg néki a monostori konczot, s gratulál Kornisnak, hogy Radnótot megkapta stb. Továbbá jelenti, hogy folytonosan szerzi a katonát s már közel 400 válogatott legénye van.

«Kdet azért — így folytatja — az Jézus Krisztusra kényszerítem, írja meg nékem minden elméjét és kedvét, lám én totus sincerus vagyok Kdhez úgy anyira, hogy az őrző angyala is Kdnek, Isten úgy üdvözítse lelkemet, nem tisztább Kdhez. Erre pedig ha lehet Haller István uramtól is vegyen értelmet, kinek ez őkemének szóló levelemet sietséggel küldje meg Kd édes Apám uram, mert soha csak reménységért ebbeli szándékomat el nem hagyom, sőt az élő Isten az én bizonyságom: készebb leszek minden erdélyi jószágimat elzálogosítanom, hogy csak egy nap is: faex hominum, piger inter ingenuosos, puer in arduis találtassam.»

«Mind ezekben azért valamit Kd nékem jobbnak tanácsol, azt cselekszem mindenben azért gyónom sincere, hogy úgy is absolváljon. Egyezzetek meg szerelmes Apám minden igaz hazaszerető úri és nemesi személyekkel, mit feleljünk

az mi ultro választott kegyelmes fejdelmünknek, és az vármegyegyülésben mit és mint végezzünk, mert soha nem lészen oly kemény és súlyos dolog, a kiben hátra álló csak egy szempillantásig találtassam csak az Ketek elméjét és igaz szívét értsem, mihez tartsam magamat.»

A következő szintoly érdekes levelet Kornishoz decz. 27-én kezdte írni s 31-én végezte be, úgy látszik a közbe eső idő alatt kint járt Váradon, de oly gyorsan s oly rövid ideig volt a városban, hogy az ott időző bátyját Præpostvári Zsigmondot meg se látogatta. Decz. 31-én legalább este már ismét Almáson folytatja levelét, s ott volt 1630. január 1-én, január 9-én Kolozsvárt, s mind e levelekben ama Kemény Jánostól említett fehérvári epizódról egy árva szó sincs, a mint hogy nem is lehet.

Ezt a hírt is úgy látszik a távollevők s meszszebb lakók kedveért a temetési tumultusból később gyártották a Bethlen István emberei, s terjesztették még később szívesen a Rákóczi hívei, hogy a katholikus pártot nevetségessé tegyék; de nem folytatom ezúttal Kemény állításainak további czáfolgatását, hanem igyekezni fogok az eseményeket dióhéjba szorítva úgy adni elő, a mint a hiteles adatok kétségtelenné teszik.

Csákynak fentebb közölt s az okíratok közt közlött ez időbeli levelei elégségesen bizonyítják, hogy Bethlen István, fia és veje Zólyomi Dávid ellenségüket lássák benne. Azt mondja, hogy a fejdelemasszonyon kívül senkit urának el nem ismer, ez egyenesen Bethlen István ellen van intézve, Zólyominak is megmondja a magáét, serget gyüjt bihari várai körül, ki ellen? mi

czélra? A fennálló kormány méltán kérdezhette. Mi azonban csak nagynehezen olvashatjuk ki szándékát ez ideges bizonytalan sorokból, ez esküdöző, fenyegető mondatokból, melyek a Kornishoz, Præpostvárihoz küldött levelekben hemzsegnek. Gubernator akart-e lenni? miért nem írja világosabban? Fejdelem akart-e lenni, miért nem írja bátrabban s több méltósággal? Ez íratokból, melyeket ő ez időben fogalmazott, s melyek hozzá intéztettek, csakis annyi megállapítható, hogy ő ohajtott volna fejdelem lenni, ha Kornis Zsigmond, Haller István, Szentpáli János, Kovácsoczi István, Kassai István benn az országban, Præpostvári Zsigmond, Esterházy Miklós, Pázmány érsek, a bécsi udvar és a katholikus párt a magyar részekben egyértelműleg s a lehető legkomolyabban mellette nyilatkozva keresztülvitték volna.

Talán remélte, hitte, talán számított rá, hogy ha a Bethleneket útjából félreállíthatja, a fejdelemné mellett vígan kormányozhat, minden alkotmány nélkül, sőt lemondásra bírhatja vagy kényszerítheti; ideig-óráig tehát őszintén dolgozott ez irányban. Ámde leghívebb pártfelei sem mutattak valami rajongó bizalmat, valami lovagias ragaszkodást, hűséget, valami tevékeny buzgalmat személye iránt. Ügye egy pár tiszttartóját mint Fekete Jánost, Megyeri Ferenczet, Vadas Gábort kivéve — lágymeleg, sőt közönyös vezetők kezében volt.

Kornis Zsigmond jókor, azaz még deczember első felében figyelmezteti, hogy vigyázzon, ne szeleskedjék, mert «a Bethlenek dolgukban elöre mennek.» A monostori uradalom megszerzésében pedig semmit se tett.

Kassay István pedig, a híres prókátor és itélőmester, kivel Csáky 1630 május havában együtt utazott Fogarasba a fejdelemnéhez, és a kiben nagy bizodalmát helyezte volt, teljesen cserben hagyta. Kemény János írja, hogy a fogarasi kertben Csáky és Kassay együtt sétálgatván, a fejdelemség dolgát beszélgették s Kassay így szólt Csákyhoz: «*Nincsen Ngos uram más arra alkalmatosabb ember, mint te, csak a religio dolgában assecurály bennünket!*» Keménynek elhihetjük, hogy Kassai uram jól meg volt fizetve, de a mint észrevette a dolgok fordulatát, alig 5—6 hét alatt megtagadja a barátságot s Kolozsvárt 1630 jul. 2-án kelt levelében szemrehányásokat tesz Csákynak, hogy a szája eljár s hogy ő semmiféle igéretet sem tett stb.

Kinn a magyarországiak előbb Esterházyra gondolnak, később Præpostvárira, kinek a királyi kincstár sok pénzzel volt adósa a Bethlen Gábor-féle hadjáratok idejéből, de a ki maga nem nagyon vágyott a dicsőségre s végre csak akkor fogadják el Csáky nevét, mikor már csaknem bizonyos, hogy tulajdonképen semmit se tudnak tenni, mikor már Rákóczi kezében van az ügy s a király-pártiak a hulladékok elosztását a politikai üzelmek szokásos utójátékát rendezik.

De Csákynak is volt annyi esze, hogy elég jókor más útra tért; arra t. i. hogyha mindenki osztozik Bethlen Gábor nagy örökségén, ő se maradjon a fejdelmi, híres végrendeletben neki hagyott *tigrisbőrrel.*[1] A medgyesi országgyülés (1630

[1] Bethlen Gábor «*Végrendelete.*» Kiadja Koncz József Maros-Vásárhelyt, 1878. 59. lap., mely végrendelet azonban sohasem hajtatott végre.

jul. 10.) után tehát eljárása, a mennyiben öntudatos volt, nem volt nemes, nem lovagias, hanem csak oly vagyonszerzés, kapzsiság szüleménye, mint akár a Bethleneké, akár a Rákóczié és legtöbb híveiké.

*
* *

A fejdelem teste kiteríttetvén, Bethlen István izente Csákynak, hogy hát nem megy-e be a városba a test megtekintésére. Csáky is csak izenettel felel és Kornisnak írja, hogy nincs mit keressen ott. Azután ismét másod kezen át izenik, hogy nem fogadná-e el a kővári kapitányságot, miről aztán Csáky Præpostvárinak irja, hogy: «de csak Szunyog uramnak nem akarok successora lenni.»

A mint épen Csáky leveleiből látszik, már január 18-án beérkezett a fejdelem temetésére szép kísérettel, hol azonban nem a legjobb hangulatra talált maga irányában., Együtt voltak a végrendeleti végrehajtók: Bethlen István, Kovácsoczi István, Markusfalvi Márton, Kornis Zsigmond az aranygyapjas vitéz, Mikó Ferencz kincstárnok, továbbá a kormány-tanács (ország tanácsa, tanácsurak) többi tagjai, Haller István, Cserényi Farkas, ezenkívül Szunyog Gáspár kővári, Liszti Ferencz szamosújvári várkapitány, ifj. Székely Mózes, Zólyomi Dávid háromszéki főkapitány, ifj. Bethlen István, Nagy Pál és Macskási Ferencz az udvari hadak főkapitányai, Kemény Boldizsár (János atyja), katholikus protestans vegyesen volt elég, de még akkor a temetésen Bethlen-párti volt legalább látszólag az egész ország. Magának Csákynak volt legalább 400 lovasból és 200 gyalog-

ból álló *saját pénzén* szerzett serege Adorjánban és Körösszegen, de bennt Erdélyben alig több, mint rangjához illő kisérete. A többi katholikus urak pedig még annyira se voltak elkészülve, mint ő, a miből aztán következett, hogy pártjok megszilárdítására e legkedvezőbb két hónapot elvesztvén, többé semmi kilátásuk sem lehetett győzelemre; ha annyi erélyt tudtak volna kifejteni jan. 20-án, mint később Medgyesen a gyülés elején (jul. 10-én), valamivel többre mehettek volna, de részökről általános sikerrel senki se biztathatta pártját.

Ő nekik is, t. i. a pártvezéreknek, jól estek a Katalintól nyert jószágocskák s a «*privatum*» kielégíttetvén, az általok vitatott *publicummal* minél kevesebbet törődtek. Aztán nem is gondolták, hogy a Bethlenek oly önző és erélyes módon lépnek fel, a gyulafehérvári végzések mindenkit megleptek, s leginkább a fejdelemasszony pártját — pedig tudjuk, hogy a jó politika mindig önző és erélyes szokott lenni.

Egyetlen jámbor adatot sem lehet felhozni, hogy Csáky már a temetésen hadi operatiót akart kezdeni; nem volt hozzá ereje, s nem is volt szándéka s még kevésbbé kedve, midőn látta úgynevezett pártfelei lágymelegségét. Inkább csak imponálni akart a hírrel, hogy ő sereget gyüjt s maga beszélte, írta mindenfelé. Látszik leveleiből, hogy párthíveivel, főtársaival e lefolyt két hónap alatt nem is találkozott s Váradon az ugyanott levő Prepostváriival sem találkozott. Bemenvén pedig Fehérvárra a gyülésre, bizton észrevehette, hogy csupán egyetlen lény van, ki hozzá híven ragaszkodik: Brandenburgi Katalin,

ki benne nem trónkeresőt lát, hanem csupán a férfit szereti.

A temetésen azonban, illetőleg a temetés napján 1630 jun. 25-én csakugyan történt *tumultus*, az igaz. De úgy, hogy a Csáky emberei semmi részt sem vettek benne. A Bethlenek szerették volna, hogy a Katalin és Csáky pártja valami tettlegességet kezdjen, valami erőszakos fellépést kövessen el, hogy okúl szolgálna teljes megsemmisítésükre, de ez nem történt; az egész párt meg volt döbbenve s épen nem volt elkészülve semmi actióra, s így aztán mikor az ifj. Bethlen István és Zólyomi katonái kiáltozni kezdették, hogy: a pápistákat mind levágják, nem igen állott elejökbe senki, csak néhány udvari cseléd szaladt meg előlük. Csáky pedig épen nem szaladt sehová, mert a fejdelemné pénzének egy részét ép a temetés után való napokban vette át s vitte Almás várába. Ez az a híres szétveretés, elkergetés, melyről Kemény harmincz év múlva oly nagyítva emlékszik, melyet Toldalagi is említ idő nélkül; de a melyről sem Nagy Szabó Ferencz, sem Segesvári Bálint, sem a «Fundgruben» egykori krónikásai, sem végre Haller Gábor, ki említi, hogy a temetésen személyesen jelen volt s az egész hónapot Fehérvárt töltötte, egyetlen egy árva szóval sem emlékeznek.

Csáky a fejdelemasszonynyal szemben már itt s ekkor kezdte el tettető szerepét, lehetetlen volt neki nem látnia, hogy Bethlenéken diadalt nem arathat olyan párt, olyan programmal, mint az övé. Katalin pedig hitte, hogy jó hajlamaival és pénzével örökre lekötötte legalább Csákyt. A kezén levő jószágaival pedig igyekezett szapo-

rítani hiveit, míg nem észrevette, hogy tévúton jár, mert az urak kicsikarják és elfogadják ajándékait, de azért a Bethlenek hivei maradnak; a kétszínkedő Gubernator pedig, ki nyilvánosan mindig a bátyjának tett esküjére hivatkozik s igéri hogy örökké hive lesz; mindent elkövet, hogy barátitól és trónjától megfoszsza.

Ily viszonyok között természetes, hogy meggyűlölte a Bethleneket, s meg saját híveit is s szokott idegességével és könnyelműségével, a nélkül, hogy helyzetét komoly birálat alá vegye s a nélkül, hogy a viszonyoknak jól szemébe nézett volna, Rákóczi karjai közé veté magát, ki még jobban kifosztotta, mint a többiek s jó, hogy utolsó ruhadarabjait is le nem tépte testéről.

A polgári észjárású Nagy Szabó Ferencz így ír e napokról: «Az temetés meg levén *nem mindjárt* vevék el Katharinától az fejdelemséget, hanem nehány hét múlva. És lőn fejdelem Bethlen István és Katharina *elkészűlt* és kibucsuzék s elmene.»[1] Tehát úgyszólva még a nép közt is el volt terjedve, hogy Katalintól el kell venni a fejdelemséget s neki el kell menni, *csak nem mindjárt*, hanem időt kell engedni, míg gazdagságából kiforgatják, a kimenetelre *elkészítik*. E czélt és eljárást állították fel a Bethlenek s azt híven magáévá tette Rákóczi is. Csakugyan az lett volna rá nézve a leghelyesebb politika, ha férje temetése után azonnal lemond s mint gazdag özvegy visszavonúl rokonai közé.

Mert helyzete Erdélyben abnormalis volt. Az erdélyiek soha egy perczig se nézték jó szemmel

1 Erd. Tört. Ad. gróf Mikó. Kolozsvártt. 1855. I. k. 143. l. Gróf Csáky István életrajza.

ez idegen, nem férjéhez való ifjú hölgyet s valószínűleg a török kormány is a nyugathoz való ragaszkodás személyesítőjének tartotta. Néhai nagy férje összes tekintélyének mérlegbe vetése volt szükséges, hogy megválasztatását keresztül vigye, s a férje emléke iránt élő kegyeletet vajjon ki vitte volna át özvegyére, midőn még a férj életében hűtlenségi gyanúval szennyezték be nevét s maga az esküvel kötelezett pártfogó, férjének épen öcscse volt legnagyobb ellensége? A hatalmas férj halála után a szeszélyes, minden nagyobb tehetség nélkül való német asszonynak okvetlen buknia kellett. Mit akart, mit keresett Erdély trónján? Állása oly tarthatlan volt, hogy buktatásának tervét nem is kellett valami ravasz államférfiúnak elkészíteni, — mit más körülmények között okvetlen kutatnunk kellene, hogy vajjon kitől származhatott, önként ajánlkozott az egész politikai eljárás s mintegy ösztönszerűleg vezette a Bethleneket és Rákóczi Györgyöt. De halljuk csak a kifosztogatás történetének egy részét maga a fejdelemasszony szájából, a mint később Rákóczi számára írásba téve, az e korbeli történeteket elpanaszolja:

«Nos Catharina Dei Gratia etc.... 1630-ban, midőn az én boldogemlékezetű szerelmes uram, az nehai felséges Bethlen Gábor halála után az nemes Erdélyországban sok visszavonások, háboruságok, jószágok és egyebféle jók elosztási és tékozlási lettenek volna és az melyet az emberek nagy része én nekem tulajdonítottanak és az ország is, igen ártatlanul, hogy az én fejedelmi hirem nevem ennél is inkább azok előtt, kik az dologban semmit sem tudnak, ne periclitályon és

egyszersmind ártatlanságom az keresztyén világ előtt kimutatodván napfényre jőjön, valamelyekre emlékszem, mindeneket bona integra fide et germanica conscientia ekképpen recognoscalok:

1. Hogy boldogul üdvözült szerelmes uram halála után az ország fizetett hadain kivül idegen hadakat igyekeztem fogadni, arra még idvezült uram ideiben s azután is engemet tanácsoltanak Kornis Zsigmond, Haller István, Csáky István és Szunyogh Gáspár uramék ilyen okkal, hogy ő nekik kinek négy s öt száz s kinek ezer lóra fizetnék, melyeket magok jószágába tartanának és énnekem lennének hittel kötelesek, mivel az mezei hadakhoz azért nem bizhatnám, hogy azok másoknak is hitesek volnának. Ez okáért az temetéskor való tumultus is egyébért nem volt, hanem csak azért hogy a gróf (ifj. Bethlen Istvánt érti) és Zolyomi uramék szolgái hirdették hogy az pápistákat levágnák.

2. A medgyesi gyülés után penig Szamosujvárban menetelemnek is, nem egyéb volt az oka, hanem csak az, hogy: Kemény János[1] és Kapiné aszszonyom engemet circumveniálván arra hajtottak, hogy Prepostvári Zsigmond engemet mint egy édes atyám mindenektől megoltalmazna és szép szin alatt persvadeálták, hogy én ugyan fejdelem lehetek, noha más volt alatta. Melyről akarván Ujvárban Prepostvárival beszélleni, mikoron megértettem volna, hogy Præpostvári Zsig-

[1] Kemény János Önéletirása 181. lapján e dolgokon könnyen átsiklik s azt mondja: «igaz, hogy melléjek álltam azaz Csákyhoz, Kapinéhoz, de én tempestive tudtokra is adtam az kiknek illett».

mond fejdelemségre aspirálna szemben sem lettem vele.

3. Az derekas jószágnak elosztása ennyiben volt: Hogy mivel az tanács urak vágyodtanak nagy részire azokra és én nekem nyugodnom nem hagytak valamig egyik az másiknak kezemből ki nem szerzette az jószágot. Kapi András s Mikó Ferencz Fenesért reám jöttek és Kornis Zsigmondnak szerezték. Kornis uram viszont és Kapi eljöttek Monostort Mikónak szerzették. Jóllehet erről ugyan fogadásom volt, hogy soha senkinek nem adom, de akaratom ellen is kivonták kezemből. Az balásfalvi és vécsi jószágot felforgatván üdvözült uram testamentumát *Betlen Péternek* [1] adatták semmi szolgálatjáért; jólléhet soha sem nekem, sem az országnak, sem semmi credibilis personáknak az testamentumot authentice látni nem engedték: Szent-Pétert, Bándot, Szent-Mártont *Péchi Simonnak* adatták, micsoda szolgálatjáért ők tudják. *Bábolnát az grófnak.* [2]

4. Az jövendőbeli állandó fejdelemnek, hagytam volt az én javaimból az tárházban 40 ezüst tálat, 9 öreg kupát, két medenczét korsóstól. Az két medenczét így vette kezéhez Mikó tőlem, hogy az kupákat ő rejtek helyen találván, hűségében hozta volna elő, melyre nézve egyiket ő neki s az másikot Kovács Istvánnak adtam. Holott főkomornyik lévén az én tárházamban az ő kulcsa alatt rejtek helyen nem lehetett.

5. Sárkányt is több falukkal *Schultetus* betegségemben csalta ki kezemből az brassaiaknak, holott üdvözült uram compositioja szerint csak

1 A kormányzó Bethlen István második fia.

2 Ifj. Bethlen István.

Sárkányban 10.000 frt jussom lett volna. Eléggé kértem, hogy kérje elő az brassaiaktól, micsoda igazságuk vagyon hozzá, de semmit nem produkálván hatalmason kihányták az udvarbirámat belőle. Az kancellarius (Kovácsczi István) elsőbben azt állatta, hogy az brassaiaknak semmi igazságuk nincsen, de azután megkenvén az tenyerét szavát megfordította s azt állatta, hogy jó igazságok vagyon. És valami levelet mutogatván soha elő nem adta, jóllehet neki is az fehérvári jószágból egy jó falut adtam volt.

6. Erdélyi István is késén serkenvén fel, hirem nélkül iratott egy donatiot egy jó faluról és subscribálni akkor küldte be, mikoron le is tettem volt az fejedelemséget, az dátumját iratta egy nehány napokkal az előtt, mintha én fejedelemségemben adtam volna. Mint illett hites tanácsnak ezt cselekedni és kancellariusnak is ez ilyen levelet megpecsételni itélje meg az ország és az fejedelem ő keme.

Sőt a tanácsok olyanoknak is adtanak jószágokat, kiket soha nem isme tem s a hol négy, öt jobbágyokat mondottanak harminczkettő is volt. Nem elégedvén azzal, hogy magok felosztották a a fiscale jószágokat, szolgáikat az fiscus jószágaiból contentáltatták velem. *Kemény Boldizsár* is Gerend felett megalkuván, Josika Gáborral, hogy maga jószágából 32 ház jobbágyával contentálja, jóllehet semmi közöm nem volt volna hozzá, de azért az kővári jószágból énnekem fiscuséból kellett contelnálnom.[1] Hasonlóképen *Bornemisza Fe-*

[1] Kemény János Önéletirása 35. és 166. lapjain egészen más színben adja elő a dolgot és teljesen elhallgatja, hogy Jósika Gábort Gerendért a fejdelemné által contentáltatták.

renczet is Bethlen Péterrel való peregrinálásáért a fiscus kővári jószágából contentálták.

7. Mikó Ferencz és az többi az én kevés költségemet és ezüst marhámat ruháimat az káptalanokkal magam secretum sigillumommal Fogarasban bepecsételtetvén, a többihez őket azután feléjek sem bocsátották. Hanem az üdvözült szerelmes uram keresményivel és az ország javaival ugy osztoztanak az mint akarták és az mint Bethlen István elejekben irta. Hogy azért mindaz nemes ország megnyughassék s mind az fejdelem ő keme eszében vegye, kik voltak s micsoda emberek, minémű hűséggel cselekedtenek azok kikre engemet üdvözült szerelmes uram hitek szerint bizott volt: kényszerítem az nemes országot és az fejedelmet ő kemét, hogy Mikóval hozassák elő ámbár csak az inventariumot, melyet Zsomborról haza küldettetvén iratott s a többivel penig az én szerelmes uram authenticum testamentumát. Lássa meg minden ember, jőjjön napfényre, kik voltanak az én szerelmes uramnak legátáriusi s mint lehetének enyi számtalan jónak felosztói.

Ezeket én fide mediante recognoskálom. Actum in arce Fogaras, die nona mensis junii anno domini 1631. Catharina. Coram me Sigismundo Kékedi. Coram me Gaspare Bojthy. Coram me Michæle Barsi.[1]

IV.

Akár Brandenburgi Katalin emberei készítették ez íratot asszonyuk mentségére, akár Rákóczi

1 Eddigelé teljesen ismeretlen nagyhorderejű okirat. Eredetije a gyulafehérvári káptalanban 1631-ből, egykorú másolata a vörösvári ltrban.

állíttatta össze, hogy a tanácsurak üstökébe markolhasson, mindkét esetben kissé tán túlzott, de lényegében a dolgok hű képét mutatja. Rákóczi azonban ismerte önmagát, ismerte, a mint látjuk, embereit is s tudta, hogy nem angyalok társaságában él — s Kovácsoczi, Mikó, Kemény, Kassai stb. mindvégig gracziájában maradtak.

De ezeket így részletezve s ily közelről látva, nagyban megváltoznak nézeteink a Brandenburgi Katalin koráról s nem fogadhatjuk el a hivatalos történetírás véleményét, mely a tanácsurakat, a Bethleneket és Rákóczit a hazafi-párt nevével tisztelve s a hazafiság és önzetlenség díszével övezve az elhagyatott, elszegényített fejdelemasszony s egy pár igaz hivének nyakába akar kötni minden bűnt.

Nem is szólok Kemény János czélzatos ferdítéseiről, de Szalárdi krónikája s ezek után Fessler, Kővári, Szalay László stb. érdemes történeti művei mind, mind hamis szempontokból s eredeti adatok és források tanúlmányozása nélkül szólnak a dologhoz. Szalárdi írja, hogy: «*A fejdelem asszony az országtanács híre nélkül tette donatiojit.*»[1] S ime látjuk, hogy maga e tanács csikarta ki tőle jószágait. Utána mondja Fessler, Kővári, Szalay s mások, míg megkövesedik a hivatalos hisztoria s a valódi tények merőben ellenkezőt bizonyítanak.

Pedig ezek a dolgok abban az időben sem maradtak titokban, hisz Esterházy Miklós nádor már 1630. augusztus hó második felében izeni

[1] Lásd: Szalárdi Siralmas krónikája 67. lap. Újabb Nemzeti Könyvtár. Pest 1853. Közli b. Kemény Zsigmond.

Bethlen István gubernatornak: «Csáky István azt a bánásmódot[1] nem érdemelte, hisz annak most sincs igen sokkal több, mint azelőtt, de Ngtok mindenik anyira dotáltatott, hogy minyájoknak sem volt az előtt anyi, mint most csak a legkissebbiknek is Ngtok közül.»

Mindez azonban a dolgok menetén mit se változtatott, a fejdelemasszony mind szükebb korlátok közé szoríttatott s különösen protestáns ürügyek alatt támadtatott meg minduntalan. Már első conditiójában benne volt, hogy: «a római katholikus, augsburgi, genfi és unitarius hitvallások *szabad gyakorlatát* semmiben se akadályozza.» Tehát teljes vallásszabadság a négy felekezet számára, de neki magának semmiképen sem akarták megengedni, hogy a négy közül azt kövesse, a melyiket akarja. És Csáky ellen a négy bevett vallás híres szabadsága mellett is az volt a főargumentum minduntalan, hogy pápista.

De Bethlen jól látta, hogy Csáky minden személyes hibái és gyengeségei mellett is a fejdelemné, a bécsi udvar és sok, bár csak félig-meddig való párthive mellett is sokkal veszedelmesebb egyén rájok nézve, hogysem nyugton hagyhassák s a fejdelemnével sem bánhatnak teljes tetszésök szerint míg ily hü embere van közelében, mint Csáky, elhatározta tehát végcsapást intézni rája.

Ez év (1630) május havában Csáky nagy tevékenységet fejtett ki, gyüjtötte a katonákat, folytatta levelezéseit, látogatásokat tett Kornisnál, a Hallereknél s Kassai Istvánt a hires ügyvéd és itélőmestert is maga részére nyervén, vele egy

1 Lásd az okiratok közt az 1630. jul. 6-iki kormánytanácsi végzést.

hintóban Fogarasba utazott az ott mulatozó fejdelemasszonyhoz. Az itt töltött néhány napról Kemény János megemlékszik *Önéletirásában* (181—184. lap) s elbeszélvén, hogy Csáky ennyi meg amannyi ezer aranyat és tallért vett magához, egyebek közt így ír:

«Ekkor ott létele alatt nekem is nem keveset kedvezvén, egykor nagy confidentiával kezde velem tractalni, ezeket mondván: ,Im látja Kd, hogy mint az palástját levetvén adná nyakamban, szinte oly örömest az fejdelemséget transferálná nekem az fejdelemasszony, azért Kdet kérem édes öcsém uram, mind legyen jó akarattal hozzám, mind pedig adja tetszését az dologban és mit itél is mondja meg.'

Kire én is mondám: Én csak egy ifjú legény szolga vagyok, az asszony akaratját követni tartozom ugyan, mindazonáltal ne legyen bántódására, ha sincere megmondom az iránt való tetszésemet. Ő is monda, hogy nem. Kire én is: ,Az Isten titkába nem mehet, de emberi ratiok szerint az dolog végbe nem megyen, egyik az religio miatt, pápista úr lévén, másikért mert Bethlen Gábor igen megerősítette maga familiáját s az kik creaturái, azok el nem állanak mellöllük, és igy az dolog nem fog végbe mehetni.' Ez nem esék szájának izesen s azt felelé: ,Csak Kd mondja azt, de mások másképen discurálnak.' Arra én is mondék: ,Szabad ki mit hizelkedik, de én az igazat mondom.'

Bizony dolog igen simulált is, tudom hogy péntek napon is, papista emberektől titkon, megette vala az hust előttünk, hogy inkább az evangelicusoknak is elméjeket magához vonhassa.

Ekkor világosban megismerém, hogy Prepostvárinak szinnel, de valósággal magának halászna.

Csáky ügye csakugyan úgy állott, a mint itt Kemény János elibe adta, de sem *az ifjú legényhez*, sem *a szolgához* nem illett ily nyers beszéd a fejdelemasszony kegyenczével szemben s valószinű, hogy nem is így beszélt Kemény Csákyval, hanem így præcisirozta a párbeszédet 30 év múlva, mikor naplóját írta. Ezután előadja a Kassaival való párbeszédet, melyet fennebb említék, s így végzi a fogarasi látogatást: ezzel akkor elmenének.

Bethlen István pontosan értesülvén a fogarasi látogatásról s annak részleteiről s látva, hogy Csáky, mikor nincs is az udvarnál, édes anyja, neje vagy megbizottjai s titkos kémei által mindig élénk közlekedésben áll a fejdelemasszonynyal s pedig megírta Kemény János, hogy: «a fejdelem asszonyt egyik órában minden jó dologra könynyen bírhattam, de ha jött Csáky embere vagy levele mindjárt változtattak»,[1] s e szerint a míg Erdélyben marad, soha se lehetnek tőle biztonságban, végcsapásra határozta magát s a medgyesi országgyűlést egyenesen ellene rendezte.[2]

Az egész ország nyugtalanságban, mondhatni forrongásban volt, mindenki látta, hogy a Katalin helyzete tarthatatlan s az illetők meg voltak győződve, hogy sem Bethlen István, sem Csáky — ha ők magok, bármennyire szerették volna is — nem

1 Wesselényi Anna írja fiának: «Beszélte ő felsége (Brandenburgi Katalin) a heflányi fürdőben Batthiánynénak, úgy félt tőled, hogy soha semmit sem mert megtagadni, ha valamit kivántál.»

2 Ugyanaz írta fiának 1631. jun. 14-én: «Az kolozsvári gyűlés csak az szegény Prepostvári uramért fogott lenni, a mint *a medgyesi állapot* az te számodra volt készítve.

alkalmasak a fejdelemségre. Lehet, hogy Erdély viszonyait illetőleg életrevalóbb s praktikusabb volt, a török felsöséggel tartó Bethlen-párt, de maga Bethlen István középszerű tehetség volt némi kormányzati gyakorlattal, de minden magasabb természetű önérzet, minden valódi nagyravágyás, minden eszme nélkül. Jó egy mármarosi főispánságra, hol fődolga volt a fejdelmi rendeletek végrehajtása, a hegyszorosok őrzése 60 oláh katonával s aztán a saját gazdasága vezetése, de nem ország kormányára, hol irányt adni, országos dolgokban dönteni, erőteljesen kormányozni, hadsereget fentartani s vezetni, nemzetközi ügyekben itéletet mondani s két császár politikája közt lavirozni kell.

Alig jellemzi valami jobban e derék urat, mint az az utasítás, melyet Esterházy Miklós nádor egy hozzá küldött követnek adott, s melyben alig félreérthető szavakkal minden eljárását semmit érőnek bizonyítja. A kik nem voltak Bethlen Gábor egyenes creaturái, s a kik Bethlen István gyengeségeit jól ismerték, a kik a török jármat leszerették volna rázni, s a kiket nyugat felé vonzottak hajlamaik — faute de mieux — Csáky körül csoportosúltak. Először is ezeket akarta tönkretenni Bethlen s e végre hívta össze az országgyülést Medgyesre 1630. jul. 10-re, mely összehivót a fejdelemasszony is aláirt.

«Mind a kormányzó, mind a fejdelemasszony hivei nagy számmal gyültek össze — írja Szilágyi Sándor — s az gyülés zajos és ingerült volt.» «Majd hogy kardra nem kerekedtek, csak Borsos Tamás marosvásárhelyi követnek s kir. táblabirónak és Toldalagi Mihály marosszéki főkapi-

tánynak sikerült a rendeket némiképen lecsendesíteni.»

«Bethlen István gubernator uram sok fegyveres népet hozott a városba s midőn vénebb tisztességesebb emberek a gyülést el akarták hagyni, fenyegetve s taszigálva kényszeritették, hogy helyeikre visszatérjenek.»

A gyülés aztán általános amnestia hirdetéssel kezdte működését. Az azon évi január hóban Fehérvárt hozott fejdelmi feltételeket Katalinra nézve megújította, de a kormányzót is utasította, hogy csak a tanácsurakkal egyetértőleg intézkedhetik érvényesen, nélkülök ne fogadhasson, ne küldhessen követeket. Ugyanakkor biztosították Ferdinándot is, hogy Erdély a békét nem fogja felbontani.

Az országgyülés megnyitása előtt 5 nappal az államtanács a következő végzést hozta:

«Csáky uramnak Munkács és Tokaj várába bemenését az országtanács hazánkra nézve egyhangulag veszedelmesnek tartja, ennélfogva ha oda elindult térjen vissza s azokba soha se lépjen, ha pedig már bement volna azonnal kimenjen.

Mivel pedig Csáky uram jelenléte ő felsége méltóságára és hazánk javára nézve károsnak és sértőnek találtatik, többé Erdélyországban ne maradhasson kivéve a vármegyegyülések és az országgyülés idejét

Ha pedig ezeken jelen kellene lenni, sem gyalog-, sem lovascsapatot ne hozhasson, hanem csak egyedül jelenjék meg az udvarnál és gyüléseken, valamint mások szoktak megjelenni.

Ha valamit irásban akar ő felsége elé terjeszteni, ezt csak a kormányzó vagy a tanácsurak

által tehesse, futárokat, levélhordókat csak ugy küldhessen ő felségéhez, ha dolgát előbb a gubernatornak tudtára adja.

Ha valamikor udvarhoz jőne ő felsége magány kihallgatáson ne fogadhassa, hanem ügyét csak is a gubernator és a tanácsurak jelenlétében adja elő.

Ezeknek megtartásához ő felsége magát kegyelmesen kötelezi (sub pœna citationis conditionum).

Csáky uram is köteles ezek megtartására (sub pœna violationis publicarum constitutionum).»[1]

E végzést az országgyülés is magáévá tette. «Valóban inkább rabság ez, mint fejdelemség!» írta Esterházy Miklós nádor, mikor e végzésről értesült.

Egyszersmind egy követet küldött Bethlen Istvánhoz, melynek utasításában a következő pontok fordúlnak elő:

«Tudni kell Ngdnak, hogy kinyilatkozott az Ngd fejedelem aszszony ellen való cselekedeti és igyekezeti melyet eléggé megmutatottt Ngd az medgyesi gyülésen s vagyon ő felségének császár urunknak is hirével, melynek nem kellett volna lenni azt mondja az én uram (Esterházy).» Írja, hogy a császár elszánta magát Katalint, mint rokonát és szövetségesét megvédni, kissebb dologért is viselt háborut Mantuában s a törökkel ne biztassák magokat, vagy azzal, hogy az privát személyekért nehezen mozdúl. «Jól meglássa azért Ngd mit mivel s elégedjék meg állapotával, mert azt is elveszti s familiáját s nemzetét is minába hozhatja Ngd.»

1 Lásd bővebben az eredeti latin szöveget az okiratok közt.

«A fejdelemasszony állapotját ő ngok igen jól tudják, s ezeket még akkor meglátták, az mikor a megholt fejedelem az portán successióját szorgalmazta, de mivel már ez meg vagyon Istentől s az időtől kell várnunk mivel erőszakkal ki nem adhatni rajta....»

...«oly conditiókat præscribált Ngtok a fejdelemasszonynak, nem electiójakor az mikor a fejdelmeknek conditiókat szoktak præscribálni, hanem egyszer is másszor is félelem és rettegés alatt s olyakat is az kik fejedelmeket semmiképen nem illetnek s polabeli gyermekért valók is nagyrésze. Némely azokban ugyan Isten 's maga Ngtok szabadsága ellen is vagyon, mert tudni való dolog — azt mondja az én kegyelmes uram — hogy az hit Isten ajándéka, mind azon által ha ő szent felsége szent malasztjának általa más hitre vezetné is, megkötötték azok a conditiók, hogy fogadja Isten szavát. Más az egyfelől megesküdtette Ngtok ő felségét, hogy az négy religiót szabadon hagyja s az ellen meg reversalist vett tőle, hogy azok közül ne legyen szabad magának azt választani, a kin a maga lelke megnyugodhatnék.

«Ezenkívül az fehérvári és medgyesi gyülésen is a miket végzett és kinyomtattatott Ngtok maga és fejdelme ellen, merő nemzetünknek contemptusa s csudálja az én kegyelmes uram, hogy in lucernis bocsáttá Ngtok s úgy anyira is angustialta már az fejdelem asszonyt, hogy oda ki közönségesen rabnak tartják....»

«Nem is látja az én kegyelmes uram, mi gonosz volt abban, hogy Csáky István uramra bízta volt gondja viselését ő felsége azoknak (Munkács,

Tokaj stb.), a kivel szabad volt úgy anyira, hogy ha csak egy lovászának adja is, megcselekedheti és senki kezét abban meg nem foghatja ő felségének.» «Balling (Munkács várkapitánya) maga mondotta: noha az fejedelem asszony bebocsátását szorgalmazza Csáky uramnak, de mivel különbet parancsol gubernator uram ide bizony nem jő.»

«Melyek mind így lévén kéri Ngdat az én kegyelmes uram, jól meglássa mégis mit míyel s igen méltó, hogy jövendőre is nézzen Ngd s jól consideralja azt is, hogy mivé tette már Ngd ezt azt erdélyi fejdelemséget s ha jövendőben vagy Ngd vagy más succedal abban ha felveszi-e az igát? avagy ezektől irtozván, ha ki fejes emberre találkozik Ngtok, hogysem szabad választásból azokra menjen az conditiokra, de nem okoskodik-e inkább azon? hogy fegyvert véve kezében ő tegyen inkább másnak conditiot, kiből micsoda jutalma legyen az országnak, könnyen megítélheti Ngtok.

«Ezeket pedig ne vélje Ngd, hogy az én kegyelmes uram magát tekintve beszélné, mert noha tudja ő nga, hogy Ngd hirdette ő felőle, hogy vágyakozik erre a rabságra, de úgy éljen — azt mondja ő nagysága — hogy (nem az ország becsületének sérelmére mondja) de inkább lenne kocsisa az ő kegyelmes urának ő nga, hogysem *mostani állapotjában* való fejedelme Erdélynek.»

«Mind ezek felett odaki az a híre s azoktól is értette ő nga az kik szemmel látott dolgot beszéllettenek, hogy noha az gyűléseknek idején salvus conductusa szokott mindeneknek lenni és az itt való articulusok is azt tartották, hogy had-

dal senki az gyülésbe ne menjen, sőt ezen gyülésnek idején reversalisával is securitást adott mindennek Ngd, mindazon által más felől ugyan felültette az hadakat Ngd s maga szolgáit is mind bevitte Medgyesre s az mikor az ország nem akart volna consentialni az fejdelem asszony ellen való Ngd kívánságinak és ki akartak az gyülésnek helyéről menni ki nem bocsáttattanak, úgy anyéra, hogy az öregében az uraknak ugyan meg is taszigáltanak, s kényszerítés alatt mégis viszsza kellett az gyülésnek helyére menni, ki ez is mely gonosz példa az országra nézve jövendő fejdelmeknek is meggondolhatja Ngd, s elhagyván az tovább való tragœdiát ezek megmutatják, hogy Ngd mind az fejdelem aszszonyt mind az országot kedve ellen is ott akarja hordozni, az hól Ngdnak tetszik....»

«Megbocsásson Ngd, de ez nem szolgának hívatala — azt véli ő nga — az miket mind mivel Ngd, hanem fejdelemségnél is nagyobb, birnia akarván szabadosan mind fejedelmével s mind penig az országgal, kinek semmiképen nem az a rendi. Méltó azért hogy megismerje Ngd hivatalának határát s egy két ember hizelkedését ne vélje törvénynek.»

Mind e bölcs intések azonban figyelembe nem vétettek. Sőt tovább ment Bethlen a szegény fejdelemasszony megalázásában és Scultetus nevü orvosdoktort valami ürügy alatt a portára küldvén a Katalin és Csáky közt levő viszonyt státus veszélyeztető dolognak rajzoltatván, a kajmekámmal levelet íratott, melyben az volt írva: «Kérdezzék meg Katalintól, akar-e tovább is fejedelem lenni, s ha igen, szakaszszon meg minden viszonyt Csáky Istvánnal.»

«Katalin aug. 12-én válaszolt a kajmekámnak — írja Szilágyi Sándor — mentette magát a vádak ellen, ő híve a portának, s igérte, hogy e hűségben meg is marad.

De bár a kajmekám e válaszszal megelégedett, Katalin nagyon bosszús volt az orvos ellen.»

Ezt a Scultetust Bethlen Gábor ép a Katalin pártolása következtében emelte fel, miért is a fejdelemasszonyt nagyon megharagította, midőn értesült, hogy a török levelet Scultetus eszközölte ki. A doktor pedig oly naiv volt, hogy haza érkezése után még Fogarasba ment a fejdelemné udvarlására, és itt nem találván, utána ment Porumbákra. A fejdelemné látszólag szívesen látta, s Kemény János mondja, hogy a fejdelmi asztalnál vacsorált. Este, mikor szállására ment, megfogták, megkötözték s szekérre tették, mint ha Fogarasba vinnék. Éjjel a Küküllő partján nehány katona a szekérre rontott, a rabot megfojtották és a vízbe hányták. (1630 szept. hó).

Bár semmiképen sem akarok köztörténetet írni, de olykor egy-egy pillanatra kikerülhetetlen, mert Csáky ez időben csakugyan érdeme felett valóképen vált központtá. Sohasem volt ugyanis oly nevezetes ember, mint a medgyesi országgyülés után, s a mit barátai nem tudtak vagy nem akartak megtenni, ellenségei csakugyan *félelmes trónkeresőnek* declarálták. De ez utolsó erőfeszítése is volt Bethlennek Csáky ellen. Ezóta nehány jóakarója is támadott s proscriptiója sokak rokonszenvét nyerte meg számára. A fejdelemasszony pedig — a mint azt akárki elgondolhatja — oly helyzetbe hozatott, hogy közte és a

kormányzó közt a kibékülés többé nem volt lehetséges.

Bethlen István, úgy látszik, épen ezt akarta, de midőn a medgyesi gyűlés szétoszlott s úgy szólva csak az utolsó lépés volt hátra, hogy t. i. magát megválasztassa, megrettent. Szívét elfogta az aggodalom és félelem, hogy mi fog következni most? Mondják, hogy Csáky ellen orgyilkosokat is fogadott volna.[1] Nincs bebizonyítva, nem is valószínű, de lehető. És ha így tett, nem gondolhatta-e, hogy ellene is fogadtak? Hiszen többen írják és mondják, hogy a fejdelemné a medgyesi gyülés után Kemény János, Kapiné asszony és Prepostvári Zsigmond által Szamosújvárra hívatta a kormányzót, de ott ugyancsak Kemény János megsúgván neki, hogy feje forog a koczkán s e szerint értesülvén a fenyegető veszélyről «kiszinlé magát Szamosújvárról». Akármerre tekintett, fenyegető jelenségeket vett észre. Aztán mit csinálna, ha fejedelemmé választanák is? E kérdésre sem tudott önmagának megnyugtató feleletet adni. Úgy gondolom ez utóbbi volt legnagyobb baja. — A török kész volt Katalinnal kibékülni, s lemondását tán el se fogadná, ha fedezhetné az ajándékozás terheit; Magyarország felől készült a nádor s Bornemisza; bent az országban szaporodik az ellenség száma, mit tegyen? Fiát Istvánt s vejét Zólyomi Dávidot kiküldötte Magyarországra, hogy kínálják meg a fejdelemséggel Rákóczi Györgyöt, a volt erdélyi fejdelem Rákóczi Zsigmond fiát, ki Bethlen Gábor hadjárataiban az erdélyi sergek fővezére volt. A két ifju el is ment s meg-

[1] Lásd Csáky leveleit Kornishoz, a függelékben.

hivta Rákóczit, ki sereg élén Erdélybe indult. Azalatt a jámbor erdélyiek és Bethlen-pártiak elgondolták magukban, hogy bizony-bizony olyanok vagyunk, mint az Esopus békái: üldözzük a lécz-királyt s keressük a gólya-királyt. Fellelkesítették Bethlen uramat, lemondatták Brandenburgi Katalint s megválasztották az elhalt nagy fejedelem testvéröcscsét erdélyi fejdelemnek. De a nagy fejdelem *kicsi* öcscse meghátrált Rákóczi elől, lemondott, s a fejdelemséget új választás alá bocsátották a Segesvárt tartandó országgyűlésen. Katalin, ki férje rokonait, tanácsosait oly jogosan és oly méltán meggyűlölte, Rákócziban a Bethlenek megbuktatóját látván, minden utógondolat s fentartás nélkül vetette magát karjai közé. S ha valaki mondta volna neki, hogy ez még telhetetlenebb és szívtelenebb lesz hozzád mint a Bethlenek voltak, Katalin akkor sem tett volna másként, csakhogy a Bethleneken bosszút állhasson. Hű komornyika, Kemény János, mint «körültekintő okos legény» megsejtvén és látván a Rákócziak emelkedését, oly gyorsan hozzájuk pártolt, mintha sohasem is lett volna más, mint Rákóczi-párti. (Lásd önéletírása 195—209. ll.)

A segesvári országgyűlésen, hol Rákóczi szóval, pénzzel vesztegetvén az urakat, egyhangúlag[1] meg is választatott, az első szavazatot Rákóczinak a fejdelemasszony nevében Kemény János adta, nem is említve, hogy a Rákóczi érdekében való korteskedésre *hét ezer* forintot küldött Brandenburgi Katalin.

*
* *

[1] «Fundgruben» I. köt. 274. l. *unanimi consensu* II. köt. 112. l. *uno ore* stb.

Hogy Csáky nem volt fejdelemségre való ember, s hogy pártjában sem életerő, sem buzgalom, sem bár jóravaló szervezkedés nem volt, semmi sem bizonyítja inkább, mint hogy Medgyesen és Kolozsvárt győzni tudott ez a jámbor Bethlen István; a ki miután Csákyt félre állította s a tért a maga számára teljesen megtisztította: két hónapig sem tudta magát fentartani a fejdelemségben.

Úgy látszik, hogy e gondolattal már Csáky is tisztába kezdett lenni, s be sem várván a medgyesi országgyülést, május utolsó vagy junius első napjaiban kibujdosott Erdélyből, hová többé vissza nem tért és soha többé még csak meg se látogatta. Egyelőre Szent-Mártonba vonult (Szatmárvármegyében, Szalay László szerint neje birtokára), de édes anyját Wesselényi Annát, első fiát Ferenczet és nejét Forgách Évát reménytelјes állapotban Almáson hagyta. Magyarországba vonulván abban igyekezett, hogy Tokaj és Munkács várát kezére kerítse. Bethlenék azonban észrevévén, hogy a fejdelemné akaratával Munkácsot akarja izgatásai központjává tenni, mindent elkövettek, hogy a munkácsi kapitányt Balling Jánost részökre vonják,[1] s e végre Kemény Jánost bízták meg, kit a fejdelemné is azzal küldött ki, hogy Csáky bevonulását készítse elő.

Kemény elvállalta e kétszínű küldetést, s ez alkalommal — a mint saját előadásából láthatni — határozottan rászedte a fejdelemasszonyt és Csákyt s Balling hűségét a Bethlenpártiaknak a következő feltételek alatt biztosította.

1. Jószágiban megmarad a kapitány és suc-

[1] Lásd Szalárdi krónikáját is 66 és köv. lapjain.

cessive az kié lészen a vár, azok is abban megtartják.

2. Az kapitányságot akaratja ellen tőle el nem veszik, az præfectus is ő lészen.

3. Semmi ez ideigvaló dolgokért ne büntessék és számot ne vegyenek.

4. Pápista embert senkit ő felsége be ne bocsásson az várba az kapitány akaratja ellen s ő felsége is annyi magával menjen be, az mennyivel ő (az kapitány) javalja.

5. Ha kit maga ellen praktikálni eszében venné ő felsége körül, azt szabad legyen ott megbüntetni.

«Ha ezek így vannak — jegyzi a papir oldalára Lónyai Zsigmond, kinek íratai közt e pontok fenmaradtak — nem fejedelem, hanem rabszolga leszen ő felsége Munkács várában.»[1]

Ez a Balling János valóságos prototypja a jó cselédnek. 1608-ban inasa volt Báthori Gábor fejdelemnek, s ott volt Széken is, mikor a fejdelmet meg akarták ölni, s híven védte ura életét, azután fogarasi porkoláb volt s Bethlen Gábor hüségét tapasztalván munkácsi kapitánynyá tette s az maradt I. Rákóczi György alatt is sokáig, az ki egyszer szavát bírta, ahoz aztán hü maradt mindvégig, attól sem furfang, sem vesztegetés el nem csábította; úgy látszik nagy kálvinista volt, pedig magának kellett áttérni, mert valószínü, hogy midőn ifju korában Báthori Gábort szolgálta akkor még katholikus volt. Azonban nem valami böjtölő puritán volt, mert a jó asztalt, jó bort s ebéd után a zengő lantot és dalt szerette. Sőt a fentebb közölt pontok harmadikából, úgy látszik,

1 Kassai levéltár, Csomag czíme: Lónyai Zsigmond aranyos-medgyesi levelei.

arról is gondoskodott, hogy hűségeért némi jutalomban is részesüljön, felmentetvén az elmult időkre vonatkozó számadásoktól.

Elég az hozzá, hogy Csáky sohasem juthatott be Munkács várába, Balling megtartotta a Bethleneknek tett s Rákóczinak is megújított fogadástételeit, s híven közreműködött, hogy Csáky — a nyugalmából kizavart s nyughatatlanná vált trónkereső — ne legyen Erdélyhez oly közel fekvő hatalmas vár ura.

* * *

De ha Csákyban Bethlen István főként a Brandenburgi Katalin főtámaszát üldözte, Rákóczi sokkal kegyetlenebbül rontott a trónkereső ellen. Felhasználta a fejdelemasszonynak a Bethlen-pártiak iránt érzett gyülöletét s ebből folyólag a hozzá és gyermekeihez mutatott jó hajlamát s még Csáky ellen is fel tudta izgatni. Bécsben s Magyarországban, szóval a színhelytől távolabb, sokkal többet beszéltek Csáky fejdelmi jelöltségéről, mint Erdélyben, hol csak Rákóczi tett úgy, mintha a leghatalmasabb ellenféllel lett volna dolga. Nézzük végig Csáky levelezését Kornissal, Kassaival, Prepostvárival, édes anyjával, Petényi Istvánnal, Vadas Gáborral és kivéve tán a Kornishoz intézett s kétes mondatokkal teljes két levelet, a többiben nyoma sincs annak, hogy trónkereső írná, vagy mint olyanhoz írtak volna hozzá. Pedig ez emberek legjobban ismerték Csáky ügyeit. És csodálatos mégis, hogy mind I. Rákóczi Györgynek, mind fiának egész életén át rémszelleme volt Csákynak még híre is. Ha végig pillantunk a Rákóczi-családnak — Szilágyi

Sándor által oly nagy gonddal összegyüjtött s közzétett — levelezésein, látni fogjuk, hogy a mint valami külháború kezdődik, vagy valami belmozgalmi hír Erdélyben felmerül, első dolga Rákóczinak, hogy Csáky mit csinál? Egész idegességgel ír nejének, ki Magyarországra s onnan vissza parancsol fiának, «tartsák szem előtt Csáky uramat», «ügyeljék szolgáit», «fogják meg várnagyát», «fogják meg s erős fogságba tartsák Megyerit», «kiknél járt Vadas Gábor» stb. Jószágait több ízben lefoglaltatja, összeíratja, békekötések alkalmával meg visszaadja, szóval vele foglalkozik sok évek mulva is, midőn Csákynak már egészen más bajai voltak, s talán már régen lemondott volt minden nagyravágyó prætensióról.

V.

Talán nem lesz, érdektelen, ha e helyen néhány sorban Rákóczi György személyével foglalkozunk. Rákóczi nagy befolyással volt Csáky életére, mert az ő fejdelemsége és eljárása tette lehetetlenné, hogy Csáky valaha visszatérhessen Erdélybe. Igaz, hogy már a medgyesi gyülésen Bethlen kimondatta volt a részletes számüzetést, de volt, vagy legalább lehetett remény, hogy e végzés előbb-utóbb megváltoztatható lesz, de Rákóczi megválasztatása és Csáky ellen tett lépései kizártak minden lehetőséget, hogy ez a két ember Erdélyben együtt maradhasson, pedig Rákóczi György meglehetős véletlenül került az erdélyi trónra. Igaz, hogy némi rövid ideig atyja Zsigmond is volt erdélyi fejdelem (ki trónját Báthori Gábornak pénzért adta el), s az is igaz,

hogy mint magyarországi párthív sok jó szolgálatot tett Bethlen Gábornak, és azt is akarják tudni némelyek, hogy maga Bethlen Gábor második házassága (1626.) előtt mondta volna, hogy csak Rákóczi Györgyöt tartja méltó utódának, de a második házasság után szó se lehetett többé Rákócziról s ha Bethlen Istvánban az államférfiunak vagy a fejdelemnek csak egy porczikája is lett volna, bizony az ő életében nem került volna sor Rákóczi Györgyre, ki a mint láttuk, egyhangulag megválasztatott.

Azonban azt is látjuk, hogy temérdek pénzébe került a fejdelemség, mit az egykorú írók csaknem kivétel nélkül feljegyeztek. A választásról egy újabb író, gr. Bethlen Imre mondja, hogy: «az nem annyira közhajlandóságból, hanem hazafi meghasonlás, ajándék, igéretek, sőt félelem miatt is» történt, és Nagy Szabó Ferencz az egykorú krónikás megjegyzi: «De ugyan karddal is megveszik vala az országot, ha úgy nem választják vala is». Mint fentebb említettük, már Rákóczi Zsigmond is sok vagyont szerzett össze s a család készpénzének mesés híre volt, de a mint a fejdelemségre való kilátás megnyilt, omlott is a pénz mindenfelé,[1] sőt fogyni is kezdett, mert ez időből Rákóczinak egy sereg contractusa maradt fenn, melyek bizonyítják, hogy a kinél csak pénzt sejtett, mindenkitől kölcsön kérte; legjobban kimelyesztette természetesen Brandenburgi Katalint. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez adósságait, úgy látszik, nagyrészben ki is fizette, mert

1 Kemény János írja, hogy Rákóczi György neki 16 ezer frtot igért, ha tanácsadásával az ő érdekébe működik a fejdelemasszony körül, de azt írja, hogy ő az igérő levelet visszaküldötte.

a kötelezvények nagy része a Rákóczi-család hátrahagyott íratai közt látható. Csak mutatványul közlöm a következő kis kimutatást:

1630.	Brandenburgi Katalintól	5000 frt	Kemény János önéletírása 203 lap
«	« «	2000 frt	
«	« «	7000 frt	
«	Dávid deák kőhalmi bíró	2000 frt	
«	Ifj. Bethlen Istvántól	7000 frt	
«	Alvinczi Péter kassai lelkésztől	300 tallér	Lórántffi Zsuzsánna ezekért egy sasforma gyémántos függőt tett zálogba.
«	Varannoi András kassai polgár	500 tallér	
«	Kún Pál « «	250 tallér	
«	Hartay Gábor kisbirtokostól	300 frtot	N.R.A. fasc. 771 nro 64
1631.	Brandenburgi Katától	10.000	« « « « « «
«	Ugyancsak tőle	6000 darab aranyat.	
«	Egy más nyugta szerint	16.000 frtot	(ez a vinczi)
«	Ugyancsak egy más írat szerint	90.000 frtot,	
1634.	Brandenburgi K.-tól	5000 frt	N.R.A. fasc. 1763 nro 14 és 18.
1636.	Ismét « «	5000 frt	N.R.A. fasc. 719 nro 8.

Legérdekesebb az, hogy azoktól vett fel egyszerre nagy összeg kölcsönt, a kik neki legtöbbet árthattak, Brandenburgi Katától és Bethlen Istvántól s aztán lassan kis adagokban fizetgette vissza, mert a nagy összeg veszedelmes az ellenség kezében. — Jó, hogy Csákyt nem tette hitelezőjévé.

*
* *

Rákóczi György legszebb korában levő férfi volt. A nagy Bethlen Gábor iskolájában nevekedett, vezére lévén az erdélyi sergeknek, a katonaság nagyon ragaszkodott hozzá, ügyes volt a diplomatizálásban s erős a kormányzásban, azon kívül erős kálvinista hírében állt, s meglehetős míveltséggel is bírt; de nagy ember nem volt, annál kevésbbé nagy fejdelem. A gondolkozásmód emelkedettsége, a tágabb körű világnézlet, az esz-

mék fensége és tisztasága, az érzelmek magasztossága merőben hiányzott nála. Nála is, mint igen sok kortársánál, a hazafiság csak XVII. századi frázis volt: kaparni, gyüjteni minden módon s a kitől csak lehet elperelni a jószágát; politikája pedig abban állott: a törököt is, a németet is, ha lehet rászedni, miáltal a teljes sikert elérő is csak olyan kis üzér szerepére emelkedhetik, a ki köztisztelet és szeretet tárgya soha sem lehet. Bocskay eszméit, Bethlen Gábor müízlését, magas míveltségét, megragadó terveit; Zrínyi Miklós századokra visszafénylő meleg hazafiságát vagy Pázmány rendíthetlen magyarságát hiába keressük Rákóczi Györgyben.

Neki a fejdelemség nem az a tér volt, hol eszméit megvalósítsa, hanem hivatal, melyet minél jövedelmezőbbé kell tenni.

Középtermetű, széles vállú, szabályos arczú, szakállas, bajúszos nagyságos úr volt, mint Abauj- vagy Zemplénvármegye valamelyik ősi kastélyából akármelyik okos, ravasz, előrelátó, de félénk lelkű főember. A vagyont erősen szerető, minden áron gyüjtő és titkosan megőrző. Munkás, szorgalmatos, de futárjával, inasával, dominalis birájával s országos kincstárnokával egyaránt egy stilusban örökön-örökké több vagy kevesebb forintért veszekedő fösvény civis.

Vallásosságában a külső formákat szigorúan megtartotta, de az általános protestáns valláshangulatot saját czéljaira mindannyiszor kizsákmányolta, mi által Bethlen Istvánnal együtt sokat tett arra, hogy Erdélynek hires szabad vallásgyakorlata csak árnyékká vált s a kálvinista vallást ép úgy uralkodóvá, kizárólagossá és erősza-

kossá tették, mint akár a római katholikus vallás Franczia- vagy Spanyolországban. És midőn Bethlen István és Rákóczi György a politikába a vallást is bekeverték, sőt a politika eszközévé és uralkodásuk támaszává tették — a mire sem Bocskay, sem Bethlen Gábor soha se szorúlt — századokkal vitték hátrább Erdély míveltségét. Hogy szívében vallásos volt-e Rákóczi György, azt csak a mindenható Isten tudhatja; annyi bizonyos, hogy krónikák senkit se jegyeztek fel, sem nőt, sem férfit, ki I. Rákóczi Györgyöt híven, igazán szerette volna. Halálakor senki se siratta s még el se temették, már is elfeledték kortársai. Neje, a tudós Lorántffy Zsuzsánna, méltó párja volt a vagyonszerzésben, gyüjtésben, megőrzésben és a cselédszámoltatásokban, sőt ép oly nagy kedvvel forgolódott a vallásos dolgok elintézésében, a protestáns egyházi főemberek jóakaratának megszerzésében és megtartásában. Túlélte férjét, példásan töltötte özvegységének 12 esztendejét, telesteli töltvén sárospataki várának és számtalan sok jószágának kincses ládáit s hitte, remélte, hogy a Rákóczi-ház szerencséje meg nem ingatható alapokon a jövendő századokra biztosan fel van építve. Mígnem utolsó éveiben fiának szerencsétlen sorsa szét kezdé tördelni a hitnek és bizalomnak ez erős kőszikláját.

Mondják — s körülbelöl nem is egészen ok nélkül — hogy oly elszigetelt s ellenséges hatalmak közé ékelt tartománynak, mint Erdélyország volt, csak javára válhattak az oly középszerü fajta, jó gazda, magamérséklő fejdelmek, mint Rákóczi volt. De én úgy vélekedem, hogy az ily fajta emberek sikere szállította le a fejdelemség

mértékének nagyságát s bátorította trónkeresésre a középszerű tehetségek egész seregét. Mihelyest kitűnt, hogy a fiú II. Rákóczi György több értelmi tehetséggel s hasonlíthatatlanul több míveltséggel is — hiányozván az okos körültekintés, a maga helyzetével való megelégedés — sokkal kisebb, mint atyja volt, Erdélyország és a részek minden tekintetes és ngos ura vágyat érzett és jogot formált a fejdelmi süveghez.

És ha tekintjük az *elsőnek* erőszakosságait, a *másodiknak* rakonczátlanságát és könnyelműségeit, nem is csodálkozunk, nem is bánkódunk, hogy eltűntek az erdélyi történetek szinpadáról. Míg egyik utódjokat merőben más viszonyok között a sors hullámai ideig-óráig ismét felszinre hozták, de csak azért, hogy végre hűlt tetemei még apai szülőföldjén se nyugodhassanak.

* * *

Az elbeszélt időszakból még egy jelenséget kell bemutatnom, mely Csáky életével nincs szoros kapcsolatban, de a helyzet megvilágosítására és a kor jellemzésére nem egy érdekes adatot tartalmaz: értem a német követség hisztoriáját a fejdelemasszony körül.

Aligha valaha együgyübb követség járt Erdélyben, mint György Vilmos brandenburgi választófejdelemé, melyet Bethlen Gábor fejdelem halála után hugához küldött. Három tagja volt *Kospoth*, *Göcz* és *Nays* s utasításuk a következő pontokból állott:

1. Condolentia et Gratulatio.

2. Tudakozódni kell, elhalt férje miként gondoskodott Katalinról.

3. Fogarast és Munkácsot számára biztosítani.

4. A kormányt illetőleg nem tudunk mindent pontosan és informatiónk sem lehet teljes.

A követek szerezzenek kimerítő tudomást és szolgáljanak tanácscsal. Különösen fontos a viszony a portával és a kormányzóhoz. Tartsa meg szigoruan az ország szabadalmait. Ha vannak elégedetlenek, ezeket gyöngíteni kell. Soha se térjen át a gyalázatos katholikus hitre, mi nagy veszély volna reá. Nem is hittük soha az e felől szállongó hireket. Az erre törekvő szolgákat ne tűrje meg. A külhatalmakat illetőleg maradjon jó viszonyban a császárral és a magyarokkal és mint néhai férje, a lengyel rendek illető tagjaival a bizalmas egyetértést tartsa fenn.

5. A magyar vármegyéket illetőleg *Katalin* írta, hogy megtartásukhoz van reménye.

6. A háztartást illetőleg nem lesz nagy baj. olyan gazdag az ország. A tisztekre maga ügyeljen fel.

Igyekezzék sok pénzt összeszerezni Ha lehet küldje biztos helyre Németországba vagy Hollandiába, mert soha sem biztos az állása.

7. Személyes biztonságára két út van, jó orvos és jó testőrség. Az orvos hű. (Itt Scultetusról van szó, ki testtel, lélekkel a Bethlenek embere volt.) Gluchovszky testőrkapitányban nem igen lehet bízni.

8. Gondoskodjék Berlinbe jó póstáról.

9. A követek tartsanak titkot.

10. A főurakkal és rendekkel érintkezzenek a követek szivesen.[1]

[1] Marczali Henrik külföldi Regestái a Tört. Tár. 1880. évi folyamában 132. lap.

Alig lehet naivabb és általánosabb utasítást olvasni. «Az elégedetleneket, ha vannak, ki kell békíteni» mondja a 4-ik pont. De hát ki nem volt elégedetlen s kielégítésükre minő eszközök álltak a fejdelemné vagy a követ urak rendelkezésére?

Az egyetlen praktikus és alapos utasítás a 6-ik pont kikezdése, hogy: *gyűjtsön pénzt, helyezze biztos helyre Hollandiába, mert állása nem biztos,* sőt úgy kellett volna mondani, hogy: mikor pedig vagyona biztos helyen volt, hagyja oda a nem neki való országot és trónt.

Nem ismerem e követ urak polgári állását, lehet, hogy kettő valami udvari hivatalnok volt s a harmadik pap, minthogy lelki ügyekről is volt szó; de az igaz, hogy a negyedik pontban adott utasításnak: *a követek szerezzenek kimerítő tudósítást*, a lehető legkevésbbé feleltek meg.

Mintha látnám e nagylábú, ezüst csattos czipős, fekete harisnyás, fekete selyem vagy bársony ruhás, fehér ingfodros, rövid hajú, nagy kalapú poroszokat, a mint tévedeznek Fehérvár vagy Fogaras göröngyös utczáin, nem értve, nem látva semmit a létező viszonyokból. Szemeiket forgatva, lesütve, ha a pápista Kovácsoczyval vagy Kornis Zsigmonddal vagy véletlenül valami r. katholikus pappal találkoztak; nagyokat ebédelvén Bethlen István uram vagy más gazdag kálvinista úr asztalánál, fogyasztván keményen a tüzes erdélyi borokat s küldvén haza gyarló és semmi realis alappal sem bíró jelentéseket. Pedig a dolgok állásának vezérfonala elejökbe volt adva az utasítás 6-ik pontjában, melyet valami okos ember Berlinben is gyanított, ők pedig Erdélyben sem vettek észre.

Katalin állása Erdélyben tarthatatlan volt, mert hisz kálvinisták és katholikusok egyaránt kifosztásán, teljes elszegényítésén s tönkretételén működtek. Ha a katholikusok győznek: Csákyt, Kornist, Esterházyt vagy Prepostvárit emelik fejedelemségre, szóval akárkit — de Katalint meg nem hagyják. Győzvén pedig Medgyesen a kálvinisták, Bethlen-pártiak oly feltételeket fogadtattak el a fejdelemasszonynyal, melyek az elfogadóra nézve a leglealázóbbak, a feltételeket szabókra nézve a legvakmerőbbek, ha ugyan szemtelenek-nek is nem mondhatnók.

Minthogy pedig Katalin ezeket a feltételeket is elfogadta — habár Svédország királyát és saját testvérbátyját György Vilmost, ki Berlinben és Wholgastiában szokott leginkább tartózkodni, mindkét helyen megtalálta és kérte, hogy változtatnák meg a feltételeket — mit lehetett várni egyebet, mint hogy Bethlen a győztes kormányzó megelégedjék Katalin árnyék fejdelemségével s folytassa mint úr az ország további kormányzását. És ha csak parányi kegyeletet érzett volna néhai bátyja nagy emléke iránt, vagy bármi kis jóakaratot hátrahagyott özvegye iránt, azt is tette volna, habár csak pár évig, — de mit tett? Két hónap múlva erőszakos úton lemondást csikart ki a fejdelemasszonytól s maga ült a fejdelmi székbe.

És a jó német követek mind emez üzelmekből, mely szemeik előtt készült, egy hajszálnyit sem láttak. Kospoth úr — ki első helyen van említve — és társai még junius 9-én (1630) is azt írják uroknak, hogy Katalin állása csak akkor biztos, ha a kormányzóra hallgat és nem a rossz tanácsadókra.

Holott ezt kellett volna írniok:

«Uram! Fenséged húgának állása tarthatatlan. Legjobb, ha minél hamarabb itt hagyja ez országot. Sem a kálvinisták, sem a katholikusok nem öszinte hívei. Férje érdemeit, már rég elfeledték s a végrendelet legatumainak saját magukat s legközelebbi rokonaikat illető részét a tanácsurak szétszórván, senkiben sem keletkezett annyi hála, hogy a férj érdemeiért ez idegen asszonyt megtűrjék. Ez a pénz és vagyon becsét nem ismerő s nagyurason, hogy ne mondjuk könnyelmüen tékozló herczegasszony okvetlen tönkre fog menni e közt a sok kapari-kapzsi tanács- és főúr közt. Azon kell tehát igyekezni, hogy eltávozása minél jobb móddal történjék, s hogy vagyonát, mihez törvényes jogai vannak, magával vihesse. Különben is egy gyenge beteges asszony, hatalmas rokonaitól távol, dynastiai hagyományok nélkül való országban nem képes keresztül vinni, hogy *a törökkel és a kormányzóval is egyetértésbe maradjon s ugyanakkor a német császárral és a magyarországi urakkal is jó barátságban álljon.* (Az utasítás szavai.)

Nem azzal kell hát nekünk törődni, hogy kié lesz Fogaras, Alvincz, Munkács,[1] Tokaj, Tarczal stb. hanem mindenek felett arra igyekezzünk, hogy amaz összegeket, melyeket e jószágokra inscribálva férje neki hagyott, kezéhez kaphassa s visszavonulhasson családja védelme alá.»

Ha ilyen jelentést tesznek vala német uraimék, lehet, hogy Katalin érdekében biztosabban és

1 1626 végén II. Ferdinánd innepélyes oklevélben elismeri Brandenburgi Katalin jogát Munkácshoz 300,000 frtig. Orsz. ltár. N.R.A. fasc. 746 nro 5.

sikeresebben működhettek volna nagytekintélyű rokonai is, de ezek a jó követek és a legkétszínűbb és a legtettetőbb kormányzó, valamint a lekenyerezett boldogtalan Skultéti is mindig csak azt kérik a választótól, hogy küldjön egy derék, okos, tekéntetes embert, ki itt az ügyeket rendbe hozza. Holott ha megnyerhették volna s magát Oxenstiernát leküldötték volna, az sem hozhatta volna rendbe a dolgokat, az sem lett volna képes Katharinát az erdélyi trónon megtartani. Később Gustáv Adolf svéd király követe Straszburg sem tudott Br. Katalin érdekében semmit kieszközölni. (Kőváry V. köt. 15. l.)

Hogy ő maga, a gyenge idegen asszony, ki eget-földet betöltött panaszával, hogy Bethlen István és az országtanács miként gyötri s mindenéből kiforgatja, — ki ezt Rákoczinak 1631 jun. 9-én kell innepélyes okíratában elpanaszolja, — a ki egy év mulva 1632 julius 22-én írja bátyjának, hogy: Rákoczi mindenemből kifosztott s azon felül rágalmaz is Fenségednél, most is Munkácsot ki akarja erőszakolni [1] stb. — s a ki nemsokára Csákyt hű kedvenczét rokonai és édes anyja előtt ugyancsak azzal vádolja: nem csoda, ha nem ismerte fel helyzetét, de hogy az egész német követség sejtelemmel se bírjon róla, valóban csodálatos.

Katalin eljárásának asszonyi lényében volt mentsége Rákoczi karjaiba mintegy menekült a Bethlenek zsarnoksága elől, s a katholikusok közül amazok egyik vezérét szerette, míg a másik párton levőket mind gyülölte. Csak egy ifju volt azok közt, kiben sokáig bízott, Kemény János,

1 Marczali H. Regestái. Tört Tár. 1880. 359. l.

ez pedig hazafias erény czíme alatt csaknem ingadozás nélkül árulta el akár hányszor.

VI.

Ha Katalin valami állami vagy politikai nagy eszmét képviselt volna trónján s ezért igyekeztek volna a német rokonok, hogy a trónon tartsák, nem bámulna senki, de hisz az ő legitimitása egy szabad választás jogával bíró országban oly vékony volt, hogy bizony senkinek eszébe sem jutott volna kárhoztatni, ha vagyonát felszedve, némi ajándékozások közt egy pár személyes hívének ideig-óráig való kísérete mellett elvonul.

És erre kellett volna dolgozni rokonainak, de ép ezek minden levél, minden izenet által vissza-visszalökték a nevető örökösök karmai közé, kik aztán gondoskodtak is, hogy még ruházatja se legyen, a mivel elindulhasson s még tényleges uralkodása idejében annyira kiforgatták kezéből a hatalmat, hogy oly alárendelt szolgáját, mint Balling János uram, sem tudta megregulázni.

A leggyengébb, oktalanabb s csupán szenvedély-sugalta politika volt Katalintól, hogy kifárasztva Bethlen István kétszínűségei és zsarnoksága által, a mint Rákóczinak csak nevét hallotta, egész odaadással hozzácsatlakozott, pártolta, rászavazott, segítette s tett mindent érette, holott ez határozottan a Bethlen példáját követte Katalinnal szemben, csakhogy még sokkal jobban meg kivánta alázni és sokkal inkább fosztogatta, mint a Bethlenek.

Rákóczi tettetett nagy alázatossággal s látszólagos apai örömmel fogadta Brandenburgi Kata-

lin ragaszkodását s az új fejedelemség első szükségeire kölcsönkérte még meglevő készpénzét úgy szólva az utolsó fillérig.

De ez sem volt elég; alighogy 1630 decz. 2-án fejdelemmé választatott, már a következő hónapban 1631 jan. 13-án ily szerződésre vette rá a fejdelemasszonyt:

«Én Rákóczi György Erdélyországnak fejedelme, Magyarország részeinek ura és Székelyek ispánja, adom tudtára mindeneknek, hogy én ez előtt való időkben kötöttem volt Vinczet az felséges Brandenburgi Katarina aszszonynak, tizenhat ezer frtban, úgy hogy ő felségének hat hét alatt fejedelemségünkbe állásának idejétől fogva számlálván, kezébe bocsátom, kit én præstálván is, azután ő felsége tractatus által meg vissza kezembe bocsátgtta. Én is azért ezt az tizenhat ezer forintot ez országban levő közönséges kelő pénzül ez jövendő pünkösd napjára ő felségének megadom nagy köszönettel és jóakarattal. Kinek nagyobb bizonyságára adtam ez kezem írásával és pecsétemmel megerősítettem levelemet. Datum Albæ Juliæ 13 die Januarii Anno 1631. Rákóczi György.[1]

E vinczi szerződés nevezetes arról, hogy e 16 ezer forintot Rákóczi soha meg nem adta s Brandenburgi Kata második férje és örököse, hasztalan kérte II. Rákóczi Györgytől, hasztalan kérték az örökösök I. és II. Rákóczi Ferencztől, s hiába parancsolta Leopold király, hogy adják meg, mert tartoznak vele, mai napig se jutottak hozzá. Ugyanaz napon 6 ezer darab aranyat és 10 ezer forint készpénzt vett fel a fejdelemasz-

[1] Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 771 nro 64.

szonytól, hogy pünköstre megfizeti, — ezt megfizette, igaz, de évek mulva apránként. (Lásd az okíratok közt a függelékben.)

Néhány héttel azután a Csáky-ügyre került a sor, s e tekintetben a következő innepélyes alakban kiállított nyilatkozatra kényszerítette a fejdelemasszonyt:

«Nos Catharina etc ... Mi az tks és Ngs Rákóczi György uramat stb. stb. assecuraljuk és fogadjuk az mi keresztyéni hitünkre, hogy minden némü akármi névvel nevezendő javaink és kincsünk Csáky István uramnál volna, azt minden fogyatkozás nélkül mentől hamarább, bizonyos arra rendeltetett emberünket ugyan innen oda expediálván kezünkhöz veszszük, kit ha kézhez nem akarna adni, akármi szín és prætextus, fogás, excipiálás alatt, valami nemü útat és módot az erdélyi fejedelem őkeme feltalál és követni akar annak az mi kezünkbe való vételében, azt nem ellenezzük, sem meg nem gátoljuk, impediáljuk semmi szín és prætextus alatt, sőt inkább javaljuk, akarjuk és az őkeme bölcs itéletire és tetszésére hagyjuk az dolgot telyességesen és az őkeme híre akaratja és engedelme nélkül Csáky Istvánnak nála levő javainkban, sem magunk kezénél valókban, másoknak az őkeme kárára, ártalmára nem adunk semmi névvel nevezendő ingó marhát és ingatlant is. Sőt Csáky Istvánnak sem szolgálatjával, tanács adásával nem élünk, nála nélkül elleszünk és semmi időben az fejdelem őkeme ellen, nagy kárára is, akaratunkat segítségünket hozzá nem mutatjuk. Tokai jószágunkat is, annak minden jövedelmeit kezéből kiveszszük, azt soha sem tisztül, sem örökben, sem ideig akármi prætextus alatt neki nem conferáljuk ad-

juk és bízzuk. Datum in civitate Medgyes 1631 maj. 26.»[1]

És mikor e nyilatkozatot kierőszakolja Katalintól, kevéssel azelőtt a Magyarországba menekült Csákyt rendes módon meghivja a Fehérvárra hirdetett országgyülésre, de volt esze Csákynak is, hogy fejét oda ne vigye. Szent-Mártonból 1631 jun. 1-én Mikó Ferenczhez intézett levelében írja, hogy: «nem megy az országgyülésre, mert dolgai vannak s a maga kártételére senki sem köteles;» majd ha dolgaimat végzem, bemegyek — írja — «minthogy én tőzsgyökeres, zálogos igaz hazafi vagyok, Ketek tagja és hiteles szolgája vagyok.» (Lásd az okíratok közt.)

Rákoczi azonban nem tartotta szükségesnek az udvariaskodás álarczát tovább is folytatni s a mint a fejdelemasszonytól a fentebb közölt nyilatkozatot megkapta, újból felhívja Csákyt, hogy jelenjék meg — de már ekkor *számadástételre* a fiscus elibe; Csáky a leleszi káptalan által kiállított betegségi bizonyítványt küld Fehérvárra s időhalasztást kér, de Rákoczi ezzel nem törődve elrendeli Csáky minden jószágának lefoglalását s Komáromi Márton Kolozsvármegye viczeispánjának, továbbá Tamásfalvi László főszolgabirónak részletes utasítást küld a lefoglalás és összeírásra nézve.

A lefoglalás és összeírás meg is történt, de Csáky édes anyja Wesselényi Anna kiskorú unokája Csáky Ferencz, leánya Csáky Anna s reményteljes állapotban levő menye Forgács Eva nevében a lefoglalásnak ellene mondott;[2] egyszersmind kérő levele-

1 Eredetije N.R.A. fasc. 754 nro 13. M. kir. orsz. ltr.
2 Ez okiratok eredetije Kassai lvtár fasc. 364 nro 1, 2, 5, 6.

ket írt fia jó embereinek, hogy fia és gyermekei jogait védelmezzék.

A Csáky által egykor megfizetett, de Rákóczi alatt csakhamar nagy hatalomra emelkedett itélőmester Kassai István Wesselényi Annának meglehetős ridegen felel s egyebek közt a Forgách Éva állapotára czélozva írja: «Ha a fejedelem ő nga aláírása előtt fiú találna születni, akkor talán arra is leszünk tekéntettel, ha nem, nem». Egyebekben pedig a fejdelem saját jóváhagyását fentartva iklodi Tholdalagi János ország directorát és Pálfi István kolozsvári requisitort bízta meg, hogy az özvegy anyával az ellentmondásra nézve egyezkedjenek, mi meg is történt ily módon, hogy: «az jószág három felé oszolják, *egyik része* urunk ő nga számára, az *másik része* az kis úr Csáky Ferencz uram számára, az harmadik az kisaszszony Csáky Anna számára. De ily conditioval, hogy ha urunk ő nga megengedi, maradjon az kisaszszony része ugyan az kisaszszonynak; ha penig úrunk ő nga meg nem engedi, tartozzék ő nga (Wesselényi Anna) divisiora bocsátani és hason felét ő nga (a fejedelem) számára engedni, melyre aszszonyom ő nga is reá méne, de ily conditióval, hogy ő nga az mi remediummal azaz vagy contradictioval vagy repulsioval akarna élni, secundum leges tehesse a leányág részéről, az Csáky István részéről semmit sem szól ő nga.»

Ez egyezség Wesselényi Anna és Forgách Éva közt egyfelől, és másfelől Komáromi Márton kolozsvármegyei alispán és Tamásfalvi László szolgabíró mint ő felsége executorai közt megköttetvén, arról a közbírák Tholdalagi és Pálfi innepé-

lyas okíratot állítottak ki. Nagy-Almáson 1632 január 6-án. (Lásd ez okíratokat.)

Megelőzőleg ugymint 1630 okt. 29 a sok beszéd s kegyes nyájaskodás által meg levén már rontva a Csáky hatalma s megnyerve a Brandenburgi Katalin hajlamai újabb lemondási okírat kiállítására erőltették, melyben minden lehető jogáról a fejdelemséghez újabban lemond a Rákoczi részére s egyebek közt így ír: «Ex liberrima mea voluntate promitto et spondeo, obligoque super hoc me ipsam quod si insuper quandam competentiam, jus, prætensionem ad Principatum Transilvaniæ prætenderem aut habere possem per quoscunque: illud omne pænitos per totum et per omnia in dominum Georgium Rakoczium transfero, do et concedo.» Sőt ha Erdély rendei ezután újból meg akarnának is választani senki biztatására Rákoczi kedve és akaratja ellen el nem fogadnám. Ügyét a császárnál, a fényes kapunál, bátyámnál, a svéd királynál előmozdítom stb....»[1]

Csak azért érintem már helyén kívül is ez oklevelet, hogy annál inkább látható legyen a fejdelemasszony teljes behálózása, tehetetlenné tétele és a vagyona eltulajdonítására tett czélzatok.

A következő évben pedig arra is rávették a fejedelemasszonyt, hogy Rákoczi Zsigmondot a fejdelem második fiát örökbe fogadja s erről s innepélyes okíratot állítson ki, melynek rövid kivonata így következik:[2]

Tekintve Rákoczi György erdélyi fejdelemnek hozzánk eddig mutatott s jövendőben is muta-

1 Eredetije a vörösvári Erdődi levéltárban. Másolata Szilágyi Sándor gyűjteményében.

2 Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 369 nro 14 és fasc. 743 nro 9.

tandó jó indulatját, nehogy azért háladatlanoknak találtassunk, a magunk szabad akaratjából senkinek ingerléséből az őkeme középső fiát Rákoczi Zsigmondot az mi munkácsi birodalmunkban magunk fiának fogadtuk és abban örökössé tettük a következő conditiokkal:

1. Ha özvegységünkben megtalálnánk halni, az munkácsi uraság minden hozzátartozandóival egészben Rákoczi Zsigmondra száljon, ha pedig férjhez mennénk s maradékink lennének, Rákoczi Zsigmond az mi maradékinknak másfél százezer forintot tegyen le, az várat minden jószágival magának tartván.

2. Nékünk Munkács 300 ezer frtba inscribáltatott, ha a római császár ő felsége vagy annak engedelméből más valaki kiváltaná, akkor a nevezett summának fele Rákoczi Zsigmondé legyen.

3. Ha pedig Rákoczi Zsigmond maradék nélkül meghalna, akkor a fejdelem öregebb fia György — ha az is meghalna, a legkisebb fia Ferencz succedáljon, stb. Kötelezzük magunkat az leleszi conventbe fassionkat hat hét alatt beadni és a császártól consensust szerezni. Datum Albæ Juliæ 1631 jun. 27-én.

Ez örökbe fogadás azonban soha teljesedésbe nem ment, a leleszi conventbe való bevallásnak ellene mondott Csáky — talán épen a fejdelemasszony felkérésére, kinek szemei kezdének tisztán látni. Csáky ellenmondásának pedig Rákoczi nevében ellene mondott Csernelházi Csernel György sárospataki præfectus, 1631 Maria Magdolna innepe után a legközelebbi 4-ik vasárnap (augusztus 17-én). (N.R.A. fasc. 767 no 24.)

Így szorította sarokba Rákoczi mind Branden-

burgi Katalint, mind pedig Csáky Istvánt, kik Erdélyben úgy szólva lehetetlenekké váltak s onnan Rákoczinak bizonynyal nagy örömére végkép el is vonultak. Azonban Rákoczi a külformáknak is eleget akart tenni, s némi csekély engedménynyel megnyerni vívmányainak nyilvános biztosítását. Ennélfogva a nagyrészben magánügyeket mondhatni virtuozitással kötötte, a közte és II. Ferdinánd király közt fenforgó politikai kérdésekhez. Ezekre nézve 1633 szeptember havában Eperjes tűzetett ki tárgyalási helyül, hol az országos és nagy politikai ügyeknek Rákoczira és általában a vallásügyekre nézve oly szerencsés letárgyalása után Rákoczi késznek nyilatkozott a Prepostvári Zsigmond, Csáky István és Frater Pál jószágainak különböző feltételek mellett való visszaadására. De kemény feltételek alatt. (N.R.A. fasc. 1862 nro 2. §. 2, 6, 9, 12.)

Érdekesek ugyan a Prepostvári elibe szabott feltételek is, de mi lássuk csak a Csáky István conditioit, melyek élénk világot vetnek Rákoczi György eszejárására s bizonyítják, hogy Csákytól még folytonosan tartott.

Visszaadom ngs Csáky István uram javait és birtokait a következő feltételek alatt:

«1. Kedvünk, akaratunk s engedelmünk ellen birodalmunkba nem jő, sem itt nem lakik.

2. Sem titkon, sem nyilván Császár ő felsége birodalmából is ellenünk soha sem nagyban, sem kicsinyben nem practikal semmi szín és prætextus alatt.

3. Sehol felőlünk gyalázatosan, becsületlenül, illetlenül nem beszél és csak akármi kicsinyben is a mi becsületünket, fejdelmi méltóságunkat meg nem sérti, sem szavával, sem írásával.

4. Soha semmi időben sem szolgáinkat, jószáginkat, hozzánk tartozóinkat injuriával, boszszúsággal, kártétellel nem sértegeti, illeti sem maga, sem mások által.

5. Az mi birodalmunkban levő jószágiból, váraiból is sem maga, anyja, tisztviselői, szolgái senkivel mi ellenünk való dologból nem practikálnak, tractálnak, hamis híreket nem írogatnak, sem nékünk ártalmasokat még csak nem is forgatnak, senki levelét ki nem igtatják, be is senkiét hasonlóképen, kik nekünk méltóságunk, becsületünk, országunk ellen volnának, kárunkra néznének.

6. Az jószágot penig, kit az fiscus törvény szerint elnyert volt, az felyül megírt conditiok szerint «*vita ipsius durante*» császár ő felsége törekedésére restituáltuk.»

*
* *

Igy végződött Csáky István erdélyi szereplése és úgynevezett fejdelmi jelöltsége. Hogy azonban személyének mindezek daczára volt értéke, annak legjobb bizonyságaul szolgálnak Zolyomi Dávid, Mikó Ferencz, id. Bethlen István [1] s mások levelei, kik egykor legnagyobb ellenségei voltak s mikor közelebbről kezdték ismerni Rákoczi vaskarját, mintegy lobogót cserélve írogatták Csákynak legszivélyesebb leveleiket, mely vagy bánkodásuknak

1 Zólyomit nem sokára el is fogatta Rákoczi, elitéltette, jószágait elkobozta s a szerencsétlen ember 17 évi fogság után a kővári várban börtönében halt meg. Mikó Ferenczet Rákoczi üldözései vitték kora sírjába. Bethlen Istvánnal pedig, mint tudjuk, harczra került a dolog, melyben Bethlen leveretvén, új szerződésre kényszeríttetett.

volt bizonysága, hogy egykor miért nem küzdöttek mellette vagy bizalmukat fejezte ki Csáky jövője iránt, kiről feltették, hogy még egykor sok hasznát vehetik.

Huszonhét éves volt Csáky, midőn Erdélyt örökre oda hagyta s a pálya, mit idáig megfutott, élete huszonöt első évében a lehető legszebb volt. Az utolsó két évben azonban a nagyravágyás végzetszerűen támasztott hirtelen fellobogása egy pár politikai ballépésre csábította, melyekben jellemének árnyoldalai is napfényre kerültek, s a fejdelemasszony bátorító, de nem viszonzott szerelmének felhasználása pedig lesülyesztette őt ama mindennapi emberek önző seregébe, hol nálánál sokkal jobb- és nagyobb hírü és sokszor dicsőített kortársai folytatták gazdagodásért való küzdelmeiket. Honnan egykor ismét a jelesek, a kitünők közé emelkedni az egész életre, úgyszólva a halál perczéig tartó küzdelemre volt szükség.

HARMADIK RÉSZ.

A SZENDRŐI KAPITÁNYSÁG. SZÁDVÁRI EPIZÓD. A SZEPESVÁRI URADALOM ÉS A GRÓFI MÉLTÓSÁG.

I.

Kemény János érdekesen írja le Brandenburgi Katalin kivonulását Erdélyből. A Bethlen-politikát öröklő, s még nagyobb ravaszsággal kifejtő Rákóczi teljesen czélját érte, Csáky kiment az országból s utána nem sokkal Brandenburgi Katalin is örökre elvonult. 1631 nyarának vége felé, mikor már a Rákóczi Zsigmond örökbe fogadása is megtörtént, s Balling János is keményen le volt kötve, hogy Csákynak nem adja a várat, Katalin Fehérvárról elindult, hogy menjen Leleszre, s az örökbe-fogadásról tegyen bevallást a káptalan előtt. Déés felé vette utját s onnan Lápos felé; útjában kísérője volt maga Kemény János, kit Rákóczi bízott meg, hogy a fejedelemasszonyt kísérje és védelmezze, s védje különösen *Munkácsot*. Láposon elébe jött Petényi István, ki Csákynak bízott embere volt, s úgy mentek Nagy-Bányára, onnan pedig Beregszászra, hol magával Csákyval is találkoztak. Azután «egy hintóban is utaztunk — írja Kemény *Önéletirása* 231 lapján —

egyik ablakban ült Csáky, a másikban Kemény János, hátul a fejedelemasszony és Csáky Istvánné, Forgách Éva, ki imádságos könyvét kezében forgatván könyes szemekkel nézte férjének Katerinával való ekecseléseket, még én is *kujon* szemmel néztem vala.»

Részletesen beszéli el Kemény, hogy miként tettek kísérletet Munkács elfoglalására, de hogy Balling és maga Kemény hogyan hiúsítottak meg minden praktikát. Bécsben azonban nem igen értették ezt a historiát, hogy t. i. Brandenburgi Katát saját várába be ne ereszszék, s hogy ennek a várnak a kapitánya saját szolgai kötelességével ellenkező politikát űzzön. Midőn tehát a fejedelemasszony a császár előtt e miatt panaszt emelt, II. Ferdinánd a bámulás miatt boszankodó hangon három levelet írt ugyanazon nap (ú. m. Korneuburgban 1631 aug. 11-én) egyiket: Rákóczi Györgyhöz, a másikat Bornemiszához, Felső-Magyarország részei vice generalisához, s a harmadikat Balling Jánoshoz, s mindenikben ugyanazon kérdéseket teszi: «Mi lehet oka, hogy néhai Bethlen Gábor özvegyét nem akarják bebocsátani saját várába, Munkácsra; adjanak felvilágosítást igaz-e ez?»[1] Vajjon mit felelt ez a három úr Ferdinándnak, nem tudom, s így valószínű, hogy ekkor és ez esetből nem volt módja megismerni a Rákóczi-politika természetét, mely Balling János uramat állhatatossá s Kemény János uramat két kulacsossá tette. Kemény ugyanis a fejedelemasszony loyalis kísérője volt, s Csákyéknak minden tervöket elleste, kihallgatta és Ballinggal

1 Kassai ltr. Harmadik csomag: «Udvari leíratok» czím alatt 3-ik szám.

tudatván, kijátszotta. Ha úgy történt, a mint ő maga elbeszéli — (Önéletírása 216—232-dik lapig) a modor kissé jellembe vágó. Ő ugyan a *hazafi* téren áll, s úgy mutatja be magát 27 év mulva, mint az erdélyi legitimitás képviselője, ki Munkácsnak sem Csáky kezére juttatásában, sem Rákóczi Zsigmondnak való testáltatásában semmi áron bele nem egyezett. A fenmaradt adatok szerint azonban az ifju úrnak egyik ügyben sem igen volt valami nagy része, s mindkét tervezet mások által, s reá nézve váratlanúl jött a világra; de a közelben lévén, jóváhagyta a történteket, vagy a bölcs szerepét játszva hallgatott, s mikor röpíratát írta, szépen népszerűségi eszközöket kovácsolt belőle.

A fejedelemnének ekkor még volt vagyona, habár a Rákócziak az örökbefogadási okírat, más szerződések s erőszakolt jogok által majd minden forintján, s majd minden talpalatnyi földjén rajta tartották kezöket. Munkács, mint nászajándék, 300 ezer forintban volt neki inscribálva, s ehhez való jogát II. Ferdinánd is királyi beleegyezésével ismerte el.[1] Azonkívül övé volt még a tokaji vár és uradalom, Tarczal városa, a hét szőlő és sok más kisebb birtok a részekben, meg szép összeg pénze Rákóczi Györgynél. Csákynak itt kezdődik tulajdonkép az a szerepe, mely a lovagiasság *mai fogalmai* szerint nem üti meg a mértéket. Mint fentebb is jeleztem, ő Katalinba a szó nemesebb értelmében sohasem volt szerelmes; de mutatta, mintha az lett volna; söt loyalis hüsége is nehezen állaná ki a birála-

1 Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 740 nro 5.

tot.[1] Mert ő, mint erdélyi ember, jól látta és tudta, hogy Brandenburgi Katalin sem a Bethlenek mellett, annyival kevésbé Rákóczi megválasztása után meg nem maradhat, s erre vagy arra, ilyen vagy olyan módon pusztulnia kell Erdélyből. — Sőt ha a magyar királyi — úgynevezett katholikus — pártot győz vala is, melynek egyik jelöltje épen ő maga Csáky volt, Katalinnak akkor sem sok kilátása lehetett a fejedelmi székben maradásra; miért nem nyitotta fel hát jókor a fejedelemasszony szemeit? Ha szerette igazán — vagy ha nem szerette, de ha lovagias híve lett volna: miért engedte, hogy a szerencsétlen asszony koldusbotra jusson?

Végre is Brandenburgi Katalin mint magán személy vagyonos volt, tőle még sok mindent lehetett kéregetni, s Csáky látva, hogy a nő érette mindenre kész, e hajlamát a maga hasznára ép úgy kizsákmányolta, mint Bethlen István, Kornis, Mikó, Erdélyi, Kemény felhasználták tudatlanságát, gyengeségét, s a mint Rákóczi felhasználta emez urak iránt támadott gyülöletét. E részben tehát Csáky semmivel sem volt jobb, mint az iktári Bethlenek, a kormány-tanács többi tagjai és a kegyes Rákóczi-család, de rosszabb se volt ezeknél.

Csáky jellemében ez idő tájban két irány mutatkozik. Szeretne mindenáron tiszteletreméltó, derék, jellemes ember lenni a szó mai értelmében, s másfelől még mindig a vagyonszerzés vak ösztönének uralma alatt áll. Láttuk, hogy Bethlen

[1] Lásd Kornishoz küldött leveleiben, mily ragaszkodást emleget, nemkülönben a Petényi Istvánhoz írt levelekben is.

István és pártja: Zólyomi, Kassai s a többiek mily rideg gúnynyal igyekeztek elbánni vele, meséket gyártottak róla, nagyították hibáit s híresztelték úton-útfélen, hogy minden bajnak oka «a gonosz, pápista Csáky». Rágalmaikat még édes anyjának is füleihez juttaták; mindez leverőleg, bénítólag hatott reá: de mikor aztán Csáky a medgyesi gyülés által számüzetett, Rákóczi trónjára ült és az erdélyi urak kezdték megismerni «a gólya-királyt», hirtelen csak arra a gondolatra jöttek, hogy tulajdonképen az a Csáky még sem olyan jelentéktelen, s még sem olyan rossz jellemü ember, mint gondolták. Bethlen István, az exfejedelem, már a medgyesi gyülés után 9 hónap mulva a legatyafiságosabb és gyöngédebb levelet írja hozzá és édes anyjához. Mikó Ferencz szintúgy ajánlja hü szolgálatait, és a fenyegető, hetyke Zólyomi valóságos baráti sorokat intéz hozzá — s érdekes körülmény, hogy ez időtől kezdve az erdélyi urak nagy része Csáky életének hátralevő részében mind nagyobb és nagyobb bizalommal fordulnak hozzá tanácsért és közbenjárásáért... s feltünő, hogy maga Kemény János is, ki még 1657—58-ik évi fogságában a leggúnyosabb s piszkosabb színekkel festi Csákyt sokszor emlegetett *Önéletírásában,* s ime 1659-ben, mikor tatár rabságából kiszabadúl, a legtisztelettеljesebb, a legloyalisabb baráti és rokoni sorokban kéri tanácsát, pártfogását és közbenjárását... mikor a megirt pamphlet már elrejtőzött volt a láda fenekére.

Bátran feltehetjük, hogy az ily természetü leveleknek folyton növekedő száma nagy hatással volt Csáky szellemére, s ő bizonynyal szerette volna — s igyekezett is olyan lenni, a milyennek

e levelekből látszott, — de másfelől még mindig erősen működött a kapzsiság szenvedélye, mely háromfelé irányozta tevékenységét. Első volt, hogy az atyjának Bocskai fejedelem által adományozott *Szádvárát* családjának visszaszerezze; második, hogy a királytól hűségeért, s szenvedett veszteségeiért jutalmat és kárpótlást nyerjen, úgy anyagilag mint tisztességben; s végre, hogy a fejedelemasszonytól a mit lehet még megkaphasson.

Szádvár és uradalma, Tornamegyében, Sárosvárával együtt a XVI. század vége felé Dersfy Ferencznek volt inscribálva 80.714 frtban, de ő nem igen kedvelte e birtokait s kapva kapott az alkalmon, midőn meghallotta, hogy nagy Csáky István Erdélyből kijövén, hajlandó e várakat a királytól felkérni. Csáky a királyi adományt megnyerte, Dersfyt kifizette, de ép e miatt maga is adós lévén, Szádvárát bizonyos összegben 1603-ban átadta hetesi Pethő Lászlónak.[1]

Bocskay idejében pedig Pethe László a királypártiakhoz szökvén, Szádvára a Bocskai-pártiak részére lefoglaltatott. Ekkor azonban előállott Csáky s bebizonyította jogait Szádvárhoz, mint a melyet ő csak zálogba adott volt Pethének; Csáky jogai elismertetvén, neki a vár és uradalom visszaadatott, s az áruló Pethének joga ha-

1 Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 1090 nro 4-ben láthatólag Csáky kötelezte magát, hogy mihelyt átveszi a fiscustól Szádvárát, azonnal átadja neki. Később ki is eszközölte a szepesi kamarától, hogy Szádvárát az adománylevél kiadása előtt átadhassa Pethe Lászlónak 41 ezer frtban. E Pethe László pedig a szepesi kamarának épen elnöke volt, nem lehetett nehéz ez engedély kieszközlése.

misnak mondatván ki, rajta levő pénzét Bocskay 25 ezer frt értékü ékszerért Csákynak adományozta. Az idők azonban csakhamar megváltoztak. Csáky pár hónap mulva még azon 1605-ik év szeptember havában elhalt, a másik évben a fejedelem is elhalálozván, Pethe László a Csáky árváktól a várat erőhatalommal visszafoglalta s a Bocskay-féle confiscatioról és adományozásról tudni sem akart. — Az özvegy Csákyné perelt ugyan éveken át, s ez ügyben 1625-ben László fiával Bécsben is, s a fiu Prágában is megfordult, de semmit sem tudtak kivinni; mert ez időben a Pethék férfi-korban élő, s hatalmas, befolyásos urak voltak.[1] Csákyné pedig özvegy asszony, s fiai még nem eléggé tekintélyes ifju emberek. Ferdinánd király ugyan egy kir. leíratban ajánlotta nekik, hogy tegyék le a 41 ezer frt zálogsummát,[2] s azonnal kézhez vehetik az uradalmat; de ők erre nem voltak hajlandók. — Nehány év mulva fordult a sors kereke, a Csákyak lettek befolyásos emberek, a Pethék elpusztultak s 1637-ben kimutatván a Csákyak, hogy atyjok Bocskaynak 25 ezer frt árú aranyat és ékszert adott, a kérdéses 41 ezer frt felének lefizetése mellett csakugyan kiperelték és megnyerték Szádvárát.

Némi érdekkel bír azonban egy közben eső epizod, mely jellemző a mi Csáky Istvánunkra

1 Hetesi Pethe László, szepesi kamarai elnök, kir. főajtónálló, Tornavármegye főispánja, 1608-tól kezdve báró (testvér bátyja: Márton a győri püspökség jövedelmével kalocsai érsek, 1602 kir. helytartó, † 1605) s fia György is felnőtt ember volt; mindketten 1630 körül haltak el. A család 1710-ben kihalt. (Wagner, Lehoczky, Nagy Iván, etc.)

2 Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 1609 nro 4 és fasc. 40 nro 14.

nézve. Ő ugyanis már véralkatánál fogva türelmetlen, heves ember volt, kivált ifju korában, s az Erdélyből kijövetel első éveiben még izgatottabb volt mint valaha. Nagyon bánthatta a szádvári eset is, s szerette volna birtokba venni ez uradalmat, melyet Pethe László gyermekkorukban erővel vett el tőlük. Azon jártatta tehát eszét, hogy ő is erővel foglalja vissza, hisz sokkal könnyebben türhető a per hosszadalmassága, ha ők lesznek «intra dominium», gondolta igen okosan Csáky. Egy tanúkihallgatási okírat megismertet az egész epizóddal.[1]

Báró Pethe László, ki Szádvárát az első Csáky Istvántól 1603-ban szerezte s Bocskay halála után újból erőszakkal elfoglalta volt, ekkor már nem élt (1632 junius hó), sőt fia György is elhalt volt már, s ennek özvegye Balassa Zsuzsánna lakta Szádvárát, melyben ez idő szerint német őrség is volt.

Csáky akkor még hű emberével, Zákány Andrással tervet készítettek, hogy az őrséget jól megfizessék, a jobbágyságot szép igéretekkel lekötelezzék, s igy közreműködésükkel a várat minden zaj és feltünés nélkül kezökre kerítsék. — E végre maga Csáky beszélt Tornán Ambrus kovács feleségével — «szeretettel kérdezgetett» — mondja vallomásában az asszony, ha vajjon atyámfia-e nemes Almási István? Aztán izente ennek az Almásinak, hogy 10 ház jobbágyot ad neki, ha a német katonákat elcsábítja. Az asszonynak egyet igért, Nagy István jobbágynak mást igért, ha egy levelet visz a várba a német katonáknak. Zákány

1 Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 1609 nro 1.

András beszélt Almási István urammal, s így a környékben szóból szó került s széltére beszélték, hogy Csáky még aratás előtt kezébe veszi a várat, nem pénzzel, azaz úgy hogy letegye a zálogsummát, hanem «praktikával és erőszakkal», mert azt mondta, hogy az a vár úgy is az övé, mint az ing, a melyet testén visel. Az özvegy is neszét vette a dolognak, panaszra szaladott gróf Rákóczi Pál országbíróhoz, s ettől tanu-kihallgatási parancsot nyervén, 6 tanut ki is hallgatatott. Igy tehát az erőszakos elfoglalásból semmi sem lett, — de a tanuvallás is szerfelett gyenge bizonyíték, azt mindenki vallja, hogy Csáky szájából hallotta, hogy a vár az övé, s visszaszerzi, de úgy hogy «pénzzel s nem praktikával» (2-ik tanu). Szóval semmi fontos tény sem derült ki, s egy öreg paraszt, egy falusi kovácsné s az egy Almási István nagyon gyengén terhelő vallomásán, úgy látszik: nem nagyon indult meg az országbíró, s Csáky gondjai is másfelé irányultak, s az egész ügy — úgy látszik — feledésbe ment, mert a per további folyamán említés sem tétetik róla; de mert Csákyra nézve sok jellemző részletet tartalmaz, közlöm az egész okíratot. Végre is, mint már említém, a Csákyak czélt értek s a szádvári uradalom ismét kezökre került.

*
* *

Csáky mint XVII. századi magyar úr tiszta öntudattal dolgozott családja fölemelésén és gazdagításán, mit leveleiben többször felemlít, s midőn később fiaival összezördülései voltak, sokszor hangsúlyozta velök szemben, hogy ő mennyit

szerzett. Igen valószínű, hogy számüzetése előtt már jóval megfordult elméjében a Magyarországra való kivonulás eszméje. A török véduralom felé hajló erdélyiek közt r. kath. ember csak jókora vallási közöny mellett boldogulhatott, erre következett a Brandenburgi Katalinnal való állapota; mert ha Bethlen Gábor még sokáig életben marad, neki csakugyan legjobb lett volna távozni; továbbá ide utasították családjának némely kisebb birtokai, virtualis successiói, nejének vagyona és összeköttetései. Másfelől az is bizonyos, hogy ő a zavargások alatt Erdélyben oly állást foglalt el s oly párton szerepelt, mely a magyar királyi háznak s a dynastia politikájának kedvezett szemben a török szultánban bízó pártok nézeteivel. Várhatta tehát, hogy a király — akkor II. Ferdinánd — némi elismeréssel leend jó szolgálatai s jó hajlamaiért, s őt és családját oly vagyoni helyzetbe emelendi, hogy ne csak az ország urai — de főurai közt is méltó helyet foglalhasson el.

Példák sem hiányoztak, hisz előtte állottak az Andrássyak, kik bár régi székely nemes emberek valának, de csak 1583-tól kezdve számláltattak a főurak közé, hogy Krasznahorkát 80000 frtban adományba kapták. A Wesselényiek szintén régi szent királyaink idejéből való nemesek, de főuraságok csak a hadadi uradalom adományozásával kezdődik 1575-ben. Az Esterházyak főúrsága is csak a nádor, gróf Esterházy Miklós személyével a XVII. századdal kezdődik; vele egykorú kezdők voltak a Zichyek, báró Pethék s még oly sokan; közel feküdt tehát a gondolat, hogy sem ő, sem családja nem rosszabb amazoknál. Végre bízott saját egyéniségében is, hogy

majd személyesen is fog valamit keresztül-vinni, kieszközölni, megnyerni. És mindenesetre érdekes színben tünt fel Csáky mind a nagy közönség, mind az udvar környezete előtt, hisz jó és rossz híre már megelözte. Alig huszonnyolcz-harmincz éves ember, a szép Brandenburgi Katalin fejedelemné kegyencze, fejedelmi trónkereső, sok pénzzel rendelkező stb., mind oly tulajdonok, melyek bárkit s bármely korban érdekessé tettek volna.

Fellépett tehát a kérelmezők, a hivatal- és vagyonkeresők közt, de egyelőre korántsem boldogult annyira, a mennyire várta. Volt ellensége is akárhány. Első sorban maga Esterházy Miklós a nádor, ki joggal-e vagy jogtalanúl, nem bizonyíthatom be, hitte, hogy az ő erdélyi fejedelemségének Csáky útjában állott. Ha végig olvassuk leveleit, melyeket Csákyhoz, Wesselényi Annához írt, kerülő szavakkal akárhányszor czéloz e körülményre, s e számtalan levél közt egy sincs, melyben egy kis szurást ne tenne Csáky ellen; sőt ha másoknak szól, vagy ír a két Csákyról, mindig mutatkozik egy kis élesség. A szendrői kapitányságról írja Csákynak: «nem fejedelemség, de lehet vele jól szolgálni». Szepesváráról pedig így ír: «Hacsak az volt Kd czélozása, hogy Szepesvárát megnyerje, kár volt azt a nagy kerülést tenni». Wesselényi Anna pedig írja fiának: «beszéltem ő Ngával, a nádorral, mondja: ««nem tudja mily csillag alatt születtetek, hogy annyi ellenségtek van»» anyai szívem fájdalmával hallottam e szavakat.»

Fentebb már említettem, hogy a Pálffyak sem voltak jóakarói, miről számtalan példa fordul elő

a levelezésekben. Aztán mindenki nagy ajándékot várt tőle bármi csekély szolgálatért, s ha nem kapott, évekig duzzogott reá.

Végre sok utánjárás, költség, fáradság után értésére adták, hogy kérje a szendrői kapitányságot a hozzá tartozó uradalommal, mert azt 16000 frtért megkapja. Szendrővára Borsodvármegyében fekszik, s bár egy kissé bentebb a határtól, de minthogy ekkor Szolnok és Eger török kézben volt, Szendrő is a végvárakhoz számíttatott. Csak másodrendű erősség volt, s kapitánya sem valami nagy tekintetű ember szokott lenni; de azért lelkiismeretes pontosságot követelt, sőt szigorú szolgálatnak tartották, főként azért, mert Erdély felé is végvárnak tekintetett, s a részekről jövő fejedelmeknek legelső akadályúl szolgált.

Csáky a kéz alatt nyert intésre fel is kérte e várat, de mindamellett nem volt megelégedve. Kissé megalázónak tekinté, hogy az erdélyi trón helyett a szendrői kapitánysággal kell megelégednie. Édes anyjának meg is írta kétségeit, de az okos asszony így válaszolt: «a szendrői állapotot kedvetlenül ne vedd, meggondolván, hogy a szolgálat még eddig vékonyan volt» (hogy t. i. még eddig kevés szolgálatot tett a királynak). Más helyt így ír: «Az élő Istenért kérlek — édes fiam — az szendrői kapitányságot ne halaszszad, söt nagy hálaadással oda menj, mert ha abban is változásod leszen, itt (Pozsonyban) is nagy gyalázatodra leszen, elég nagy gratia, de hogy kérni s azután megvetni, Isten oltalmazzon még a gondolatától is.»

Csáky azonban szerette volna ingyen hozzá jutni, de persze a nádor s a kamrák hallani sem

akartak róla. Ő pedig nehezen szokott pénzt kiadni, kivált nagy összegben. Az igaz, hogy mindig volt pénze; de fizetni, pénzt kiadni nem szerette. Végre is neje pénzével fizetett. Neje örökségében ugyanis volt 16000 forint, mely összeg Modor városánál volt letéve s évenkint 800 frtot (5%-os k.) jövedelmezett. E pénzt adta át tehát Szendrő fejébe a fiscusnak, s így végre ünnepélyesen is beiktattatott a kapitányságba és az uradalomba.

1633-ik évet szerencsésnek is mondhatta Csáky, mert ekkor nyerte Szendrőt aug. 25-én s ekkor adták vissza erdélyi jószágait is az Eperjesen lefolyt egyezkedések következtében.

A Brandenburgi Katalinnal folytatott viszony pedig gyorsan kezdett a megoldás felé haladni, mert Csáky egy ideig csak forgolódott körülte, kísérte Tokajba, Pozsonyba, Sopronba, s oda vitte Katalin udvarába öcscsét Lászlót is, de végre is látván, hogy már Munkácsból semmi sem lett, Tarczal városát kérte el a fejedelemasszonytól, s meg is nyerte, mert Brandenburgi Katalin gyöngéd hajlamainak utolsó zálogául e várost 100 ezer frtban Csákynak adományozta.[1] És a beiktatásnál hiába mondtak ellent a Rákócziak, mert maga a király az adományozáshoz beleegyezését adta.[2] A mi azonban Katalin sorsát illeti, mind inkább homályosulni kezde a dicsfény, mit reá Bethlen Gábor hagyott. Megcsalatva látván magát a Bethlenektől és Rákócziaktól, elhagyatván többi erdélyi barátjaitól, s végre

1 Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 719 nro 8.
2 U. o. u. o. 720 nro 1.

Csákytól is[1] észrevevén, hogy általa nem annyira szerettetik, mint kizsákmányoltatik, egész odaadással az uralkodóház védelme alá helyezte minden vagyonát és személyét. «Úgy veszem eszembe ő Felsége — Brandenburgi Katalin — immár teljességgel ő felségeikhez (t. i. a királyi családhoz) kötötte magát. Császárné ő felsége az királyné is igen szereti.» (Lásd Wesselényi Anna levelei 121 lap) Jó ideig talált is itt pártfogást s Ferdinánd meghagyta Sopron, Pozsony és Nagyszombat városának, hogy mikor a fejedelemasszony falaik közt időzik, részére bizonyos mennyiségű bort, gabonát s más szükségeseket szolgáltassanak. (N.R.A. fasc. 27 nro 52.)

Ez idő tájban egy fontos lépést is tett Brandenburgi Katalin, t. i. nyilvánosan is átállott a római katholikus hitre, mely esemény ünnepélyes isteni tisztelet alkalmával Sopronyban történt, hol Sennyei püspök vezette a szertartást, s mondják, hogy a fejedelemné ezúttal két keresztyénné lett pogánynak keresztanyaságát is elvállalta s keresztelésöknél jelen is volt. Hogy azonban valami buzgó katholikus nővé vált volna, arról semmi emlékezet sem maradt fenn, s hihető, hogy csak olyan katholikus volt azután, mint a milyen protestans azelőtt.

Szegény Katalin, évek előtt Erdélyben talán *mások* kedveért kaczérkodott a vallással, most

1 «Die schwache Fürstin war mit den Süssigkeiten und Liebkosungen des Csáky so lange zufrieden, bis sie dieser aufgezert und Armgemacht hatte. Sie kam nicht eher aus dem Nebel und Schlingen der Liebe, bis nicht der unwürdige, der sie nie ehelichen könnte verliesze; wie eine Raupe dafon Schleicht wenn sie dem saftigen Stengel alle Blätter abgenagt hat.» Fontes R. An. Egy erdélyi szász krónikája. Az igazság látszatával — de kissé tulzólag írt tudósítás.

talán a bécsi udvarnak akart tetszeni. Mind hiába, végzete volt, hogy az udvarnál is lejárja magát. Majd ha Tokajt megszerzi a kincstár, nem nézik vallását, s meg fog történni, hogy el se fogadják Bécsben, s új férjével csak úgy fog átútazni a fővároson, mint egy vándorló, szegény asszony. Amaz időből egy különben kevés költői becscsel bíró, protestans irányú satyra maradt fenn, mely azonban meglehetős híven jellemzi Katalint, hogy t. i. mikor már áttért, bánkodva dudolja, hogy pápista lett. A versfejekből e három szó olvasható ki: *Brandenburgi Katalin sír.*[1]

Természete azonban cseppet se változott, ha nagy birtokokat nem adományozhatott, apróságokat, egy-egy jobbágy-telket, egy-egy szőlőt, malmot folyton adogatott régi cselédeinek és költött folytonosan; valóban mikor elment Magyarországról, adósa senkinek sem maradt, s abból, a mit itt dicső férjétől kapott, édes keveset vihetett magával. Néha azonban, midőn látta, hogy vagyona gyorsan fogy, az önfentartás ösztöne megmegragadta egy-egy pillanatra, görcsösen ragaszkodott az utolsó foszlányokhoz; így a midőn Bodrog-Keresztes nevü birtokát Ostrosith Miklós 1632-ben perrel megtámadta[2] s ő ennek hírét meghallotta, felkiáltott: «Egy talpalattnyi földemet sem engedem többé senkinek!»[3]

Jártában-keltében Csáky ellen is felizgaták, hogy mennyit adott neki, mennyit áldozott érette, s ő rá se gondol már. Csáky mint fösvény, önző

1 Az egész költeményt közölte Jankovich a Tudományos Gyüjtemény 1830 III. köt. 40 l. és Thaly Kálmán Régi Magyar Vitézi Énekek I. köt. 127 l. 1864.
2 Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 685 nro 48.
3 Wesselényi Anna levelei 122-ik lap.

ember sokszor kikelt a fejedelemné tékozlása ellen, s igyekezett korlátozni az udvartartás kiadásait. Mikor már ő Szendrőben lakott s a fejedelemasszony Tokajban, akkor is ott volt Petényi István, mint a fejedelemasszony komornyika és Csáky hü embere, s a mi rendelkezni valója volt Csákynak, azt előbb Petényinek írta meg. Hogy például a banda igen nagy, sokba kerül; s a síposokból el kell bocsátani, csak a verginásokat megtartani, hogy Bánffynénak nem kell szállást adni a várban, hogy a fejedelemné ne járogasson magára ide s tova Tarczalra, Keresztúrra stb.; de halljuk magát: «Hopmester uram az maga tisztire kötelessége szerint tiltsa az fejedelemasszonyt az kijárástól, mert az kik arra dobolják, nekik úgy volna jobb, ha ő felsége egy szempillantásig sem laknék Tokajban. Ha fogadja a fejedelemasszony a jó intést, magának használ vele, ha nem fogadja, csak énnekem adják értésemre, bizony én is gondot viselek magamra és halálra nem adom magamat azért, a ki nem hogy énvelem, de még magával sem gondol. Minthogy Bessenyeitől értettem az ő felsége kijárását, magának is írtam felőle, hogy afféleének békét hagyjon. Mindazáltal ha mikor kimegyen, persvadeáld uram neki, huszonöt muskatélyos nélkül és az maga húsz gyalogja nélkül ne menjen csak ki is az várból, insuper minden szolgái vele legyenek. Az sem utolsó, hogy az mikor valahová akar menni, vagy Keresztúr felé, de csak az kertig, vagy Tarczal felé mulatni, elébb bizonyos lovasokat bocsássatok ki megjárni az helyeket és az strázsákat is meg kell hagyni, s ha ki akar aztán menni, vigyázva járjon....

Volna szükségem az fejedelemasszony kecsejére,[1] ha maga is ellehetne nála nélkül, mert énnekem semmi háló-szerszámom most nincsen.... Ő felségének megmondhatja Kd, elveszett volt az Leó és az Ráró (lónevek) mindenik megvagyon, csak az Nagy Mihály Szemese veszett el... Bizony elhigyje ő felsége, hogy mindjárt oda mennék, ha az Vay uram lakodalmára nem igérkeztem volna.»[2] Ha e sorokból látszik is Csáky gondossága, de látszik belőlök a *felügyelő* is, kit soha senki se tür szívesen, s ha némi képét mutatják a Katalin udvartartásának Tokajban, látszik belőlök a kéregető is. Valószínü, hogy Csáky el is hanyagolta a fejedelemasszonyt, illendőképen nem is látogatta, hanem az udvarlást Tokajban a tisztekre, Pozsonyban nénjére, Csáky Anna apáczára, Kis-Martonban, Heflányban öreg anyjára, Wesselényi Annára bízta. A fejedelemasszony az apáczát eleinte kedvelte, de később megunta, a nagyasszony pedig és a fejedelemasszony soha sem rokonszenveztek egymással. Maga Wesselényi Anna nehezen vállalta el az udvariaskodó szerepet, s midőn ott Kismartonban és a heflányi fürdőkben együtt voltak, meg elváltak, egyebek közt így ír fiához: «Oka nem tudom mi lehet, én hozzám igen kedvetlen ő felsége, három levelemre sem írt egy szót is, noha bizony csak látogató írások voltak, én is csak abban hagyom; még az apácza szerelme is ebben fogyott már el.»

Katalin bizonynyal nem sokat gondolt Forgách Évával, a törvényes feleséggel s azt szerette

1 Kecse úgy látszik régi szó — palást, köpeny; a Nagy-Szótár szerint gömörvármegyei tájszó; később Csáky e tárgyat kapacsonnak (capuchon?) nevezi.

2 Petényihez intézett levelek az okiratok közt közölve.

volna, hogy maga Csáky legyen körülte mindig, ne küldje nyakára e vénasszonyokat, hívta is, izente is, hogy menjen ide-oda hozzája; de Csáky el volt foglalva feleségével, a szendrői vár újításával, zárda-építéssel ugyancsak Szendrőn a Ferenczrendiek számára, Tarczal rendbehozásával, s nem igen volt kedve a már jóformán szegényedő, elhagyott özvegy után futkározni. Katalin is telve látta a keserűség poharát és panaszkodott ellene: «Csak minap beszélé Batthyániné [1] asszonyom, — írja Wesselényi Anna — ott volt az hol az császárné feredik, ő felsége is (Brandenburgi Katalin) ott feredik; igen sírt, panaszkodott, átkozódott, a ki miatt sok javaitól megfosztatott, nyilván megmondván, te vagy az oka, a mit más el nem vett töle, te vetted el; mert ő úgy félt tőled, valamit látott, hogy kedvelsz, meg nem merte volna tartani tőled.» Előbb úgy látszik, hogy csak a császárnénak (II. Ferdinand nejének) s az ifju királynénak asszonyi módon panaszolkodott. Azután pedig magának Ferdinándnak is, mert végre is a nádor parancsot kapott, hogy a Brandenburgi Katalin és Csáky István közt fenforgó pénzügyi kérdéseket intézze el. A mi 1634 szept. 22-én a nádor házánál meg is történt. Mind a fejedelemasszony, mind Csáky személyesen jelen voltak és nyilatkozatokat tettek.

Csáky kijelenti, hogy a Tarczalt illető leveleken kívül minden irományt, minden ékszert, kincset, drágakövet, lánczokat, gyöngyöt, melyeket neki a fejedelemasszony megőrzés végett át-

1 Csáky László anyósa, született Lobkovitz Éva herczegné, 1625-ben elhalt gróf Batthyány Ferencz özvegye.

adott, vagy a melyek bármi úton kezéhez jutottak, visszaad.[1] A pénzösszeg nincs megnevezve, s úgy látszik, ezt akkor nem is adta által, hanem csak egy részt s a hátralék fizetésre nézve bizonyos részletekben állapodtak meg. Mert a következő évben Esterházy levélben szólítja fel Csákyt, hogy az előtte történt egyezség szerint a fejedelemnének még nála levő pénz hátralékát fizesse meg, mert ő lévén kezes az egyezségre nézve, a halogatás által az ő becsülete is szenved. Brandenburgi Katalin is nyilatkozik, s az átvettekről nyugtatványt ad Csákynak. Es habár ezután is volt érintkezésök, mindazáltal e kettős, felette száraz, prózai nyilatkozat és egyezség volt tulajdonképen utolsó jelenete ama híres viszonynak, mely az erdélyi történetírókat oly sokszor foglalkoztatta, s oly sokféle magyarázásra vezette.

*
* *

Rákoczival azonban nem volt oly könnyü végezni, mint Csákyval, nem igen lehetett szembe idézni a nádor elibe, hogy ott röviden elintézzék. A jogi állapot szerint Munkács, Tarczal, Tokaj, Bodrog-Keresztur stb. valóságos birtokai voltak Brandenburgi Katának, s az különösen a felkelhető (ingó) jószág mindenütt. De a mint láttuk, Tarczalt Csákynak adta, Munkácsot tényleg Rákóczi bírta, Tokajban pedig német őrség volt. De mind Rákóczi Munkácsot, mind a király Tokajt véglegesen birtokba akarták venni. Rákóczi

1 Lásd Esterházy Miklós nádor levelét Pázmán érsekhez; kelt Kismartonban 1634 okt. 8-án Tört. Tár X. köt. 65 l.

csürte-csavarta a munkácsi ügyet, a mint fennebb láttuk, Balling János kapitányt és társait kézrekerítette, aztán Zsigmond nevü fiát örökbe fogadtatta; de valamint a Rákócziak ellent mondtak a tarczali adományozásnak, úgy Csáky sem engedte, hogy Brandenburgi Katalin örökbevallást tegyen a Rákóczi Zsigmond örökbefogadásáról. Erre aztán a Rákócziak ismét megkerülték Katalint, ki Rákóczi Györgyöt és nejét: Lorántffy Zsuzsánnát, Munkácsra nézve személyeseinek vallotta be a leleszi káptalan előtt az eperjesi béke 8-ik pontja szerint.[1]

Történt azonban, hogy Rákóczinak mindenek előtt a gondosan összeírt munkácsi ékszereket, ruhákat, lószerszámokat s a többi ingóságokat is vissza kellett adni.[2] Az átadásra össze is gyültek a biztosok, de Rákóczi nem adott mindent át. És igen érdekes az a leltár, melyet a biztosok az *át nem adott kincsekről* készítettek.[3] Midőn a fejedelemné biztosai az előttök levő leltár szerint kérdezték ezt vagy azt az ékszert, a Rákóczi követei jelentették, hogy tévedésből Sáros-Patakra vitték, vagy hogy Rákócziné zárta el külön, vagy más okot mondtak, szóval ötöltek-hatoltak, végre is igéretet tettek, hogy mindent megfizetnek, s Rákóczi 1636 május 27-én új elismervényt adott, hogy a Munkácson visszatartott ingóságokért, ékszer, ruhák, lószerszámokért 30.979 forinttal és 6000 darab aranynyal tartozik Brandenburgi Katalinnak.

[1] Orsz. Lvltár N.R.A. fasc. 875 nro 40.

[2] U. o. u. o. 742 nro 40 Brandenburgi Katalin munkácsi ingóságainak jegyzéke.

[3] U. o. u. o. 772 nro 5.

A dolog vége pedig az lett, hogy Rákóczi megszerezte az egész munkácsi uradalmat a várral együtt, s a Brandenburgi Katalin kifizetését Ferdinánd vállalta magára és midőn Szepesvárát Csákynak adományozta, a Csáky tartozásából 100 ezer frtot Katalinnak utalványozott.

A kir. kincstár is megszerezte Tokajt, mert előbb 200 ezer frtban inscribálta Katalinnak, s aztán lassanként kifizette. 1640-ből látható a kamarai levéltárban Brandenburgi Katalinnak egy nyugtája, melynek tartalma szerint Tokaj árában időnként 175 ezer frtot vett fel a szepesi kamarától.[1]

Ez időből, mikor Rákóczi Munkács miatt alkudozott Brandenburgi Katalinnal, nem átalotta levelet írni György Vilmos választófejedelemnek, kérvén őt, hogy tanácsolja Katalinnak Munkács átengedését. Mire György Vilmos brandenburgi választó Wolgastiából 1633 május 14-én keltezve egy iróniával s gúnynyal telt, rideg levélben válaszol: «A mi testvérünk, Katalin ügyét illeti, nem tudjuk az okokat, miért kellett neki vagyonát oda hagyva Erdélyből kimenni, s magát a császári ház alá adni? Hogy ezt mások csábításai miatt, asszonyi gyengeségből, vagy az idők mostohasága miatt tette-e? e kérdést nem feszegeti. A dolgok jelen állásában Munkácsra s annak értékére nézve alapos tanácsot senkinek se adhat. Fejedelemségednek jobban kell tudni, mi a teendő s érdekében a szerződések és jogok fenntartása. Ha híven elibe adatnának a lemondás okai, az akkor és azután folyt tárgyalások, akkor talán

[1] U. o. u. o. 719 nro 10.

meg tudná mondani, hogy a brandenburgi ház méltósága mit kívánna.»[1] Tehát az esemény után négy év múlva sem tudta György Vilmos a lemondás okait?!

Így sülyedett Brandenburgi Katalin ügye lassan-lassan minden ponton lefelé, rokonai már jókor elhagyták s fogyván vagyona és múlván ifjúsága, megapadtak barátai és kisérői, ő maga maradt a régi, apró jószágait adományozgatta, hü cselédeit felszabadítgatta s nagy birtokait rendre eladogatta, adósai: Rákóczi, Csáky s a fiscus apró összegekben törlesztették adósságaikat s ő a pénzt elköltögette. Az udvar is megunta örökös panaszát, s kéregetéseit, s a mint Tokajt megvásárolták és kifizették, minél kevésbbé óhajtottak vele találkozni, végre ki is maradt az udvartól s pár évig csak úgy tengett-lengett Tokajban (1637-ből két magyar levélkéje Csákyhoz az okiratok közt), Sopron, Nagy-Szombat és Pozsony közt, látogatva a főpapokat, zárdákat s néha másokat is. Utoljára valami Ferencz Károly (vagy Ferencz Albert) nevü, kóborló német herczeg rokonával találkozott, s 1639-ben ehhez nőül is ment.

Ez esetről Esterházy Miklós nádor Kis-Martonban 1639. évi augustus. 30-án kelt levelében így ír Csákynak: «Uj hírül írhatom Kdnek, hogy az én komám asszonyom, Bethlen Gáborné, eladta magát. Valami Franz Alber (így) saxoniai herczeg vette el, kinek semmie nincsen, s nem is katholikus s prædicatorral is adatták itt Sopronban össze magukat, kik atyafiak is, mely csele-

1 Az egész levél az okiratok közt.

kedeti igen ellene vagyon ő felségének, tegnapelőtt volt menyegzőjük csak in privato.»

A következő évben Brandenburgi Katalin végkép ide hagyta Magyarországot, 1649-ben meghalt; de már előbb minden vagyonát és minden jogigényeit férjére hagyta.[1] Ez a jámbor herczeg azután is járogatott ide Magyarországra, hogy Csákytól, a Drugethektől fölvegye[2] a még hátra levő adósságokat s a Rákócziaktól hasztalan kérjen kielégítést, mert a herczeg utódai I. és II. Rákóczi Ferenczet is sürgették a nagyatya s illetőleg szépatya adósságaiért.[3]

II.

A nagyhírű Thurzó család árvai ága Imrével már 1621-ben október 19-én kihalt, s ez időben a szepesi ágban is csak egy férfi tag élt Thurzó Mihály, ki Szepes várában lakott. Testvér bátyjai: Szaniszló 1627-ben s Ádám 1635-ben gyermek nélkül halván el, valamint huga Éva, Pogrányi Istvánné, sem hagyván utódokat, legközelebbi rokonai voltak: Csáky Istvánné, Forgách

1 Orsz. Lvltár. N.R.A. fasc. 826 nro 1. Brandenburgi Katalin végrendeleti bevallása 1640-ben, melyben halála esetére minden magyarországi javait, jogait férjének Ferencz Károly herczegnek hagyja a leleszi konvent előtt.

2 U. o. N.R.A. fasc. 411 nro 23—30. 1650-ből Ferencz Károly saxo. herczeg folyamodványa III. Ferdinándhoz, melyben kéri, hogy Csáky a még hátralékban levő 35 ezer frt megfizetésére utasíttassék. Csákynak egy megbízott embere a herczegtől e követelési jogot 10 vagy 12 ezer forinttal megvásárolta. Ugyancsak ily folyamodvány özv. Homonnai Drugeth Jánosné szül. Jakusith Anna ellen, ki Rakomaz árában hátralékos 8 ezer frtért.

3 Orsz. Lvltár. N.R.A. fasc. 776 Leopold király meghagyja I. Rákóczi Ferencznek, hogy nagyatyja tartozását, melylyel adósa maradt Brandenburgi Katalinnak, az utódoknak fizesse meg anno 1672. (De mindez hasztalan volt!)

Éva, kinek édes anyja Thurzó Zsuzsánna testvér volt a Mihály atyjával, továbbá gróf Rottal János, kinek édes anyja Thurzó Mária szintén testvére volt Mihály atyjának. Rokonai voltak még Thurzó Erzsébet, ki 1621-ben, s Thurzó Krisztina, ki 1622-ben született s gyermekei voltak az árvai ág utolsó tagjának Thurzó Imrének és bedegi Nyáry Krisztinának. E Nyáry Krisztina 1624-ben, másodszor gróf Esterházy Miklóshoz menvén, a két Thurzó leány Esterházynak mostoha leányai lettek. De úgy látszik a Thurzó örökség megnyilásakor már csak az egyik leány: Erzsébet élt; mert Esterházy egy akkori levelében csak egy mostoha leányáról beszél,[1] ki gróf Esterházy Istvánhoz (a Miklós fiához) ment volna nőül. Másod-harmadsorban azonban mint Esterházynak egy Pozsonyban 1636 szept. 20-án írt leveléből látszik, egész sereg atyafiság, t. i. öt gróf, tíz főbb ember és harminczkét derekas nemes ember volt interessatus az örökségben.

Thurzó Mihály azonban az előforduló adatok szerint legjobban kedvelte Csáky Istvánékat és Szepesvárából olykor Szendrőbe utazván, szeretvén a jó bort, a zenét, jó napokat tölte a szíves rokonok közt. Úgy látszik, nagyon szerette unokanénjét, Forgách Évát, s mint gyermek után sovárgó, de gyermektelen ember, bizonynyal kedvelte az élénk fiucskákat is. Az 1633-ik évtől kezdve haláláig 1636 aug. 11-ig többször megfordult Szendrőben. Hasztalan várva, mint utolsó Thurzó, hogy neje, Veglai Horvát Ilona, gyermekkel boldogítsa, elkeseredett s még jobban az

[1] Lásd: Tört. Tár X. köt. 88. l.

italnak adta magát, s némely apróbb jószágait kezdte eladományozgatni s el is adogatni, minek a fiscus — a mennyire lehetett — gátot akart vetni, mert Wagner szerint (IV. kötet 151. l.) azt hitte, hogy a jószágok csak férfi ágat illetnek s ő az örökös.[1]

Mindamellett Thurzó Szepesvárát és uradalmát halála esetére Csáky Istvánnak és nejének kötötte le. Thurzó Mihály életének utolsó napjairól keveset tudunk, 1636 május 8-án Gölniczbányáról ír Csákynak egy atyafiságos levelet, melyben egyebek közt írja: «ne aggódjon Kd, én szándékomat, melyet megírtam, meg nem változtatom» s szolgálatát ajánlja nénje-asszonyának. Ezután Wagnernél találunk még egy jegyzést, mely így szól: «Verum eodem anno Michæl extinctus est; sic enim Georgius Dobronoki adnotavit: Anno 1636 die 11 augusti ibidem (nempe in Csukard, vicus provinciæ Posoniensis etc.) intellexi dominum comitem Michælem Thurzo, ultimum suæ familiæ, sine hæredibus, e nimiis continuæ crapulæ cruditatibus mortuum, post paucorum dierum infirmitatem.» A mint ennek híre elterjedt, azonnal előállott a sok rokon, de még gyorsabban előállott a fiscus, mire nézve így ír tovább az említett Dobronoki: Ugyanazon napon a pozsonyi kamara Majtényi Mihályt kiküldötte, hogy Temetvényt, Galgóczot, Sempthét, Bajmóczot a hozzájok tartozó városokkal, mezővárosokkal, várakkal a fiscus részére lefoglalja. És ugyancsak írtak a kassai (szepesi) kamarának, hogy Szepest a fiscus részére hasonlókép

[1] «Sexum dumtaxat masculimum concernentium» etc.

foglalná le; egyszersmind ő felségének is jelentést tettek a család kihalásáról. És így csakhamar az összes, 2 millió frtra becsült Thurzó birtokokat kezökhez vették.

Tudták ugyan, hogy joguk kétes, de gondolták, hogy a leányági követelők majd pert kezdenek, a jogérvényesítési per eltart egy pár évig, s addig huzzák majd a jövedelmet, melyet később tán vissza is kellene fizetni, de azzal nem sokat törődtek. Azt meg sok magyar család igen jól tudta, hogy a fiscalis kamarák által egyszer felhasznált jövedelmeket visszaszerezni csak oly nehéz, mint a napot útjában visszatéríteni. Ő felsége megértvén, hogy a jog kétes, a «legbölcsebb és legigazságosabb birákat» (judices sapientissimos, æquissimosque) hívta egybe, hogy az ügyben itéletet mondjanak, s ezek összeülvén Nagy-Szombatban, 1637 január 27-én kimondották, hogy a Thurzó birtokok csak fiat illetők s jogosan vétettek birtokba a fiscus által.

Esterházy Miklóst, a nádort, e biróságból kihagyták, miért is annyira felboszankodott, hogy — valószínüleg egyebek is járulván hozzá — nádori állásáról is le akart mondani.[1] Határozottan kinyilatkoztatta, hogy e foglaláshoz a fiscusnak nem volt joga, mert a Thurzó-javak leányt is illetők. Így gondolkozott — de nyilván ki nem merte mondani — Lippai György püspök kanczellár is, így még sok komoly ember is, hát még az érdekeltek s különösen maga Csáky is. Ennélfogva nem is volt rest Vadas Gábor hü embere kiséretében nehány lovas és gyalog katonával,

1 Lásd: Tört. Tár X. köt. 80. s köv. l. Esterházy és Lippai levelezését.

kikhez lengyel lovasok is csatlakoztak, Szepesvárát, valószínűleg szeptember havában, elfoglaltatni, még mielőtt az említett itélet meghozatott volna. Ennek hírére persze a kamarák főnökei és tanácsosai dühbe jöttek, s futottak fűhözfához, a directorhoz, nádorhoz, a felséghez panaszra, hogy Csáky a kamara embereit elkergette, s azt mondta: «Épen ilyen vár kellett nekem». «Soha senkinek át nem adom.» «Ha akkora pecséttel is jön valaki, mint a vár lakatja, a pecsétből viaszgyertyát csinálok.» «A ki ki akar vetni, csak a lábomnál fogva húzhat ki» stb. Panaszolták, hogy Ruszky nevü lengyel vajda dragonyosait a 13 városról megfogadta (s az idegen hadsereg használása lett volna a főbün), egy hordó bort adott, s két hóra zsoldot igért nekik. Szóval nagy feneket kerítettek a dolognak. Suppanich István causarum regalium director csaknem lázadási és felségsértési vádat kovácsolt ez ügyből, s így a nádor kénytelen volt tanuvallomást elrendelni, kiküldvén Alvinczi Péter nádori embert (homo palatinalis) és kir. táblai jegyzőt, ki aztán a szepesi káptalanból maga mellé nyervén Beniczky András éneklő-kanonokot, nagy tanuvallatást vittek véghez, kihallgatván 12 előkelő urat — Tököly Istvánt, a Máriássyakat stb.; első kérdés volt: igaz-e, hogy Csáky elfoglalta Szepesvárát? Erre mind igennel feleltek, de bár az egész tanuvallatás mulatságos, nem nagyon fontos s ép mint a szádvári tanukihallgatásnak, nem sok eredménye lett. Mert látjuk, hogy pár héttel később a kassai kamara Oroszlányi Mihály nevü fiatal embert, mint biztost egy csapat katonával Szepes-Almásra küldi, hogy a várba ne menjen ugyan,

s hagyja ott Vadas Gábor uramat uralkodni, de egy bornyufarkat, vagy egy szem gabonát se engedjen a falusi birtokokból a várba felvitetni. Nagyon érdekes a két uramnak t. i. Vadas Gábor uramnak és Oroszlányi Mihály uramnak egymással folytatott levelezése. November hó 16-án írja Oroszlányi Mihály Vadas Gábornak: Generose Domine etc. Isten minden jókkal megáldja Kdet. Kdnél bizonnyal tudva vagyon a szepesi jószág állapotja, kiről generalis uram ő nga is írt Kdnek, hogy violentiáktól s holmi parancsolatoktól szünjék meg Kd. Arra nézve jöttem én most ide a jószágba, hogy gondját viseljem az ő felsége præsidiumával. Itt létemben hallom, hogy parancsolat érkezik az várból a jószágba egy s más dologból, melynek én instructióm szerint ellene állok mindenképen. Kd azért se maga, se mások által semmi dispositiókat és parancsolatokat ne tegyen, mert legkisebb dologban sem engedjük meg, hogy Kteknek engedelmes legyen az ő felsége jobbágya. Ha penig Kd és alatta való, Csáky István úr ő nga szolgái hatalmasúl és parancsolatképen jőnek ki az ő felsége jószágára, az kin mi esik, senkinek, hanem magának tulajdonítsa. Ennek felette az ő felsége jobbágyinak marháját Kd felhajtatta az várba, azt is Kd hajtassa vissza, ne kellessék nekünk is hasonló cselekedettel azt a kárt recuperalnunk. Az ő felsége sernevelő házától elvitt bodnárát is Kd bocsássa alá; mert bizonyos legyen abban, míg Kd el nem bocsátja, addig Török Ferencz és a többi is koptatják az vasat. Kdtől választ várok. Ex Almás Szepusiensi etc. 1636.

Oroszlányi második levele negyed napon nov.

19-én kelt: Irtam volt minap is Kdnek, hogy ide érkeztem ... mert én nekem meg van parancsolva legkisebb dologban se engedjem a szegénységet a várhoz való szolgálatra; csak választ sem ada Kd levelemre, sőt fegyverrel hajtatja Kd a szegénységet a szolgálatra. A mint most is a gróf (?), kit Kd fogva vitetett volt fel a várba, jelenté, hogy Kd megparancsolta neki szekereket rendeljen mindjárt sör, víz, szén és egyéb szükségesek hordására, ha meg nem cselekszi felnyársoltatja Kd.

Másfelől szépíteni akarván Kd ezideig való cselekedetét, azt írja administrator uramnak: s mi veszteg ülünk a kőfalak között és ha valamely jámbor kérésünkre segít valamivel «Isten fizesse meg neki». Szép kérés a kit felnyársoltatással fenyegetnek! Hogy fér ez a két ellenkező dolog együvé, Kd az urakat nem úgy informálja, az mint procedál.

Csavargó latroknak írja Kd az ő felsége præsidiumát, az ki az ő felsége határán járó marhát, mit tudok benne kié volt, be akarták volt hajtani; mivel egy közönséges nemes ember sem engedi azt meg, hogy más valaki jártassa marháját határán híre nélkül. Ha marhát tart, határa is legyen, a hol jártassa, mennyivel inkább az ő felsége jószágában engedhetnők ezt meg. Csavargó lator az, a kinek sehol bizonyos lakása nincsen, hanem ha ma itt vagyon, holnap más ország határa tartja meg, az kinek hátán a háza. Ezek az kik velem vannak Császár urunk fizetett szolgái, nemes és zálogos személyek az országban, de erről ezután leszen az disputatio, maradjon most abban.

Hanem Kdet én ex superabundanti im mégis ő felsége nevével requiralom: ellegyen az olyan fenyegető parancsolatok nélkül. Bizonyítsa meg azt cselekedettel is, a mit levelében írt (t. i. az administratornak), hogy a mely jámbor kérésére segíti valamivel Kdet, azzal kontentus és Isten fizesse meg neki. Emberséges embernek, (a kinek én régen ismerem és tartom Kdet) egy szava vagyon. Én vagy nyársoltatja, vagy akasztatja Kd az szegény grófot (?) avagy bírákat egyáltalában nem engedem. hogy csak tyúkmonyérő dologban is szavát fogadják Kdnek stb.

Az öreg Vadas Gábor a milyen hű és vitéz vala, ép oly gyenge mestere az irásnak, habár bő humorral rendelkezett. Válasza fogalmazványának töredéke fennmaradván, közöljük belőle e pár sort: «Szolgálatomat ajánlom Kdnek. Isten szerencsés egészséggel áldja meg Kdet. Ma nyavalyám miatt ágyba feküve tizenegy és tizenkét óra között vettem Kd levelét; mikor az idő s az egészség engedné bő írással kellene Kdnek választ adnom; azért édes öcsém, Oroszlányi uram, nem szoktam soha emberséges embert levelem által fenyegetni. Szóval is az szerint. Az latrot gyermekségemtől fogva gyülöltem, most annál inkább megvénhedett állapottal s higyje Kd, akárkinek s akármely tisztében levő emberének is úgy adja értésére, hogy ha az marhákat Ktektől vissza nem hozhatták volna (rossz dolog következett volna). Kdnek akartam választ írnom, mikor az latroknak ellenünk való cselekedeti pennámot kezemből ki nem tépi vala. Azért édes öcsém uram, ha ideig is kell szenvedni az igazságnak, azért el nem hagyjuk, tandem triumphál. Az Kd hozzám írott szép leve-

leit csomóba csináltam, jövendő időre reserválom; annak idejekor meglássuk azt is, kik legyenek, az kik hol egyik, hol másik szegletében országnak tartották meg magokat és kicsodák azok.

Ennek utána kívánom az Kd szerencséjét becsülettel nevelkedni. Datum ex arce Scepusiensi die 19 nov. 1636. Kdnek tisztelettel szolgáló barátja: Vadas Gábor.»[1]

Kezdet és vég mindkét levélben udvarias, közbe-közbe aztán gorombáskodnak egy kicsit. Vadas Gábornak van még egy pár levele ebből a csudálatos ostromállapotból. Ugy látszik hazulról egy kissé kényeztették; mert Tarczalból még szőlőt is küldöttek neki. Vadas a Homonnai uram s több mások fenyegető leveleit mind szépen meggyüjtötte, de nem tágított, söt — mondhatni — derekasan viselte magát. A dolog vége mindazonáltal az lett, hogy Csáky a következő év nyarán kivonta őrségét Szepesvárából, mit annyival jobb kedvvel tehetett, mert ügye jól kezdett állani. És a kamara vagyis ő felsége auctoritása megkívánta, hogy az adományozott birtokot kir. emberek kezéből fogadja el és vegye át, a mi aztán 1638-ban meg is történt. Természetes, hogy ez sok utánjárásba került, melyben azonban tagadhatatlan nagy segítségére volt a nádor jó akaratja, kit különösen Wesselényi Anna, Csákynak édes anyja, nyert meg fia részére, és Csáky mellett volt még Lippai is, a kanczellár. Wesselényi Anna Lippaira vonatkozólag egyebek

1 Vadas Gábor saját keze írása, szemrontó, nehéz, rossz írás. Eredetije a kassai levéltárban.

közt egyszer azt írja: «Bizony dolog, azt mondá ő nga, csak egy «deo gratiast» sem mondtál ő ngának ennyi gondos állapotért és mások előtt való gyülölködéseért, nagyobb ceremoniatlanság annál hogy most is nem írtál ő ngának semmit. Oh jó fiam, nagy csudám efféle állapoton, hogy meg nem tudjuk becsülni *azt, az ki a te számodra legszűkebb* és ezután is szükséges lészen az *jóakaró*, mert még tovább az nagy oltár.» Esterházyról pedig így emlékszik meg: «Igen jól cselekszed, ha palatinus uramat elhiteted, nagy emberekkel sokat vagyon, penig közöttük ha ez egygyel elhitetik, az többi könnyebben elhiszik. Ő nga csak úgy érti, az mint az több Thurzó-ág mondja, levelekkel is bizonyítják és így azt kell hinni, de ha viszont nagyobb igazságtokat látja, olykor penig míg perben nem indultok az többit is leülteti. Csakhogy magad nélkül talán efféle nehezen lehet meg.» Csáky e levélre aztán fel is ment jó tokai boroshordókkal, szép lovakkal és zengő aranyokkal, s ügyét szerencsésen végezte be. 1638 nov. 5-én írja Præpostvári Zsigmondnak: «Irhatom Kdnek, hogy feleségemet sok időtől fogva való fáradtsága és betegsége után tűrhető állapotba vitte fel Isten, az Kd és jó akaróink szolgálatjára s magunknak is nyugodalmára.»

Wesselényi Anna pedig ez eseményről így ír fiának: «Áldott legyen az Istennek szent neve, hogy ennyi sok fáradtságtok, költségtök hiába nem hagyta Isten, hanem az emberek szívét erre vezérelte. Mind életünket, ez világi birodalmunkat az jó Isten szent nevének dícséretére, adja édes fiam, hogy bírhassátok. Kinek kezében éle-

tünk, halálunk egyedül ő szent felsége legyen vezéretek édes fiam mindenekben.»

Az év vége felé, azaz a lőcsei krónika szerint karácsony szombatján ő is bevonult Szepesbe.[1] És minthogy nem sokkal az előtt a grófi méltóságot is megkapta így nemcsak Erdélyben, de már Magyarországon is csakugyan a főurak közé számíthatta magát.

III.

Csáky sorsa, valamint öcscséé is, jó ideig egy mederben folydogált a Brandenburgi Katalinéval, mind hármukat a Rákóczi György üldözöttjeinek tekintették s együtt keresték a kir. udvar körül az elégtételt és támogatást, míg végre mindenik megtalálta a mit keresett: a fejedelemasszony javaiért a pénzt, a két Csáky a földbirtokot, czímeket és hivatalokat. E jó szerencse keresésre nézve Csáky Lászlónak egy érdekes levélkéje maradt reánk, melyet Bécsből 1636 april 8-án írt bátyjának: «Bessenyei uram által küldött leveléből értem az Kd intentióját, kiről bizony én is mindjárt szegény Rákóczi Pál uram halála után gondolkodtam, hogy jövendőre nézve igen alkalmatos lenne az az főispányság akármelyikünknek. De szintén akkor mikor hirül hozák, cardinal uramnál voltam, s ugyanazon szolgájától írt ide fel commendatoriát cardinál uram s megadta az

1 Anno 1638 um Weynachten hat Herr Stephan Csáky das Schlos Zipser-Haus aus sonderlicher Gnade von Ihre königl. Majest. bekommen. Lőcsei krónika. Analecta Scep. II. k. 25 l. Tudjuk, hogy már martiusban nyerte s ekkor csak a bevonulás és átadás lehetett.

fiának (t. i. az néhai Rákóczi Pál fiának: Lászlónak) a sárosmegyei főispánságot s expediáltatott is, míg nekem híremmel lött. Mert ottan hamar Forgách Zsigmond uram is fölérkezék onnét, s ugyan cardinal uram tetszéséből ő is kereste, de immár post festum volt. Az tornavármegyei főispánságot[1] is Pete Györgyné fiának szerezte nagy vetekedéssel írt levelével, s bizony dolog, ezek nekünk cancellarius urammal nem tetszettek, de ha sic volo sic jubeo, nem tehetünk róla. Ő ngától (Esterházy nádor) való promotiónkban nekünk kevesebb bizodalmunk lehet, az mint ez elmult napokban is igen unalmasan tapasztaltam. Várjunk azért Istentől, édes bátyámuram, és alkalmatossággal magunk szolgáljunk egymásnak, mert ha abban is megfogyatkozunk, magunk maradunk. Isten tartsa meg Kdet. Kd atyafia, szolgája: Ladislaus Csáky.»

Volt azonban elég összeköttetésük, volt rokonságuk is elég s aztán a körülmények is szereztek nehány jó embert és jóakarót. Istvánnak sógorai voltak a Forgáchok, Lászlónak a Batthyániak és gyakran megesett, hogy ha a nádor valamiért neheztelt és akadályokat emelt, az esztergami érsek (cardinal Pázmán) csak azért is pártfogolta az embereket. Aztán meg sajátságos kor volt az a XVII. század. A legnagyobb urak is nemcsak szívesen vették az ajándékot a járó-kelő felektől, de meg is kérték, emlékeztették az illetőket: azt a 40 akó bort, azt a deres paripát, azt a kocsi elibe való négy lovat, azt a nehány véka búzát,

[1] Mert az 1636 marc. 12-én elhalt gróf Rákóczi Pál országbíró Sáros- és Tornavármegye főispánja volt.

azt a szép forgót, azt a gyürüt, kárpitot, szőnyeget stb. bizony régóta várom, emlékezzék Kd szép igéretére stb. Vagy ha maga nem akarta ilyen nyiltan írni, mással iratta meg: ő nga várja az igéretet, az anyakanczát, a gyermeklovat, a két csikót, az édes bort stb. Püspökök, érsekek, kanczellárok, tanácsosok, kamara-grófok, söt az országbirák, nádorok is minden aggódás nélkül fogadtak el ajándékokat azoktól, kik ezt vagy azt a jószágot felkérték, s jártak-keltek elő s hátra, hogy a donatiót megnyerjék. A ki jól fizetett, biztosan számíthatott. Csáky ugyancsak nem szerette kiadni a pénzt, de hiába, a nélkül sehogy sem ment, s különösen el kellett hallgattatni gróf Rothalt s a többi rokonokat és kenni kellett a nagy intéző gépet egész a letisztázó irnokig és a kezdőbetük festőjéig, s mindeniket busáson megfizetni. Kérdés, hogy azt a négy ifju szürke lovat, melyről Csáky írja, hogy: «első körmeiket megvasalva vezetéken vezették fel Erdélyből, mert ajándékra szánta;» vajjon nem II. Ferdinánd király ő felségének adta-e?

Ütni kellett a vasat, hogy czélját érje, szépen kérni a kinek befolyása lehetett, visszaléptetni, kik jogokkal, igényekkel álltak elő. Az apáczát utasitani, az édes anyát ide-oda küldözgetni, s míg ezek a fő-főrangú asszonyokat, császárnét, királynét, a nádornét, Batthyáninét nyerték meg, mástelől az öcs, a büszke Csáky László, oly szépen kérő leveleket intézett a kamara-grófokhoz Szepes és Léva ügyében, hogy bizony látjuk a két testvér erős vágyát, makacs kitartását. És bár a Pálffyak nagyon ellenezték, s részben maga a nádor is csak nehezen ment rá, hogy a két

Csákyból hirtelen oly hatalmas embereket csináljanak: végre is a rokonok és barátok, kik szintén sokan valának, örömmel fogadták, midőn István Szepesvárát s öcscse László Léva várát adományba nyerték.

Főként miután ő felsége akarata ténynyé vált, csak úgy özönlött a sok gratulatio. Illésházy Gáspár, Wesselényi Ferencz, Prepostvári Zsigmond, Lónyay Zsigmond, Sennyei Sándor, Bornemisza János, Homonnai Dr. János s nem is számítva a kisebb rangúakat megannyian siettek leveleikben s utóirataikban kifejezést adni örömüknek. Úgy látszik, hogy Csáky Istvánnak hirtelen haragvó, önző, fukar- s Lászlónak büszke, gőgös természete mellett is volt elég más jó tulajdonságuk, mi őket népszerűvé tette.

Uri familiából való, tanult s mívelt emberek valának, külső megjelenésük fénye, férfias magokviselete, ős magyarságuk tetszett az uraiméknak mindenhol. Némi rokonszenvet keltett ama többször említett körülmény is, hogy olyanoknak tekintettek, a kik Bethlen Gábor alatt kedvelt emberek voltak, de a kiket Rákóczi csupa féltékenységből kimart, kiüldözött Erdélyből, s ebben volt sok igazság. Az udvarnál pedig megtetszett jó katholikusságuk, urbanus modoruk, s kivált Lászlónak lovagias, finom magaviselete, szolgálatra és áldozatokra kész ragaszkodása.[1]

Annyi bizonyos, hogy ha csakugyan sokat tett az udvar érettök, nem is pazarolta kegyeit hálát-

1 Az udvar körül mindig nagy fénynyel szokott megjelenni, s mikor III. Ferdinándot német császárrá koronázták, 500 főből álló bandériummal jelent meg az imperiumban, kik mind jó nemes családból való ifjak voltak, s a Csáky költségén fényesen kiöltözve, pompás lovakkal és lószerszámokkal.

lanokra; mert a két Csáky a legloyalisabb grófi családok alapítói lettek, s habár László utódai hamar — már a második nemzedékben — elhaltak is, István utódai két s ím a harmadik századon át egy-kettő kivételével hűségesen ragaszkodtak törvényes királyaikhoz, s törhetlen hűséggel édes hazájukhoz.

NEGYEDIK RÉSZ.

SZEPESVÁR. FORGÁCH ÉVA HALÁLA. MÁSODIK ÉS HARMADIK HÁZASSÁGA. RÁKÓCZI TÁMADÁSA. TÁRNOKMESTERSÉGE. NÁDORI JELÖLTSÉGE. CSÁKY GYERMEKEI. TÖREKVÉSEI A SZABAD DISPOSITIÓRA ÉS A 13 VÁROS MEGSZERZÉSÉRE 1639—1657.

I.

Csáky Istvánnak a gyönyörű fekvésű Szepesvárát a hozzá tartozó 123 helységgel együtt 85 ezer frtban inscribálták s ő 1638 végén be is vezettetvén legelöször is a vár felszerelésére gondolt. Vadas Gábor régi hű emberét kinevezte Szepesvár kapitányává s a következő 1639-ik év jan. 1-én a felsö várba is 21 s az alsó várba is 21 katonát állított be.[1] De a hadi szerszámokkal

[1] A katonák névsora így következik: *A felső várban*, Decurio: Csibey György fizetése egy hóra 3 frt; *közvitézek*: Mindszenti Lenárt, Mindszenti Szabó János, Mindszenti Lakatos János, Mindszenti Kozet János, Mindszenti Péter, Biaroczi Lőrincz, Otkocsi Kohut István, Segrei Jeremiás, Segrei Szabó Mátyás, Olsafkai András, Odorini András, Ordzováni Palia György, Váralyai Tamás, Grajniczi Mihály, Almási Voitkó, Grajniczi Lenárt, Suri Miklós, Pricskó György, Sirokai András, Kluknai Bálint.

Az alsó várban: Tizedes (így) Remetei Gáspár fizetése 2 frt 80 kr., *közvitézek*: Granczi Gábor, Váralyi Mátyás, Tarizi István, Bistriczi József, Bistriczi Dániel, Váralyi Kristóf, Olthaniczai Márton, Olthaniczai Ábel, Bistriczi Mihály, Lip-

való felszerelés nehezen ment. Több ízben panaszt emelt Csáky a király és nádor előtt, hogy várát a királyi kamarai hivatalnokok a szó teljes értelmében kipusztították, kifosztották, *meztelenre vetkeztették*, a meglevő ágyúkat, lőfegyvereket, lándzsákat, golyókat, a puskapor-készletet, szóval minden hadi szerszámot elhordtak, s most neki felette terhes az egész várnak újból felszerelése. Mindazáltal a mit el nem kerülhetett, megtette, a falakat, épületeket kijavíttatta.

Másfelől a mezei gazdaságban is megvolt a rendetlenség. Thurzó Mihály utolsó éveiben beteges ember volt és rossz gazda. Pénze sohase volt. Ha valami szüksége volt, egyik-másik házát adta el Lőcsén vagy Nagyszombatban, vagy egyik-másik kisebb birtokát tette zálogba. Tudjuk pedig, hogy ily fajta birtokos keze alatt a mezei gazdaság rosszul foly. Aztán jött a két évi interregnum, mely idő alatt a kincstári tisztek, nem annyira gazdáskodtak, mint inkább saját zsebeiket tömték.[1] Söt vitéz Vadas Gábor is 10 hónapi uralkodása alatt, megelégedett, ha annyit bekapart a várba, hogy katonáival megélhessen.

Képzelhető tehát, hogy ily körülmények közt a földesúri munka a tizedek megadása s más præstatiók lerovása, ha nem is szűnt meg teljesen, de a legnagyobb rendetlenség állott be, me-

nikai György. Lanczkoronai Tamás, Hastinszki András, Beharoczi Márton, Markusfalvi György, Rakovsky Péter, Granczi Voitkó, Palochai György, Váralyai Voitkó, Elias Slavkovszky, Lovas János, összesen 42. A névjegyzék eredetije a kassai levéltárban.

1 A miért aztán Csáky pert is indított, pl. Oroszlányi Mihály ellen, de a kamarai fő urak annyira védték s pártolták és bizonyították erényessége mellett, hogy Csáky jónak látta a megkezdett pert visszavonni.

lyet Csáky a kemény földesúr is csak évek mulva tudott megszüntetni.

Azonban méltó örömében s másfelől szorgalmatos igyekezetében mélyen sújtotta szeretett nejének mind terhesbülő betegsége, s az 1639-ik évi husvét napján bekövetkezett szomorú halála.

Csáky sajátkezűleg így jegyezte be felesége halálát a családi Zöldkönyvbe:

«1639 die 24 April, délután egy és két óra között holt meg az én szegény szerelmes társam Forgách Éva, a ki őt egész hónapig szüntelenvaló betegségben sinylett Szepesvárában. Ez Husvét napja volt, együtt lakásunknak 14-ik esztendeje, mely 14 esztendő az jelenvaló esztendőben levő juniusban telt volna, Keresztelő-Szent-János-nap előtt harmad nappal.» Az ezt megelőző jegyzet pedig így szól: «1639 die 16 Aprilis délután három óra tájban halt meg, akki a nagy hurut miatt fojlodott meg Szepesvárában Éva Zsuzsánna leánykánk (született volt Bécsben 1638 junius 10-én).» Későbbi hozzá írás: «kit az anyjával egy koporsóba rekesztettem.»[1]

Később 1639 szept. 10-ről látható Homonnai Drugeth Jánosnak egy Homonnán kelt levele, melyben Csákyt valami tanácskozásra hívja, a levél más lapján áll Csáky válaszfogalmazványa, hogy: «szivesen elmennék, ha szegény édes társamnak meghidegedett tetemének eltakarítása előttem nem állana.»

Ugyancsak neje halálát illetőleg 1639 april

1 E kis leányt Chestelius Dániel, Leopold herczeg gyóntatója keresztelte meg. Keresztatyja volt Kolovrat uram, az udvari kamara elnöke, keresztanyja Kolovratné asszonyom.

30-ról sajátkezüleg így ír *a lengyel Palatinusnak:* «Quare officii mei esse duxi statum modernæ viduitatis meæ Exellentiæ Vestræ per præsentes patefacere. Ipso salvatoris gloriose resurgentis die, hora post merediem circiter prima consors mea charissima comitissa Éva Forgách excellentissimi quondam domini Sigismundi Forgách Regni Hungariæ Palatini filia (præmissa jam ante diebus aliquot eiusdem secum nominis, sed necdum unius anni filiola) post graves suas infirmitates ultimum huic vitæ vale fecit, magno meo, meorumque cum dolore; quem tamen levit eius vitæ exactæ ratio et animus ad horam suam postremam bene animatus, omniumque sacramentorum usurpatio, obque nihil dubito, procul eam ab omni miseria inter cælites commorari» etc....[1]

Forgách Éva a «szent asszonyka», mint egy tudós lelkész nevezte, csakugyan megérdemelte, hogy férje ily gyöngéden emlékezzék meg róla s bizonynyal megérdemli, hogy még egy pillantásra mi is emlékezetünkbe hozzuk egész életét. Szerető mátka és hü asszony volt teljes életében. Férjének jó társa, erős támasza. Talán egyetlen lény volt a világon, kit Csáky is igazán szeretett és tisztelt is. Csak két három kis levélkéje maradott reánk, mert a mint egy férjéhez szóló levele utóiratában maga megvallja: «az írásban gyenge vagyok s most is az asszony (t. í. anyósa) segített,» de minden sora szeretetet, gyöngédséget sugárzik.

Édes anyját Thurzó Zsuzsánnát nem is ismerhette. Mostoha anyja, a rideg kedélyü Pálffy

[1] E levélre a lengyel palatinus szint ily szépen írt vigasztaló választ küld.

Katalin nevelte fel, úgy látszik, nem sok gonddal és szeretettel s így annál jobban tudta becsülni férje ragaszkodását és anyósa gyöngédségét. A róla fenmaradt emlékezések egyetlen hibát jegyeznek fel, hogy t. i. első gyermekét, leányát, Annát nem eléggé szerette volna s már 8 éves korában a pozsonyi apáczák közé adván, többé nem igen törődött volna vele. Minthogy e tény Wesselényi Anna legújabban feltalált levelei egyikében említtetik, nem szenved kétséget s nem is kísértem meg a védelmet, de mivel épen Wesselényi Anna számtalan más levelében mindig a legnagyobb szeretettel emlékszik meg e menyéről, úgy látszik nem tartotta nagyjelentőségűnek az egész hibát, én azonban el nem hallgathatám. Mások is nagy szeretettel szólnak róla s maga Csáky már 1629-ben így írt róla Kornis Zsigmondnak: «feleségemet küldöm oda (t. i. Fogarasba a fejedelemasszonyhoz), kit a világon mindennél inkább szeretek».

Neje halála nagy hatással volt Csákyra, mondhatni egész lényét felrázta, új vonásokat adott jellemének, míg eddig csak hirtelen haragú s néha legfeljebb daczoskodó volt, most egyszerre magányt kereső, türelmetlen, sőt zordon kezde lenni. Valószínűleg sokszor maradt egyedül, volt ideje el-elgondolkozni változandó sorsáról s jelen állapotáról. Nagy törekedése, sok igyekezete után megnyerte Szepest, s íme mint az életben oly sokszor előfordul, a valóság nem felel meg a reményeknek, s őt nem elégíti ki, mintha bánná, hogy az első napokban még örvendett is. Felfelriadt emésztő nagyravágyása s úgy találta, hogy az az egész szepesi grófság inkább valami havasi

remeteség, valami mogorva határőrség, mintsem fényes nagyuraság.

Mikor már az uradalom kezében volt, írt anyjának, hogy jőjjön oda, van egy szép kápolna s ezt és egy szép szobát néki ajándékoznak. Édes anyja pedig örömmel fogadta e hozzá való szép meghívást s talán azzal a gondolattal jött Szepesvárába, hogy a kápolnával együtt neki igért házban (szobában) ott fog maradni sokáig, talán egész életében és majd csak néha-néha megy el Pozsonyba leányához és fürdőzni Heflányba, Tarcsára vagy egy-egy innepre László fiához: érzékenyen csalódott. Csáky annyira czivakodó, zsarnokoskodó lett, hogy az öreg asszony csak sírással töltötte idejét. Hisz jól ismerte fiát s azért fogadta el a meghívást, mert olyan embernek ismerte, a kivel jól össze lehet férni — tehát hirtelen kellett oly zord természetüvé válnia, hogy édes anyja keservesen panaszkodó leveleket írjon okos leányának. Az ép oly jó szívü, mint bölcs apácza így válaszolt kesergő édes anyjának: «Ez világnak *megfordult* állapotját tekintvén Kdnek is ahoz kell magát szabni. Oh édes aszszonyom anyám sok anyák ha megmondhatnák Kdnek sok fájdalmukat, abból megitélhetné, hogy mi is csak emberek vagyunk és szertelen természetnek gyarlósága alá vettettünk, azért el kell viselnünk egymás keresztjét. Az hatalmas Isten, ki minket szent vérének egy csöppig való kiontásával, szörnyü szenvedésével megváltott, mit nem szenved mi tőlünk fiaitól? Hát Kd miért fogyatja sírással életét. Meglehet az feddés és intés kit Isten is megcselekszik, de ha nem mindenkor fogadjuk, nem hagy el mindjárt bennünket semmi szenve-

dés. Csak az menyország, az kiben mindenek örömre fordulnak. Nyugodjék meg abban Kd, hogy az szenvedés koronáztatik és minden állapot kereszttel terheltetett. Ezeket írom az Kd könnyebbségére. Kérem szeretettel Kdet én nevemmel köszöntse öcsém uramat» stb.

Az édes anya aztán hajtván leánya vigasztaló szép szavaira, az 1639-ik évet Szepesvárban töltötte s ott maradt 1640-ben is fia második házasságáig. Csáky ugyanis másodszor is megnősülvén, feleségül vette Perényi Máriát, néhai Perényi György Abauj- és Zemplénvármegyék főispánjának második nejétől, Bornemisza Katától született leányát.[1]

Az új háztartás megkezdésével elég tisztességes okot találván Wesselényi Anna, szépen elhuzódott Szepesvárából, magával vivén unokáit, Csáky két fiát, Ferenczet és Istókot. Pozsonyba és környékére vonult leánya Anna és fia László közelébe.

Perényi Mária azonban épen nem talált boldogságot Szepesvárában. Csáky, igaz, hogy még szép és erőteljes ember volt, de már harmincznyolczadik évében járt s a szép nők által eléggé el volt kényeztetve, nem volt képes egy tizenhat éves leánynyal bensőség-teljes viszonyban egyesülni. A fiatal leánynak valószínűleg nevelése sem volt helyzetéhez méltó. Kedélyvilága pedig hogyan találhatott volna e bukott fejedelmi jelölt, izgatott véralkatú zord nagyúréhoz. Valószínűleg sem

[1] E házasságról a Zöldkönyvben ez áll: Özvegyi esztendőmet elvégezvén, vettem feleségül magamnak az néhai ngs öregebbik Prini Györgynek leányát Prini Máriat, in anno 1640 die 3 Junii. Azon napon vasárnap volt; Szent-Háromság napja is volt. Az lakodalmunk itt Szepesvárában volt bizonyos és méltó okért.

elég szép, sem elég eszes nem volt, hogy férjét ez úton lebilincselhette volna. Hátha, ismervén Csáky vagyonszerető természetét, azt is számbaveszszük, hogy árva s annyira szegény volt, hogy menyasszonyi hozománya is alig egy pár darab ékszer volt: inkább azon kell csodálkoznunk, hogy miért vehette nőül Csáky, mintsem azon, hogy a szegény ifju asszony nem volt boldog.

Nem is élt sokáig az ifjú nő, mert 1641 márczius 2-án egy fiút szült (kiről a Zöldkönyv így emlékezik meg: «1641-ik esztendőben die 2 Martii áldott meg Isten bennünket egy fiu-magzattal, kit Lászlónak kereszteltettünk, kinek keresztatyja Pacsot Sándor uram volt, keresztanyja az őkeme felesége volt. Pater Gosztonyi uram keresztelte.» Későbbi írás oldalt: «Ez engemet elárult.»),[1] s ugyanazon 1641-ik év szeptember 3-án forró lázban meghalt. Csáky a Zöldkönyvben elég gyöngédséggel sajátkezüleg így jegyezte be második neje halálát: «1641-ik esztendőben szeptembernek 3-ik napján reggeli 6 órakor vette el az Isten tőlem az utóbbi szerelmes társamat Prini Máriát, két nap hián három hétig való rettenetes forróságba és eszénkívül való nyughatatlan betegségben lévén holtáig. Éltünk együtt egy esztendeig s három egész hónapig.» Itt természetesen szó sincs arról, hogy az elhalt nő boldogtalan lett volna, más adatokból azonban tudjuk, hogy a szegény asszony nyomorult életet folytatott.

Wesselényi Anna egy alkalommal figyelmeztetvén fiát az emberek itéletének fontosságára s

[1] Ez az a Csáky László, ki később Apaffi Mihály idejében nagy szerepet játszott Erdélyben.

arra, hogy a rossz itéletre nem kell okot adni, így ír: «Csak itt Pozsonyban hallott Nagy Mihályné aszszonyom olyan szót, mely kegyetlenül tartották szegény Perényi Máriát Szepesvárában, csak egy falatot sem volt szabad megenni engedelmed nélkül, senkivel szólani[1], s több efféle dolgokat. Az anyja, mely nagy hálaadással köszönte Istennek, hogy kivette ez világból szerelmes leányát.»

De hogy a közvetlen családi viszonyokkal végezzünk, itt említem meg, hogy Csáky harmadszor is megházasodott. A Perényi Mária halála után is várt egy esztendőt, s akkor egy özvegy asszonyt vett nőül Erdélyből. A mint híre járt, hogy újból nősülni szándékozik, mindenfelől jöttek az ajánlások. E részben maga az apácza is megszólalt:

«Édes öcsém uram, az mi illeti az *Tárkányi Madarat*, énnékem tetszik, hogy Kd azon állassa meg szívének gondolatját s jóvallom azt is, hogy ne késlelje meg kötelezését, ha nem nyilván, de magok között, mert bizonyos, hogy jó szerencsék vannak s félő, hogy elrepül, kiváltképen ha bizonyos Kd, hogy Kdnek adják .... Úgy hiszem, nem lészen az más móddal, hanem ha Kd az gyülésre feljön, az vagy az előtt. Próbáljon csak szerencsét az előtt Kd, könyebb azután az kész dolgot kinyilatkoztatni és végben vinni. Gyülés előtt ennek viszszáját kivenni, hogy ha történhetnék, Kd jóakaratját ott be nem vennék, az gyülésben való gyülekezetben kereshet azután (mást).»

Hozzá szólott ez ügyhöz az édes anya is, bőségesen bírálgatva a lehető menyasszonyokat, különösen az özvegy Széchy Máriáról így ír:

1 Tán féltékeny is volt a férj?

«Fiam László nagy atyafiságos szívvel szól ehez s tetszik is a végre, ha ugyan ifjuságnak vagy gyermeki állapotnak kell lenni, de néha Murány felé is fújja a szél gondolatát, kit én sokképen ellenzettem szóval, de ő azt mondja, ha hozzád megyen. szeretni fog és így életed rövidítését nem kívánja, magad sem gyülölheted, mert sokféle ok lehet, a lelkét is ha megnyered, nagy jó esik, ha jó módjával lehetne meg az látás, úgy mint látni nem ártana, elsőbben az kövér menyecskénél ez jobb lehetne.» (?)

Előbb Csákynak is ifju lányon járt az esze, valami Bánffy kisasszonyon és különösen a 16 éves Forgách Mária voltak szóban (Ezek közül egyik a tárkányi madár). de habár ő még csak 39 éves s még mindig igen érdekes ember volt, hol a szülék, hol maguk a leányok huzták-halasztották a dolgot, s Csáky mint okos ember, még mielőtt valahonnan formalis kosarat kapott volna, másfelé fordította elméjét, ama nő felé t. i. kit édes anyja így ajánlott neki: «Ide toldom az Erdélyinét is alázatos együgyüséggel, telyes élete szolgálat s nyomoruság volt. Az érték mennyire lehet, Megyeri uramnak (ott Erdélyben) könnyü volna pater Rajki uram által megtudni. Ez holtig több. ször ki nem öltözném az féketéből holtod után.»

Volt Csákynak valami megnyerő, kellemetes módja, melylyel a nőket általában meg tudta nyerni. Volt benne valami régi lovagias maradvány, mely a nők után járni megtanította. Enmagából oly sokat át tudott adni egy megkedvelte nőnek, hogy a nő azt hitte, már egészen bírja őt. Már láttuk, hogy első nejét szerette, hogy a fejedelemasszonyt évek hosszú során át

lebilincselve tartotta, második nejét szerelmi elragadtatásból vette nőül, mert szegény volt ugyan, de ifju és kedves s valószínűleg nem egészen rajta mult, hogy boldogok nem lehettek. És íme most, midőn épen negyvenéves korában harmadik házasságára kiszemelt hölgyének udvarol, oly csábító szerelmes leveleket ír menyasszonyának, hogy bármely ifju költőnek becsületére válnék. Mikor a messze Erdélyben lakó szép özvegy elfogadja a megkérést, Csáky alig várja, hogy meginduljon, s midőn végre megindul, folytonosan ír a szép mátkának csütörtökön, pénteken, szombaton, minden nap egy szerelemtől lángoló levél köszönti a feléje közeledőt! Mindszenti Krisztinát édes anyja férjhez adta a gazdag Erdélyi Istvánhoz, ki Gernyeszeg és Sáromberke ura volt. De Erdélyi István korán elhalt, úgy hogy midőn Forgách Éva meghalt, már akkor Krisztina özvegy volt, ezt bizonyítja a tizenegy szerelmes levél [1] elseje, mely 1639-ben íratott. Ha nincs hiba e levél keltezésében, akkor nem tudható még, hogy e házasság miért maradt el? Vagy tán akkor még nem tartotta tanácsosnak Rákóczi György, hogy Csáky Erdély leggazdagabb özvegyét vegye nőül? Gyanítani lehet, tudni nem, adatok még eddig nincsenek. Midőn azonban Csáky másodszor is özvegygyé lett s harmadszor is nősülni akart, valószínű, hogy nemcsak édes anyja fordította figyelmét az erdélyi özvegy felé, hanem ő maga is felélénkült ifjusági emlékei teljes melegével kereste fel a gernyeszegi árvát:

1 Csákynak Mindszenti Krisztinához írt leveleit az 1882-ik év nyarán a gróf Teleky cs. maros-vásárhelyi levéltárában találtam meg egész váratlanul, s hogy lemásolhattam, szíves köszönetet mondok a derék levéltárnok Hincs Miklós urnak.

«Juthat eszébe Kdnek édes régi jóakaró húgom első ifjuságunknak mivolta és Kdhez való hasonló indulatomnak igaz szeretetből származott akkori buzgósága; Khez való istenes indulatimnak igaz volta, mert soha meg nem bántam, hogy Kdet szerettem és ismertem, sőt hogy úgy is szerettem, hogy társamnak kivántam akkor is Kdet.»

«Kd talán meg se ismerne, holott régtőlfogva (18 év) elméjében sem forgatott, de én reá mernék felelni sok emberek közül távol is kiesmerném Kdet akármi öltözetben lenne is, csak ábrázatját s kezeit láthatnám.»

E levél Szepesvárában 1643 márczius 27-én kelt s két nap mulva Rákóczi fejedelemhez ír Csáky szép levelet, melyben tőle is megkéri az özvegy kezét; Rákóczi szintén udvariasan adja beleegyezését, ápril 15-én s később jun. 26-kán innepélyes követséget nevez az asszonynak a határig Béltekig való kísérésére. A követség tagjai, a mint a fejedelmi leírat elszámlálja: gyekei Wesselényi Boldizsár Dobokavármegye, Kornis Ferencz Kolozsvármegye főispánja, Torma György, Torma Péter, valamint az asszonynak vitézlő jámbor szolgái: Székely András, Széplaki Ferencz, Szabó István, Kendei István, Borbély György, Szabó Gáspár, Székely Gáspár, Széplaki Mihály, Karánsebesi Péter, hogy mindvégig vele mehessenek.

Irt Csáky a Mindszenti Krisztina még akkor élö édes anyjának is szép kérő levelet, melynek, fájdalom, külczíme elveszett s így nem tudjuk miféle családból való leány volt. Egyszersmind tudatta házasságát rokona gyekei Wesselényi

Boldizsárral is. Azután újból is folytonosan rendezi a kijövetelt, az utazást, a fogatok, a kocsik és hintók számát, utasítást ad az ifju nőnek, megírja, hogy ő első nap szederjes színbe lesz öltözve, a második nap zöld színbe s a harmadik nap király-veresbe és kéri menyasszonyát, hogy a mennyiben lehet, ő is ehez alkalmazza öltözetét. És mind e levelek a gyöngéd szerelmes szép szavaival vannak fűszerezve; jul. 1-én egyebek közt így ír: «Micsoda legjobb és nagyobb kincse lehet ez világnak, mint az tiszta és állhatatos szeretetből származott házasság. Oh édes Krisztinám, vajki nagy nyugodalmom vagyon nékem eziránt tebenned, úgy annyira, hogy azt hiszem nem lehet embert soha senkit Kdnek inkább szeretni, mint engemet és hogy ez velem való házasságát semmi világi méltóságért mással való házasságában meg nem cserélné Kd, ha ugyan válogathatna is mind az emberekben mind az méltóságokban.

«Ez volt legnagyobb oka, hogy én nem mást, hanem Kdet választottam magamnak és az mint hogy Isten az én bizonyságom nem is különben tartom szívemben hozzád való igazságomat szerelmes gyermekem, mintha királyi ágyból születtettél volna, úgy is akarok édes szívem mind veled élni s mind becsülni az mint ez az mi egymáshoz való egyé lett két jó szívünk kívánja.»

«Emlékezel szerelmes Krisztinám, mely messze földre kelletik neked én hozzám fáradnod édes anyádnak és minden atyádfiainak elhagyásokkal; kiben ha mi vétek esett, büntessük-e azt érette, a ki valakit úgy szeretett, még pedig oly embert, ki felől sok viszszás dícséretet hallott, hogy mind

anyját s atyjafiait elhagyta érette? De ezt csak mulatságképen írom édes szívem, hanem bizonyában ezt írom, hogy ide érkezvén mind azokat együtt találja fel Kd én bennem. Sőt többet, mert édesatyját s véle testvératyafiait s lelki-testi nyugodalmát is feltalálja. Azért édes gyermekem ne lovakon csak, hanem szárnyakon jőj én hozzám....»

El is jött a szép asszony s az utolsó éjszakát Mindszenten töltötte, csaknem a vár alatt férje szobáiban s mikor felébredett, kis levélkét kapott vőlegényétől, mely így kezdődik: «Akarnám tudni édes mindenkori szerelmem, mint volt nyugodalmad az én ágyamban és mi álmot láttál? Én olyan álmot láttam, hogy Kd mind az két kezét mellemre tette s úgy nézett reám mosolyogva.» Másnap volt a fényes lakodalom, melyről Csáky saját kezeivel ily jegyzést iktatott a családi *«Zöldkönyv»-be*:

«Lelki-testi nyugodalmomra tekintve harmadszor is megházasodtam. Édes anyámnak, becsületes atyámfiainak és jóakaróimnak egyező értelmökből. És választottam magamnak nemzetes és ngs Mindszenti Krisztina aszszonyt néhai nemzetes Somkeréki Erdélyi István uram relictáját, kinek Erdélyből hozzám Szepesvárra való érkezése és lakodalmunknak is napja lött in Anno 1643 die 19 Julii. Amen.»

E házassággal szerencsés is volt Csáky, mert Mindszenti Krisztina élete hátra levő részében 19 éven át, mindvégig hű társa s gyermekeinek gondos anyja volt.

II.

Az 1639-ik évben III. Ferdinánd erős támadásoknak volt kitéve. Francziaország két oldalról is támadott. *Bernát* szász-weimari herczeg Elszászt és Burgundiát elfoglalta s *Banner*[1] a nagy svéd király egyik hadi növendéke fegyvereit diadalmasan hordozta szét Sziléziában, Csehországban és Morvában s *I. Rákóczi Görgyöt* nyiltan felhivta, hogy csatlakozzék társul vállalatához. Rákóczi azonban nehezen mozdult;[2] de a bécsi kormány mégis megszeppent, mert nem tudta sem a török, sem Rákóczi szándékát. A végvárak miserabilis állapotban voltak s mindenfelől érkeztek a jelentések, hogy sem a töröknek, sem Rákóczinak ellentállni nem képesek. Egymásra érkeztek tehát a rendeletek, hogy a felső-magyarországi főkapitány s a szomszédos várak birtokosai, kapitányai résen álljanak és hogy a vármegyék élelmet, munkásokat és katonákat küldjenek a végvárakba. Csákyt maga Ferdinánd hivta fel segítségre, hogy várába német őrséget fogadjon.[3] Ugy látszik az első felszólításokból, hogy Szepesvárt bizonyos

1 A régi magyar levelekben *Panier.*

2 «Melyben noha mind maga személyére, mind főképen keresztyén vallásának Magyarországban is kezdetett nagy oppressiója, üldöztetésére nézve elég okai volnának;, mindazonáltal megőszült idejére s a portával megerősödött állapotjára s a haza szép csendességére nézve is nem örömest akarja vala magát, oly bajos nehéz dologban egyveliteni, melynek kimenetele igen bizonytalan és nagy szerencsén forogna. Féltvén szép békességes országát, fejedelmi házát és szép gazdagságát koczkáztatni.» Lásd Szalárdi Siralmas Krónikáját. Pest. 1853. Közli b. Kemény Zsigmond. 145 hasáb.

3 Különben birtokelfogadási okíratában erre mindenkorra késznek nyilatkozott.

hadszertárt akartak állítani, hogy onnan szállítsák szét a különféle hadszereket, hova a szükség parancsolja. A posták egymást érték s a főurak közt érdekes levelezés folyt e fontos tárgy körül. Egyebek közt Csáky 1639 aug. 2-án Törös János kamarai tanácsoshoz így ír: «Noha cancellarius uramtól őkemétől Kdnek credentiaja nem volt, mindazáltal olyan hitelt adtam Kdnek, mint ha maga mondta volna őkeme. Az mi illeti az száz muskatérosnak befogadását, abban nem lészen semmi akadékjok, de sustentatiojukat magamra nem vállalhatom, holott sem szuszékomhoz, sem erszényemhez nem bízhatom, melyeket az kamarának sanyarú rajtam tött injuriálási miatt meg kellett ürítenem. Hogy ez megpusztíttatott várnak munialására gondot viseljek, igen örömest megcselekedném intés nélkül is, de módom benne semmi nincsen, mert olyan marhám legkevesebb vagyon, a kiért az vakok kiáltanak. Hanem az minémü módot mutattam abban Kdnek, nemcsak jó és hasznos azt maturalni, de igen káros elmulatni, tam propter rem ipsam, quam propter famam.

Az én hüségemet és igazságomat megtartom életem végeig az én kegyelmes uramhoz és ha nállam maradhat vala az (t. i. a vár hadi felszerelése), kit minden emberek szánakodásával az pozsonyi kamara extorqueala rajtam, igen jó szívvel az én Kegyelmes uram szolgálatjára fordítottam volna, s úgy tetszik tudtam volna is annyit szolgálni mind váramban, mind váramon kívül mint az, a ki telyes tehetségével a földhöz akart verni (Pálffy Pál kamara elnököt érti) és sinistra informatioi után, váramot is cum notabili malo megpusztítá és semmivé tette.

Mindazonáltal csak az én kegyelmes uram providealjon mature, de sufficienti munitione Arcis providebo et ego de sufficiente præsidio, úgy hogy continue lehet és lészen 200 muskaterosom nékem ez helyben, azon kívül 60 gyalogom minden egyéb rendbeli szolgáimon kívül, az kikkel együtt megoltalmazzuk azokat az munitiokat, melyeket ő felsége ide fog rendelni és suo tempore viszsza is kísérhetjük őket. Ezek voltak, melyeket pro juvanda memoria Generosæ Dominationis Vestræ Kdnek irva akartam küldeni. Kikről mind érsek uramnak és mind cancellarius uramnak bőven irtam régen s nemcsak én, hanem Pacsot Sándor és Usz János uramék is irtak. Éltesse Isten Kdet.» Ugyanezen tárgyban az esztergomi érseknek is ír aug. 21-ről, hol a következő érdekes helyek fordulnak elő:

«Cancellarius uramnak ma vöttem levelét; írja ő keme, hogy ő felsége resolválta kegyelmesen magát, hogy Kassáról muniálják *ez helyet* is, de mivel nékem és az én nemzetemnek minden időben igen gonosz akarója volt Pálffy Pál uram, azt hiszem akadékoson fogja azt is cselekedni az mivel kénytelen leszen. Írja azt is Cancellarius uram, hogy olyan reversalist adjak az kamarának az munitiok felől az minémüt kivánnak tőlem. Azért csak becsületem sérelmével való kivánságokkal ne elegyitsék az reversálisnak formáját kész leszek megadni alioquin nem hogy megcselekedném, de halni kivánnék inkább becsületemért, hogy sem gyalázatosan élni. Valami száz németnek bebocsátása és subtentálása felől is talála meg a minapában az Kamara, az bebocsátásokban difficultást nem teszek tempore ne-

cessitatis, de azt primum et ante omnia megkivánom, hogy én tőlem dependáljanak s az én ordinantiámtól hallgassanak, mert enyém lévén az vár *s nagyobb s hasznosabb hivének hivén magamat lennem az én kegyelmes uramnak száz németnél,* méltóbb ő nékik én tőlem dependalniok, hogy sem nékem ő tőlük, kiből sokszor inconvenientiak is történhetnének, holott nekem is feles népeimnek kelletik akkor itt lenni; ad minus 300 fegyverfogható és ha egyenlő fejek nem lenne a kitől dependeálnának, nem kellene több ellenség magunk ellen magunknál. Hogy azért az én elszánt jóigyekezetemben meg ne szomorodjam s hasznosan is szolgálhassak az én kegyelmes uramnak s mind az közjónak kérem alázatosan Ngdat és Ngod által Palatinus uram ő ngát ezen dologról ad contentationem meam idején provideáljon. Alioquin Pálffy Pál uram directiojával s az ő gondjaviselésével igazán irom Ngodnak csak egyet sem bocsátok be, nem hogy többet.

Hogy pedig sustentatiojok felől én provideáljak, azt fel nem vállalom s azzal a kamara zsákját nem szaporitom magam nagy fogyatkozásával. Hanem megcselekszem azt, hogy válogatott jó 50 muskatérost beveszek ide, úgy hogy in perpetuum itt maradjanak s legyenek az várnak szolgái. Ő helyettek minden magam præsidiarius gyalogimat (nro 60) elbocsátom és nekik hóról hóra 3 frtot fizetek; id est per annum egynek egynek 36 frtot s éljenek pénzükön. Ha penig ő felsége csak pro tempore necessitatis, ugymint az mitől most, félünk akarja itt hagyni az száz muskatérost, kész leszek kenyerek felől ugy providealni, hogy tudassék fizetendő summámban

minden reájok való provisiom. Kit ha acceptalni az kamara nem akar, ottan providealjon sustentatiojok felől s örömest behozatom modo superius declarato, ha ő felsége hat ezer németet küld is. Ugy bezzeg én is elhitetném az én gonosz akaróimmal hogy hive és szeretője vagyok az ausztriai háznak, stb.»

A vármegyék azonban csak nehezen adogattak segítséget, pénzt csak ajánlottak így úgy a renoválásra — de embert nem igen.[1] Különösen Szepesvármegye pénzt is csak 120 frtot ajánlott, és 25 lovast, miért is gróf Homonnai Drugeth János, Felső-Magyarország főkapitánya, kemény hangú levelet intézett Szepesvármegye rendeihez, írván, hogy: a 120 frtot tartsák meg ő el nem veszi, hanem jelentést tesz ő felségének s «nem molesztálom többé Keteket». A vármegyének írott e gúnyos levél Csákyt a főispánt is sértette s maga írt vissza Homonnainak, hogy nem érdemelte a gúnyt, mert a mi ő tőle telt, eddig is megtette s ezután is megteszi. Mire aztán Homonnai Kassáról 1639 nov. 11-én válaszol, írván, hogy: «ama levelemben a főispán ugyancsak nincs beleértve, Kd maga személye abban nem foglaltatott. Én igen contentus lévén az Kd jóakaratjával s hazája oltalmára való kész voltával, melyről első requisitiomra mindjárt resolváltalta magát»; írja továbbá, hogy azzal a levéllel csak a szepesiek örökös vonakodásukat, késedelmességöket akarta sujtani stb.

Mindamellett ellenségei felhasználták e körül-

[1] Sárosmegye 169 lovast, 200 gyalogot és 300 frtot ajánlott, mely követendő példaképen van felemlítve Homonnai levelében.

ményt is. Pálffy Pált mélyen sérthette Csáky fennt közlött nyilatkozata s ő felsége a király előtt mindenféle vádakkal vádolta, miről Csáky értesülvén, kemény hangon tiltakozott s házi papját páter Kátait küldötte Bécsbe, hogy a vádiratot szerezze meg s feleljen reá. Úgy látszik az egész csak holmi pletyka volt, mert az udvar ezután még bizalmasabban bánt Csákyval, mint valaha, habár e vádaskodások még később is olykor-olykor megújultak.[1]

Megvallom e vádaskodásokra nézve, valamint arra nézve is, hogy Csáky annyiszor emlegeti ellenségeit, úgy szólva minden időben, némi gyanum van, hogy gyakran épen semmi alapja sem volt az afféle hireknek, de a központtól távol élő s az udvarhoz mindinkább kevesebbet járó, a mellett gyanakvó természetű s izgatott és hirtelen fellobbanó úr gyengeségeit olykor minden alap nélkül is felhasználták az udvaronczok, hogy egy s más ajándékot vagy más valamit kicsikarjanak tőle. Mert egyéb nyomorúságai közt az is üldözte, hogy halála napjáig gazdag, sok készpénzű embernek tartották. Pedig ha meggondoljuk, hogy Szepesért a kamarának 85.000 frtot, Tarczalért Brandenburgi Katalinnak vagy örököseinek 100 ezer frtot kelle fizetni (melyből 60 ezeret rendes időben meg is adott), aztán veszszük vára felszerelését, fiai nevelését s háztartását, a sok mindenfelé való ajándékozásokat stb. mégis csak

[1] A vádak közt ilyenek voltak, hogy: nem igaz hive az ő felsége dinastiájának, hogy az erdélyiekkel tart, hogy a 13 város katonáit bérbe tartja, s később meg azt is mondták, hogy a Szepességből külön fejdelemséget akar csinálni. Egyik nagyobb valótlanság volt, mint a másik.

meggondolhatjuk, hogy ha volt pénze, voltak is elegen, kik igényt tartottak hozzá.

Alig telt el egy esztendő s a rossz hirek hol a török felől, hol Rákóczi felől ismét egyre szárnyaltak s Lósi érsek, Esterházy a nádor s Homonnai, az ország felső részeinek generalisa, újból hizelgő szép levelekkel keresik fel a király nevében, hogy segélyt nyújtson a haza védelmére. «Kdet hazájához való szeretetire mind emlékeztetjük s mind kérjük szeretettel; elhivén hogy Kd ilyen derekas és veszedelemben forgó hazánk szükségében kész voltát megmutatja és segítségét nem fogja megvonni.» 1640 aug. 11-én.

«De ez ekkor is csak abban marada.» Rákóczinak úgy látszik, volt hajlama a szövetséges háborúra, de csak jól elkészülve és biztos garantiák mellett s minthogy ezeket meg nem kapta, az 1641 és 1642-dik év is csak úgy eltelék, a nélkül, hogy megmozdúlt volna, azonban határozottan dolgozott a hadjárat megkezdésén.

Eddigelő a háborúhírek felülről keletkeztek a diplomatia köréből, s aztán Bécsben mindjárt futottak fűhöz-fához, hogy mit csinál a török, mit csinál Rákóczi? 1642-ben azonban Erdélyből kapott Csáky — minden valószínűséggel hű szolgájától, az ügyes, okos Megyery Ferencztől — oly tudósításokat, melyek Rákóczi komoly készülődéseit jelentették. Csáky kötelességének tartotta e hírekről a kormányférfiakat értesíteni. De Bécsben régi jó német szokás szerint nem igen hitték a dolgot s részint a hírtevő fontoskodásának tartották, részint pedig lehetetlennek oly dolgok megtörténtét, melyek nem hivatalosan s nem a diplomatia útján jőnek napfényre. Csákyval több-

ször is megtörtént a következő időkben 1643—1662-ig, hogy első tudósításainak Bécsben s hogy még Pozsonyban sem hittek. Azután pedig, mikor belátták, hogy az ő Erdélyből jövő hírei a legalaposabbak s az erdélyi ügyekről az ő felfogása a leghelyesebb, mindenik nagy úr sietve fordúlt hozzá s kérte tudósítását, híreit és tanácsát.

Söt többször veszszük észre, hogy fel akarták használni hírek terjesztésére, tudván, hogy az erdélyi urakkal levelezésben áll. Csáky azonban nem ment a lépre, habár gróf Esterházy, a nádor, vagy gróf Rottál a sógora írta is a bombasztikus híreket a különféle győzelmekről. «Csodálva olvasom — írja Semptéről 1642 jul. 27-én Esterházy Csákynak — az Kd levelét. melyben ir az erdélyi hirekről, kinek jobban végére kell menni, mert ez derék és nagy dolog s az egész keresztyénséget nézi. Kdet kérem azért igen szorgalmatosan értekezzék tovább is és irjon igen sietséggel hirt. Azt kivánván maga kötelessége is Kdnek és minyájunk java megmaradása is, melyet ha voltaképen megérthetek hazánkra való gondviselésemet el nem mulatom s vagyon is módom benne.»

Írja továbbá, hogy Istennek neve dicsértessék, Sziléziában győztünk, az ellenség legjavát megvertük, «többet kétezernél levágván bennek megfutamtatták őket, kiknek segitséget akarván maga az ellenség főgenerálissok adni, megtolták azokat is .... megindultak ő felsége sergei előtt s ugy hiszem megszégyeniti Isten még a maradékját is.»

«Ezenkivül Olmütz alatt is nagy hada vagyon

ő felségének, megszégyeniti Isten ott is az ellenséget, és igy nem csak az mely hadakat most fogadunk de az külső hadakban is fordithatunk az ide való szükségre.» «Ezeket Kd bizonyosan igy értse lenni s bizvást közölheti másokkal is s magával az fejedelemmel is és Kornis urammal is.» Meglehetős ízetlen megbízások voltak, mert Csáky nem levelezett ez időben sem Kornissal, annyival kevésbbé Rákóczi Györgygyel s czélja semmiképen sem az volt, hogy az erdélyieket lássa el hirekkel, hanem az, hogy onnét kapjon biztos híreket hü emberei által, biztosra vehetjük hát, hogy oda be Erdélybe egy árva szót sem írt e nagyított hírekről. Homonnai János uram, Felső-Magyarország generálissa, azonban, ki Erdélyhez sokkal közelebb lakott, 1642 aug. 24-én kelt levelében Csákyhoz fordul, írja a maga jó egészségét, kérdezi a Csákyét s kérdi, hogy Erdély felől mi hírei vannak?

Csáky szeptember 8-án így válaszol: Köszöni a tudakozást jó az egészsége. «Az erdélyi állapot felől noha eddig bizonyos ártalmunkra valót nem érthettem, de azért én nem ok nélkül valónak tartom az fejedelem præparatioját s nem is az asacumi törökök ellen valónak gondolhatom, mivel semmi külső fizetett haddal nem többitette országában levő népét az fejedelem; elegendőnek itélvén az hét vármegyék elfoglalására csak azokat is. Ezt csak per discursum irám Kdnek, de talán eszében sincsen ilyetén gondolkozás, tudván az mi kegyelmes urunknak is szerencsés progressusit dolgaiban, mindazonáltal vagyon vigyázásom. És ha mit ártalmunkra valót érthetek Kdnek mindjárt megirom. Interim igyekezzék Kd várait jó

dispositioba venni és magára kiváltképen vigyázásban lévén csak két vagy három hétig, a meddig kikél ha jó magva lészen az emberek indulatjának.»

Mindezek mellett Csáky még 1643 tavaszán is feleséget kér Rákóczitól s meg is kapja, de az év utolsó napjaiban Rákóczi már lelkesült s jól felszerelt hadsereg élén áll, beüt Magyarországra s felső Magyarországot csakhamar el is foglalja. Érdekes e hadjárat kezdetén Prepostvári Zsigmond, Thelegdi István s más határszéli urak helyzete. Amint ugyanis már bizonyos volt a hadjárat, a szepesi kamara Prepostváritól nehány ezer véka gabonát, zabot és marhát kér kölcsön. Ferdinánd nevében pedig 150.000 frt készpénzt kérnek s e kéréseknek eleget is tesz 1643 utolsó napjaiban, 1644 febr. 23-án Rákóczitól veszi a rendeletet, hogy híveivel táborához csatlakozzék. Thelegdi István pedig személyesen jelen volt a Rákóczi táborában, a királyi seregbe pedig 4 lovas katonát küldött.

Szintoly érdekes, hogy midőn Rákóczi 1643 juliusában oly szép levelet ír s feleséget ad Csákynak, augusztusban kelt s fiához intézett levelében már gúnyt űz vele: «rövid időn el kell válni az elöttünk való dolognak, habár Csáky elfogatja is a jószágán járó svecusokat». 1644 febr. 21-én azt írja fiának, hogy több levelek közt elfogták a *Csáky kassai generalisságához való instructiot*; junius 17-én pedig parancsolja fiának «az Csákyak jószágának elfoglalásában egy órát se mulass». Julius 1-ről nejének s fiának írt két levelében meghagyja, hogy: Megyerit, Csáky almási várnagyát és præfectusát «valóban erős

fogságban kell tartani». Julius 31-én «Az Csákyaknak mind anyjokéval együtt kellett jószágukat elfoglaltatni» stb. stb.

Első pillanatra meg nem fogható ez az ingerültség Rákóczinál a Csákyak ellen. Úgy hogy még fia is meg van ütődve a sürü parancsolatok miatt. De úgy látszik, hogy a fejedelem kimenvén Magyarországra, megtudta, hogy az erdélyi dolgokról Csáky volt az udvar leggyorsabb és legpontosabb értesítője. Ifjabb Rákóczi György is később írja egyik levelében: «Csáky Istvánt Megyeri Ferencz tudósitotta, hogy februárban lesz a kiindulás», így vallotta legalább egy íródeák. Mire a fejdelem maga Sárospatakon 1644 szept. 29-én fiához intézett levelében így rendelkezik: «Almásba vagy præsidiumot küldjetek avagy az ott valókat megeskessétek hüségünkre mert onnét tartják hírrel Csáky Istvánt. Az ki ott porkoláb,[1] annak ott semmie sincs, más haza fia. Körösszegben is így kell cselekedni, semmi proventusához nem kell nyulni.» Lehet az is, hogy midőn a hét vármegye rendei és nagy urai titkon már előre biztosították volt Rákóczit ragaszkodásukról, talán szóval[2] Csákyt is, mint egyszersmind erdélyi birtokost megkörnyékezték volt, hogy ilyen és ilyen módokon nem volna-e hajlandó Rákóczi mellé állani? Csáky azonban rendíthetetlen maradt s hü volt az uralkodó dynastiához mindvégig, a mint az az 1651-ik évi új adományozási oklevélből tisztán látható.

1 Kávási Nagy Gergely.

2 Irott adatot arra nézve, hogy Csákyt hivták volna a Rákóczihoz való csatlakozásra mást nem találtam, mint a Nova Donatio szövegének czélzását.

Eleintén azon jártatta eszét, hogy benn marad Szepesvárában, ha kap elegendő ágyút és katonát s kért is meglehetős okadatolással előbb szépen, aztán erőteljes, sőt nyers hangon is, de nem kapott. A szepesi vár hadi jelentősége, mióta Lengyelországgal békében éltünk, teljesen megszűnt s még a jól felszerelés áldozatára sem tartották méltónak, s míg a török ellen talán meglehetős hadszertár lehetett volna, ily nemzeti felkelésféle hadjáratban még ez előbb melegen ápolt tervet is elejtették. Természetes volt tehát, hogy Csáky Rákóczit nem várta be Szepesben, hanem odább állt. A hadjárat idejére családját *Krakkóba* küldötte. Leveles ládáit a szepesi (váraljai) káptalanba helyezte. Gabonájának, marháinak feleslegét a kir. seregeknek adta s maga nehány katonával a lengyel határszélekre húzódott az 1644-ik év kora tavaszán s nem is tért vissza Szepesvárába két egész esztendeig.[1]

Az 1644 és 1645-ik évről mélyen hallgatnak úgy az országos, mint a családi levéltárak, de az elébbi évről annál ékesebben szól ama nyolcz levél, melyet szintén a gróf Teleki család levéltárában találtam s melyeket Csáky nejéhez Mindszenti Krisztinához intézett; ezekből megtudjuk, hogy Csáky csakugyan Rákóczi elől menekült a király védszárnyai alá. Úgy látszik azonban, hogy neje, bár szintén buzgó katholikus volt, nem látta be, hogy tulajdonképen miért kelljen Rákóczi elől szaladni, kinek uralkodása alatt ő hosszú éveket töltött Erdélyben. Másfelől a szellemes nőre az

1 1646 ápri 22-én már ismét Szepesvárában van. Lásd: Orsz. ltr. N.R.A. fasc. 1710 nro 10.

is hatott, hogy Rákóczi felkelési ügye nagyon népszerü volt a vármegyéken és a nemesség előtt, ellenben a királypártiság nagyon is népszerütlen s azt akarta volna, hogy férje semmibe sem elegyedvén, se jobbra, se balra nem nyilatkozván, maradjon csendes otthonában. Az ily politikai magaviselet azonban szerfelett önző s a mellett csak nem kivihetetlen; valamerre dönteni kellett s Csáky határozottan a király mellé állott s jól is számított. A dynastiák feltétlen és állandó hüséget követelnek — ilyent bizonyított Csáky is s ha kissé váratott is magára, megjött végre a jutalom is. Csáky körülbelöl február hóban hagyta el Szepesvárát s anyját, nejét, László fiát Krakkóba vitte (két nagyobb fia Ferencz és István Bécsben tanultak), barátjaitól azonban értesítést vett, hogy menjen az udvarhoz. Neje, a mint látszik, nem akarta távozását, de ő ment s már márczius 12-én Pozsonyból s 15-én Bécsből ír nejének. Írja, hogy a nádor és az érsek mily vendégszeretőleg fogadták s csaknem ölükben vitték Bécsben. «Ő felsége pedig — írja nejének — mely szeretettel látott és beszélgetett velem, tudtodra adom szerelmes Krisztinám nem sok idő mulva. Irhatom azt is édes társam, hogy ő felsége mind a generalisságnak tisztit s mind az szabadvárosoknak főbíróságát (Tavernicorum magister) az egész országban nekem conferalta.» E márcz. 15-én kelt hosszú levelét nappal írta, mert a levélben egy kis papiron e sorok állanak: «Irhatom azt is szerelmes társam, hogy engem derekas követséggel bocsát a lengyel királyhoz ő felsége az én kegyelmes uram. Ezeket nem tudtam ezelőtt hat órával, ti is pedig tartsátok

magatokban. Azért immár egy hét alatt meglátjuk egymást, ha Isten életemet megtartja. Az derék levelemet reggel irtam, ezt pedig az czédulát most este 8 órakor irom.»

Csáky Bécsből gyorsan utazott Lengyelországba, Krakkóban meglátogatta családját s ápril második felében Varsóban volt, hol a lengyel király többszörös kihallgatáson fogadta s a mint nejének írja, mindent a legjobban az én felséges uram kivánsága szerint végeztem.[1] Leírván ezen kivül részletesen, hogy mily pompával fogadták, hogy tiz hintót küldtek elibe s az ő számára a király saját kocsiját küldte, melyen rajta kívül csak egy püspök ült. A lengyel király megelégedéssel vette, hogy magyart küldtek s nem németet. Írja továbbá april hó 23-án, «holnap vasárnap lévén, nem tudom, lehet-e audentiám, elég búban vagyok, mert pater Gosztonyi is megbetegedék és a collegiumban fekszik, immár magamnak kelletik rosz diákságommal gyalázodnom». April 27-én harmadszor volt kihallgatáson s a kedvező eredményekről hiven és hamarsággal tudósítván ő felségét, igéri nejének, hogy egy hét múlva meglátogatja Krakkóban. E követségről szól Lippai érseknek egy 1649-ben kelt levele, melyben írja: Kdnek lengyelorszápi követségében tett erogatiói becsülettel megszámláltattak.

A szepesvári új adományozási okiratban pedig, midőn az örökbirtoklás a leányágra is kiterjesztetett, szintén e szavak fordulnak elő: midőn a néhai Ulászló királynál és a lengyel köztársa-

[1] Említésre méltó, hogy e követségről a bécsi cs. kir. titkos levéltárban eddigelő semmi okirat sem fordult elő, habár Arneth úr maga és Károlyi Árpád úr is szivesek voltak utána nézni és nézetni.

ságnál követséget viselt, 18.000 forintot adott a közjóra.»[1]

Annyi bizonyos tehát, hogy Csáky e hadjárat alatt követségben volt a lengyel udvarnál s ott jó szolgálatokat tett III. Ferdinandnak. Engedélyt eszközölt a lengyel kormánytól a toborzásra s nehány ezer lovas és gyalog katonát gyüjtött, kik bejövén az ország határain, Homonnai Drugeth János felső-magyarországi generalis vezetése alatt Wesselényi Ferenczczel és Zrínyi Péterrel egyesülve, sok kárt okoztak Rákóczi Györgynek. E lengyel csapatok fizetésére Csáky a maga pénzéből 10 ezer 800 frtot költött. Elég az hozzá, Csáky magatartása és áldozatkészsége által nagyon megnyerte a kir. udvar kegyét s legnagyobb részben örökre elhallgattatta ellenségeit, kik az előtt mindjárt-mindjárt azzal állottak elő, hogy ő nem megbízható, hogy az erdélyi rendekkel czimborál s az erdélyi fejedelmekkel kaczérkodik stb. stb. . . . A hadjárat végével újból visszanyerte még erdélyi birtokait is.[2] Tarczalt azonban elvesztette. Mert Tokajt, mely Homonnaié volt és Tarczalt megtartotta Rákóczi úgy, hogy a tulajdonosoknak fizetett Rákóczi 100 ezer frtot, Ferdinand pedig 200 ezeret. (Lásd Kővári V. kötet, 43. lap.)

1 Egy sokkal későbbi, 1659 évi levelében maga Csáky említi lengyel követségét: azt mondá nekem akkor a lengyel király és minden nagy rendek, Transilvani tacti sunt appressores catholicae religionis ideo pereant et ipsi! Elég pikans társalgás diplomaták közt, a Rákóczi győzelmes hadjárata idején.

2 Az új adományozási okirat megvan a családi levéltárban, másolatokban az orsz. ltrban, a liber regiusban s Wagner is majdnem egészen közli.

III.

A terhes háború és mozgalmas közélet után következett ismét a csendes magány-élet, s a mezei gazdaság kisebbszerű, de sok részleteiben gyönyört s megelégedést szerző apró teendői.

Mezei gazdálkodását illetőleg Csáky egyike volt ama kor legjobb gazdáinak. Úgy erdélyi, mint magyarországi urodalmaiban maga személyesen vezette ügyeit s egyenes összeköttetésben állott tiszttartóival és udvarbiráival, s e levelezések a jó rendnek, a legfigyelmesebb gondosságnak, sőt mondhatni, sokszor szigorúságnak tanúbizonyságai. A gazdaságnak különösen két ága iránt érdeklődött Csáky, *egyik a lótenyésztés*, másik a *bortermelés*. Alig van gazdasági levél, melyben lovakról ne volna szó. Hol kettős, hol négyes fogatok összeállítását illetőleg, hol szép paripák nevelésére vonatkozólag teszi rendeléseit. Máskor az anyakanczákra fordítja gondját, s a ménekre, hogy a jó faj ki ne veszszen, s jó vér fentartassék. Mert nemcsak hogy szerette háza körül szép marhát látni s általában a maga használatára is mindig jó lovakat tartott, de az ilyeneknek jól is megadták az árrát s a szép lovak tetszetős ajándékokúl szolgálhattak a nagy uraknál.

1623-ban, írja Wesselényi Anna: «a fiam két kanczát küldött haza Bányáról, a ménesbe kell bocsátani».

1627-ben pedig így ír: «Muszka Tamás (a Csákyaknak egy jobbágya) lova felől szólottam Csáky Istvánnak, azt mondja, nem is gondolkodott felőle, hogy úgy elvegye, hanem más lovat ad neki érette».

1631 nov. 15-én Almáson kelt levelében ez áll: «Az Buzában való menésedet igen féltem, tudván, hogy az Vécsből hajtott marhákkal is mint jártunk volt. Horvát Ferencz uram szürke gyermek lovat kéret, azt mondja ígértél volt az ott való ménesből. Nagy Mihály uram is kéret... a ménespásztorod mind apjostól elszökött. Daróczon is nincsen az ménes mellett oly ember, ott talán nem lészen oly féltő, de Buzában bizony féltem. Noha jó fiam most (az első lefoglalás idején) nagyobb dolgok volnának előttünk ezeknél, *de mivel a ló állapotja legszorgalmatosabb előtted, azért írom ezt.*»

Prepostvári híres *bélteki* lovai közül sokszor cserél, valamint Wesselényi Ferenczczel is. Míg Brandenburgi Katalin fogarasi és tokaji lakos volt, mindig Csáky szerezte számára a hátas lovakat. Mikor már Szepesvárában lakott, egy Darasovszky János nevü ügyvédjét holmi peres ügyeiben Erdélybe küldözgette (1642 körül) háromszor is megbízta, hogy számára szép lovakat keressen, s vett is mindannyiszor az ügyes prokátor. S valamint maga sokszor ajándékozott szép lovat, pár csikót; későbbi időkben szintén igen jó néven vette, ha ő kapott valakitől ily becses ajándékot s kapott is Barcsai Ákos és Kemény János erdélyi fejedelmektől is.

Már idős ember volt, midőn Szepesvárából 1661 febr. 20-án ily tartalmú levelet írt Kemény János erdélyi fejedelemhez: «Ngdnak hozzám való jóakaratját, hogy az megírt lovat el nem hagyta tőlem idegenülni, valamint *ezelőtt*, úgy most is nagy becsülettel köszönöm, mert az mint Ngd is íratta, az lóbeli majorságban gyönyörkö-

döm és az elébbeni fejdelmet Barcsai Ákos uramat kérettem volt Buday Zsigmond úr által, szereztessen nékem egy pár lovat, de olyat, az ki mind szépségével, jóságával, erős és öreg termetével érje meg az ezer aranyat párja és azt megadom, ha az lovakat szeretem, ha pedig nem fognak tetszeni, el nem veszem, hanem viszszaküldöm. Kivel hogy meg ne bántódjék Barcsay uram, expresse kérettem Buday uram által és noha öreg emberi állapotomhoz képest, nem sokáig remélhetem ez világnak akármi javaiban is kedvem telését, de ha olyan szépségű, jóságú, öreg és erős termetű pár lóra találhatnék, mint szegény Bethlen Gábor *Szarvas* és *Vajda* nevű lovai valának, kész volnék megadni érettek az kétezer aranyat.»[1]

Ép így szólnak a levelek a szőlőmunkákról, a szüretekről, a borok kezeléséről, a bevásárlásokról, eladásokról a korcsmákban és a lengyel városokban, mindezekről részletesen szokott hagyogatni és tudósításokat kérni. Tisztjeit keményen megszámoltatta s néha elmarasztalván fogságba is vetette, s csak nehezen és csak jó kezességre bocsátotta szabadon; több fennmaradt konvenczioból láthatólag tisztjeinek jó ellátása és jó fizetése volt, de aztán a prevaricatiot nem tűrte; katonáson jól élt nála a tiszt, a szolga, de meggazdagodni nem lehetett. (Lásd Századok 1872. 630 és 631-ik ll.) Amaz időből, mikor jószágai másodszor voltak lefoglalva s ő Lengyelországba vonult volt, van egy tiszti tudósítás

[1] Századok 1873. 495. lap.

kezeim közt Széll Benedek körösszegi tiszttartó ír 1645 nov. 21-ről:

«Életömig való alázatos és hüséges szolgálatomat ajánlom Ngdnak mint kegyelmes uramnak. Az szent Isten Ngdat sok jókkal és jó egészséggel áldja meg minden Ngdhoz tartozókkal. Az Ngd nekünk írt levelét megküldötte Lonyai Zsigmond uram ő nga minekünk, melyet mi is háladó szívvel vettünk az Istentől, hogy az Ngd levelét és kegyelmes parancsolatját engedte érnünk és látnunk, s mind penig, hogy az Ngd kegyelmes gondja viselése alá viszszafordultunk (még nem volt tény, csak jó hírek). Kőrösi István uramnak az Ngd levelét bevittük, hogy lássa őkeme az Ngd parancsolatját. Az Ngd levelét látván ökeme, mindeneket inventariumba vött. Azt megpecsételvén kezünkbe adta őkeme, az melyet felküldöttem Ngdnak. Oka pedig az levelek felküldése, hogy enyire haladott, semmi nem egyéb, hanem az, hogy Kőrösi István uram innen hazul elmenvén jószágok igazításában voltanak őkemék és annak utánna készítette el ökeme az inventariumot.

Ngdat mint kegyelmes uramat akarom tudósítanom, az itt való dolgokról és állapotokról. Az mostani előfordult állapotban itt a kőrösszegi háztól minden névvel nevezendő javait Ngdtul elpusztították és elhordották s mind életöt, mind penig lábas marhákat elhajtottanak, az mi penig megmaradt az inventariumban meg vagyon írva. Ennek előtte is értötte Ngd minémű elfordult állapot volt itt Körösszegben az hajduk miatt az Ngd káraira, most is ugyanazokat követik mint az előtt. Az nemesi rend is az kik az Ngd ke-

gyelmes hüsége alá tartanák magokat, azok is nem akarnak semmi szolgálattal lenni. Van olyan közüllök, az nemesi rend között is, hogy szabadon ispánkodnak az Ngd jószágán.»

Bizony az efféle levelek nem igen vigasztalók voltak a vagyont szerző és szerető bujdosónak s megköttetvén a linzi béke, Csáky is haza került, de még komorabb lett, mint valaha volt. Más végét várta a hadjáratnak; bizonynyal bántotta Rákóczi újabb előmenetele s mindazokat, kik Rákóczihoz állottak volt, teljes szívéből gyűlölte. Azok sem igen jó szemmel néztek rá s egy időre még megszaporodtak ellenségei. Az udvar körül tartott titkára[1] Méray István Pozsonyból 1646 nov. 23-ról írja: «Zákány András uramra is in casu találván a napokban mondá, hogy Ngd most valami derekas dolgot az ország előtt ne kezdjen, nem tudja, ha találkoznak-e mostan annyi jóakarói, mint azelőtt, mert Ngd minden rendeket igen elidegenített magától. Mondottam őkeméének, hogy Ngd nem vét senkinek. Őkeme azt mondja: «elég az hogy idegenek az emberek Ngdhoz és Ngd sem igyekszik magához édesíteni őket.»[2]

A büszke Csáky László is azt írta bátyjának: «Porjaink szabadsága felől való articulusokat az ő felsége requisitiojával csak szóltalan rázák nyakunkba, kinek contradicalván publice az

1 A vármegyék követei közül egyiket-másikat szokta megbízni, hogy ügyeit Pozsonyban, Bécsben végezzék, kik aztán olykor akkor is fenmaradtak az ő ügye miatt, mikor már az országgyűlés szétoszlott volt.

2 A levél további részében ez áll: «kilenczven templomokat engedtek az evangelikus atyafiaknak, melyeket im jegyzékbe küldtem Ngdnak. A káposztafalusi sanctuariumot semmiképen meg nem oltalmazhattuk, noha eleget érette voltunk; contradicaltunk Pál uram (Pálffy Pált érti) előtt. Hanem csak odaadák, azt mondván «különben nem tehetvén, azt oda kellett engedni stb.»

Clerus s consentialván pedig minyájunk képében nagy fenn Pálffy uram hagyatlan prokátorunk, kénytelen hozzá kelleték szólanom, hogy: «Őkemével abban nem consentialunk, ha szabadságunknak, törvényünknek, religionknak præjudikál... Egyébaránt is ez merő Puchhaim világ; Wesselényi uram természeti szerint nagy ember, s több efféle szablyás cseléd. Nincs nagy támasztékunk, szegény Palatinus uram (a nem rég elhalt Esterházy Miklóst érti) szüntelen kivántatnék közinkbe.»

Hogy Csáky ez időtájban mennyire megváltozott és izgatott volt, bizonyítja a Megyerivel való bánása, mert hogy tisztjeivel szemben szigorú volt, arra van elég példa, de volt nehány embere, a kiket eddigelé soha még rossz szóval se bántott, ilyen volt Fekete János, Vadas Gábor, Megyeri Ferencz, Széll Benedek stb., de ime most mit olvasunk Megyeri Ferencz leveléből: «Megadák az Ngd sok könyörgésemre írt rövid választételét, melyre nem kevés lelkem fájdalmával való busulással írtam vala Ngdnak választ. De ezenben érkezvén János diák uram csendesíté vala némiben hiába való busulásimat. Én látja Isten azt hittem, hogy ez mostani világban is szokás Ngdnál az méltó és helyes irgalmasságok cselekedése! Az holott hátra maradott fizetésemért könyörögtem, ott azt írja Ngd, hogy: «*illendő számot adjak tisztemről, engem pedig azelőtt Ngd soha számadó tisztel csak nem is kénált, s magamat olyanra nem is köteleztem;*» mindazonáltal csak értsem, miben való kárt és számadatlanságot míveltem, kész vagyok megmutatnom, hogy olyant nem míveltem. Hát nékem Ngs uram kitől kel-

lene számot kérnem, hogy az Ngd hüséges szolgálatja mellett minden jószágom oda vagyon.»[1] Alig hiszi az ember, hogy Megyeri a harmincz év óta hü tisztviselő, a ki így ír, s Csáky az, a ki így bánik vele. Holott eddig mintha hü barátok vagy rokonok lettek volna!

Ugyancsak ez időtájban (1647) édes anyja is így ír Krakkóból: «A vajdánál beszélték micsoda életet kezdtél viselni, sem gyülésbe nem mész, sem pedig császár ő felsége szolgálatjára, semmiben ártani magad nem akarod; a generalisság tisztit is másnak adták[2] s azokkal is ellenkedel; csak a majort építed, számtalan munkával terhelvén a szegénységet, szégyellem úgy monda — a vajda — magam is, mert különben reméltem felőle. Azzal az reménységgel írom ezt jó fiam, hogy nehéz néven nem veszed ebbéli írásomat és ezután az emberek efféle ítéletökre az okadást eltávoztatod.»

A sok felől összehordott adat mutatja, hogy Csáky nehány évig a mai nyelven szólva népszerütlen, s ép e miatt önmagával meghasonlott kedélyállapotban volt. Azelőtt mintegy önként tárultak fel szép tulajdonai, mi miatt az emberek szerették, tudott úr lenni s tudott leereszkedő lenni — sokkal inkább mint öcscse László — a nélkül, hogy sértő lenne. Kisebb sorsú nemes emberrel, egy pár jókedvü pappal eliddogált s el-elbeszélgetett sokáig; érezték az emberek, hogy

[1] Kéri tovább, hogy Csáky adja meg pénzét vagy legalább 4 évi kamatját, ha ezt rögtön megfizeti, a tőkéért még egy évig vár s kéri, hogy az interessel ne várakoztassa, mert öcscsével együtt elbukik.

[2] Mely után — Homonnai Dr. János halálával megüresülvén, — Csáky is járt, vagy legalább írt egy pár levelet.

közülök való, igaz magyar vér. Szatmár-, Zemplén-, Szabolcs-, Borsod-, Abauj-, Sáros-, Szepesvármegyében ismerte minden nemes ember s tudta, hogy ő ngával lehet beszélni akármikor. Csáky természeténél fogva kiváncsi volt, szívesen hallgatta akárki jó hírét, újságát és sok száz levélben kéri fel minden rangú ismerősét, hogy neki híreket, újságokat írjanak. Csak készpénzt nem igen adott senkinek, de más egyébben szívesen szolgált a szegényebbnek; búzát, bort, lisztet, malaczot, bárányt bőkezűleg küldött városi ismerőseinek s még vagyonosabb szomszédainak is.

Ezek az emberek, ezek a vármegyék, ez a jó középnemesség semmikép sem vette jó néven, hogy Csáky a *némettel* tartott s a magyar pártot oda hagyva Lengyelországba ment hadat gyüjteni Magyarország és a protestansok ellen. És e vármegyék követeiből állott az országgyülés nagy része s ők szabták a közvélemény irányát. Azt írja Csáky László az országgyülésről 1646-ból: «*követ uraimék nem tractálnak, hanem imponálnak.*»

Természetes is volt, hogy ily nagy jelentőségű, nagy áldozatokat igénylő, győzelmes hadjárat, s az azt követő linzi béke után legalább két-három évig a protestansok vigyék a szót, kik akkor úgy szólva az egész közép nemességet magok közé számíthatták. És a míg a kormányzást vezető férfiak, mint Draskovich János a nádor, Pálffy Pál az országbíró, Wesselényi Ferencz stb. mind katholikus főurak, mint a békét megkötő kormány férfiai, a békepontok végrehajtása mellett buzgólkodtak; igen helyes volt, hogy az oly merev természetű, kevés türelemmel bíró államférfiak, mint Csáky, legalább ideig-óráig a közönség sze-

mei elől félre vonuljanak s a magok családi köreikbe találják fel tevékenységük kielégítését.

IV.

Wesselényi Anna, Csákynak édes anyja, idejének jó részét szentelte unokái neveltetésére. Levelezéseiben mondhatni születésöktől kezdve sokszor emlékszik meg a gyermekek neveléséről. Csáky László gyermekeivel, kiknek édes anyjuk s anyai nagyanyjuk Batthyániné is élt, nem volt annyi módja foglalkozni, de István két nagyobb fiának, Ferencznek és Istvánnak, mondhatni főpræceptoruk volt. Ferenczczel a legnagyobb fiúval, mikor az még két éves sem volt, együtt maradtak volt a nagy-almási várban (1631-ben) s együtt protestáltak a jószágok elfoglalása ellen, együtt követelték részeiket és ez idő óta a nagy asszony mindig kiváló gondot fordított a Ferkő növekedésére. A másik esztendőben (1632 jan. 25.) egész részletességgel írja meg a távol levő édes anyának, hogy a gyereknek ilyen-olyan baja van, s aztán így folytatja: «Forgách uramnak ajánlom alázatos szolgálatomat, kérem az urat, higyje el felőlünk Ferkővel együtt, hogy vitézek vagyunk... Ferkő nyavalyás, valóban nagy ként lát, azt mondják, egészségére lészen, jól megcsapdossa mindenik dajkáját, azt penig jobb és bal kézre valóban tudja.» Más helyt írja: «Ezután gyakrabban emlékezzék meg Kd az almási gazdáról.»

Három évvel később már komolyabban írja fiának: «Hogy Ferkő jól tanul, igen akarom, jó volna immár egy jó emberséges inas melléje, a

kitől több jót is tanulhatna.» «Talán jó fiam — írja később — Isten megengedi, hamar eszedbe veszed, mi légyen afféle tanítás és gyermekére való gondviselés.»

E sorokból az is látszik, hogy Csáky nem igen törődött gyermekei neveltetésével, s egy évvel utóbb az intő szózat így szól: «Ferkőt immár iskolába kell kommendálni jó fiam.» Ez intés sem használván, a nagyanya magához vette unokáját Pozsonyba s szorgalmasan taníttatta, de év végével az atya megint hazavitte Szendrőbe, hol a fiú csak csatangolt a szendrői katonák közt minden vezető nélkül és semmit se tanult, miről a nagyanya értesülvén, ismét csak írt:

«Ferkő dolgát bánom jó fiam, ha így kellett lenni, jobb lett volna itt maradni. Kérlek az veszett Ferkőt ne hagyjátok, ha úgy leszen, mint eddig, nem sok jót láttok benne, melléje valót is hol találtok?»

Később, mikor Csákyt a Thurzó-féle ügyek foglalkoztatták, még kevesebb időt fordíthatott a nevelés-ügyre, s a nagyanya Ferkőt ismét magához vette s Erdélyországba vitte. 1638 márczius 1-ről írja fiának Csengerből a Prepostvári Zsigmond házától: «Az mint lehet pontosan ruházzuk Ferkőt, de selyem ruha kellenék, jóllehet bizony az iskola mindennél inkább, mert szégyellem magam is nagy gorombaságát. Az Kamuti Farkas fia sokkal kissebb, bezzeg sokkal meghaladja.»

Hogy azután a fiúknak édes anyjuk 1639-ben meghálálozott s atyjuk újra megnősült, a nagy asszony mindkét unokáját, Ferenczet és Istvánt, magához vette s Pozsonyban és Pápán szorgal-

masan taníttatta. Gondoskodott jó szállásról, cselédekről, tanítókról s a gyermekek tanulás-módjáról. Tudósításokat írt az apának, s mily levert szomorú volt, ha egyik vagy másik himlős vagy másként beteg volt, ép oly öröme volt, ha előmenetelöket látta és megírhatta. Nem is vonakodott kinyilatkoztatni fiának, hogy a nevelés pénzbe kerül, s ha fiai mellé jó tanítókat akar szerezni: «nyilt marokkal kell lenni.» Csákynak pedig ez volt a legkényesebb oldala, mert a nevelés körül mindig a költséget sokallotta s néha bizony csak úgy időközben is haza akarta vinni fiait, de a nagyasszony a mennyire lehetett, ellent állott. Egy ily esetről szól egyik levele 1643-ból: «Az érsek mondja (Lippai) kár volna a fiúkat tanulásuktól elszakasztani, dícsérte őket s említette, hogy Istok még a comediában is milyen jól viselte magát.»

A fiúk tehát így Pápán, Pozsonyban, Nagyszombatban tanulgattak és fejlődtek, de 16—17 éves korukban mindketten haza kerültek,[1] s már ekkor a Perényi Máriától született harmadik fiú László is nagyocska lett s úgy látszik, hogy többé nyilvános iskolába nem is jártak, hanem az apai háznál maradtak, hol atyjuk kitünő tudományos embereket igyekezett mellettük tartani és a készpénz-költséget bármennyire sajnálta is, később egy pár évig a bécsi egyetemre is küldötte őket.[2]

A tanítókra nézve Méray István, Csáky titká-

[1] Atyjuk határozottan második fiát, *Istvánt*, kedvelte, ki erős testalkatú, egészséges, jókedélyű, engedelmes, atyja kedvében járó gyermek volt. Később szatmári kapitány és országbirája lett. Három nejétől (Lónyai Margit özv. Telegdi Istvánné, Melith Klára, Barkóczi Mária) 27 élő gyermeke volt. † 1699-ben.

[2] Lásd Csáky levelét nejéhez 1644 márcz. 12-ről a függelékben.

rának egy Pozsonyból 1646 nov. 23-ról kelt levelében érdekes adat maradt fenn: «Tegnap Pater Paczot uramat együtt találtam Pater Gosztonyi urammal, az præceptor felől azt mondják őkemék, hogy nehéz olyant találni, az ki mind filosofiát tanítson s mind alsó iskolákat[1] és præceptor is (azaz felügyelő) legyen, mindazonáltal érette lesznek őkemék, hogy Ngdnak az iránt is szolgálhassanak. Én is solicitálni fogom őkemöket. Irok Palkovics uramnak is Bécsbe felőle, talán ott inkább találkozik. Kérdé pater Paczot uram, ha német legyen-e a præceptor? Én azt feleltem, hogy Ngd arról semmit sem írt énnekem, de úgy reméllem, jobb ha német lészen, hogy az úrfiakat németül is exerceálhassa.»

Ez aztán Csákynak való titkár volt! Csáky csak azt akarta, hogy a három fiúnak egy tanítója legyen, ki abc-t és filosofiát is tanítson, a titkár a német nyelvet is a nyakába akarta sózni. Még egypárszor van említés a nevelőkről a későbbi évekből, egyszer pedig fel van jegyezve 1648-ból, hogy az új tanító átveszi a Ferencz úrfi könyveit, 43 munka.

A három fiú közül Csáky — a mint megjegyzém — a közbelsőt, *Istvánt*, nagyon szerette, s halála órájáig maga mellett tartotta. *Ferenczet* nem szerette. *Lászlót* pedig ki nem állhatta, soha se tudta megbocsátani, hogy anyja semmi vagyont se hozott a családba, még végrendeletében is

[1] *Ferencz* a legnagyobb 1630-ban május 3-án született, ekkor tehát 17-ik évében járt. *István* a második 1635 april 15-én születvén, 12-ik évében járt. *László* a harmadik született 1641 márc. 2 án, 6-ik évében volt; tehát egy osztályban nem tanulhattak.

czéloz e körülményre.[2] Hogy Ferenczczel miként bánt, valóban csodálatos volna, ha nem ismernők az apának hirtelen haragvó, zsarnokságra kész, makacs és fösvény természetét. Ez a Ferencz szép, de gyönge testalkatú, ideges s atyja előtt zárkozott természetü volt, a mellett benne volt a puzduri Csáky-vér. De a nagyszámú rokonság, a vendégek, szomszédok sokkal többre becsülték Ferenczet, mint az apa által kegyelt Istvánt, mert Ferencz társaságban nyilt, jó kedélyü, lovagias, sőt bátor, katonás ifju volt, s általában véve megnyerő rokonszenves modorú.

Mikor már 19 éves volt s oly sokaknak tetszett, atyja is hajlani látszott feléje, s építvén fia kedveltségére, Bécsbe küldötte az udvarhoz, valószínüleg azért is, hogy egy s más perét, különösen pedig a *nova donatio* ügyét szép módon szorgalmazza. Természetes, hogy ez alkalomra — minden fösvénysége mellett — fiát szép úri öltözetekkel s pénzzel is ellátta, melléje fényes cselédséget adott s fiának az ügyek menetéről küldött leveleivel meg is volt elégedve. Bécsben pedig a szepesi híres és gazdag gróf Csáky Istvánnak első szülött fia valóságos «furoret» csinált, tetszett az udvarnál, a társaságban és tetszett az ifjak társaságában. Míg a Krakkóban elvonultan élő nagyanyának is megírták, hogy az ő kedves Ferkő unokáját Bécsben mennyire kedvelik; örvendett is rajta, de másfelől baljóslatúlag írta az apáczának, mondjátok meg Csáky Ferencznek: őrízkedjék az olasz frajczimmerektől.

[2] Csáky László pedig anyja vérségén szép örökséghez jutott, de csak sok év mulva, midőn atyja már rég nem volt az élők közt.

Ferencz úrfi pedig nagyon megszerette volt a nagyvárosi életet s a telet 1648 és 49 között vígan élte át; haza sem akart jőni s örökre Bécsben óhajtott maradni. Mígnem különben is gyenge test alkata csakhamar engedett a hajrá-életnek s az 1649-ik évi nyár elején Bécsből betegen hozták le a trencsényi meleg fürdőkbe, hol akkor szülei is tartózkodtak. E fürdői idényre czéloz Wesselényi Anna Krakkóból jul. 5. (1649) Vadas Gáborhoz intézett levelében: «Azt hallom, Csáky Ferencz nem is feredik, az szeme világa is oda fel fogott maradni. Oh ki rosz ez világ, a ki ilyen hálókat szokott készen tartani az ifjuság bolondságira.»

Az apa azonban komolyabban vette a dolgot s egy év mulva meg akarta házasítani s kényszeríteni akarta, hogy nőül vegye özv. gróf Homonnai Drugeth Jánosné született Orbovai Jakusith Anna leányát, *Katalint*. De Ferencz urfi az engedelmességet megtagadva kijelentette, hogy e hölgyet soha nöül nem veszi, miért is a bősz haragra gyuladt apa, hű várnagyának az öreg Vadas Gábornak is megbotránkozására fiát elzáratta s hónapokig kemény fogságban tartotta. E fogságból Csáky Ferencz tettetett megtérése és alázatossága által kiszabadulván, atyja családi köréből megszökött s egyenesen Bécsbe sietett s ezután nem sokkal Czobor Imre és Apponyi Éva leányával *Czobor Erzsébettel* házasságra lépett.[1] E házasságról értesítették a rokonok Csákyt is és nem

[1] Nem való tehát a mit *Wagner* állít (Analecta Scep. III. köt. 235 lap), hogy *első* neje Jakusith Kata lett volna; sőt az sem igaz, mit *Lehoczki* mond, hogy *második* neje Jakusith Erzsébet lett volna, mert Csáky Ferencz csak egyszer nősült, s Czobor Erzsébet jóval túlélte őt. (Lásd: Századok 1875-ik évi folyam 293 s köv. lap, gróf Csáky Ferencz házassága.)

szólt ellene, mert a leány jó családból való, szép, ifju és vagyonos volt. De mikor már a lakodalmon túl voltak, azt beszélte, hogy nem akar semmit tudni az egész házasságról, mert fia engedetlen, rossz fiú s ő már ki is tagadta.

Ezért aztán Lippai érsek kemény levelet intézett hozzá, hogy miért nem szólt előbb, mert ha a szülők tudták volna, hogy *kitagadott fiú*, bizony nem vettek volna oly terhet nyakukba, mint egy grófnak az eltartása. Aztán megdicséri Ferenczet, kijelenti, hogy nem hiszi az apa vádjait, sőt lehetetlennek tartja. Erre aztán Csáky is megjuhászodott, évdíjat rendelt fiának, de házához csak évek mulva bocsátotta, mikor némiképen ki is békült vele.

Lászlóval pedig úgy járt, hogy mint legkisebbet az ősi fészekbe, Nagy-Almásra, küldötte Erdélybe, hol akkor II. Rákóczi György uralkodott. Az ifjú megjelent a fejdelmi udvarnál is, hol igen kedvezőleg fogadták, mit az öreg Csáky sehogy sem szívelt, annyival inkább, mert László az erdélyi jószágok jövedelmeiből atyjának semmit sem akart küldeni. Így szól a vád, de inkább hihető, hogy valamelyik tiszttől felvett és elköltött egy pár száz forintot, mert hisz 16—17 éves fiúnak semmiképen sem állhatott módjában jövedelmek visszatartása és jószágok elfoglalása. Csáky levelet írt, hogy azonnal térjen haza, de a fiú nem engedelmeskedett, s a fejedelem pártfogás alá vette az ifjut.[1] Miért aztán Csáky még nagyobb gyülölettel viseltetett mind Rákóczi, mind saját fia ellen, kitagadta,

[1] Érdekes lenne tudni, hogy vajjon a lengyel hadjáratban 1657-ben nem volt-e a fejedelem mellett?

fünek-fának szidalmazta, vérárulással vádolta és a családi *Zöldkönyvbe*, hol születését bejegyezte volt, oldaljegyzetül ezt írta: «Ez engemet elárult!»

Míg az öreg dühöngésbe tört ki, ha csak nevét említették is a fiúnak, Rákóczi helyesebbnek tartotta a kibékülést s írt az apának és kérte, hogy bocsásson meg a fiúnak; de Csáky valószínüleg nem is válaszolt, vagy ha igen, bizonynyal visszautasítólag. A II. Rákóczi György lehanyatlásával az ifjú Csáky László úgy látszik Barcsai Ákos felé hajolt s annak ügyében fáradozott épen mint az atyja, tehát Barcsai is mindkettővel jó barátságban lévén, szintén írt az apának a fia mellett 1659. jul. 1-én, mire Csáky, még mindig nagy haraggal lévén tele, ugyanazon hó 14-én így válaszolt: «Készebb volnék esztendeig Kemény János uram rabságát viselni, hogysem annak a fertelmes életü, véráruló fattyúnak kegyelmet adni, keresményemben[1] is soha részesíteni.... úgy vagyon — teszi hozzá az engedékenység első mozzanatául — őseimtől maradott jószágomból, ki nem tilthatom, mert azzal az haza törvényét rontanám meg magam és consequenter lelkemnek is jutna benne stb.»

Csak két év mulva (1661), midőn Kemény János fejedelem is közben kezdett járni, írta Csáky a fejedelemnek Szepesváráról: «Ez hó 13-án érkezett ide Csáky László és Ngd nekem szóló levelét kezemhez juttatta.... Csáky Lászlótól Ngd méltóságos interpositioját tekintve nem vonszom meg atyaságomat, de igazán írom Ngd-

1 Mindig abban a téves nézetben volt, hogy Szepesvára és uradalma keresménye s arról szabadon rendelkezhetik.

nak, nem akarok neki hinni, mert igen megismértette velem magát.»

A testvérek azonban jól éltek együtt atyjok életében és azután is. Sőt egyszer hárman egy osztályt csináltak, mely szerint Ferencz és István erdélyi részeikről lemondanak s viszont László is lemond minden magyarországi apai jogairól. Az öreg úr, midőn elibe tartották az egyezséget, széttépte, halála után azonban a szerint osztozkodtak a fiúk.

V.

Csákynak a Rákóczi-hadjárat alatt szerzett érdemeit azonban a király nem feledte s bár ő divatból kiment *mazullá* lött embernek tartotta magát s teljesen visszavonúlva élt Szepesvárába s türelemmel várta az elröpült népszerüség megtérését, 1647-ben a felség tárnokmesterré nevezte ki s Tarczalért, melyet a békeokirat mellékletei szerint meg kivánt tartani, részére 100 ezer forintot fizettetett ki. Két-három évi duzzogás után pedig ő is, a mint mondani szokták, visszatért a világba s az 1649-ik évi pozsonyi országgyülésen megjelenvén, Bécsben is többször megfordult s meg még 1650-ben is. Ez időből írja pater Kolozsvári, hogy: «látta Csákyt, jó egészségben van és soha sem volt szebb ember, mint most.» (47 éves korában.) Ez időből van meg hü arczképe a Widemann-féle gyüjteményben is.

1651-ben pedig megkapta az uj adományozási okiratot is, melyben sok szép érdemei előszámláltatnak és Szepes birtoklása Csáky utódainak

leányágára is kiterjesztetik. És ő ily sok anyagi és tiszteleti előnyök daczára sem volt teljesen megelégedve, mert voltak apró kivánságai, melyeket a királyi kormány soha sem teljesített. Kérte a szatmári kapitányságot s nem adták meg. Kérte a kassai generalisságot s mást neveztek ki. Holott halála után rövid idő múlva nagyobbik fia Ferencz a kassai generalisságot s kisebb fia István a szatmári kapitányságot az első kérő szóra megkapták. De igen is valószínüleg, a kormány nem tartotta tanácsosnak, hogy különösen Erdélyhez oly közel katonai hatalmat adjon Csáky kezébe, ismervén hirtelen haragvó természetét s tudván, hogy az erdélyi trónon ülő Rákócziakat mennyire gyülöli. Féltek, hogy minden loyalitása mellett valami kellemetlenséget csinálna az országnak s a szomszéd fejdelemséggel folytonosan czivakodnék. Ezt persze maga nem akarta belátni és mind a Pálffyaknak tulajdonította. A sors úgy akarta, hogy a legnagyobb megtisztetésnek is, mely őt polgári pályáján találta, a Pálffyakkal szoros összeköttetésben kelle lennie. 1655-ben ugyanis Pálffy Pál halálával megüresült nádori szék betöltése alkalmával az a kitüntetés érte, hogy a nádori jelöltek közé őt is betették, de arra, hogy meg is válaszszák, soha egy perczig se számított, habár ekkor már ismét emelkedni kezdett népszerüsége. Saját jelöltségét Pálfalvai czimz. püspöktől hallotta s nem is igen hitte, de a többi jelöltekről semmit se tudott, mert hiába, Szepesvára jó messze van Pozsonytól, s mikor meghallotta, hogy Wesselényi Ferencz lett a nádor, meg volt lepve, de teljes örömmel fogadta unokatestvére megválasztásának hírét.

Ezután csakugyan boldogúl s nyugodalmasan élhetett volna, de mint testvérnénjök az apácza mondta Csáky Lászlóról, hogy alig szabadúl ki egyik bajból, már a másikat szerzi magának, épen ilyen volt Csáky István is. Legidősb s legifjabb fiával bosszúságban élvén, okvetlen új adománylevelet akart szerezni a szepesvári uradalomra, melyben minden akként legyen írva, mint az eddigiekben, csakis annyi hozzátoldással, hogy neki egyedül mint első szerzőnek, gyermekeit illetőleg «libera dispositioja» legyen. E téves szándéka temérdek pénzébe került, nyiltan beszélte, irta, hogy két gonosz fiát akarja megregulázni s apai tekintélyét megőrizni stb. Kérését azonban bár többször megújította és sokat is igért a kieszközlőnek, a felség mindannyiszor épen fiai érdekében határozottan visszautasította. Ezt követelvén a magyar magánjog természete is.

Egy másik nagy terve volt a 13 szepesi város kiváltása. Ajánlatot tett ugyanis a királynak, hogy ő kiváltja a lengyelektől a 13 szepesi várost, ha amaz összegben, költségét, fáradságát is hozzá számítva, neki fogják inscribálni. Ez ajánlatot, mint igen tetszetöst és hasznost mind III. Ferdinánd, mind I. Leopold király kegyesen fogadta, de aztán a kamarák, a kamarai tanácsosok annyi mindenféle kifogást, ellenvetést tettek, hogy az ügy tárgyalása véget nem ért s ö végrendeletében fiai lelkére kötötte az ügy keresztül vitelet, a miből azonban, mint tudjuk, még se lett semmi.

*

* *

Mielőtt azonban történetünk utolsó részleteivel foglalkoznánk, tekintsünk nehány pillanatra a szepesi ház (Zipser Haus) belsejébe s vegyünk szemügyre nehány képet a falak között folyó életből. Szép időben, jó útban másfél órai kerülőt tart, mikor az ember Hotkóczról vagy Szepesváraljáról szekérúton a várba akar jutni, Mindszent még valamivel tovább van; de őszi s téli sáros időben sokkal messzebb a vár s nehány órát tart e három legközelebbi helységhez is. *Ime kora reggel levél érkezett Lőcséről, melyben jelentik, hogy Törös János uram másodmagával jön, Eperjesre igyekszik s lovat kér és vezetőt, hogy Váraljáról éjszakára még jókor beérkezhessék a várba, mert szekereivel éjfélre se tudna beérkezni.* Egy pár udvari legény s nehány várkatona jól nyergelt apró lovakat vezetett le a városba még nap közben. Mindeddig azonban vissza nem érkeztek, pedig délután 4-re jár az óra, már a völgy sötét, a hegyek ködbe borúltak. Ilyen novemberi borús napon hamar jön az est. Naplementekor *a külső-belső vár kapuit* zárni szokták s még mind nem jőnek. A köd mind lejebb ereszkedik, lámpájok sem látszik, jövésök sem hallik. A házi úr kissé nyughatatlan. Vadas Gábor izgatottan jár-kél a belső udvaron, valamit mormog a baglyokról, aztán a tornáczba megy s beszélget a várurral. Törös kamarai tanácsost, mint olyant Csáky nem igen kedveli, sok borsot törtek orra alá a kamarai tanácsosok; na de hát másként Törös jó familiából való derék magyar úr, Pozsonyból jő, tud sok hírt a kormány s az udvar köréből, tán leveleket is hoz, szóval kellemesen fog eltelni egy pár nap, mert «én ugyan holnap el nem bocsátom». Egy-két rikkan-

tás hallik, lovak csobogtató lépése, a vár *nyitott* kapuja előtt 15—20 katona ácsorog, néhánya fáklyával, mert *nem illendő* bezárni a kaput, mikor tudják, hogy *jó barát* közeleg. Vadas Gábor is arra tart. Im az urak megérkeztek, a tornácz előtt lovaikról leszállnak; a mint beléptek, hátuk mögött a csavaros kapukat lebocsátják, a lánczos hidakat felvonják. A várúr sipkáját billenti, a fáklyafény érdekesen világítja meg a vendégcsoportot és a gazdát, aztán a keskeny folyosón a nagy előteremben tünnek el...

«Megadá leveledet Törös János uram, ki tegnap este jóval kapuzárás ideje után ide érkezék» írja Wesselényi Anna leányának 1639 vége felé.

Hét év múlva írja Csáky Lónyai Zsigmondnak Szepes várából: «Kd postája tegnap este késön kapuzárás után érkezék váramhoz, be nem bocsáthattam, de sipolására kötelet bocsátván alá, a leveleket felvonattam.»

Kapuját tehát jól őrizte Csáky s nagy rendet tartott az őrségben; de a vár többi része is gondozott, ép és tiszta vala mind végig. Még csak nem régiben is (1864) láthatók voltak a pompás száraz pinczék, a kőgabonások és a jól berendezett óriási sütő kemenczék, melyek mind a várnép fentartására voltak rendelve. Habár az épület felső része már egészen rom volt, még sok helyt látszottak a hölgyek ékesen festett szobái a déli oldalon s egy pár szögletben a kandalló.[1]

1 Csáky halála után fia István az országbiró még lakhelyűl használta a várat, de ennek halála 1699 után többé soha sem volt állandó urasági lakás s 1714 után többé cselédek se laktak a várban. Midőn másodszor láttam 1872-ben, a 8 év alatt tetemesen roskadoztak a falak.

Megjött két szekér Krakkóból, hozott sok finom vásznat s másféle kelméket a híres városból, sok füszerszámot, selyem szalagot, finom rézcsattokat hámokra. Asztrákán böröket, pléh kalánokat s minden várkatonának egy pár kés, villát réz szegekkel kivert csont tokokba... A szekeret vonó, hosszú sörényű, apró, de izmos lengyel lovak nyugodni fognak nehány nap a mindszenti vagy újmajori istállókban s aztán mielőtt a fagy beállana, nehány hordó tarczali jó borral vissza indulnak a Poprád és Dunajecz völgyén.

Nagy gond van fordítva a halastavakra az Újmajorban (ma Hotkócz), Mindszenten és Zsegrán, mert a böjtöt pontosan megtartották a szepesi udvarban, s így a hal fontos szerepet játszott a háztartásban, szintúgy a rák és a habarinyicza (tengeri pók), melyet Velenczéből Pozsonyon át szereztek be. A halastavakat pedig mind Csáky építtette, mert adatunk van, hogy az utolsó Thurzók idejében semmiféle hal se volt kapható Szepesvárában. Azt is tudjuk, hogy *szarvasgomba* bőven termett a XVI. és XVII. században a felső-magyarországi nagy erdőségekben; adataink vannak Szepesvára környékéről, Liptó-Turócz vármegyékből — s nemcsak hogy kellemetes csemegének, de egyszersmind sok mindenféle betegségben gyógyszernek tartották. És Pozsonyban az apáczának, Erdélyben vagy Krakkóban az édes anyának alig lehetett kellemetesebb ajándékot küldeni, mint nehány font fris szarvasgombát. Az is említésre méltó, hogy nem kutyákkal keresték, mint Erdélyben a fogarasföldi és csikszéki erdőségekben egész e század elejéig, hanem kitanult erdőpásztorok voltak, kik a föld felszíné-

ről, vagy ki tudja, minő sajátságairól ismerték meg a helyet, hol méltó lenne utána ásni.

Ugyancsak a háztartás tekintetéből a várúr különös pártfogása alatt állottak a téli melegágyak, melegházak és virágházak. Kertészt Pozsonyban vagy Bécsben fogadtak s Csáky ezek készpénzfizetését valószinűleg sokallván, új kertészét 1648-ban úgy akarta felfogadni, hogy télen át lássa el a vár konyháit zöldséggel s a mit el tud adni, az legyen az ő fizetése. Erre azt felelte a kertész — írja Méray Pozsonyból — hogy akár Bécsben, akár csak Pozsonyban is e feltételt szivesen fogadná, de Szepesvárában és majorjaiban akár mennyit termesztene, nem tudná hol eladni. És így csak a pénzfizetés mellett kell maradnunk.

A mi a vár személyzetét illeti, eleintén a mint láttuk, csak mintegy 50 katona volt az alsó és felső várban együtt véve, a cselédség száma sem volt több, de e szám mind szaporodott s 1644-ben Csákynak magának 100 várőre[1] s mintegy 80 cselédje volt, s minden bizonynyal az 1657-ik éven túl egész haláláig mind csak szaporodott az őrség száma, nem is számítva, hogy nehány császári német katona is mindig volt udvarában. Elgondolható, hogy a mint fiai is nőttek s őrsége is szaporodott, valami nagyon csendes élet nem lehetett az udvarban, habár úgy hiszem, hogy benn a várban nagy fegyelem alatt tartotta katonáit.

Képzelhető azonban, hogy mikor második feleségét, a szép ifjú Perényi Máriát nőül vette,

1 Lásd a névsort a kassai ltrt, fasc. II. nro 122.

jeles mulatságot rendezett várában, de még inkább mikor harmadik nejével, a gazdag Mindszenti Krisztinával tartotta menyekzőjét, kinek már egy kissé mutatni is akarta a magyarországi urat. Általában Csáky az akkori kor általános szokása szerint szerette a boritalt s betegségei, melyekben szenvedett, mind származhattak a sok boritaltól. Szemfájás, sciatika, köszvény és vizkórság mind könnyen származnak a sok borivástól. Anyja sokszor írja, hogy ne igyék mértéktelenül, legalább a míg beteg, mérsékelje magát; s ebben egyenlő volt az öcscse László, Wesselényi a nádor, hát még a Thurzók, a Czoborok, a Nádasdiak, Esterháziak, s megannyian mind, mind.

Ferencz úrfi Bécsből haza került, már húsz éves múlt s talán jószágot kér, talán osztozást sürget, nem lehet tudni, de apa és fiú összevesztek. Nemcsak nem akarja nőül venni az úrfi, a kit számára apja, anyja választott, de Isten bocsássa meg, a kinek a gondolat vétke, apja azt mondja és írja, hogy: fia gyilkosokat fogadott az ő megölésére. Sehol semmi adat, csak az apa leveleiben. Senki se hiszi, még Vadas Gábor se, de elég az hozzá, az apa és várúr egy személyben fiát az alsó vár egyik börtönébe záratta, hónapokon át ott tartotta s képzelhető, hogy nem volt a várban senkinek víg napja, míg az úrfi fogva volt. Az úrfi kétszinű megtérése és az ősz várnagy Vadas Gábor pártfogása a börtön ajtóit kinyitotta, látszólag megbékéltek s Ferencz úrfi egy pár inas s öt-hat katona kiséretében elindult Szepesből Leleszre, hogy onnét Simándi püspökkel leánynézőbe menjenek Homonnára . . . de pár nap múlva a lovas katonák visszatértek, jelent-

vén, hogy őket az úrfi Kassáról elbocsátotta. Aztán megjött a jó Simándi püspök is, megmondván, hogy ő nála nem volt az úrfi, de neki megírta, hogy ne is várja, mert neki nem kell a Homonnai kisasszony, s mikor ő e levelet olvassa, már akkor Bécs tájéka felé vándorol. Szóval világos lett a dolog, hogy Ferencz úrfi az apai háztól elbujdosott. «Nem lehet szánakodás nélkül látni azt a megszomorodott öreg embert», írja Wesselényi Ferencz ez időben Csákyról Zákány Andrásnak. Tehát akármilyen kemény volt leveleiben és idegenek előtt, rokonai s a közelállók jól látták nagy szomorúságát. Csak tíz év múlva tért vissza az apai házhoz az elbujdosott fiú.

Nem sok idő múlva Ferencz úrfi elbujdosása után ismét nagy felindulás volt az elcsendesült Szepesvárában. A gróf egyik komornyikát beküldötte volt Eperjesre, hogy ott nehány ezer forintot vegyen át, vásároljon az udvar számára nehány vég posztót s a többi pénzt hozza haza. A komornyik el is ment, fel is vette a pénzt, a posztót is beszerezte s három vagy négy német[1] katona kiséretében egy szekeren csendesen jődögélt haza felé. A Branyiszkón nem messze a tetőtől, négy rabló támadta meg őket, a német katonák elmenekültek az erdőbe, a komornyikot *Hawronko* nevű rabló lelőtte s a pénzt és posztót elrabolták. Képzelhető, mily haragos lehetett az örökös főispán és csak a szomszédban lakó várúr, midőn értesült, hogy 900 tallér ezüst pénze s nehány száz aranya és posztója oda van, annyi-

[1] Lásd a tanuvallomást az okiratok közt.

val inkább, mert a rablógyilkosoknak sokáig nyomára sem jutottak, míg végre a posztónak egy részét megtalálván, a gyilkosokra vezetett.

Mindezek mellett azonban szép napok is voltak Szepesvárában. Csáky idejének nagy részét munka közt töltötte, nincs oly szakasza életének, melyből levele ne maradt volna korunkra, azonkívül mint tárnokmester, temérdek ügyét intézte el a királyi városoknak, sokféle perei voltak tisztjeivel, jobbágyaival, rokonaival, a fiscussal, lengyelországi bérlőivel s minden kis papiron látjuk keze nyomát. Ha magára volt, mint a világon minden eszes ember, meg tudott lenni egyszerűen úgy az életben, mint a lakásban, ruházatban, s mint munkaszerető embernek nem is sok ideje maradt a személyes fényüzésre; de aztán ha házából kiment, ha Pozsonyban, Bécsben járt vagy ha vendégek látogatták, szerette, hogy bámulják szép ruházatát, ékszereit; hogy szépnek találják hintóját, lovait s dicsérjék cselédeit, borait és szakácsát. 1660 junius első felében vendégei voltak gróf Wesselényi Ferencz és neje gróf Széchy Anna Mária, Souches (Zuza) tábornok, Zichy István kamaragróf s bizonynyal több más vidéki főúr és uraimék, kik a szepesváraljai székesegyházban együttesen misét hallgattak; az egész társaság együtt áldozott meg és ezt a várban fényes lakoma követte. Ekkor Csáky a királyi hadsereg részére 500 kassai köböl gabonát ajándékozott s a vezérek t. i. a nádor és Souches csak junius 11-én indultak Kassa felé.

És e napok más tekintetben is nevezetesek valának a várúrra nézve, mert a vendégek ekkor hozták haza Csáky Ferenczet, az elbujdosott

fiút, kivel atyja ez idő szerint ki is békült. Ugyanazon augusztus utolsó napjaiban Csáky Ferencz, mint atyjának képviselője, a maguk és sógorasszonya Lónyai Margit birtoka után járó banderiummal, 300 fegyveressel indult a Wesselényi táborába, hogy Mársnak mesterségében a hős nádor kapitánysága és vezérlete alatt gyakorolja magát.

Október 2-án pedig megint nagy társaság volt Szepesvárában, ifjabb Csáky Istvánnak nejétől Lónyai Margittól negyedik leánya születvén, Pálfalvai János püspök és szepesi nagyprépost keresztelte Máriának, kinek is keresztszülei voltak a személyesen jelenlevő gróf Nádasdi Ferencz judex curiæ uram és kedves felesége.

ÖTÖDIK RÉSZ.

AZ ERDÉLYI BONYODALMAK. CSÁKY ÚJABB SZEREPLÉSE. AZ ERDÉLYI VIHAROK LECSENDESÜLNEK. CSÁKY HALÁLA. 1657—1662 (nov. 10-én).

I.

Már az 1656-ik év végén, midőn II. Rákóczi György szép sergét gyüjtögette össze Erdélyben és kifelé készült, Pozsonyban és Bécsben sokan meg voltak győződve, hogy édes atyja nyomdokain indul s talán meg sem áll, míg Felső-Magyarországot meg nem hódítja. Csákynak azonban Szepesvárából kelt levelei megnyugtatták a derék urakat, hogy ne féljenek, mert Rákóczi most más irányban indul s nem is gondol a császár ellen való támadásra. Úgy is történt, Rákóczi Mármarosvármegyén keresztül Lengyelországba ment, állítván s képzelvén, hogy őt a lengyelek királyukká teszik. Miként végződött e czéljaiban és eszközeiben egyaránt elhibázott hadjárat s mennyi szerencsétlenséget okozott szegény Erdélyországnak, mindenki előtt ismeretes. Csákyt a magánügyei közé beágyalt Csákyt egészen felvillanyozta Rákóczi bukása, s úgy tetszett neki, mintha biztosan látná végét legnagyobb ellensége a Rákóczi-ház fényes pályájának. Egyebek közt egy levele

maradt 1657 végéről, melyben határozottan kifejezi, hogy Rhédei Ferencznek fogja pártját Rákóczi ellen s egy más levelében a következő év elején bosszankodással említi Rhédei gyávaságát és elégtelenségét. Azután pedig teljes odaadással dolgozik Barcsai Ákos mellett, kit szeretne minden módon a töröktől elszakítani s a magyar király védelme alatt az erdélyi fejedelemségben megtartani. Való igaz, hogy politikája nem a legtisztább és correctebb, mert Rákóczinak szemére veté ő is — és több erdélyi és magyarországi úr is — hogy miért fészkelődött, nyugtalankodott, s hogy miért kelle néki a töröktől elpártolni? Barcsainak pedig szüntelen tanácsolja, hogy vesse magát a Leopold karjaiba s a törökkel ne színeskedjék, még csak ne is kaczérkodjék. Egy-egy tekintetre úgy látszik, mintha nála a fődolog nem is a Rhédei vagy Barcsai boldogulása, hanem a Rákóczi bukása lett volna.

Rákóczi pedig kapott fűhöz-fához s 1658 aug. 20-án valamelyik híve által Tasnádról magához Csákyhoz is írat, izenvén különféle politikai híreket, az egész levél borult kedélylyel van írva. Csáky valószínűleg rideg hangon válaszol. Ugyanazon év aug. 26-án Rákóczi Székelyhídról Zákány Andráshoz így ír: «20-án írt Kd levelét vettük az inclusával együtt, mi nállunk nincs feledékenységben Kd mi kezdtünk vala lenni Kd elfelejtett jóakarói. Csáky uram írását látjuk. Hallottuk némely emberek s még magyarok ama vélekedését: az Isten büntetett meg, hogy ő felségének az ausztriai háznak szolgálni nem akarunk az jóért háládatlansággal fizetünk. Háládatlan embert nehéz a földnek hordozni. Mikor azért

hát ne is segítsenek minket személyünkért, de magokért, a keresztyénségért; mert ha mi veszünk Jenő, Várad, ez darab föld, oda Magyarország. Igazán írja Csáky úr két sz—r között vesz el az sz- - os. Ő kigyelme igaz jó magyar, intentioját bárcsak 300 muskaterossal segítené. Ime négy-öt nap alatt Jenő az ebektől megszállatik. Igaz magyarok ha behunyt szemmel nézik, nagy számadás. Im csötörtökön Debreczenhez szállunk, hadaink oda gyülnek, hétfőn a Körös mellé szállunk, a mit cselekedhetünk, igaz magyarul cselekeszszük. Már Erdély néhol füstötvetett. Kevés magyar, ki érezze, ha szájával szánja is cselekedettel oltására nem igyekszik. Mi már elszántuk magunkat szegény hazánk oltalmára.»

Váradi táborából pedig 1658 szept. 10-én így ír Pethő Zsigmond vicze-kapitányhoz:

«Im sietséggel írtunk érsek úrnak, Nándor Péter uram hozta levelekre töttünk választ, kérjük Kdet posta útján küldje fel. Úgy hozák hírét, hogy a tatár kán is Erdélyben. Az Tisza vizét is akarnák gázló-e vagy uszó meglátni. Váradot megpróbálják. Mi e nagy terhet nem bírhatjuk, mert csak mi személyünkre lenni, e nehéz. Nem hivén mi írásunkat keresztyéni indulatból lenni az emberek, keresztyéni intimatioink balogul magyaráztattak. Hordják az ebeket, valóban minden nap ölik. Vezér erejétől nem félnénk, csak tatárkán ne jőne. Ki igaz magyar, nyissa fel szemét. Az nehéz mi vonjuk az igát, szánjuk hazánkat, mások vagy itélnek, vagy élni akarnák világukat.»

Rákóczi szerencse-csillaga gyorsan haladott aláfelé s a következő 1659-ik év rá nézve a kétségbeesett küzdelem teljes éve volt. Ez év jan.

3-ról intéztek hozzá az erdélyi rendek egy terjedelmes repræsentatiót, melyben elősorolják bűneit, szemére vetik önzését, önfejüségét, a portához való hűtlenségét, s kérik, hogy térjen magába, hogy ne daczoljon, csendesedjék meg stb. Elbúsúlás hangján írott, vallásos idézetekkel tarkázott okírat. Ugyanazon 1659-ik év május 30-án Rákóczi a konstantinápolyi angol követhez írt, hogy szóljon mellette a szultánnál és 31-én a budai nagyvezérhez ír oly megalázódással, mely alig megfogható, ismételgetvén benne: «osculans manus celsitudinis vestræ.» A következő hónapban pedig nem közvetlen ugyan, de közvetve erős nyilatkozatra kényszeríti Csákyt. Azt kérdezteti tőle Zákány András által, hogy miért oly nagy ellensége néki, miért pártolja Barcsait, mikor ő soha se vétett néki? Erre aztán Csáky jun. 27-én így felel Zákánynak: «Irja Kd, hogy Kd ura Rákóczi György uram panaszolkodott volna én ellenem, azt mondván, hogy sohasem vétett nékem, véteni sem akart, mégis az erdélyi fejedemet Barcsai Ákost ellene tanácslom. *Ugy vagyon a miben nem véthetett, abban nem vétett, de a miben véthetett, mind atyja és maga is azt el nem mulatták.* Kiről ugyan mint privatumról hallgatnom illik, pro nunc inkább, mintsem azokat detegálnom, várván az iránt is Istentől satisfactiomat annak idejében. Hanem a közjóra fordítom elmémet és nyilván jelentem Kdnek, hogy annak vagyok köteles jóakarója, a ki a szegény hazának, Erdélynek, nem romlására és pusztítására igyekezett, hanem inkább megmaradásában munkálkodott, nemzetünknek is veszedelmét távoztatta s nem kereste. Ezekre nézve ezután is ezen álla-

potban akarok megmaradni és az én uramhoz királyomhoz, úgy igyekezem kapcsolni több velem egyező jámborokkal együtt az én tehetségem szerint az mostani erdélyi fejdelmet Barcsai Ákos uramat ő ngát, hogy teljes életè nevezetes hasznára legyen hazánknak s nemzetünknek.» Szóval az erdélyi viszonyok és bonyodalmak Szepesvár urát magánviszonyai közül kiragadván, még egyszer ismét a politikai harczosok közé elegyítették. És a mint az erdélyi állapotok zavarodni kezdtek, egyszersmind a pozsonyi és bécsi urak nagy bizodalommal, mondhatni bensőséggel kezdtek Csáky uramhoz fordulni. Tudták ugyan, mint egyik levél említi, hogy «ante omnia» Rákóczi ellenes, de azt is tudták, hogy Erdély viszonyait legjobban ismeri s legbiztosabb és leggyorsabb hírei neki vannak. Míg azonban Rákóczit balsorsa utolérte volna,[1] közbenesőleg a bécsi udvarnál hirtelen csak az jutott eszökbe, hogy hátha Rákóczit meg lehetne menteni és a királyi udvarhoz csatolni, hogy úgy mondjam, ideig-óráig divatba jött a Rákóczi pártolása. Sok befolyással lehetett e hangulatra a Rákóczi-ház kincstára, a megrettent Lorántffy Zsuzsánna és fia szükségparancsolta bőkezűsége, ép annyival a kincstár híre és a bőkezűség reménye, nem kevesebbel Báthori Zsófia vándor papjai s némileg az apa emléke, kit annyiszor kísért a siker. Wesselényi a nádor, Lippai az érsek, Szelepcsényi a kanczel-

[1] Rákóczi még egy évig hánykódott végzetteljes sorsa hullámai közt, míg végre a következő 1660-ik év május 22-én Monostor és Fenes között Kolozsvár közelében vivott utolsó csatáját elvesztvén, maga is terhes sebeket kapott, s hű katonái által a harczolók közül kimentetvén, 18 nap mulva, jun. 7-én Váradon, neje Báthori Zsófia karjai közt 40 éves korában meghalt.

lár, marquis Gonzaga Hannibal tábornok (a néh. gróf Csáky László veje) s mások is mellette kezdtek nyilatkozni.[1] Lippai maga ír Csákyhoz 1658 elején: «Mik történtek Erdélyben, tudom értésére vannak jobban Kdnek. Maga adott hírt ide az fejedelem (Rákóczi), hogy ő fegyverrel vette volt körül Medgyest, kire nézve meghódoltak neki mind az városok, mind Rédhei uram, és hogy bírja ismét Erdélyt. Segítséget kér ismét ő felségétől tartván az töröktől. Ajánlja magát a religio dolgában és más hívségében is. Nem kicsiny difficultás megsegíthetjük-e mi őket elegendőképen az török ellen? Kell-e minékünk őérette belevesznünk a törökbe? Örömest érteném a Kd bölcs discursusát és opinioját ezیránt. Fenyegetőzik olyannal is, hogy ha segítsége nem leszen, accommodálni kell magát az törökhöz, ha szintén ellenünk parancsolja is. Rhédei uram is igen puhán üli az lovat, könynyen ki hagyja magát emelni az nyeregből. Tartok tőle, hogy mind magát, mind minket nagy galibába ne keverjen az jó Rákóczi stb.» Ez a levél azonban csak a Csáky szája ízéhez volt alkalmazva, mert az érsek semmiképen sem akart volna Csákyval szakítani, holott Rákócziért többet tett, mint e levél mutatja. Nagy szívességgel fogadta Rákóczi követét, mindent igért, mindenre kötelezte magát, s a segítségadást is kilátásba helyezte. Csáky ezt jól tudta s el is szomorodott a dolgon, maga részéről pedig mindent elkövetett, hogy az ellen-fejedelmet Barcsai Ákost a bécsi udvarral elismer-

[1] Lásd Wesselényinek egy levelét Rákóczihoz 1659 junius 8-án, ép a forduló ponton, a mellékletek közt.

tesse, de bizony csak kevés sikerrel. Lippai után Szelepcsényi a kanczellár talán még Rákócziánusabb volt mint maga Lippai, s Csáky aztán a legfőbb papoktól — máskülönben legjobb akaróitól — némileg elfordulván, 1659 ápril havában Kisdy Benedekhez írt, ki akkor czimzetes egri püspök volt: «Az inclusát szomorú gondolkodásim után akarám Kddel közlenem in Confidentia elmult öt egész hete, mióta az erdélyi fejedelem Barcsai Ákos úr bizonyos embere által megizente ő felségének, az érseknek és Palatinus uramnak is ezt a hírt,[1] de könnyen bocsátották fülök mellől, lássa azért az Isten az magyar nemzetnek ügyefogyott voltát, kinek veszedelmén örülni látszanak az keresztyén nemzetek, sőt az magyar vezérek is, és ugyan cooperáltatni ismertetnek tovább-tovább való veszedelmére ez nyomorult hazának.

Atilla igen méltán flagellum Dei volt, de ő utánna Rákoczi Györgyhöz hasonlóbb Atilla senki sem volt. Talán ezt vették eszekbe az keresztyén nemzetek és Magyarországnak minden protectori, mert ime szemünkkel látjuk, hogy minden nagy tisztekben Rákoczinak látszanak faveálni cum manifesto periculo Patriæ et gentis hungaricæ. Az erdélyiek igen temérdeken és igen keservesen panaszkodnak az magyarországi nagy urakra, hogy ha azok nem biztatták volna Rákoczit haszontalan ratiojokkal, az ellenségnek lova lába Erdélyt nem tapodta volna.

Ezek így lévén, mit kellessék nekünk magyari

1 Minden valószínűséggel a bizonyos hír, hogy a török Váradot is ostromolni akarja.

uraknak úgy mint öreg embereknek Kdnek, püspök Pálfalvi úrnak és nékem is esküdt tanácsuraknak cselekednünk, kik Rákoczi adományával sem lelkünket, sem testünket meg nem terheltük és idvességünkön kívül semmit inkább nem ohajtunk, mint édes hazánknak békességben maradását? Nem volna-e jó, ha ő felségének erős optestatioval keserves levelet írnánk, exponálva a reánk következő nagy veszedelmet, melyben ő felségének is nem lehet már semmi kétsége. Mert urám ha csak hallgatunk, mi is néma ebeknek mondatunk érette, méltán is, mert láttatunk várni, hogy szánkba repüljön a sült madár. Erről megbocsásson Kd, mert az fájdalom mondatja vélem inkább magamra értem mint Ketekre. Holott Ktek megfelel papi hivatalának külsőképen is, de én unico et singularis többire mazur ember lévén vállam vonításával, keserves gondolkodásimmal töltöm napjaimat, semmit az én kegyelmes uram nekem nem parancsolván, sőt az mikor írtam is, soha csak egy levelemre való válaszomat is meg nem érdemeltem. Kire nézve magános levelemmel meg nem merem ő felségét találni akármely nagy dologról is, noha bizony nevezet szerint megmerném írnom, kikre vetnek a szegény megromlott Erdélyiek és Magyarországiak is. Választ várok Kdtől.» E levélre Kisdy Benedek püspök uram is elkeseredett hosszú választ ír; egyebek közt írván: «Én is csodálkozom rajta édes gróf úr, hogy annyira félretétetett emberek vagyunk az oda fel való uraknál, hogy nem hogy tanácsokba hivnának bennünket, de csak opiniot sem kérdenek tőlünk, s a mit végeznek, nem is akarják velünk közleni, moga talán et nostro sequeretur

de vulnere sanguis. Rákoczi fejedelem felől én mindenkor olyan értelemben voltam, hogy Isten ellen tett vala, félős most is ellene vagyon, azért veszté el fejedelemségét, azért vágatá le s rabságra viteté nemzetét, többet egyszer is máskor is százezernél, azért égetteté el országát, azért adatá a pogánynak kezébe szép végházait s félő, hogy még mind ezeknél fájdalmasabb ne legyen az utolsó pecsét! Ugy látom, hogy megvetett fia Rákoczi az Istennek és valameddig Istenhez meg nem tér, akár mint faveáljanak neki, akár mint segítsék, akár mint igyekezzenek őtet eszére hozni, de a mint az írás szól: «*Nemo potest corrigere quem Deus despexit*».

E levelek Csáky hirtelen gyanakvó és hirtelen haragvó természetét bizonyítják, mindig látott titkos ellenségeket, mindig hitte, hogy őt üldözik s csak az ő bosszantására pártolják Rákóczit most is három-négy hét óta nem kapott levelet s már kész volt, mindenfelé rémeket látni, sőt kész volt bizonyos ellen-ligára is, szerencsére a derék Kisdynek nyugodtabb eszejárása lévén, kitérőleg felelt s az ő felsége személyéhez külön felíratnak nem látta még idejét és nem is kelle sokáig várakozni, pár hét mulva özönnel érkeztek az értesítő, tudakozódó és tanácskérdő levelek gróf Porcia az államtanács elnöke, gróf Nádasdi, gr. Rottál, Szelepcsényi a kancellár, gr. Wesselényi a nádor, majd maga Leopold is írt Csákynak. A válaszokból, melyeket a levelekre fogalmazott s a részint eredetiben megtalált levelekből látszik, hogy Csáky a dolgokat szemmel tartotta s tudott mindent. Csak egy szempontból látott homályosan, hogy t. i. minden esetben és minden

fordulatnál Rákóczi-ellenes volt s e miatt Barcsai gyengeségét, kétszínkedéseit és alkalmatlan voltát későcskén vette észre.

Egyebekben mint jól értesült, okos, tapasztalt ember, tapintatos, sőt bölcs tanácsokat adott. És bizonynyal az udvar elég jól választott, mert az erdélyi dolgokat, habár 1630 óta nem is volt Erdélyben, jól ismerte, s az udvar tanácsosai között mindenesetre legjobban. Minden úton öszszerezte a tudósításokat s a fentemlítetteken kivül szorgalmasan levelezett *Budai Zsigmonddal*, egy mármarosvármegyei müvelt okos emberrel, ki Barcsainak volt jobb keze s kinek neje és gyermekei Szepesvárott voltak elhelyerve. *Kemény Jánossal*, ki már tatárrabságában határozottan kezdett fejedelemségre törekedni. *Zichy Istvánnal*, ki ez időben pozsonyi kamarai gróf volt s Souches táborában kincstartó, eszes, okos úr, a hírneves gróf Zichy családnak felemelöje, mondhatni második alapítója. *Gersei Pethő Zsigmond* kassai alkapitánynyal, kinek felesége s gyermekei e háborús idők alatt szintén Szepesvár falai közt voltak. Ez a Pethő azonban kissé kétes jellemü embernek látszik, mert II. Rákóczi Györgygyel is a legszivélyesebb levelezésben állott, s Rákóczi leveleit részint eredetiben részint hü másolatban mindannyiszor megküldte Csákynak.

Végre *Wesselényivel* a nádorral, ki eleintén Rákocziánus volt, hogy miért, bajos lenne megmondani, mert nádorrá választatásának ugyancsak nem örvendett volt Rákóczi. Később 1657 után Rákóczinak vált szükségessé a jó barátok keresése, s így a nádort is megtalálta, s minthogy épen divatban volt Rákóczi, Wesselényi is egy

ideig mellette nyilatkozott. Az udvaronczok azonban, kik közé ekkor a nádor is tartozott, jókor észrevévén, hogy a Rákócziak hajója sülyed, rendre ott hagyták s több-kevesebb ügyességgel más pártokhoz csatlakoztak, így Wesselényi is újból Csákyval kezdte az atyafiságos levélváltást, mely aztán egész Csáky haláláig tartott. Levelezett továbbá Csáky *Bosnyák Péterrel* a nádor egyik titkárával, *Rhédei Ferenczczel*, *Haller Gáborral*, saját udvari tisztjeivel, várnagyaival, papjaival, kik mindenről értesítették, s így lehet állítani, hogy ő ez időben a legjobban értesültek közé tartozott s mint ilyen, alapos híreket közölt az udvarral is.

Ha már e levelezések nagy része kezeink közt van s biztos itéletet mondhatunk róluk, úgy egészben, mint egyénkint, meg kell vallanunk, hogy e számtalan levél majd mindenikében van némi irányzatosság; egy-egy kis koholmány, másokban kétség, ingadozás s mindenikben igen sok bizonytalanság. Úgy hogy csak e levelek együttessége adja a helyzetnek valódi képét. Igaz, hogy a diplomatiai üzelmek nyelve nem volt úgy kifejlődve mint ma, s általában nyelvünk sem volt oly szabatos mint ma, sok szóval éltek az akkori írók, s mindez nehezítette a megértést, a vett adatokra való építhetést, de mindazonáltal el nem tagadhatjuk, hogy a sok szó, a sok oda nem tartozó részlet s hogy kimondjuk a szót, a sok vétlen vagy szándékos hazugság csaknem használhatatlanná tette gyakran a legszebb és leghosszabb levelet.

Csak magát Csákyt vegyük, hogy mily szép mondásokkal, példabeszédekkel, positiv igéretekkel

és argumentumokkal ellátott leveleket írt Barcsai mellett, mígnem észrevette, hogy minden hangzatos igéretei mellett is a katholikus ügyben semmit se tett, hogy a királypártiakkal való levelezését, viszonyát mindig nagy titokban őrzi és semmi kívánságoknak sem tesz eleget, ellenben a török vezérek legőrültebb parancsait is kész teljesíteni, a törökökkel való beszéde, írása őszinte igaz, míg őket csak hitegeti, felülteti s bolondítja. Most századok után bizton látjuk, hogy Csákynak is minden Barcsai mellett írt levele, ép oly mértékben, vagy tán még inkább volt Rákóczi ellen írva, mint Barcsai mellett, de az akkori urak nem itélhettek oly tisztán, mint mi, nem látták a különböző s ellenkező levelek tömegét, s nem csoda, ha ideig-óráig hol ennek, hol annak a részére müködtek. Vajjon ha' II. Rákóczi Györgynek, Barcsai Ákosnak elébe tartanók azt a sok levelet, melyet időnként vagy néha ugyanazon a napon és órában a török pasáknak s a keresztyén főuraknak Bécsbe vagy Pozsonyba írogattak, nemde nem elszörnyüködnének-e ez ellentéteken ők maguk? És ha megkérdeznők őket, hogy ily egymást kizáró hódolati nyilatkozatok közt, hol marad a férfi, a hazafi jelleme, s mily eszközök maradnak az egyén birtokában, melylyel a hatalmat fentartani, s az ügyet győzelemre lehessen vinni, s ha megkérdeznők, hogy melyik félnek volt igaz joga bennök bízni — tudnának-e megnyugtalólag felelni?

Rottál egy alkalommal azt írja Csákynak, hogy az Erdély felől érkező híreket Bécsben nem kezdik hinni. Csáky e levél oldalára ezt jegyezte: «Ha Leopoldisták volnának, hitelt adnának az én

írásimnak, de mivel corpore et animo Rákoczisták, nem kívánom, szükségesnek sem tartom, hogy szeressenek.» Volt e vádban valami, mert Rákóczi gazdag ajándékai még akkor dolgoztak, de hát az is igaz, hogy az udvarnak semmi oka sem volt Barcsaihoz átcsapni; nem ismerték, török creaturának tartották, s nem volt annyi okuk a Rákóczi odahagyására, mint Csákynak a gyülöletre. Mikor aztán szegény Rákóczi a fenesi mezökön elbukott, persze elöbb ezt is sokáig nem hitték, készek voltak Barcsait is elismerni. Egy oly orthodox conservativ észjárású udvarban mint a milyen a magyar királyé volt akkor, sokkal nehezebben változnak a vélemények, mint a hadiszerencse az erdélyi apró csatatéreken. És ha nagynehezen sok hányás-vetés után valamit határoztak, ugyancsak legyen esemény, mely ellenkező, vagy csak más határozat hozatalára bírja a magyar király (s egyszersmind német császár) államtanácsát. Ha pedig egyszer egy ilyen fő-főudvari tanácsban valamit elhatároztak, azt minden loyalis egyénnek úgy kellett hinni, tudni, beszélni, írni, a mint elhatároztatott, semmit se gondolván a dolgok reális igazával.

Egy érdekes példát szolgáltat ez udvari felfogásra gróf Rottál János államtanácsos úr, kinek Csáky az egész 1658 és 1659 éven át írogatja, hogy a török Várad ellen készül s azt így meg úgy, meg kellene segíteni, muniálni stb. Rottal ezt mint elfogadott tényt vitatja, tovább beszéli, tanácsot kérd és ad, szóval a török e szándéka felett még csak kétkedni is Rottal és Csáky közt szóba se jő s nem is jöhet oly emberek között, kik bizonyos dologról ily behatóan tárgyaló leve-

leket váltanak. De az udvar körül furfangos törökök, gyáva diplomaták, rest német generálisok, vagy a jó ég tudja kik, Rákóczi halála után elterjesztik *s el is fogadják* ez okos hírt, hogy: «nem is igaz, hogy a török Váradra készül, hisz már Rákóczi meghalt, a nagyváradi vár s Erdély mind a Barcsaié, hát miért háborgatná őt a török, egy szóval nincs miért sietni s tán jó volna bele se elegyedni a dologba stb.» Ez volt a legkönnyebbnek látszó s legközelebb fekvő politika, és természetes volt, hogy így gondolkozzanak a közönyös németek s hogy így higyje s nyugtassa meg magát az udvar és a jó király.

De hát Rottál, ki kedves édes sógorával e tárgyról beható levelezést folytat csaknem naponta, ki Budai Zsigmondtól, Semper Györgytől személyesen tudta, hogy szép török tábor megy Várad alá, vajjon köteles volt-e hinni az udvar e legújabb léha hírét? Vagy nem kellett volna-e legalább a sógorának egy panaszos levelet írni, hogy ő gyenge, hogy az áramlatnak nem képes ellentállani s így vagy úgy kezdjünk egy sikeresebb actiot stb ... Nem.

Gróf Rottál János úr mikor már a török Váradot körülvette s irgalmatlanúl lövette, így ír Csákyhoz: «*Nem is vélem, hogy a török Váradot megszállja*».

Erre aztán Csáky is fordította urbanus pennáját s egy oly goromba levelet írt Rottál uramnak, a milyet épen megérdemelt. «Oh átkozott késedelem, oh félelmes resolutiok, nemcsak mi veszünk el, de a köztünk levő német ármáda is el fog veszni döggel, éhséggel!» kiált fel levelében a haragos vén ember, pedig megérdemelte volna,

hogy a váradi ügyben minden szavát parancsként teljesítették volna.

Jókor megjelentette a török szándékát, megmutatta a segités útait, módjait, kész volt maga is minden áldozatra, saját fiát állította a harcztérre 300 jó lovassal, azonkívül pénzt, gabonát adott bővön, egész vára s közelebbi majorságai olyanok voltak, mint valami táborszertár; itt takarították, kefélték, nyirták, vasalták a lovakat, ott kovácsolták a kopjákat, varrogatták a sárga-piros lobogókat, sütötték a kenyeret, készítették a ruhákat, míg végre a csak nem rég hazatért ifju gróf Csáky Ferencz 300 jól felszerelt katonával indul meg lefelé a regényes Hernád völgyön. «Azt akarom — írta az öreg Csáky Wesselényi nádornak — mindenki ismerjen reá, hogy az én fiam érkezik.»

Váradot azonban nem lehete megmenteni, de a fájdalom, melyet elvesztése felett érzett, el se foglalhatta szívét, új izgató hírek érkeztek az ős Szepesvár falai közé. Az egyik az, hogy Barcsaiban csakugyan mélyen csalódott, a másik az, hogy Kemény János, ki eddig csak úgy meghúzva magát, éldegélt Aranyos-Medgyesen, egyszerre a tettek mezejére lépett s megindult, hogy Erdély fejedelmi trónjára üljön.

Érdekes és szép vonás Kemény János magaviseletében, hogy ő bár elkészítette volt már híres röpíratát, melyben I. Rákóczi Györgyöt minden fejedelmi cziczoma nélkül s nagyemberi tulajdonaiból ugyancsak kivetköztetve mutatta be a világ előtt, (mit azonban kortársai nem ismertek volt) s bár eléggé nyersen írogatott fogságából is, s azután is az ország rendeihez, mely

irataiban legkevésbbé sem kimélte II. Rákóczi Györgyöt, mindezeken felül épen nem igyekezett elhallgatni, hogy a fejdelemségre vágyik, mely őtet meg is illeti, söt midőn mindkettő hívta a békéltetésre, ki is ment volt a Maros-Vásárhelyt tartott gyülésre, mindazonáltal míg II. Rákóczi György élt, egyetlen positiv lépést sem tett a fejdelemség elfoglalására.

Mikor azonban Rákóczi elpusztult s Várad elestével Barcsai lehető népszerüségének utolsó foszlányai is szétrepültek, Kemény János is megindult s Barcsai haderejét, híveit s egész fejdelemségét úgy szólva egy diadalmas menettel elsöpörte. «Az erős erdőt szánt, a gyenge sohajtozik», írta klasszikus pennáju Csáky, midőn Kemény diadalairól értesült. Kemény ugyanis elindulása napjától kezdve, mint valami felsőbb hatalomnak, minduntalan tette jelentéseit Csákynak. «Megy az ország nyugalmának helyreállítására — kezdi közügyi leveleit — úgy áldjon Istenem, hogy sem fejedelemséget a magam számára nem horgászok, sem semmi egyéb erdélyi eminentiát, és azokból senkit exturbálni nem intendálok, hanem in privato az magam dolgainak kivánok csinálnom securitást az mint lehet és azzal megelégszem» stb.

«Ezek azért uram az intentiok valósággal, de mivel *preter intentionem esnek néha az dolgok*, *de occulis* nem tudok mit irnom, hanem Kdet nagy bizodalmason kérem tartson engemet bevött favorában és az méltóságosabb helyeken is promoveálja hasznomra foganatos intimatioját és ő felsége szolgálatjára való készségemet méltóztassék commendálni, kiben bizony meg nem csalatkozik.

Valamire az jó Isten vezérli dolgaimat, megnyugodva legyen abban, hogy minden alkalmatosságokban fog tapasztalni tökéletes szolgájának magának és kedvesinek is használva. Tartsa az úr Isten kedves egészségben Kdet. (Medgyesen 1660 nov. 20. Kd szolgája Kemény János.)

Habár Kemény levelei is egymást érték, úgy tetszik, Csáky nem beszélt és írt mellette annyi melegséggel és buzgósággal, mint elébb Barcsai mellett s azt írta vissza: «Ne csak igérjen Kd, tegyen is valamit ő felségéért, a bécsi urak nem igen hisznek az erdélyiek szavának (mintha mondta volna, hogy ő sem igen hisz), mert nem könnyen hisz, a ki nem akar könnyen csalódni.»

II.

Aztán más baja is volt Csákynak. Ferencz fiával megint összezándorodott. Mint tudjuk, Csáky Ferencz megnősült volt, feleségül Czobor Erzsébetet vette s nemsokára fia is született volt István s a Czobor atyafiság az évi 1000 forint zsebpénzt, melyet annak idejében Nádasdi és Wesselényi Ferencz is elegendőnek nyilatkoztatott ki, kevésnek kezdte tartani. A fiatal embert szüntelen izgatták s elindították a hírt, hogy Csáky a nagyobb és kisebb fiát Ferenczet és Lászlót ki akarja tagadni Szepesből és minden szerzeményéből s mindenét a középső fiának Istvánnak akarja hagyni. Arra izgatták Ferenczet, hogy kérjen e részben az atyjától declaratiót s egyszersmind tegyen panaszt a királynál is. Leopold igen bölcsen látta a helyzetet és semmiké-

pen sem engedte annak élesítését, hanem egy igen szépen fogalmazott jegyzékben felhívta Wesselényit, hogy mint rokon, az apát és fiút békéltesse ki s a köztük fennforgó ügyet intézze el. Wesselényi szintén igen szép levelet írt Csákynak, melyben két kérdést tesz, igaz-e, hogy Ferenczet ki akarja tagadni és nem volna-e hajlandó az évi járadékot valamivel fennebb emelni? Csáky válaszolja, hogy soha eszeágában se volt a kitagadás s ő mindenben a III. Ferdinándtól nyert diplomájához alkalmazza magát és ha jó esztendők járnak, az évi összeg felemelését sem tagadja meg, ép így írt az apáczának is, jelezvén, hogy ez materiában ez utolsó levele. De a hivatalnok urak Porcia, Rottál stb. még egy-egy kis csendesítő ajándék reményében még nehány levéllel alkalmatlankodtak e tárgyban.

Mikor így Ferencznek is adott egy-két jó szót, pár nappal azelött fogadta várába legkisebb fiát Lászlót is, ki Kemény Jánostól két szép lovat hozott atyjának s ki is békültek [1] és jókor, mert már nem vala messze az utolsó határidő.

Csáky az 1660-ik év folyamában gyengülni s betegeskedni kezdett — írja testvérnénjének az apáczának: «Nem tudok már lóra ülni, szekeren is nehezen járok csak inkább széken hordatom magamat fel s alá a várból». Ez a hordszék pedig valami jeles portéka lehetett, mert Wesselé-

1 Később Csáky László nejét, Kálnoki Évát is atyja várába vitte, mert a Zöld könyvben az öreg Csáky ezt írta: «1662 die 1 mai, áldotta meg Isten egy fiu magzattal Csáky László fiam feleségét, kit ugyan azon napen Gábornak kereszteltettünk félelmes állapota miatt udvari papom pater Csehi által Keresztapja Nemzetes Mariássy Zsigmond viczeispán uram volt, keresztanyja az ő keme felesége.»

nyi Ferencz hírét hallván, kérdést intéz egyik levelében, hogy hol és ki csinálta és mennyibe került az a karosszék, melyben Kd magát hordatja? Bántotta szegény Csákyt a köszvény, a sciatika, s végül vízkórság; melyek utóljára meg is győzték az erős termetű nagy embert, de azért ő ügyeit az utolsó pillanatig szorgalommal vitte; családi ügyeit nagyobbára elintézvén, ismét a Kemény János dolgaival foglalkozott, s ámbár sógorsági viszonyban is voltak (mert Kemény János felesége Lónyai Anna testvére volt az ifjú Csáky István nejének Lónyai Margitnak), mégis a mint fennebb is említém, ez újabb levelekből sem látszik oly bensőség, mint volt Barcsaival, vagy tán hiányzott a Rákóczi ellen való gyülölet sarkantyúzása? Vagy lehet az is, hogy eleinte csakugyan nem bízott a Kemény ügyében, vagy hogy *a régi dolgok* emlékei is feltámadtak lelkében, mikor a munkácsi ügyekben Kemény János volt az egyik közbenjáró? Hát ha még betekintett volna az elkészített röpiratba, mely ekkor a láda fenekén bujkált — bizony még kevésbé pártfogolta volna *Kemény Jánost*. Mikor azonban Kemény János igérte, hogy a Barcsai elibe szabott kivánalmakat a vallás dolgában teljesíteni fogja, Csáky újból felszólalt mellette, újból szorgalmazta a segítséget s meg is nyerte, hogy Montecuculit leküldjék, de valószinüleg csak úgy és olyan utasítással, mint egy év előtt Souchest Nagy-Várad védelmére. Nagy-Várad is elveszett s Kemény János is elveszett!

Csákyt mélyen meghatotta volt Barcsai rút megöletése, «ennek nem kellett volna lenni» írja egyik levelében s aztán hónapok múlva is kétszer,

háromszor s mindig méltatlankodva tér vissza e tárgyra. Mert ámbár Barcsayban csalódott s őt személyesen nem ismerte, mint egyik levelében írja, soha sem is látta, de jól esett neki, hogy egykor oly nagy bizodalommal fordult hozzá. Azonban az események haladtak előre a maguk irányukban, Kemény Jánost is utolérte sorsa. A mint tudjuk, Leopold csakugyan nem segítette úgy, a mint kellett volna. Tán féltek tőle, hogy mint nagytehetségü ember, ha megfészkeli magát, még Bethlen Gábor lesz belőle, nekik pedig csak olyan árnyék fejdelmekre volt szükségük, mint Barcsai vagy a két Apaffi — elég az hozzá, Kemény János is csatatéren vesztette élétét, a mit Csáky meghallván, Szepesváráról 1662 febr. 2-án így írt Rhedei Ferenczhez: «*Barcsai uram bús haláláért áldozat kellett. Isten keze volt rajta*».

Kemény azonban még le se húnyta volt szemeit a nagy-szöllősi csatatéren, már Apaffi Mihály az új fejedelem is elindult keresni Csáky barátságát s hozzá a következő levelet intézte: «Illustrissime Comes, Domine observandissime! Gróf Tököli (István) uramhoz menvén ki idebevaló gondviselöje nemzetes Hedri Benedek uram, értvén utját Kd felé tenni, nem akarók elmulatni mi is ez alkalmatossággal Kdet levelünkkel ne látogatnok és ismeretségébe juttatnok, kivánván Istentől, levelünk találja szerencsés órában jó egészségben Kdet s egyszersmind ismerjen s tartson minket jóakarói közul nem utolsónak, velünk szolgáltasson, valamire érkezhetünk Kdnek kedveskedni készek leszünk, nem kételkedvén Kd is mint igaz hazafia Nékünk s ez hazájának is elömozditására s nem veszedelmére igyekszik, melyre

kérjük is Kdet. Kivánván Istentől szerencsés hoszszu életet és egészséget Kdnek. (Datum in civitate nostra Cibinium 1661 dec 2. M. Apaffy.)

Midőn Apaffi egyedül maradt, azt lehete várni, hogy végre lecsendesülnek az erdélyi állapotok, de csak alig hogy újból tűzre nem lobbantak, mert az országot nem akarták oda hagyni sem a németek, kik Keményt segítették s Kolozsvárt, Szamosujvárt, Bethlent és Kővárt tartották elfoglalva, sem a törökök, kik Apaffi mellett voltak s a déli vidékeken táboroztak. Mindkét idegen a másiktól várta az első kivonulási lépést. Ali pasa a törökök vezére, Várad megostromlója keményen fenyegetőzött s az öt év óta irgalom nélkül elcsigázott rendeknek elég okuk volt megijedni, annyival inkább, mert nehányan *Kemény Simon* — János fia — mellé vonták magokat Aranyos-Medgyesre, hol Kemény Simont ki is kiáltották fejdelemmé s a német részről várták a segélyt s ép arra működtek, hogy a német őrséget ne vonják vissza. Ekkor. írtak aztán a rendek Kolozsvár mellett fekvő táborukból két gyönyörű levelet Csákyhoz, melyekben az ügy állását részletesen felfejtve, kérték, hogy a királynál eszközölje ki a német katonaság visszaparancsolását. Az első levél vége így hangzik: «Kdet azért bizodalmasan kérjük mind ő felsége s többi méltóságos rendek előtt a dolognak szüksége s mivoltához ' képest igyekezzék édes hazáját ilyen végső veszedelmét siettető akadályától megmenteni, kiért ő felségének ez a nyomorult haza (ha egyébiránt a rajta való iga miatt nem tehet is) Istenhez való imádságával szolgálhasson. Kdnek is mind Isten megfizeti, mind mi is fejenként hálaadóképen meg igyeke-

zünk szolgálni. Egyébiránt Isten s a keresztyén világ előtt protestalunk, ne nékünk, hanem az feljebb megírt dolognak tulajdonítassék azok az helyeknek és azok által elsőbben Erdélynek azután többeknek is az keresztyén kézből idegen kézbe jutása. Jó lelkiismerettel merjük mi Kd által ő felségét assecurálni, evacuáltatván azok az helyek a præsidiumoktól, keresztyén kéztől el nem idegenednek, vagyon arról elégséges assecurationk. Az ország követinek jó válaszszal való elbocsátása felől is ő felsége előtt instaljon Kd, kérjük szeretettel Kdet. Ezek után Istennek gondviselése alá ajánljuk Kedet. (Datum in Castris ad Claudiapolim positis die 3 mensis maii. A.D. 1662. Kdnek mindenkor szeretettel szolgálnak. Háller Gábor. Petki István. Keresztesi Ferencz. Zolyomi Miklós. Bethlen János. Gróf Rhédei László. Bánffy Zsigmond.) A későbbi levél zárszavai csaknem így szólnak: «Kdet azért mint igaz magyart s nyomorult nemzetünknek tökéletes jóakaróját Istenére, lelkiidvességére kényszeritjük, az hol illik törekedjék ez dologban. A mi megmaradásunknak ennél több utját nem látjuk, melyben ha megfogyatkozunk Isten előtt adjon számot azoknak lelke a kik által meggátoltatik. Mi csalhatatlanul elveszünk, consequenter több országok is. Csak hogy ha mi kegyelmességét ő felsége mutatni akarja ne késsék vele mert periculum in mora. Éltesse Isten Kdet jó egészségben. (Datum in Castris ad Claudiopolim positis die 23 maii A.D. 1662. Kdnek szeretettel szolgáló atyafiai Erdélyországának ez mostani táborban jelen levő tanácsi, urai, fő és nemes rendei.)

Ugyanily értelemben írt maga Apaffi a fejde-

lem is: Kdnek mint *magyaros magyarnak* ohajtottuk megírni. Ugy járunk Kolozsvárral is mint Váraddal. Kérem azért Kdet mint nemzetét szerető méltóságos úr embert, az menyire Isten Kdnek módot adott benne az oda felvaló hoszszas consiliümot intse... melyet megcselekedvén egész nemzetének, sőt a keresztyénségnek consulál, minket is magához való kedveskedésre kötelez stb. Így írt Csákyhoz Rhédei Ferencz, így Haller János, stb.

A rendek első levelére azt írta: «Erre nem adtam semmi választ.» A másodikra szintén: «Erre sem adtam semmi választ.» De a magánlevelekre Apaffinak, Rhédei Ferencznek, Haller Jánosnak megnyugtató, biztató, bátorító feleleteket küldött s Bécsbe a kormányférfiaknak erőteljes repræsentatiókat tett az ügy érdekében. Kemény Simon dolgát a maga értékére szállította, s erélyes, gyors intézkedést sürgetett, habár közelgő halála miatt ez ügynek végét nem érhette[1] meg.

Mindazonáltal Csákyra nagy hatással voltak az erdélyi levelek. Oly éleseszű, finom érzésű s

[1] Ez ügy egészen váratlan s némileg komikus megoldást nyert, bizonyságúl szolgálván, hogy a királyi kormány, habár a hivatalos iratokban kemény és kevély szavakat használt, de részben nem volt képes komoly hatásra, részben pedig közönyösen vette az erdélyi dolgokat, jámbor katonaságával pedig semmit sem törődött. A német őrséget ugyanis nem rendelte vissza, de zsoldját sem fizette. Ennélfogva az őrségbe mindenütt, különösen Kolozsvárt és Szamosujvárt belforrongás támadott, a városoktól felcsikart összegeket a tisztek zsebre rakták. A katonák fellázadtak a tisztek ellen. Mit az erdélyi urak megtudván, a német katonaságot zsoldjuk kifizetésének igérete mellett magukhoz vonták s az ország és a fejdelem különböző csapataiba szétosztották a tisztek egy részével együtt. A többi tisztnek, kik az előtt meg nem szöktek volt, szabad elmenetelt engedtek s a fent emlitett négy várat és várost birtokba vették. Igy a német sereg önmagában megsemmisűlvén, a török is kivonta csapatait.

ingerlékeny kedélyű embernek okvetlen eszébe juttatták a régi idők emlékeit, midőn ugyan ezek a rendek és mondhatni, hogy még elegen ugyanazok az emberek elnézték, hogy ő mint hazaellensége az országból számüzessék, vagyona több ízben lefoglaltassék, most mint szabadítójokhoz, mint hazáját igazán szerető, magyaros magyarhoz hozzája folyamodtak. Valóban teljesen érthető, hogy megtette szíve szerint, a mire kérték, de válaszolni semmit se tudott. Szemrehányást kellett volna tennie? vagy áradozó, olvadozó köszönetet, hálákat mondani? Egyik sem illett volna ő hozzá. Beteg is volt, már alig tudott egyik szobából a másikba vánszorogni, érezte, hogy a vég nem lehet messze, de e levelek által felizgatott képzelődése előtt felújultak még egyszer lelkében a múltak emlékei. A boldog gyermekkor, a jó édes anya, a szép ifjúság, a feledhetetlen Forgách Éva. A büszke Pálffi Katalin, a bölcs érsek Pázmány, az ünnepélyes kézfogó, a víg lakodalom, s a csendes házasélet. Mígnem jött a fényes fejedelemasszony, a jogosúlatlan nagyravágyás gyötrelmei, a sok küzdelem s a kényes pénzkérdések égető megoldásai. A Bethlenek, a Rákócziak és a felejteni nem tudó Pálffiak. Sokáig pihent a gondolatnál, hogy mióta eszmélni tud, mindig ugyanazon párton maradt — mely hüségét, bár sok ellenséges indúlat másfelé terelte, állandó fejdelmi kegy s most végre a honfitársak elismerése jutalmazta .... de most ezeknek már mind vége, azok, kik őt annyian gyülölték, s azok, kik őt oly nagyon szerették, már mind-mind porladoznak — ime már neki is készülni kell a jó halálra csendesen elvonúlva, elmélkedve, melynek

szomorú perczeit megédesíték a szülőföldi testvérek, az erdélyi rendek, kik most jövének fejdelmökkel együtt s őt igaz magyarnak, nemzetét s hazáját szerető magyaros magyarnak nevezik, a mi volt egész életében. Mit feleljen ő erre? s mit is felelhetne?....

Készült az utolsó órára, megírta végrendeletét, mely egyike a legszebbeknek, melyet valaha írtak. November ötödikéről van keltezve, de ily gondosan szerkesztett s szépen megírt mű elkészítésére sokkal több idő kelletvén, mint egy nap, igen valószínű, hogy a datum csak a bevégzés, azaz a letisztázás idejét jelöli.

E végrendelkezésében legbővebben hagyakozott csakugyan kedves fiának Istvánnak, kit mint munkás, engedelmes fiút meg is dicsér, de szépen hagyott más két fiának is s megemlíti ugyan, hogy neki olykor szomorúságot s bosszúságot is okoztak, de e megemlékezés minden keserűség nélkül való.

A leggyöngédebb szeretettel rendeli, hogy első nejének holttetemeit hozzák melléje. Tisztelettel s nagyrabecsüléssel szól hátrahagyandó özvegyéről Mindszenti Krisztináról. Utasításokat ad fiainak, hogy mit és miként tegyenek, hogy mostohájokat tiszteljék, szeressék, hogy minyájan békében s jó egyetértésben éljenek. Elmondja, hogy őt a várkápolnába temessék, egyszerű zarándok ruhába öltöztessék,[1] derekát posztószéllel kössék át, kezébe olvasót adjanak, sok imádkozást rendelt lelkéért, de megrendelte azt is, hogy

[1] Ugyanezt hagyta magáról legnagyobb ellensége Pálffi nádor is. Lásd Radvánszky nagy műve III. k. a végrendeletek közt.

minden czifraságot, dinumdánumot, jobbágyok megrovását s több efféléket elhagyjanak.

A végrendelet elkészülte után öt nappal meghalt, miről fia István, ki a Zöld könyvbe ekkor írt először, a következő sorokat hagyta emlékezetünkre:

«1662 die 10 Novembris éjeli kilencz és tiz óra között mult ki nagy istenesen és csendesen, hoszszas vizi betegség után, ez csalárd árnyék világból, élete idejének ötvenkilenczedik (tulajdonképen hatvanadik) esztendejében (az menyit nemzetségünkből való senki nem élt) néhai Méltóságos gróf Csáky István édes uram atyám ő nagysága, kinek a nagy és véghetetlen irgalmas Isten vegye be lelkét az ő szent országába. Amen.»

* * *

Ügyeit, levelezéseit utolsó órájáig vitte. Hisz a míg halálának híre országszerte elterjedett, a rendes szokás szerint tömegesen érkeztek a levelek,[1] de már nem volt, ki felbontsa s a munkás kezek, melyeknek választ kelle fogalmazni, imára kulcsolva nyugodtak a koporsóban.

Kevés van, a mit még ezekhez adhatnék, talán végitéletet kellene mondanom, de minthogy az adatokat híven közöltem, az itéletmondást nyugodtan bízhatom tisztelt olvasóimra. Csak annyit jegyzek még meg, hogy Csáky korának hű fia, mondhatni századának tipikus alakja volt, azt írják, jelszava volt:

1 Szelepcsényinek 1662 nov. 20-án s Mariássy Zsigmondnak 1662 nov. 23-án kelt leveleit csak kétszáz év múlva 1872-ben bontottuk fel.

«Non est virtutis coacte servire.»

II. Rákóczi György, Barcsai Ákos, Kemény János és Csáky István egymást gyorsan követő halálával Erdély s a Magyarországi Részek történetében egy korszak záródott be, az önállóság fenntartásáért folytatott utolsó küzdelmek korszaka, Apaffival és kortársaival új nemzedék lépett az események színpadára, új idő kezdődött, az alkudozások korszaka.

OKIRATTÁR.

1626.
szept. 22.

Csáky István Vadas Gábornak.

Szolgálatom ajánlása után adjon Isten minden jót Kdnek.

Mióta elváltam Ketektől nem volt miről irnom. Juta eszembe az feleségem házában levő kemencze, melyet Kd csak elbontasson mert se fával sem pedig sepregetéssel ember nem győzi. Az feleségem házában csak olyan kicsin kemenczét kell csinálni az mint megmutattam. Iváncsi az mint hallom magától az malaczokban nem vesztett. Igy immár az borokat is kiadván mind .... forint vagyon poltura három pénzben kezénél, melyből én semmit el nem vettem. Immár mít kellessék vélle cselekedni, hogy hasznosabb pénzt csinálna azon kellene gondolkodnunk.

Öcsémnek ilyen szándéka volna, hogy disznókat kővéreket vétetve rajta és Eperjesen talléron adatná el. Én semmit el nem veszek az pénzéből lássa Kdtől várjon, irjon Kd neki mit cselekedjék. Amaz két fekete lovat flor. 100.20 adták el. Immár meg parancsoltam Iváncsinak, ftr 12-t adjon még ahoz, hogy ugy egyszersmind Bornemisza Lászlónak adja meg Kd az 100.32 [1] forintot.

[1] 100.20 = 120; 100.32 = 132

Az minémű sónk vagyon Margitán, arról is Kd ne feledkezzék, akár micsoda pénzen, csak hogy nem kell szintén elvesztegetni. Mert Præpostvári uramnak meg kellene adnunk a mi övé. Hirt még nem tudok irnom egyebet: itt Rima-Szombaton az szegény Marczinkat eltemettetém, más szolgáimmal vesztek egyben, őtet ugy találták vágni főben hogy harmad napra el mene vélle.

Ketek legyen jó vigyázásban és ha lehetne az külső falt igen jó volna megrakatni.

Ez télben Kd égettessen meszet bővön. Az lovak és ménesem állapotja felől azt mint Kdnek megmondtam és megjegyeztem ne feledkezzék Kd. Mikor Isten azt adná hogy haza felé mennénk az mely faluk utban volnának ígen jó volna idején arra gondot viselni, hogy jobb lenne pusztán látniok, és minden egyet másokat távul elvinni. Azért az mi jobb lássa Kd. Éltesse Isten Kdet. Irtam Rima-Szombatnál 22 sept. Anno 1626.

Kdnek jó akarója

CSÁKY ISTVÁN.

Külczim: Vadas Gábor uramnak nekem barátomnak adassék.

A küllapon e jegyzés: Aszszonyom anyám ménese közt vagyon egy fehér szeplős szabásu legszebb kabola, annak vagyon tavalyi kancza csikója, aszszonyom anyám megengedte fogassa meg Kd és tartsa benn Almáson az télen.

Ivrét; fél ív; egyik oldal beirva, másikon czim s jegyzés; Cs. Istv: s keze irása az egész; piros viaszpecsét nyoma.

1629.
nov. 18.

BETHLEN ISTVÁN KŐHALOMSZÉK RENDEINEK.

Prudentes et circumspecti domini amici honorandissimi!

Salutem et servitiorum commendationem!

Kévántam volna szivem szerint az Uristentől, hogy más örvendetesb dologról kellett volna Keteknek irnom. De mivel az mindenható, szabadosan cselekedő, bölcs, kegyelmes Istennek ez volt elvégezett szent akaratja, hogy az mi vigyázó, gondviselő, nagy hírű, nevű keresztyén kegyelmes urunkat, fejedelmünket (kinek fejedelemségében édes hazánknak földét ellenségének lovai lába nem nyomta) ez árnyék világból kiszólitsa, egész nemzetünknek bizonyára méltó keserves szomoruságára, az ellen nincs mit tennünk. Mivel pedig az vigyázás, gondviselés és szép egyesség mindenkor kévántatott, szükségesnek ítílem, hogy most is Keteket tisztem szerint azokra serkentsem, holott az egyesség által kicsiny dolgok naggyá szoktak nevekedni; az egyenetlenség miatt pedig nagy dolgok is el szoktanak romlani. Noha pedig az Uristen evvel a szomoru állapottal látogatott bennünket igaz itéletéből; de mivel az ő szent felsége rendeléséből az mí ídvözült kegyelmes urunk successort hagyott helyette, tudni illik az mi kegyelmes aszszonyunkat ő felségét: Keteket szeretettel intem, sőt auctoritate functionis parancsolom is, hogy az igaz hűséget ő felségéhez szentül megtartsa. Interim pedig legyen oly szorgalmatos vigyázásban, hogy ha valami oly nyughatatlan elméjű embereket érthetne bizonyoson, az kik vagy magok hasznok s előmenetelek kereséséért, vagy egyéb okokból az mi kegyelmes aszszonyunknak hűttel kötele-

zett hűségek, nekünk való engedelmességek és az közönséges békességnek s az nemes országnak, az mi kegyelmes asszonyunknak ő felségének inauguratiojakor emanaltatott articulusinak conditioi ellen valami háborura, veszekedésre akarnának okot adni az országon kívül való akármely felé való irogatással, küldözéssel akarnák csendes állapotunkat felzavarni, innovatiokat szegény hazánkban szerzeni, szép egyességünket bontogatni, efférlék ellen Ketek úgy vigyázzon, hogy ha kiket efféléket bizonyoson ért, róla megintse, sőt ha in flagranti találtatnak tiszti szerint meg is fogassa. Noha pedig az fizetett katonák hadnagyinak, kapitányinak ez ide alá meg irt dologról igen kemény fenyiték alatt parancsoltam, mindazáltal hogy valami csavargóknak, latroknak dulásoktól, fosztásoktól is ilyen állapotunkban, mind az künn földön lakó nemes uraimat s mind a szegény népet megovhassa Ketek, tiszti alatt annyi fegyveres embereket vegyen fel maga mellé a kiket és a mennyit akar, kikkel székiben vigyázván, ha holmi afféle duló, fosztó latrokat érthet, kedvezés nélkül megfogja és érdemek szerint meg is büntesse, semmit abban mi tőlünk nem várván, sőt ha csak valami oly szerte járó katonákat is talál, a kiknél vagy kapitányjok levele nem volna, vagy különben bizonyos igaz okát nem adhatnák járásoknak, meg fogja és maga városában tartsa, mig járásának igaz okát nem adhatja. Ketek pedig az mi kegyelmes aszszonyunk ő felsége directioján bizvást megnyugodjék; mert mind ő felsége az mi kegyelmes aszszonyunk, ő felsége után pedig én teljes tehetségemmel azon igyekezem, az mennyire az Úristen szent segitségét adja, hogy Ketektől egész országul nekem adatott auctoritásom mellett az Ketek csendes, békességes megmaradására, jóra, jó emlékezetű elei sok fáradsággal keresett szép szabadságinak s immunitasinak őrizésére ugy viseljek

gondot, szóval megmondva, hogy senki törvénytelenségért régi szabadságinak és immunitasainak megbántodásától méltán ne panaszolkodhassék.

His . . . . . Dominationes Vestras bene valere desideramus, Datum Albae Juliae die 18 nov. 1629.

Prudentium et circumspectarum Dominationum vestratum.

Amicus benevolus servire paratus
Comes BETHLEN mp.

Kívül: Prudentibus et circumspectis dominis regis et sedis ac villico judicibus oppidi Saxonicalis Kőhalom etc. Dominis amicis honorandissimis.

(Eredetije a Hédervàry-Viczay irattár 33. sz. k.)

1629.
decz. 17.

CSÁKY ISTVÁN LOKÁCSI PRÆPOSTVÁRI SIGMONDNAK.

Spectabilis, Magnifice Domine Domine Frater charissime!

Servitiorum meorum addictissimorum Commendationem.

Hogy Kdet enyi időtől fogva meg nem látogathattam, sőt levelem által is magamat Kdnek jó akaró szolgáját eszébe nem juttattam, felette kérem nekem megbocsásson. Az mi ide való állapotunkat nyilván tudom édes uram bátyám, hogy Kd bizonynyal érthette. Én *mind ez ideig is Fehérvárott nem voltam*, mivel sem ő felsége az én kegyelmes asszonyom s fejedelmem, sem pedig gubernator uram ő nga nem kivánta s ő felsége is nem parancsolt oda menetelemről. Az többi közt

Kdnek bizonyosan irhatom, hogy Biharvármegye, Kolozs- és több ide való vármegyék, szászok és egyébféle városok egy szóval megizenték, hogy ha temetés előtt az gyűlés el nem végződhetik, az meghalt fejedelem testét el nem temetik mind addig, melyel követeink most oda vannak. Több egyéb dolgokról is kivántatnék, hogy Kdet tudosithatnám, de levélre nem akarom bíznom, semmiképen pedig magam az innepig házomtól el nem mehetek. Én a szt. Isten gondja viselése alá ajánlom Kdet s kérem jó akaró szolgájáról én rolam ne feledkezzék el, hanem parancsoljon és szolgáltasson velem. Datum ex Nagy-Almás 17-a decembris 1629.

Spect. Magnf. Dnis Vestrae servitor ex Frater.

STEPHAUS CSÁKY.

Ivrét, egész iv; 1 lap beirva, 4-iken külczim p. v. pecsét Cs. czimerrel.

Külczim: «Spectabili Magnifico Domino, Domino Sigismundo Præpostvári de Lokács Comiti Supremo Comitatus mediocris Szolnok suo fratri amantissimo.»

1629.
decz, 24.

GR. BETHLEN ISTVÁN LITERATI DÁVIDNAK.

Generose prudens ac circumspecte domine, amice honorandissime! Salutem et servitii mei paratam commendationem

Mivel Uram az Istennek igaz itéletiből az mi szegény hazánknak ügye ilyen megaprosodott állapotra juta, az haza igazgató, régi, expertus, értelmes és tanácsos embereket az Uristen kiszedegetvén közülünk, az

kiket az Uristen meghagyott azok közül is némelyek szép szabadságokkal abutálnak és nyughatatlankodnak, kik ha mind az magok privatumának kivánsága szerint mehetnének elő, bizonyára jövendőben annak ízit kedve ellen kezdené megérzeni szegény hazánk: kik közűl némelyek, az mint hallom most is, emberek és levelek által jártatják, futják az országot vármegyénként, székenként és városonként, hogy az tökéletes egyenes úton járó, csendes elméjű embereket magok akaratjára vonhassák, nem szégyelvén conscientiájok ellen holmi hamis hireket svádálásokat más igaz, egyenes úton járó felebarátjok ellen költeni, hogy azokat mások előtt idegenségbe — s megunatkodásba hozhassák, minden igaz ok nélkűl. Kdet azért intem szeretettel, hogy mind az mi kegyelmes aszszonyunknak ő felségének tartozó kötelességére és hűségére s mind nekem való engedelmességre nézve, igyekezzék tiszti alatt levők között úgy vigyázni, hogy afféle nyughatatlan emberek instigatioinak, persvásioinak és szorgalmatóztatásinak helyt és hitelt ne adjanak az emberek; holott tudják minden rendek micsoda az mi egyenes útunk, hittel kötelesek az mi kegyelmes aszszonyunknak ő felségének való hűségre és ő felsége után az ő felsége és szegény hazánk dolgaiban nekem való engedelmességre. Én is viszontag azon kivül vagyok köteles az mi kegyelmes asszonyunknak ő felségének való hűségre, az Ketek szép szabadságinak és régi privilegiuminak őrzésére, kire Isten segitségéből úgy is igyekezem vigyázni s gondot viselni tehetségem szerint, hogy az ellen való dologról senki méltán ne panaszolkodhassék. Ha azért valakik ezek ellen ismertetnek törekedni, azokat Kd jó intésivel igyekezzék efféle gonosz igyekezetekben meggátolni, sőt ha kik abban contumaciter mennek elő, ő felségének az mi kegyelmes asszonyunknak való hűségéből és nekem

való engedelmességébol megis fogatni s Fehérvárra küldeni. His generosam, prudentem a circumspectam Dominationem Vestram foeliciter valere desideramus. Datum Albæ Juliæ die 24-a decembris anni 1629. Generosæ prudentis accircumspectæ Dominationis Vestres

Amicus servire paratus
Comes BETHLEN mp.

Kivül: *Generoso*, prudenti ac circumspecto Domino Davidi Literato sedis ac oppidi Saxonicalis Kőhalom judici regio etc. Domino amico mihi honorandissimo.

(Ered. a Hédervary-Viczay irattár 33. kötetében.)

1629. decz. 25.

CSÁKY ISTVÁN KORNIS ZSIGMONDNAK.

Spectabilis ac Magnifice Domine Domine parens dilectissime!

Az én életemig való igaz és megváltozhatatlan szolgálatomnak ajánlása után. Az szent Isten Kdnek méltóságát és közönséggel való becsületit nevelje és terjeszsze az ő nagy nevének dicsiretire s mindnyájunknak örömére, és mind az többi között én hozzám való igaz és tőllem megismert fogyatkozás nélkül való szerelmére, a ki az többinél mind kevesebb s mind utolsóbb legyen bátor, csak szintén elfelejtve ne legyek. Édes lelkem Apám Uram, a kinek én minden üdőben ugy mint Kdnek igen igaz és kedvekereső jó akaró szolgája voltam, és ugy viseltem magamot abban, hogy senki atyámfiához ugy nem, kit az én kegyelmes Istenem lát s tud, reménkedem és kérem, és mégis ujobban az nagy

Istennek szeretetire kénszeritem: ne kissebbittessék még ingyen csak álmodozó elméjében is az igaz köztünk való conjunctio, nem hogy émette való szivében. Viselje azért ugy magát mindenekben, hogy az mi régi hátra vetett szép szabadságunk állapittassék helyre. Ugy vagyon mindeneknél leghitelesb és legkedvesb szerelmes Apám s jó akaró Uram, hogy én szintén sebes nem volnék. Igen méltó példáim is nem volnának, kikre tekintve, ez hazámhoz véremmel elegyes szerencsémet és szolgálatomat præstálnám; mert, akár mint iparkodjam én, de minthogy nincsen semmiben olyan modom mint az szegény atyámnak,[1] és az dolog is Istennek hála talán szintén elannyira nem is kivántatik most, ahoz hasonló jó akaratomat nem præstálhatom; ha szintén olyan dolog volna is, magam személyem nem egyenlő azzal, se értékem. De az mennyire az én Istenem mind elmémet, s mind értékemet adta, az igaz Isten engem ugy segéljen s ugy is adja lelkem üdvességét, hogy Kddel együtt ez én édes, igazságában megromlott, hazámtól el nem szakadok, hanem az én kegyelmes fejedelmem mellett Kddel élek s halok.

Nyilván vagyon nálom és Kdnél is édes lelkem Apám kétség nélkül ugy legyen, Gubernator ijastúl fiastúl nekem igen gonosz akaróim, Isten életemet ugy adja, azok Kdnek is; de mivel Kd mind ekkédig minden dolgaiban csendesb volt, nyilván nem annyira törnek Kdre mint én reám. Muharim Basával noha elvégezett akaratom volt hogy szemben legyek, de elhalasztottam; de még is, mivel az elmém nyugodnom nem hagyott, egy hoszszu levelet írtam neki, melyet nagy és igen kedvesen acceptálván, nagy és kiváltképpen való választ tött ízenettel, melyet Isten éltetvén

[1] Az 1605-ben elhalt Csáky István.

magamon viselnem nem akarván, bizony-bizony utolsó probámmal megmutatom az országgyűlésen; nem érdemes voltam azokra a discommendatiokra, kik elsőbben és mélljebben az embereknek az nagyjátúl adatott, kirűl most levelemben emlékezni nem akarok.

Zólyomi Uram, hogy az Szent-Páli János Uramnak[1] írt levelemet látta, szíbűl akarom, de hogy gyalog hadnagya mind Szilágyban, s mind Kolosvármegyében azt nyilván mondta, az Uramtul hallottam, hogy: «Csáky István, a ki mind törökhöz, némethez vetvén az cselt, nem mere mindaddig Udvarhoz jőni, míg én ott lők, hallom azért, hogy igen rendekezkedik, de noha mostanrúl elhalad, de minden bizonynyal elhigygye az esse lélek fia, hogy rövid nap bizony elütik az pohárt az orra elől.» Azért Uram az énörökké való szolgálatomért olvassa meg Kd Gubernator Uram előtt, Én szintén Bánffi Ferencznek nem tartom magamat. hanem mind nemzetre, személyre tartom és állítom magamat lenni olyasnak mint Zólyomi uram. Azért ezek oly igen bizonyosok, hogy én ezeket nem paraszt, hanem igaz nemes emberekkel megbizonyítom; hogy azért Uram az bizonyításnak idején azt ne mondhassák, tarde fabulare, megjövendöltem s megllészen. Bizony bizony írom Kdnek s kérem is, hogy az Urnak is megmondja: gondot viselek magamra. És az miért ő nga kérdeztette, hogy nem megyek az Fejedelem testét látni, efféle más emberek felől való emlékezeteket hallván tartóztattak meg. Azért édes lelkem Apám, hogy ezeket Kdnek megírtam, nem azért cselekedtem, hogy sem Zólyomitól, sem pedig másoktúl senkitűl félvén jelenteném Kdnek, hanem azért, hogy Kdnek én felőlem való semmi gondolkodása ne lehessen, ha mi idegen híreket hallana is felőllem. Az

[1] Novaji Szentpáli János.

megholt Fejedelemnek idejében mivel egy nehány ember előtt gyermeki orczával viseltem magamat, azoknak szeretetekhez képest, úgy is becsűltettem. Ha azért akkor efféle fenyegetéseknek helyt nem mertünk adni, oka csak az volt, a ki megholt, miért? azért, hogy nem mindenkor kívántatott szabadságos igazsággal járó törvény, hanem kénytelenségből törvény ábrázatjára való sententia adatott.

Kdet kénszerítem, olvassa el mind ezeket Gubernator uram előtt, s lássa mind Zólyomi uram s mind más: valaki engem törvényemben, és úri állapotomban, privilegiatus szabadságomban meg akar zabolázni, bizony jól felkösse az csizmája szárát. Egy uram s azon fejedelmem kit országúl választottunk vagyon[1] a kinek meg is esküvén, uramnak vallom lenni, azon kívül most senkit nem ismerek affélét, valamíg az közönséges gyülekezet előmbe nem mutatja. Azután meglátom mit kell cselekednem. Méltó s akarom is édes lelkem atyámfia, hogy Kd értse, 27-én ez hónak magyarországi jószágomba indulok; de onnét 9. januarii bizonnyal Kolozsváratt leszek, mivel az fejedelem resolutioját ott akarom megérteni. Az Istenért ne szünjék meg egy hétben is az levélírás köztünk uram, mert bizony én most külömb elmével és értékkel gondolnám magamot, ha Kd akarná.

Kérem ha ez levelem Kdet ott éri, csak az én vékony állapotomért is legyen szemben ő felségével s jelentse meg, avagy újítsa hozzám való szívét, mert ha olyan elmével volna, az mint kívántatnék, bizony nem volna szükséges egy jámbornál is az commendatio, és hogy Kdet is ezzel busítom, megbocsásson; bizony az én magam vékony és érdemetlen állapotomnak magamban való álításom cselekedteti velem, mivel még ez hétig

nem igen volt se becsületes, se érdemes állapotom, noha bizony én is megérzettem az penészes bort ezelőtt is: de ezután bezzeg bizony az olyanra reá tekinteni is nem akarok. Ha Kd meg nem bántódik vélle: ne kérje csak, hanem persvadeálja is azt az kicsi Monostori konczot, nekem osztán nem kellene semmi több. De ha csak az is nem lészen, nincsen mit tennem, jó az Isten s jót ád. Fáj csak azon az szívem, valamit birok, vagy atyámtúl maradt, vagy feleségem, magamtól semmit nem birok.

Pro novo: Zerotin[1] oda indult. Ha oda megyen egész országul bizony uram megbusulunk, s még az leszen, addig nagy noha titkon való gyalázat lészen fejünken. Ezt igen kivántatnék Kdnek obviálni. Lássa azért Kd.

U. I. Neheztеljük Scultetust, bizony kevés üdő mulva jobban szánk íziben esik ez, kérem Kdet értsen errűl, mert minden tréfa nékűl való. Kire nézve soha az ország gyűlésének halasztását nálamnál inkább nem akarhatja senki. Én uram szerelmes Apám, valamicsodás állapot lészen, s akármint hiteljenek, s fogadkozzanak, reversalisozzanak, senkinek bizony nem hiszek, csak ezzel tartok: Principiis obsta. Az én szívem ezen fáj és kesereg hogy Kd akármi nagy jót cselekedjék is ott, és hasznunkra valót építsen, de ha én ide hátra nem értem, félek attól, hogy abban akadályt ne tegyek. Én Uram hitem szerint írom öt-öt forintra hirdetém az gyalogot, ha különben nem találnak, hórúl hóra megfizetek nekik, noha félesztendőnél azt hiszem, nem emelhetem tovább az dolgot mostani költségemmel, de legalább két száz gyalogra olyakra verdődöm, bizony akárki megtekintheti Lengyelországbúl, mostan szalánczi, hartneki, sebesi, garami jószágbeliek 96 jó legények érkeztek, melyeket

[1] Zierothin Vladiszláv.

mind megfogadták én számomra, kik hitekre tisztességekre, többekkel is próbált legényekkel, igírték magokat. Jó és válogatott fizetett lovas seregem is legalább, bizonynyal írom, lészen 400, a kinek bizony Uram most is nem sok híja ha vagyon is. De az gyaloggal még is meg nem elégszem, hanem fizetetlennel is, ha csak százzal is szaporítom magyarországi jószágombúl, másunnétt is érkezik Uram, tőlem értse Kd édes lelkem Apám.

Kdet azért az Jézus Krisztusra kénszerítem írja meg nekem minden elméjét és kedvét, lám én totus sincerus vagyok Kdhez úgyannyira, hogy az őrző angyala is Kdnek, Isten úgy üdvezítse lelkemet, nem tisztább Kdhez. Erre pedig ha lehet Haller István uramtúl is vegyen értelmet, kinek ez ő keménék szólló levelemet sietséggel küldje meg édes Apám Uram, mert soha csak reménységért ebbeli szándékomat el nem hagyom, sőt az élő Isten az én bizonyságom: készebb leszek minden erdélyi jószágomat elzálogosítanom, hogy nem csak egy nap is fex hominum, piger inter ingenuosos puer in arduis találtassam. Mind ezekben azért valamit Kd nékem jobbnak tanácsol, azt cselekszem mindenben; azért gyónom sincere, hogy úgy is absolváljon. Egyezzetek meg szerelmes Apám minden igaz hazaszerető úri és nemesi személyekkel, mit feleljünk az mi ultro választott kegyelmes fejedelmünknek, és az vármegye-gyűlésben mit és mint végezzünk; mert soha nem lészen oly kemény és súlyos dolog, a kiben hátraálló csak egy szempillantásig is találtassam, csak az Ketek elméjét és igaz szívét értsem: mihez tartsam magamat.

A monostori állapotot az mi illeti, csak azon kérem Kdet, ne legyen másé én kívülem. Másikra legyek úgy Kd által ő felségénél commendatus, az mint Kd én tőllem, ha Kdnek arra szüksége volna, kívánná. És hogy ő felségének adja megérteni Kd, hogy én ő felségeé

úgy Kdé vagyok. Mível magam oda nem mehettem, nem is akarok mennem, látóúl az atyámfiát oda küldtem egy néhány napra ő felségéhez. Hallom Radnót állapotját, a kiben az Isten Kdet. kívánatos szerencsékkel csendes állapotjában látogassa. Értettem azt is, hogy Kd el nem foglaltatta derekasson, örülöm s akarom annál is inkább, hogy Kdé, mert szép és sok dologbúl áll az becsület, melyben Kdnek nem utolsó része volt mind ez ideig, kit az nagy Isten az ő ingyen való jó voltábúl nyilatkoztasson ki jobban ezután, és terjeszsze az egész keresztyén világra, melyben élj, uralkodjál és holtod után dücsőültessél mind örökkön örökké Amen. Édes lelkem Apám. Datum ex Almás 25-a Xbris 1629.

Splis M. D. V.

servitor

S. CHIAKI.

Külczím: Az én szerelmes apám uramnak a tks és ngs Kornis Zsigmond uramnak stb.

(Eredetije az erdélyi muzeum birtokában a Kornis család által ajándékozott levelek közt. Gróf Lázár Miklós másolata után.)

1629.
dec 31.[1]

CSÁKY ISTVÁN KORNIS ZSIGMONDNAK.

Ts, Ns, nekem kedves jó akaró Uram, szerelmes Apám!

Az Ur Isten ha különben nem, tehát az magam számomra rendeltetett életemnek esztendeivel is szaporítsa az Kd életét, tiszta szívvel kívánom. Apró leveleit

1 De a szöveg szerint már 27-én kezdte írni.

Kdnek kétszer vettem, a kiből, megengedjen Atyám, nem sokat érthettem. Hihető, hogy Ketek is újabb-újabb dolgokat ért, de én is nem mindenekből vagyok üres. Bornemisza László[1] uram tegnapelőtt 29. Xbris referálá az Kd követségét, mert az innepekre bévárt, de miért nem mentem bé, okát ím megírom Kdnek. Az én életemnek elfogyatására bizonyos katonákot rendeltek, mely közül egy, igaz jámbor és engem megszánó, vagy rajtam könyörülő katona megállván csak egyedűl az csűröm irányában, egy lovan küldte fel városom bíráját: mennyek alá hozzája beszédre, mert senkitől sem meg nem izeni, sem pedig, ha csak egy ember velem lészen is, meg nem mondja. Minden tartozás nélkül jó lovamra felülvén, egyenesen csak titkon arczúl reá menék, de magam előtt két lovas szolgámat háta megé állattam magam lovaimon távul. A ki oly legény vala, mely az én tömlöczömben sok irgalmasságomat vette és az akasztófátúl Bethlen fejedelem idejében én kértem meg. Meg mondá, hogy minden bizonynyal elhiheted uràm: reád vonták az íjat. 46-an vagyunk, a kik itt az Vármegyédben járunk, vigyázz magadra, mihelyt kézre vehetnek. Isten úgy segéljen, levagdalnak. Kérdém én tőlle: Jó vitéz barátom, hallottad-é a ki féltében meghal, mivel harangoznak annak? azért bizony másnak is íziben esik az, az mikor engem leütnek az lórúl. De mindazáltal ha tökélletes ember vagy, mond meg ki küldött bennetek? Azt mondá nagy erős hitire, nem tudja. Kérdém azt is, ki hadafélék lehetnek. Azt mondá Gombosé, Puskásé; az Gombosé Erdély felől jött, az Puskásé onnét kívül. Egy szóval semmit nem monda többet. Végtére kérdém, kicsoda lehet előttökjárója annak az 46 legénynek, azt is soha meg nem

[1] Itt kolozsvári Bornemisza Lászlót említi.

mondá. Nagy sok minden veszélyre mondá: a ki nekem előttem járó az izente és egynéhányon a kik ismertük Ngdat. Ezzel uram elméne. Azért édes lelkem Atyámfia, lelkemben testemben velem egyező igaz jó akaró Uram, gondolkodjunk jobban állapotunkról, mert nem hogy az vén Bethlen Gábor idejebeli dologtúl respirálhatnánk, de még ha az ifiu Bethlenek világára és azoknak fejedelmi botja alá juthatunk, jaj, jaj, keserves jaj lészen fejünkön, s ím látom, alig ha felyül nem fordulnak. Gondolkodjatok az hatalmas Istenért. Az mi megromlott szép szabadságunknak állapotjárul, az mi keresztény hitünknek gyenge és semmíthető erejéről. Gondolkodjunk és remedialjunk mind az mi bátorságos életünk felől, s mind posteritásinknak törvényes igazgató fejünkről, mert nem hiszem, hogy soha az mi becsületes régi úri nemzetünk, és ebben az kis hazában lévő Istennek anyaszentegyháza az utolsó veszedelemhez közelebb lött volna az mint most; mert nem kell fejtegetnem, hogy nekünk fejünk vagyon, mert hála Istennek volna, csak bírna szegény magával. És azt is vehetnők eszünkben: nehogy most, de még jövendőben is, békességben megmaradhassunk szárnya alatt, a ki nékem immár kétszer azt írta az maga kezeivel: magamra igen vigyázzak. Mit kellessék cselekednem, soha Ketek nélkül nem tudhatom.

Beszélgessen Ketek Haller István urammal, több hazafiakkal, az szász atyafiakkal is légyen egy szép egyességre való állapotunk. Uram nyilván írom Kdnek, hogy már most két száz gyalogomnál több vagyon; de minden bizonynyal, emberségemre, hütömre assecurálom Kdet, ad diem 20. januarii lészen 400 igen jó válogatott fizetett magyar-, tóth-, lengyelországi gyalogom. Lovas hadam legalább 500 fizetett, az kereszegieken kívül mind. Az Ur Isten engem megverjen, gyalázato-

san megöljön, ha mindenekben az tevő nem leszek, valamint Ketek az közjóra nézendőt parancsol, és ha minden arany ezüst marhámot az igaz törvényes életünknek securitássáért mindenemet el nem költöm. Azon kívül kolozsvármegyei is lészen több három száz lovasnál. Cserényi uramat hívja Ketek köz helyre, Erdéli uramat is.[1] Az szent Istenért conferáljatok. Lám emez Kamuti Miklósnak elég garasa vagyon; az mit Ketek illendőnek irányoz, kérjen fel tőlle. Hiszem ha közönségesen nem akarnátok is kötni neki, vagy adóslevelet adni, tehát az én hitemre magam sajátomat kötöm neki, nagy arany ezüst marhámot adom zálogul,[2] csak ne hagyjuk egymást. Lám valakik lélekben egyezünk, senki haszontalan ember köztünk nincsen. Az ország is csak lássa erőnket, mivel pro patria pugnamus, velünk és mellettünk lészen. Nekem Uram, hogy ugyan megírjam, sok és nagy ember ösztönim vannak, kik alkalmas oszlopok volnának akármiben is; de mivel én az hitért, s ők netalán az magok állapotjoknak nevekedéséért szorgalmaztatnak engem, én az igaz régi szent törvényért, s ők az magok hasznokért, én Ketekkel mind fejenként, egyszersmind együtt, *az mi kegyelmes Fejedelmünknek absolutus fejedelemségének utjában fáradoznánk*,[3] ha látnók, hogy jövendőben is meg nem bánnók, ők pedig ne talán azért, hogy mi általunk ha egyebet nem is az magunk sajátunkat occupálhassák, mindezeket azért Ketek értvén, ha miben mi error volna írásomban, jónál egyébre ne magyarázza; mert hiszen nem meszsze az üdő, exitus acta probabit. Kdnek édes lelkem Apám uram, maga meghitt szolgája által való egész resolutio-

[1] Cserényi Farkas és Erdélyi István.

[2] Kemény János («Kemény János erdélyi Fejedelem önéletírása» 171 lapján) azt írja, hogy Csáky a fejedelemasszony pénzével fogadott hadat.

[3] Érdekes nyilatkozat, de e helyen kívül soha hírét se halljuk.

ját várom; mihez tartsam magamat. Én magamot Kdnek ezzel az állhatatos obedientiával ajánlom, hogy mindenekben szintén úgy tartson mint az legengedelmesb lovának állapotját, kinek szájabeli zabolájának erős fékemfeje kezében vagyon. Éltesse az Ur Isten Kdet. Ex Almás 31. Xbris 1629.

Kk igaz szolgája

S. CHIAKI.

U. I. Az atyámfiát ő felségéhez küldtem magam képemben az édes kis leányommal együtt zálogúl, meg akarván mutatni, hogy a szívemet el nem küldhettem is, az mi azon kívül legdrágább marhám volt, oda küldtem. Értsed lelkem Apám ezt is: csak írjon bizonyost Kd, két ezer embernek nem lészen sok híja, főképpen ha az, mint azelőtt is mondta vala Kd, moneta lészen. Még nem merem most írnom, micsoda hadak állanak mellém fizetés nélkűl is, csak indulásomat és akaratomat várják, s én megint Kdtűl érthessek. Ha Kd mi dolog felől akar írni, ez szolgámra levelét reá bízhatja, de Haller István uramnak írt levelemre is legyen válaszom ha lehet. Nekünk 9. Januarii lészen újabban gyűlésünk,[1] ott referálják az követséget Bornemisza uramék. De immár az temetésre szólló levél is, egyszersmind az gyűlésre való is ki jött. Most minden provisionak az ideje; mert az én hitemre uram minden dolog hevenyében jő; mivel valakivel én ország fiaival beszélek, csak azt mondják: a ki erősebb az hatalmasb, sem mint azt, a ki csak az hűtlésen fundál. Nincsen, úgy mond, tiszta esze az fejedelemnek, aszszony is, német is, lehetetlen dolog mi nékünk való legyen. Isten úgy segéljen az populus fundatus ebben, minden mi

1 T. i. Kolozsvármegyei gyülés, hol Csáky főispán volt.

kívülünk való emberek is azt mondják. Azért Kd immár látta, ő felsége tudja minek mint kell lenni. Az többi közt Præpostvári uramnál nyughatatlanabb biztatóm nincsen. Azért az mi állandó megmaradásunkra való, azt miveljük, erről is nem felejtkezvén; Nihil quod occiderit admiretur; nihil antequam evenerit non posse evenire arbitretur.

1630.
január eleje.

Csáky István Kornis Zsigmondnak.[1]

Édes lelkem Apám Uram, az Istennek tartó lelkére kénszerítem Kdet, izenje meg nekem minden szívében való titkait; mert sok jelek Kd felől meglágyították szívemet előbbi jó indulatomtúl. Legkiváltképpen kettő: hogy soha csak egy szolgáját is hozzám nem küldi, és az magam szolgámtúl is azt izente: hogy elő mennek az Bethlenek dolgokban, magamat ne viseljem annyira nyiltan. Kit mint kelljen magyaráznom, én nem tudom. Még és kérem az nagy Istenért Kdet, ne vonja meg tőllünk magát; ha nyilván segíteni nem akar, csak ellenem ne legyen; *mert az Isten engem testemben lelkemben verjen meg, ha magamnak halászok.*[2] Csak az akaratom, kit Kdnek Szent-Páli uramtól igen igazán megizentem, kiért akár haljak akár jómban fogyjak, Istennel bizonyítom, hátra álló nem leszek. Készebb vagyok az fejérvári piaczon halomban szolgástúl magamat levágatnom, hogy nem országom súlyos kárára és minyájunk

1 E kis levélkének nincs datuma, de 1630 első napjaiban kelhetett.

2 Alig érthető. Különben így írt 30 év mulva Kemény János is, mikor Barcsay ellen indult.

becsületlenségére akárkit is szenvedjek, az mennyiben én rajtam áll. Még is még is az Istenhez való igaz szeretetiért kérem Kdet, oda fel írjon úgy, hogy ne állhasson meg az állapotjában, a ki noha most, ideig színnel jó, szívvel méreg hozzánk.

Kdé S. CHIAKI.

Külczím: Az én szerelmes Apám Uramnak adassék.

Eredetije e két levélnek is az erdélyi muzeumban, gróf Lázár Miklós másolata.

1630.
jan. 1.

CSÁKY ISTVÁN LOKACSI PRÆPOSTVÁRI ZSIGMONDNAK.

Spectabilis Magnifice Dne, Frater charissime.

Servitionem meorum addictissimam commendationem!

Az ur Isten Kdnek adjon sok új esztendőket jó egészségben megérni, szerelmesivel egyetemben. Ez egy levelemben, hogy Kdnek két levelére teszek választ megbocsásson. Hogy Kdhez Váradon hivatalyára nem mentem, látja Isten nem az idegenség, hanem akkorbeli nagy elmulhatatlan dolgom nem engedte. Mint hogy másszor nem parancsolta Kd, arról nem tehettem, a nélkül oda azért nem mentem, hogy napestig való occupatioit láttam Kdnek.

Az mi az én vékony állapotom szerint való atyafiságomat illeti, bátór édes uram bátyám az Isten se szeressen engem, ha én Kdet tiszta szívből úgy nem szeretem, mint vér szerint való atyámfiát, ne is adjon az Isten nekem olyant, mely Kd atyafiságánál nagyobbra becsültetnék előttem.

Hogy Kd az gyűlésre eljön igen szívem szerint

akarom, megmutatja az nagy Isten ott, ki keres privatumot, ki publicumot, ki mi formán kívánja oltalmazni is promoveálni is. Hogy Kd engem biztat megszolgálom Kdnek édes bátyám uram, kérem is Kdet az mikor kivántatik oltalmazzon is engem. Az hadak miatt, kik miért csavarognak még is nagy kárban vagyunk. Ez is nem publicumra néz, hanem privatumra.

Az másik levelére Kdnek azt írhatom, hogy én hozzám refugiálván aszszonyom jobbágya, ő nga híre nélkül, ki nem adhatom, úgy mint Bancs Jánost, nem is akar haza menni, mert fél Kdtől, hanem immár aszszonyomnak hírére adták állapotját, lássa ő nga mivel akarja oltalmazni. Az mi Simont illeti, én úgy tudom édes uram bátyám, nem csak az főispánoknak inkumbál az, hogy az gonosztevő embert megbüntessék, hanem szabad az földesuraknak is, mivel én is az végre vasba verettem. Mind azon által, ha semmit az én levelem által való írásom nem fogott Kdnél, kérem azon kívül Kdet ex superabundanti innata sua fraterna gratia cselekedjék minden jót. Az ur Isten Kdet éltesse s áldja meg. Datum ex Almás 1 januarii 1630. Spect. Mcæ. Dom. Vestræ sr. et fr. Stephanus Csáki.

Külczím: Spec. Mco. Dno. Dno. Sigismundo Prepostvári de Lokács, comiti supremo Cottus mediocris Szolnok. Dno Fratri charissimo.

1630.
apr. 24.

Catharina dei gratia etc.

Generosi et egregii fideles nobis grati. Salutem et favorem nostram. Becsületes hívünknek tekéntetes és ngos albisi Zólyomi Dávidnak, udvari seregünk és sepsi,

kézdi, orbai székek főkapitányának, az idvözült felséges fejedelem prædecessorunk és nekünk szerelmes urunk mellett való hűséges sok szolgálatjának kegyelmes emlékezetiből látván és értvén az közönséges szolgálatokra méltó és elégséges voltát, és jó reménységét is vevén nekünk is azon hűséges szolgálatjának præstálása felől: az kővári főkapitányságnak tisztit mostan ő keménék conferáltuk arról emanaltatott, donatio levelünknek vigorával. Mely tisztiben akarván hűségtek által annak jó módja szerént beállatni, Kegyelmesen hagyjuk és parancsoljuk is nekiek, ez levelünket vevén Zólyomi Dávidot megemlített donationknak vigorával és tenora szerént az kővári főkapitányságnak tisztiben bevivén statuálja, megparancsolván nevünkkel az ott való egyéb tisztviselőknek, vitézlő rendnek és mindeneknek, hogy ő kemét tőlünk rendeltetett főkapitányjoknak ismervén, minden becsülettel és engedelmességgel viseljék magokat hozzá ez tisztiről való donatio levelünknek tartása szerint. Secus non facturi. Ipsis de cetero gratiose propensæ manentes. Datum Colosvár die 24. Apr. Anno 1630.

CATHARINA m. p.

Külczím: Generosis et egr. Ladislao Cseffei de Töteör Comiti Comitatus Szolnok interioris et Georgio Vitéz de Bükalj Salisfodini nri Desiensis Camerario etc. fidelibus nobis gratis.

A fejedelemasszony sajátkezű aláírásával ellátott eredeti a gy.-fehérvári kápt. ltár r. a. acták (Ezzel a kővári kapitánysággal akarták volt a Bethlenek Csákyt magukhoz kötni, de ő nem fogadta el.)

1630.
apr. 27.

CSÁKY ISTVÁN PRÆPOSTVÁRY ZSIGMONDNAK.

Édes szerelmes bátyám uram az én éltemig való alázatos szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint nékem mindenek felett való legkedvesebb igaz jó akarómnak. Az ur Isten egy napiját is el ne vegye Kdnek. Hogy mind ez ideig Vas György uramot nem láttam, igen bánom. Nem is tudok az én akaratomról írnom. Mód nélkül igyekezném is; mindazonáltal kívántatik igen nagyon, hogy Kd az fejedelem asszonyhoz jó akaratját mutassa. És ha mi szép agara vagy oly illendő ajándékja volna, küldje én általam az levéllel és maga ajánlásával együtt. Erről Kd érthet édes szerelmes bátyám uram. Az istenért is kérem Kdet ne mulassa el, de csak titkon legyen és mennél hamarább Balázs uramot Kd hozzám bocsássa, kit ha Kd megcselekszik, nem jön ki gonosz belőle.

Az ménló felől is ír Kd nékem. Édes szerelmes bátyám uram bizonyára írom Kdnek, hogy ha sok ember mondta volna is ezt az nagy szerencsétlenségemet, soha el nem hittem volna. Két igen jó, szép ménlovam hala meg egyik kehben, másik fekélyben. Én is szintén Brassó felé küldöttem 300 tallért egyért, de nem szintén benna, megérkezvén vele azt bocsátom az ménesembe, mert felette igen szűk afféle ló.

Az szegény kis fodór csikóval az kabola lovat meghozzák. Higyje Kd sok embereknek még ő felségének is szolgálok az Kd jóakaratjával.

Egy fő lovam vagyon, kit ő felsége adott; persiai ló azzal.... mindeniket háromszor hágattam meg, adná Isten lenne mind egy szőrű, hogy az fiataljával én is kedveskedhetném Kdnek. Az én kis fiamnak az nevéről

még nem disponáltam, de ha Isten nyavalyával meg nem látogatja Kd akaratja el nem.... kereszteltetem. Talán Kd is.... szerelmes uram bátyám sz.... atyámfia, kire hogy ő nevével akar.... szöntsem Kdet. Istentől Kdnek kívánsága szerint való áldást igaz szívvel kívánok.... szükségem kényszerít, hogy Kdet mostani kívánságomról megtaláljam. Most érkezék szolgám Sz. Mártonból, nyilván elhiheti Kd édes bátyám uram akar valamit az az gonosz aszszony. Kérem igen Kdet csak Pünkösdig küldjön két tizedalja darabontot ez szolgámmal együtt, mert semmiképen nem merem bízni magamat, melyet ha Kd cselekszik, mint olyan nagy hasznomra való dolgat bizony igen kedvesen veszem Kdtől; de meg legyen nekik erősen parancsolva, hogy az ott való gondviselőmtől hallgassanak. Ételek jár mindennap és egy hóra ha Kd elégnek itéli egy személyre más fél forintot adnak, mert a kinek étele nem jár hármat szoktak adni.

Kdet kérem ebbeli jó akaratjáról tudósítson egy szabadosa által, bízhatom-e ahoz, nem-e, mivel immár most Kd nem megyen sehova oly idegen helyre, talán meglehet. Éltesse az úr Isten Kdet. Datum ex Almás 1630 april 27.

Kdnek szeretettel szolgál

ST. CSÁKY.

Külczím: Tks és ngs Præpostvári Zsigmond bátyám Uramnak adassék cito. cito. cito. Ivrét, egy ív, piros viasz gyűrű pecsét. Saját keze írása, penészfoltos nehezen olvasható.

Jegyzés a 4-ik lapon Cs. írása: «Zólyomi az kővári kapitányságot valóban futja és bizony inkább akarnám ha az urfié lenne, nem árt ha Kd az aszszonynak tudtára adja, viseljen gondot reá. Engem kínál az fejede-

lem vélle, de csak Szunyog Uramnak nem akarok successora lenni.» — (Már három nap előtt meg is kapta Zólyomi. Lásd előbb.)

1630.
julius 2.

KASSAY ISTVÁN CSÁKY ISTVÁNNAK.

Spectabilis ac Magnifice Dne obs. serv. meor. addictissimam Comionem!

Az Ngod levelét iffiu legén szolgája azon nap hozá meg, mely nap Ngod írta, melyet megolvasván, találok abban oly dolgokat is, melyekről való panaszát Ngod Istennek igaz itéletire támasztja, ki ártatlanságnak jele. Találok azon levélben olyakat is, melyek az én személyemet concernálják. Az hol azt írja Ngod, hogy én Ngodnak azt írtam volna, hogy az Ngod szolgái beszéllettek volna Ngod felől híreket. Olvassa meg csak Ngod jobban az én levelemet, nem azt írtam én, hogy az Ngod szolgái beszéllettek volna híreket, hanem azt írtam, hogy az mely hírek Fejérváratt folytanak, azokat én meg sem győzném írni, hanem Ngod maga jámbor szolgáitól megértheti. Mert én Ngod dolgairól, Ngod felől semmi híreket nem hallottam.

Irja Ngod azt is, hogy senki előtt nem beszéllett volna Ngod én kívülöttem s én tőllem hallhattak valamit. Ez Ngodtól én ellenem igen nagy injuria, bizony nagy, s harmadszor is írom bizony igen nagy injuria, s méltatlan. Bátor ne beszéllett volna Ngod én kívülöttem senki előtt, mert én előttem közönséges országunk veszedelmére való igyekezeteit soha nem beszéllette. Irogatott-e Ngod praktikáló leveleket? Valahová küldett-e idegen országba had fogadni? én Ngodtól soha

nem hallottam. Minthogy ezeknek az híreknek effectusát akarja Ngod várni, hiszem meghallja Ngod, ha arra kelletik menni az dolognak, az hírek honnan erednek; Ngod szájából hallották-e avagy az ên számból, avagy máséból, mert ennek ez az rendi a ki igazán akar procedálni. Ha nem én számból hallották, hanem Ngod szájából, szükségesképen mások előtt is többet beszélgetett Ngod, hogy sem én előttem. Vigyázzon reá csak Ngod, ha arra kelletik az dolognak menni, hogy szemben szollyanak az emberek és az híreket examinálják, azt fogják-e mondani, hogy: Kassai Istvántól hallottam, Kassai István uram mondotta, Kassai István írta (mert minden hírnek autorát elő kell kívánni)?

Eddig való sok hírekre, ha igazán és Isten előtt való igazságot akarnak fatealni, soha bizony senki az én számból hallott gonosz, hamis hírt nem mondhat. De ha azt kezdik vallani, hogy nem Kassay István uramtól, hanem Csáky Istvántól magától hallottam, Ngod legyen bírám, hogy nagy injuriam vagyon Ngodtól kit nem érdemlettem.

Az hol Ngod levelében írja, hogy az én tribulatiom nem ártalmas, mert sem Csáky István, sem papista nem vagyok, fejedelemségét is senki tőlem nem félti. Egyik sem vagyok, nem is akarok lenni soha, nem is nekem való köntös egyik is. Mindazonáltal Ngod ez dolgot úgy értse csak együgyűképen.

Azért Ngodnak nem furcate nem valami praktikás pretextusból avagy simulatioból írtam s írom mostan is. Ezzel magamat nem kelletöm Ngodnak, sem útat tévesztek, hanem igazán conscientiose írom, hogy volt is, vagyon mostan is tribulatiom commissariusságom miatt s hogy Ngod elhihesse voltaképen ideje korán nevet is adok mind papnak, barátnak, úrnak, nemesnek. Az mely dolognak ember élő bizonyságait állat-

hatja elő, úgy tetszik nem lesz ott valami praktikátzio, tiszta igazság forog ott. Irja Ngod azt is, hogy sokan sokat írnak Ngodnak velem való barátsága felől és azt siralmasnak prognosticálják lenni. Vannak énnekem sok gonosz akaróim igaz ok nélkül, kiknek én sem állapotjokat, sem jószágokat, sem szerencséjöket nem kívántam «contentissimus mea sorte». Él az úr Isten, istentelenül hamisan írták, mert soha az én kicsiny jótakaratom Ngodnak nem ártott s nem is árt; többet árthat nekem az Ngod barátsága, nem magamra nézve, hanem másokra nézve. Nem voltam soha oly ember míg ifjabb voltam is, hogy hol egy jóakarómhoz ragaszkodtam volna, hol peniglen azt hátra hagyván, az szerencse forgására vigyázván máshoz csatlottam volna magamat. Tökélletességet követtem jó akaróimhoz, két ellenkező felet egybe soha nem köszörültem, sőt reconciliálni igyekeztem mindenkor.

Ngod megbocsásson de csak ez mostani levelében is nem magától, hanem mástól informáltatván az igaz jó akaratnak regulája ellen vétett Ngod idő előtt és az dolognak derekas megvizsgálása előtt való itéleteivel. Mert én ez óráig Ngodhoz való jó akaratomban meg nem fogyatkoztam, úgy mint csak én magamtól és azon az fundamentumon, melyen nem az fogarasi utunkban, hanem sok esztendőkkel az előtt építette hozzám való jó akaratját, én is viszontag Ngodhoz. Abból az fundamentumból sem országunknak, sem annak szabadságának, sem fejedelmünknek veszedelmes állapotját nem láttam kijönni, sem religionknak perturbatioját. Sem Ngod én velem, sem én Ngoddal soha ország veszedelmére való dolgokról nem conferált, mert azt távol kerültem volna, Ngod hasonlóképen; de csak közönséges beszélgetés közben is oly dolgot objiciáltak nekem, kit bizony én soha senkinek nem mondottam. Honnan

lehetnek eféle hírek, kiben embernek sem híre, sem tanácsa. Patientia. Igaz az Isten, igazak itéleti is. Tartsa meg Isten Ngodat sokáig, kedves jó egészségben. Datum in Kolozsvár die 2 julii 1630. Spectabilis ac Magnificæ Dnis Vræ Str. addictissimus

STEPHANUS KASSAY.

U. I. Olvassa meg Ngod eleitől fogva Ngodnak írott leveleimet, jussanak eszébe Ngoddal való minden beszélgetéseim, jámbor szolgái által való izeneteim, mind azokat Ngod nem egy ország előtt, hanem bátor ez világ előtt reponálja, soha sem hazám veszedelmére, sem Ngod ártalmára való dolgot nem írtam, nem izentem, nem szollottam; vékony itéletem szerint mint viselje Ngod magát édes hazájához, fejedelméhöz, urakhoz, minden Statusokhoz, azt írtam, azt izentem Ngodnak. Azon ember vagyok én most is.

Hazája és fejedelme ellen való ártalmas szándékot ha ki nyilván és tapasztalhatóképen tud és azt elegendőképen meg is bizonyíthatja, ezt senki nem tartozik eltitkolni.

Azon kívül jó akarók között vannak privatim beszélgetések, melyekben titkos lesz ember szabadossan, azt nem is illik jámbornak, mivel nem ország veszedelmében járó dolgok.

Hallom, hogy vannak mostan is oly emberek, nevöket nem tudom, de ennek előtte ismertem egy néhányat, kik azt szokták mondani mikor valami titkos dolgot beszélnek vagy uroknak vagy másnak: hogy ha másnak aperiálják, megtagadja. Mit itél Ngd afféle embereknek tökéletességök felől? Ngdnak azt írtam, mivel immár ilyen publice vannak az Ngd felől való hírek; Ngd is azokat publice diluálja s declarálja ártatlanságát. Ugyan akkor legyen nyilván az is, én számból hallották-e azo-

kat az szókat, melyek agitáltatnak, avagy peniglen Ngd szájából és másokéból. Én tőllem Ngd felől semmi gonoszt nem hallottanak, mert nem is tudtam semmit. Ngod maga kiknek és mit beszéllett, azt Ngd maga tudja jobban.

Oly itélettel és memoriával vagyon Ngd, kinek, mikor és mit mondott, eszébe fog jutni, de kiváltképen ha azt kezdik mondani, hogy ők Csáky István uram szájából hallották.

Breviter jámbor vagyok jó akaróimhoz, tökéletes vagyok, igaz vagyok; az sok hamis embereknek hamis vádlásokat hagyom az ur Istennek igaz itéletire; az igazzal mindeneket megérek. Cetero Dominus providebit.

Ngd bő szóval való írásomnak megbocsásson.

Az mely jámbor szolgái Ngdnak Havasalföldébe mentenek, azoknak háborgatások felől bizony semmit nem értöttem, megmondottam, hogy lovak venni küldötte Ngd nem egyéb végre.

Eredeti s. kézírás az egész; ívrét, egy ív; 4 lap beírva. Boríték, czím, p. hiányzik, de a szöveg s az idő mutatja, hogy Csákyhoz van írva.

1630.
jul. 6.

A TANÁCS VÉGZÉSE CSÁKY ELLEN.

Serenissimæ sacri Romani imperii et Transylvaniæ principis dominæ dominæ nostræ clementissimæ, illustrissimi domini gubernatoris, ac universorum Dominorum statuum et ordinum trium nationum regni spectabili et magnifico domino Stephano Csáky de Kereszt-szegh, comiti Comitatus Colosiensis præsens decretum intimatur:

De statu domini Stephani Csáky, quoniam suæ sere-

nitati una cum illustrissimo domino gubernatore et consiliariis placuit, ut certæ quædam conditiones præscriberent, tum ad dignitatem suæ serenitatis tum etiam ad commune bonum et permansionem patriæ nostræ spectantes, quarum observationi dominus Csáky etiam sit adstrictus.

Quam quidem sua serenitas censura ex consensu illustrissimi domini gubernatoris et dominorum consiliarorum hoc decreto mediante domino Csáky volens intimare, hoc modo declararunt conditiones præscriptas.

Cum ingressum domini Csáky in arces Munkács et Tokaj communi voto patriæ nostræ periculosum fore scientes, ideo placuit nobis, si jam iter agressus fuisset etiam revertat et illas nequaquam ingrediat, sua serenitas etiam hac in parte mutans consilium ut nullo modo ac quoris sub prætextu in arce Munkács immitatum, nec a sua serenitate permittatur, si autem ingressus fuisset etiam exire cogatur.

Quoniam autem præsentiam quoque domini Csáky in aula suæ serenitatis, dignitati serenissimæ principis et communi patriæ bono nimis damnosam et effendiculosam esse videant; ideo placuit hoc nimium ut dominus Csáky præter generalia et partialia comitia trium nationum regni Transylvaniæ adesse nequaquam possit.

Si autem in generalibus vel partialibus decretis præsens esse debebit: tunc etiam copiam equitum, peditem vero nullum secum adducat, sed tantum pro solito veniat, uti alii etiam eundem modum sequantur aulam suæ serenitatis et comitia frequentantes.

De rebus autem aliquibus si suam serenitatem per litteras requisiverit, aut per illustrissimum dominum gubernatorem aut (absente illustrissimo domino gubernatore) per dominos consiliarios literas præsentat, res et negotia sua opponat ita, ut relationem etiam habeat

condigniorem sua serenitas etiam intero illustrissimo gubernatori et consiliario cursores et tabellarios ejus non admittat, nisi prius aperta re illustrissimo domino gubernatori et consiliariis.

Si quando autem modo supra scripto aulam suæ serenitatis accesserit, privatam audientiam a sua serenitate ne solicitet, verum se præponere de aliqua re voluerit in præsentia illustrissimi domini gubernatoris et consiliariorum ac in domo audientiæ præponere debeat.

Ad harum igitur observationem sua serenitas, sub poena citationis conditionum se se clementer accommodare debeat et teneatur.

Similiter etiam dominus Csáky sub poena violationis publicarum constitutionum, has observare sit adstrictus et teneatur. Datum in civitate Meggyes die decima sexta julii anno millesimo sexcentesimo tricesimo.

Decretum hoc ex communi suæ serenitatis et dominorum consiliariorum consensu factum et ex mandato suæ serenitatis Dominorumque consiliariorum, subscriptum per me

STEPHANUM KOVACHOCZI
cancellarium.

(A Hédervári-Viczai-tár 33-ik kötetében.)

1630.
sept. 16.

Nos Catharina Dei gratia Nata Marchionissa Brandeburgica, Sacri Romani Imperÿ et Transÿlvaniæ Princeps, partium Regni Hungariæ Domina, Siculorum Comes, ac Borussiæ, Juliæ Cliuiæ, Montium. Ducissa etc. Memoriæ commendamus per præsentes, Quod cum certam eam pecuniæ summam quam beatæ memoriæ

Princeps prædecessor et maritus noster desideratissimus in publicas totius Regni huius nostri Transsÿlvaniæ necessitates testamento pie legandas voluerat, ex communi omnium Dominorum Consiliariorum nostrorum voluntate et consensu, fideli Generosi Stephani Erdelÿi de Somkerek Consiliarÿ nostri, et Comitis Comitatus Thordensis, arcisque et præsidÿ Szamos-Vyvariensis Supremi Capitanei curæ committendum voluerimus; Supereo dictum Stephanum Erdelÿi assecurandum, affidandum, et certificandum benigne duximus. Quod quoniam summa ea pecuniæ in hac Arce nostra Szamos Vyvariensi deposita totius regni huius nostri Transsylvaniæ communis et propria est, ideo nos etiam contra instructionis nostræ eidem datæ modum nullo unquam tempore absque unanimi voluntate et consensu Consiliariorum totiusque Regni huius nostri Transsylvaniæ Statuum et Ordinum dictum pecuniæ summam nec in parte nec in toto ab eo repetituras manibusque nostris tradendam postulaturas, neque ea de causa ullum damnum bonorum famæ et existimationis sæpefato Stephano Erdelÿi illaturas, neque ab alÿs inferri passuras. Prout assecuramus, affidamus, et certificamus, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in Arce nostra Szamos-Vyvariensi die decima sexta Mensis Septembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo.

CATHARINA, m. p.

(P. H.)

STEPHANUS KOWACHOCZY
Cancellarius m. p.

Eredetije *a gr. Teleki-család m.-vásárhelyi levéltárában (8066. sz. a.)*

1630.
október 7.

Én felső-vadászi Rákóczy György vallom ez levelemben, hogy vöttem fel Gróf uramtól az tekintetes ngos ifjabbik Bethlen István uramtól hét ezer forintot polturákul, melyet fogadok is emberségemre az úr Isten lecsendesitvén ez mostani állapotunkat vagy pénzűl vagy jószágúl ő kemét contentálni fogom róla. Datum Várad 7. Oktobris anno 1630.

(L. S.)

R. GYÖRGY.

Ivrét, egy ív, eredeti; az egész s. kezeirása: piros viasz pecséttel.

Országos levéltár N.R.A. fasc. 771 nro 64.

1630.
nov. 19.

Mi Alvinczi Péter pap, mostan kassai magyar prædikator, Varannai András és Kun Pál ugyan kassai concivisek adjuk értésére mindeneknek az kiknek illik, hogy Rákóczi Györgyné aszszonyunk ő nga kért tőlünk bizonyos költségére némű némű költséget, ugy mint tőlem Péter paptól háromszáz jó probáju ezüst tallért, Varannai Andrástól ötszáz magyar forintot, Kun Páltól harmadfél száz jó probáju tallérokat, melyekért zálogba küldött ő nga egy sas forma gyémántos függőt, melynek felette egy gyémántos korona, az aljába három függő gyöngy vagyon. Ily conditioval, hogy valamikor ő nga az mi pénzünket in simili moneta leteszi tartozzunk az függőt ő nagyságának, viszsza adni, melynek

bizonyságára adtuk ez mi pecsétünk és kezünk írásával megerősített levelünket. Cassan 1630. esztendőben 19 novembris.

ALVINCZI PÉTER pap. VARANNAI ANDRÁS. KUUN PÁL.
(L. S.) (L. S.) (L. S.)

Ivrét, fél ív, 1 lap beírva; eredeti, az aláírások mellett csinos metszetű *piros!* viasz gyűrűpecsétek.

Országos ltár. N.R.A. fasc. 771 nro 64.

1630.

ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR UTASÍTÁSA AZ ERDÉLYBE BETHLEN ISTVÁN GUBERNATORHOZ KÜLDÖTT KÖVET SZÁMÁRA. 1630.

Instructio ad Gubernatorem. Az én kegyelmes uram köszöntvén Ngdat, meghagyta magán is mondanom: ne csudálja Ngd, hogy azokról izent az fejedelem asszonynak és tanácsnak is, a melyeket értett Ngd; mert ő nga igen félti Ngtokat veszedelemtől, a kiben tudja ő nga, hogy nekik is jutna.

Tudni kell Ngdnak, hogy ki nyilatkozott az Ngd fejedelemasszony ellen való cselekedeti és igyekezeti, melyet eléggé megmutatott Ngd az medgyesi gyülésen s vagyon ő felségének is császár urunknak hirével, melynek nem kellett volna lenni, azt mondja az én uram; mert a minthogy gyakran megírta ő nga, úgy bőven meg is izente, hogy mivel magán való assecuratioja is vagyon császártól az fejedelemaszszonynak s nem idegen is ő felségének, s azt kivánja a confederatio is, meg kezdik segíteni ő felségét, kiből, meggondolhatja Ngod, mi jöhet ki.

Nem árt előtte viselni Ngdnak azt is, azt mondja az én uram ő nga, hogy im a mantuai, vagy olaszországi hadat császárné aszszonyunknak egy atyafia kedvéért kezdették el, az kinek csak valami dubia prætensioja volt Mantuához, s im hallja Ngd minemű veszedelmes dolgok jövének ki belőle, hogy bele állott a franczia király és talán olyat segített a kinek igazsága volt Mantuához, mindazáltal mivel nem ő dolgának találták, ím maga országát is veszedelembe hozta miatta; mert az ki felől minap írt ő nga Ngdnak, bizonyosan megvötték azt az Kasal (?) nevű várost és erősségét is, s jól megütögettenek az frankusokban is, a kik segítségekre mentek volt, s már az hadnak egyik része francziára megyen bizonyosan.

Igy lévén azért itt a dolog, mit gondolnak, ha mi belénk kapnak; de talán az törökkel biztatják magukat, ki utolsó reménység, s magában is elég veszedelem, s ki tudja talán az is, ha nem országról, vagy annak birodalmáról leszen az kérdés, ha akárki, vagy magán való személyért indít-e hadat az romai császár ellen? az kihez kiváltképen semmi kötelessége, mint Ngdhoz. Jól meglássa azért Ngd, mit mível, s elégedjék meg állapotával; mert azt is elveszti s familiáját és nemzetét is minába hozhatja Ngd.

Az fejedelemasszony állapotát ő ngok igen jól tudják s ezeket még akkor meglátták, a mikor a megholt fejedelem a portán successioját szorgalmazta; de mivel már ez megvagyon. Istentől s az időtől kell várnunk, minthogy erőszakkal ki nem adhatni mod nélkűl rajta, mivel az periculosum is, a mint mondám, s ha szinte Ngtok annak valami prætextust találna is, azoknál helyes nem lenne, mert az minemű conditiokat egyszer is másszor is præscribalt Ngtok az fejedelemasszonynak nem electiojakor, a mikor az fejedelmeknek conditiokat

szoktanak præcribálni, hanem egyszer is másszor is félelem és rettegés alatt, s olyakat is, az kik fejedelmeket semmiképen nem illetnek, s polabeli gyermekért valók is nagy része, s némely azokban ugyan Isten s maga Ngtok szabadsága ellen is vagyon; mert tudni való dolog — azt mondja az én kegyelmes uram — hogy az hit Isten ajándéka, mindazáltal ha ő szent felsége szent malasztjának általa más hitre vezetne is, megkötötték azok az conditiok, hogy ne fogadja Isten szavát, más az egyfelől megesküdtette Ngtok ő felségét, hogy az négy religiot szabadon hagyja, s az ellen meg reversalist vett tőle, hogy azok közűl ne legyen szabad magának azt választani, a kin maga lelke megnyugodnék.

Ezeken kivűl csak az fejedelem halála után való két gyűlésben is: ugymint az fehérvári és medgyesiben, a miket végezett és kinyomtattatott Ngtok maga és fejedelme ellen merő nemzetünknek contemptusa, s csudálja az én kegyelmes uram, hogy in lucernis bocsáttá Ngtok s ugy annyira is angustiálta már az fejedelemasszonyt, hogy oda ki közönségesen rabnak tartják s Ngd mancipiumjának, ki mivel igaz fejedelmi nemzet és romai császárnak sem idegene s Ngtoknak is valamint s valahogy de igaz választott fejedelme, méltatlan dolog ily formán tractálni ő felségét, — azt mondja ő nga.

Nem jól cselekszi azt is Ngtok, hogy az ide ki Magyarországban való jószágiban az ő akaratja szerint való dispositiokat nem enged Ngtok ő felségének, megfogván ez aránt is kezét, ki császár urunknak és ő Ngoknak is országul præjudical, nem is látja az én kegyelmes uram ő nga, mi gonosz volt abban, hogy Csáky István uramra bizta volt gondja viselését ő felsége azoknak, a kivel szabad volt s ugy annyéra, hogy ha csak egy lovászának adja is, megcselekedheti és senki kezét abból meg nem foghatja ő felségének.

Ő nagyságának penig az én uramnak úgy vagyon tudtára, a mint az Csáky uramnak küldött decretumból is kitetszik, hogy Ngd parancsolt Ballingnak, hogy be ne bocsássa Csákyt, sőt akkor tájban ő ngának is lévén ott szolgája Munkácson, maga mondotta Balling neki, hogy — ugy mond — noha az fejedelemasszony bebocsátását szorgalmazza Csáky uramnak, de mivel különbet parancsol gubernátor uram, ide bizony nem jő, ki mely præjudiciosum legyen, mind az fejedelemasszonynak, mind oda ki ő ngoknak, ki ne lássa?!

Melyek mind így lévén, kéri Ngdat az én kegyelmes uram, jól meglássa még is mit mível, s igen méltó, hogy jövendőre is nézzen Ngd, s jól considerálja azt is, hogy mivé tette már Ngd ezt az erdélyi fejedelemséget, s ha jövendőben vagy Ngd, vagy más succedál abban, ha felveszi-e ezen igát? avagy ezektől irtózván, ha ki fejes emberre találkozik Ngtok, hogy sem szabad választásból azokra menjen az conditiokra, de nem okoskodik-e inkább azon? hogy fegyvert véve kezében, ő tegyen inkább másnak conditiot, kiből micsoda jutalma fog az országnak is kijőni, könnyen megitélheti Ngtok.

Ezeket pedig, ne vélje Ngd, hogy az én kegyelmes uram magát tekintve beszélené, mert noha tudja ő nga, hogy Ngd hirdette ő felőle, hogy vágyakozik erre az rabságra; de ugy éljen — azt mondja ő nga — hogy (nem az ország becsületének sérelmére mondja) de inkább lenne kocsisa az ő kegyelmes urának ő nga, hogy sem mostani állapotjában való fejedelme Erdélynek, kinek bő okát is tudná adni ő nga, ha előszámlálását szükségesnek itilné.

Mindezek felett oda ki az a hire, s azoktól is értette ő nga, a kik szemmel látott dolgot beszélettenek, hogy noha az gyüléseknek idején salvus conductusa szokott mindennek lenni, és az itt való árticulusok is azt tar-

tották, hogy haddal senki az gyűlésbe ne menjen, sőt ezen gyűlésnek idején reversálisával is securitást adott mindennek Ngd, mindazonáltal más felől ugyan felültette az hadakat Ngd, s maga szolgáit is mind bevitte Medgyesre, s az mikor az ország nem akart volna consentialni az fejedelem asszony ellen való Ngd kívánságinak és ki akartak az gyűlésnek helyéről menni, ki nem bocsáttattanak, úgy annyira, hogy az öregében az uraknak meg is taszigáltanak, s kényszerités alatt még is vissza kellett az gyűlésnek helyére menni, ki ez is mely gonosz példa az egész országra nézve jövendő fejedelmeknek is, meggondolhatja Ngd, s elhagyván az tovább való tragoediát, ezek megmutatják, azt mondja az én kegyelmes uram, hogy Ngd mind az fejedelem asszonyt, s mind az országot kedve ellen is ott akarja hordozni, az hol Ngdnak tetszik. De jól meglássa ennek is végét Ngd, holott ez nyilván való veszedelemmé.... s mit itél Ngd, azt kérdi ő nga, ha még is tovább continuálja ezen dolgait? ha ugyan csak hivalkodó szemmel nézik-e ő ngok mindezeket, s nyakokra várják az ebből következhető veszedelmet? S meg is bocsásson Ngd, de ez nem szolgának hivatala — azt véli ő nga — az miket mind mível Ngd, hanem fejedelemségnél is nagyobb, birnia akarván szabadosan mind fejedelmével, s mind penig az országgal, kinek semmiképpen nem ez a rendi. Méltó azért, hogy megesmerje Ngd hivatalának határát és egykét ember tanácsát, vagy inkább hízelkedését ne vélje ottan törvénynek.

Nem dicsérheti azt is ő nga, hogy így cselekszik Ngd Haller György és Csáki István uramékkal is, kit úgy hall ő nga, hogy mindenestől csak Ngd forgat; mert azoknak is vagyon jó akarójok, mind itt ben, s mind ott künn vagyon valami értékek és pénzecskéjek is, minthogy penig naturale az csak kicsiny emberben

is, hogy édesnek tartja az boszúállását s kivánója is állapotjának, helyben való állatásának, megitélheti Ngd, ha nem jobb-e ezeket is reconcilialni és egy jó egyességbe hozni? mert az mint az generale instructioban meghagyta mondanom ő nga, s meg is mondottam Ngtoknak, Haller György uram mindenestől ok nélkűl exultáltatott, Csáky uram ellen penig az fejedelem asszony hozzájá való jó akaratjáért neheztel Ngtok, ki az is megtetszik az reá küldött decretumból is, kiért azt a gyülölséget, mind maga Ngd s mind gyermekei Ngdnak viselnek hozzája, soha Csáky uram nem érdemlette, mert annak most sincs igen sokkal több, mint annak előtte; de Ngtok mindenik annyéra dítáltatott, hogy mindnyájoknak sem volt az előtt annyi, mint most csak a legkissebbiknek is Ngtok közül. Nem látja tehát még is ő nga valahány forintért miért kell törni Csáky uramra. Ha penig azért az kevés summáiért neheztel Ngtok, a melyet most utólszor mondnak, hogy kezébe adott az fejedelemasszony, nincs méltó oka arra is, holott jól és okosan cselekedett az asszony, látván, hogy majd csak egy óráig való securitása se legyen Ngtok között, kivel szabad is, mert övé, s ha ajándékon adta volna is Csáky uramnak, szabadon megcselekedhette volna ő felsége; de nem adta ki, hanem magáért kivánta megtartani, az minthogy meg is tartatik, noha az igen semmi és kevés s annál másoknak ajándékon is többet adott sokképen.

Mindezeket nem egyébre nézve insinuálja palatinus uram Ngdnak, hanem hogy eszébe vegye Ngd magához való sinceritását ő ngának és békességhez és jó egyességhez való igazságát s szeretetit is, de kiváltképen azért is, hogy valamint nemzetünket s édes hazánkat ezek utolsó minába ne hozzák, az kinél semmi bizonyosabb nincsen, ha mind így marad és continuáltatik ez

az erdélyi gubernatio és az felül megmondott dolgok nem complanáltatnak és más bizonyos rendbe nem vezettetnek. Melyen jóllehet nem érti ő nga azt is, hogy az fejedelem asszony tanács nélkűl igazgasson, de ugyan rabnak sem jó azért tartani, hanem Isten és ez világi igaz törvénnyel kell az respublikákat igazgatni, senkinek törvénytelen hamisat nem tevén, s így áldja Isten is meg Ngtokat, s így is maradhatnak csendességben és békességben meg, s ő nga is ugy szolgálhat onnat Ngtoknak.

Az minthogy el is hiheti Ngd — azt mondja az én kegyelmes uram — hogy ha ez szerint gubernál, ugy lessz állandó gubernatioja Ngdnak és ugy marad az ország is egyességben, mivel eddig még csak nem minden öszvegyülésekben confœderatiok, összeesküvések és reversálisok által tractálta még az ország dolgait is egymás közt Ngtok, ki mind veszedelmes, mind gyalázatos volt.

Ezekről penig, hogy ily darabosan is izen ő nga, Ngd megbocsássa, oka jó igyekezeti ő ngának, s nézi az Ngtok egyességét, más az, itt talám ezekről ily nyilván senki nem mer beszéleni, tudni penig ezeket Ngdnak csaknem oly szükséges, mint az élet.

(Eredetije a *vörösváry* gróf Erdődy levéltárában; fogalmazványa a kismartoni hg. Esterházy-féle levéltárban.)

1631.
jan. 13.

Én Rákoczi György Erdélyországnak fejedelme, Magyarország részeinek ura és Székelyek ispánja adom, tudtára mindeneknek, hogy én ezelőtt való időkben kötöttem volt Vinczet az felséges Brandenburgi Catharina asszonynak, tizenhat ezer forintban, ugy hogy ő felségének hat

hét alatt fejedelemségünkbe állásának idejétől fogva számlálván kezében bocsátom, kit én prestálván is azután ő felsége tractatus által meg vissza kezembe bocsátotta, én is azért ezt az tizenhatezer forintot ez országban levő közönséges kelő pénzül ez jövendő pünkösd napjára ő felségének megadom nagy köszönettel és jó akarattal, kinek nagyobb bizonságára attam ez kezem irásával és pecsétemmel megerősítettem levelemet. Datum Albæ Juliæ 13 die januarii anno 1631.

R. GYÖRGY.

Ego Thomas Mikulich de Brokunoncz Sacræ Cæsar. et regiæ Mattis P. præsentia et judiicis locuntenens, fidem facio, quod præsens par ex his præfati illustrissimi domini Georgii Rákoczy principis Transilvaniæ etc. originalibus sit descriptum et per me visum, lectum ac cum prenotatis suis veris originalibus comportatum et collationatum. Posonii die 23 februarii 1638.

(L. S.)

Idem THOMAS MIKULICH.

Ivrét, egy ív, 1 oldal beírva; Mikulichnak piros viasz gyűrű-pecséte.

Országos ltár, N.R.A. fasc. 771. nro 64.

1631.
jan. 13.

Én Rákoczi György Isten kegyelmességéből Erdélyországnak fejedelme, Magyarország részeinek ura és Székeljek Ispánja adom tudtára mindeneknek az kiknek illik ezen levelemben, hogy vettem fel költsön az felséges Brandenburgumi Catharina aszszonytól hat ezer aranyat és tiz ezer forint öt pénzes garast az országnak közönséges szükségére, kit ő felségének in simili moneta igérek

ez jelen való esztendőben Szentgyörgy napjára megadni, avagy legfeljebb pünkösd napjára, kinek nagyobb bizonyságára adtam ő felségének ez kezem irásával és pecsétemmel megerősített adóslevelemet. Datum Albæ juliæ 13 die januarii anno 1631.

(L. S.)

Egy nyolczadív papir; egyszerű másolat.

N.R.A. fasc. 771. nro 64.

1630.
sept. 1.

Az tekintetes nemzetes Ngs felső-vadászi Rákoczi György uram ő ngát, fogadom én Hartay Gábór jó emberségemre, hogy ujabban elvárom az hat száz forint érő polturákért Szent Imre király napig, mely Szent Imre király napja ebben az ezerhatszáz 30. esztendőben esik, kinek nagyobb bizonyságára adom ez czédulámot magam kezem és pecsétem írása alatt. Die 1 septembris anno 1630.

(L. S.)

HARTAY GÁBOR.

Félív; első lapon; eredeti az egész s. k. írat; zöld viasz borított pecséttel, szép czímerrel.

Országos ltár N.R.A. fasc. 771. nro 64.

1631.
január 21.

ZOLYOMI DÁVID CSÁKY ISTVÁNNAK.

Igaz atyafiságos szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint nekem kedves öcsém uramnak, sok jó, szerencsés hoszszu élettel áldja meg Isten Kdet tiszta szivből kivánom. Kd

nékem Gávai uramtól küldött levelét édes öcsém uram nagy becsülettel és szeretettel vettem, melyben Kd miről írt értem. Én Kdnek tehetségem szerint édes öcsém uram valamikor Kd kivánja tökéletes igaz atyafia igyekezvén lennem, azon voltam szolgálatomban. Kd semmi időben meg ne fogyatkozzék, melyet ugy most is mint akkor akarok követni.

Kd parancsolván, Kd jó akaró szolgáló atyjafia vagyok most is és leszek is. Isten tarcsa meg Kdet, jó egészségben. In Debreczen 21 januarii anno 1631. Kdnek szeretettel szolgáló igaz atyjafia. . . . .

ZOLYOMI DÁVID.

U. I. Bátyám uramnak ő kemének megszolgálom, Kd mondja szolgálatomat én szommal, bizony szivem szerint akarnám ha ő kegyelmével szemben lehetnék.

Külczím : «Nekem kedves öcsém Csáky István uramnak adassék ez levelem.»

Negyedrét, félív, első oldal beírva, 4-ken czimezés.

Z. sk. írása; asszonyos szálkás írás.

1631.
april 13.

Mi Gelsey Ballingh János Múnkácsi főkapitány, Palagy István Vicekapitány, Udvarbiró, porkolábok, Hadnagyok, Tizedesek és minden tisztviselő s szolgáló közrendek, ki ki az magunk tulajdon neve szerint esküszünk az élő mindenható Istenre, ki az atya, fiu, szentlélek, teljes szent háromság egy bizony Isten, hogy az Felséges Catharina Istennek kegyelmességéből az Brandenburgi felséges electoralis házból született (zeöletet) fejedelem aszszonynak, Boruszszia, Julia, Clivia hegyének herczeg aszszonyának és az felől prætitulált néhai felséges Gábriel fejedelemnek, meghagyott özvegyének, fejünk fenn állá-

ság, életünk, marhánk, jószágunk fogytáig hivek és igazak leszünk, jó akaróinak jó akarói, ellenséginek ellenségi. És sem az Nemes Magyarországbeli, sem egyebütt levő felső, középső és alsó rendekkel, senkivel sem titkon, sem nyilván sem magunk sem mások által Munkács (Munkachy) várának más idegen kézben adása felől nem tractalunk, hanem minden hozzá tartozó munitiokkal, majorságával, jövedelmével és minden jószágával Munkács várát, ugyan csak az megnevezett kegyelmes aszszonyunk ő felsége számára tartjuk. És senkinek instantiájára sem félelemért sem adományért sem semmi okon és tekintetekből másnak kezébe nem adjuk. Hanem mint igaz, tökéletes, jámbor szolgákhoz illik, mind honn az várban s mind benn s mind kinn közel és távollétében ő felségének, ő felsége számára ugy őrizzük, oltalmazzuk.

És valamint ő felségének javára ez helynek ő felsége számára való megmaradására hasznosabbat és jobbat itélhetünk azt követjük. Az káros és ártalmas dolgokat eltávoztatjuk, minden tehetségünkkel, ha végezetre valami ártalmas hireket hallanánk és értenénk ő felsége ellen azt jó idején értésére adjuk.

In Summa kiki közüllünk az ő tiszti hivatalja és rendi szerint mindenben magunkat mint ő felségének az mi Kegyelmes aszszonyunknak igaz hivei ugy viseljük. Annak felette penig az Méltoságos, Tekintetes és Nagyságos Rákoczi György urammal, Isten kegyelmességéből Erdély országnak fejedelmével, Magyarország részének urával és Székelyek Ispánjával ő ngával ő felsége ezen mi kegyelmes aszszonyunk ez jelen való ezer hat száz harmincz egy esztendőben Szent György havának tizenharmadik napján Fogaras várában az minémü végezést tött minden részeiben megtartjuk, álljuk sőtt azt a végezést is melyet ő felsége Medgyes városában, ezen esztendőben pünkösd havának huszonhatodik napján ő ngával az erdélyi feje-

delemmel végezett, megálljuk, tartjuk minden részeiben punctjában és az ellen nem cselekedünk.

Isten (engem) minket ugy segéljen; az mi keresztyén hitünk s vallásunk szerint és azon Istenünk ugy adja meg lelkem (lelkünk) idvességét.

Mely dolognak nagyobb bizonyságára és emlékezetes erősségére ez reversalis köt levelünket élő szókkal le tött juramentomunk után, kezünk írásával és pecsétünkkel megerősitve adjuk. Es oda fel prætitulált kegyelmes asszonyunknak ő felségének megvihatatlan képen . . . (igy.)

Kivül: par juramenti munkacsiensis. Egyszerü másolat. Egykorú írással.

Magy. kir. orsz. ltár: N.R.A. fasc. 369 nro 23.

1631.
május 26.

Nos requisitores litterarum et literalium Instrumentorum in Sacristia sive conservatorio Ecclesiæ Alben-Transilvaniæ repositarum et locatarum ac aliarum quarumlibet judiciarium deliberationum, legitimorumque mandatorum suæ Celsitudinis executores, Damus pro memoria per præsentes. Quod Illustrissimus princeps ac Dominus, Dominus Georgius Rákoczi dei gratia princeps Transilvanæ, partium Regni Hungariæ Dominus, Siculorum Comes, Dominus noster clementissimus, exhibuit nobis et præsentavit litteras quosdam Serenissimæ principis ac Dominæ, Dominæ *Catharine* natæ marchionissæ Brandenburgicæ, Borussiæ, Juliæ, Cliviæ, montium ducissæ ac serenissimi Domini quondam Gabrielis alias sacri romani imperii, Transilvaniæ que principis relictæ viduæ sub fide christiana super rehabitione, reoecupatione et recaptivatione bonorum omnium clenodiorum, rerum aurearum, argentearum, monilium jocalium præmanibus

magnifici Stephani Cháky de Keresztszeg existentium? habitarum assecurationales, in duplici papiro patenter confectas sigillisque eiusdem dominæ principis duobus uno secreto, altero authentico majore in cera rubia in inferiore eorundem margine impressive communitas, manusque subscriptione roboratas, tenoris infrascripti: Admonens nos benigne ut nos Copiam seu paria earundem jurium suorum uberiorem futuram ad eautelam necessariam sub sigillo hujus capituli usitato et authentico extradare et emanari facere vellemus. Quarum quidem literarum tenor seu verbalis continentia sequitur hunc in modum:

«Nos Chatarina nata marchionissa Brandenburgica, Borussiæ, Juliæ, Cliviæ montium ducissa, Serenissimi quondam Dni Gabrielis alias sacri romani Imperii et Transilvaniæ principis Relicta: memoriæ commendamus tenore præsentium significantes quibus expedit universis, hogy: Mi az tekintetes és Nagyságos Rákoczi György uramat, Erdélyországnak Isten kegyelmességéből fejedelmét, Magyarország részeinek urát és Székelyek ispánját assecuraljuk és fogadjuk az mi keresztényi hitünkre, hogy minden nemű akármi névvel nevezendő javaink és kincsünk Cháky István uramnál volna, azt minden fogyatkozás nélkül mentől hamarébb bizonyos arra rendeltetett emberünket ugyan innen oda expedialván kezünkhez veszszük, kit ha kézhez nem akarna adni, akár mi szin és prætextus, fogás excipialás alatt, valaminemü utat és modot az erdélyi fejedelem ő keme feltalál és követni akar, annak az mü kezünkbe való vételében, azt nem ellenzük, sem meg nem gátoljuk, impediáljuk semmi szin és prætextus alatt, sőt inkább javaljuk, akarjuk és az ő keme bölcs itéletire és tetszésére hagyjuk az dolgot teljességesen, és az ő keme híre, akaratja s engedelme nélkül Cháky Istvánnak nála levő javainkban, sem magunk kezénél valókban, másoknak az ő keme kárára, ártalmára

nem adunk semmi névvel nevezendő ingó marhát és ingatlant is sőt Csáky Istvánnak sem szolgálatjával, tanács adásával nem élünk, nálla nélkül elleszünk és semmi időben az fejedelem ő keme ellen nagy kárára is akaratunkat segitségünket hozzá nem mutatjuk, tokai jószágunkat is annak minden jövedelmeit kezéből kiveszszük azt soha, sem tisztül, sem örökben sem pedig akár mi prætextus alatt neki nem conferaljuk adjuk és bizzuk. Ez előtt való tokai udvarbirónak Szikszai Mátyásnak tisztviseléséről való számadását is nem relaxaljuk senki intésére, kérésére instantiájára meg nem engedjük. Reversalisát ki nem adjuk ő keme akaratja nélkül, hanem valamint ő kemének tetszik, olyan utat kövessen, ugy procedáljon ellene és ugy vétessen számot tőlle: mindezekről ő kemét per præsentes bona fide Christiana et verbo nostro principali assecuraljuk.

Ennek nagyobb bizonyságára és állandobb voltára adtuk ez mi kezünk irásával és pecsétünkkel megerősített levelünket.

Datum in civitate Medgyes die vigesima sexta mensis maii Anno Domini Millesimo sexcentesimo trigesimo primo. Et subscriptum erat Chatarina.

Nos itaque justa postulanti debitam præstantes obedientiam præscriptarum literarum copiam seu paria non abrasarum, non cancellatarum nec in aliqua sui parte suspectarum sed omni prorsus vitio et suspicione carentium de verbo ad verbum tramsumpto præsentium inserentes sub sigillo capituli hujus usitato et authentico prætitulati exhibentes jurium uberiorem futuram ad cautelam necessariam fideliter ac conscientiose extradantes duximus pariter et concedentes. Communi justia et æquitate svadente. Datum feria secunda post festum beati Petri et Pauli Apostolorum. Anno domini millesimo sexcentesimo trigesimo primo.

Eredetije a m. kir. orsz. levéltárban. N.R.A. fasc. 754 nro 23. A gyulafehérvári káptalan fehér ostya (borított), de szép, ép pecsétjével. Sz. Mihály árkangyal legyőzi a sárkányt. Körirat: Sigillum Capituli Ecclesiæ Transilvanien (sic) 1609. Másolata is mellette van.

Küllapon: »Catharina aszszony levele, mivel assecuralta az fejedelmet, hogy Csáky nélkül elleszen.«

»Assecuratoriæ Catharinæ marchionissæ Brandenburgiensis pro Georgio Rákoczi Principi Transilvaniæ in facta rehabitionis universorum Monilium a Stephano Csáky 1631.

»Catharina fejedelem asszony fassioja Csáky István és Szikszai Mátyás dolgáról.«

1631.
junius 13.

CSÁKY ISTVÁN NOVAJI FEKETE JÁNOSNAK.

Szolgálok Kdnek, áldja meg Isten Kdet!

Tovább való ellenkező szándékokról az én nem jó akaróimnak, tudósítván az én jó akaróim, nem úgy busultam mint csudálkoztam rajta, melyeknek mérgétől látja az Isten nem tarthatok semmit, és úgy tetszik minden igaz barátimnak érdemével írom, neveltek inkább ez ideig azok, hogy nem mint fogyattak volna, és mivelhogy mindazok tudtomra vagynak, bízom az én Istenemben, ha meg nem győzhetem is azokat; meg sem győzettetem én is azoktól az gonosz szándékoktól. Azt gondolom lehet Kdnek eddig értésére, miben fárasztották legyen némelyek elméjeket ellenem és nagy kényszerítéstől (mivel azon kívül minden ellenem való vádlások igaztalan dolgok) mire vötték az fejedelem aszszonyt.

Kérem azért Kdet és Kd által az egész országban levő minden igazság szerető hazámfiát, oltalmazzanak meg igaz ügyemben, se ne engedjék ártatlanúl gazlani gonosz akaróimtól böcsűletemet; megengedtem bár az egész országot vallassák meg ellenem és az mit igaz ügyet ellenem találnak megbüntettessem. Csak azon kívül az ökör alatt is némelyek bornyút keresvén ne bojtorjánkodjanak belém. Én mint régi tős, gyökeres úri nemzet mint eddig ártani, véteni hazámnak nem akartam, sőt inkább mint az előtt úgy most is folyamodom országunk jó akarattjához, kiben ha megfogyatkozom, ennek utánna való idegenségemről, senki méltán nem kárhoztathat.

Interim Kd minden jóakaróimat és igaz hazafiait eljárván vigyázzon becsületemre s tudósítson is mindenekről. Éltesse Isten Kdet. Ex Szentmárton die 13 junii 1631. (Eddig idegen kéz írása.)

Az én édes atyámfiának Mikó Ferencz úrnak igen nagy szolgálatomat mondja Kd, bizony ágyban heverő beteg vagyok, mert kezem munkáját ő Kemétől nem szánván ajánlott jó akaratjára kértem volna; *melyet Kdnek igen* commendálok.

Kérlek János uram az mi nem tetszik, az szót nem kímélvén, mint igaz szolgához illik, úgy viselje magát. O hiszem Uram én szólok Kddel, ne féljetek semmit. St. Csáky. (Ez a Csáky keze írása.)

Külczím: Generoso Domino Joanni Fekete de Noszaj. Aulæ nostræ familiari. etc. Domino honorando.

Ivrét: félív; első lap beírva, másodikon a külczím; borított piros viasz pecsét töredéke a Csáky czimerrel.

1631.
jun. 27.

Rákoczi Zsigmond örökbefogadása.

Catharina dei gratia nata Marchionissa Brandenburgica Vidua principis quondam Transylvaniæ ac Borussiæ, Cliviæ montium ducissa.

Vallást és tudományt tészünk mindenek előtt az kiknek illik ezen levelünknek ereje által, hogy: Midőn az tekintetes Fejedelem Rákoczi György uram Istennek kegyelméből Erdélyországának fejedelme, Magyarország részeinek ura és az Székelységnek ispánja, Istennek rendeléséből ezen mostani fejedelmi állapotra emeltetett volna, mi annak hajlandó indulatját, mellyel eddig hozzánk viseltetett és jövendőben is viseltetik, consideraltuk. Ne (hogy) azért háládatlanoknak találtassunk, ily okból mi magunk szabad akaratjából, senkinek ingerléséből az ő kegyelme középső fiát az nemzetes és ngos Rákoczi Zsigmondot az mi munkácsi jószágunkban, uraságunkban és minden ahoz tartozandó birodalmunkban magunk fiának fogadtuk és örökössé, hæresse abban tettük s declaraltuk ez következő punctumokkal s conditiokkal:

Tudniillik, hogy ha mi özvegységünkben megtalálnánk halni, tehát a munkácsi uraság minden hozzá tartozandó possessiokkal felyül megnevezett Rákoczi Zsigmondra úgy mint fogadott fiunkra minden igazságával, melyel mi azt bírjuk, szálljon, holott pediglen férjhez mennénk és maradékink lennének, tehát tali casu, Rákoczi Zsigmond az mi fogadott fiunk, maradékinknak másfél százezer magyar forintot, akkoron kelő pénzzül monetaul egyszersmind tegyen le, az várat mindennemű jószágával együtt magának tartván.

Mely végzés ilyen módon legyen meg, mivel az munkácsi uradalom avagy uraság nekünk 300,000 forintba

inscribáltatott, ha az Római Császár ő felsége avagy annak engedelméből más valaki mi tőllünk életünkben avagy holtunk után maradékunktól előbb azon jószágot kiváltani akarná, hogy nem mint Rákoczi Zsigmond azon 150,000 forintot letehetné. Akkor az megnevezett summának fele Rákoczi Zsigmondé legyen és mi avagy az mi maradékaink azon summának letételével nékie tartozzunk.

Ha pedig (kit Isten kegyelmesen eltávoztasson) megnevezett Rákoczi Zsigmond maradék nélkül meghalna, tehát annak immediate, minden okvetetlen Rákoczi György az fejedelemnek legöregebbik fia, és ha ez is maradék nélkül meghalna, az harmadik, úgymint Rákoczi Ferencz mindenben a mint most Rákoczi Zsigmond succedáljon.

Mely successionak erősítésére és acclusiojára mi az mostani kimenetelünkkor Rákoczi Zsigmondnak per manus az mi munkácsi birodalmunkban 20 ház jobbágyot adtunk, kirül legalább hat hét alatt hasonlóképen a leleszi Conventbe fassionkat beadni, sőtt még Császár urunktól ő felségétől ezen contractusra való consensusnak obtineálásában, megnyerésében extremis viribus és tehetségünk szerint fáradozni akarunk.

Ennek beteljesítésére s végbe való vitelére kötelezzük magunkat fejedelmi szónk és körösztyéni hitünk alatt. Kinek bizonságára ezen contractust magunk kezével subscribaltuk és nemzetünkbeli pecsétünkkel megerősítettük. Datum

Ivrét, félív, első oldal s második fele beírva. Egyszerű fogalmazvány.

Kir. kam. lvtár. N.R.A. fasc. 369. nro 24.

Ugyanezen okírat megvan a N.R.A. fasc. 743. nro 9. 5 darab, ebből eredeti 2, Chatharina s. keze írásával; há-

rom pedig egyszerű másolat. Egyik eredeti magyar (latin bevezetéssel és zárszóval), a másik német; a másolatok közül kettő magyar, egy német. Ezeken persze a datum is rajtok van. Datum Albæ Juliæ 1631. junius 27-én.

A magyar szövegek némely szókban, szórendezésben el-eltérnek egymástól, de lényegben mind ugyanazonosak.

1631.
julius 1.

Az én éltemig való szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint jó akaróm uramnak atyámfiának, Isten Kdet csendes békességes állapottal és jó egészséggel áldja meg sok ideig.

Az mint lehetetlenségre, azonképen ok nélkül és haszontalanul való maga kártételére senki nem köteles nyilván vagyon mindeneknél. Nékem is azért szintén az Ketek Fejérvárra promulgáltatott generális gyülésének napjára, végzésből való præfigált terminuson lévén egy rész magyarországi jószágomnak végzése által való recuperatiojára. Noha ő nga nekem is kegyelmesen demandal bémenetelemről. De lehetetlen dolog, hogy mostan igen nagy károm nélkül bé mehessek. Kdet azért igen szeretettel kérem, hogy ha találkoznék oly, az ki ez mostani Ketek közé való be nem menetelemet idegenül magyarázná, az én igaz valósággal Kdnek írott informatiomnál, hitelt ne adjon az olyanoknak szavoknak. Holott én tőzs, gyökeres, zálogos igaz hazafia, Ketek tagja, és hiteles szolgája lévén, dolgaimnak végben vitele és helyben hagyása után, az Ketek szolgálatjára, kész vagyok Ketek közé, Isten segítsége velem lévén be menni.

Mostan azért magam és maradékim jövendő kárainak eltávoztatására illik gondot viselnem. Minden igazságos

dolgaimban az Kd atyafiságát és jó akaratját várom. Isten tartsa és éltesse Kdet jó egészségben. Datum ex Szent-Márton die 1-a julii anno 1631.

Kd atyafia szolgája

CSÁKY ISTVÁN.

Külczím hiányzik? (Talán Mikó Ferencznek szól.)

Ivrét, egy ív; 1 lap beírva p. v. gy. pecsét. Cs. czímerrel, aláírás sk.

1631.
aug. 17.

Telekessy István leleszi præpost előtt, ura Rákoczi György parancsából protestal Csáky ellen Csernelházi Csernel György sárospataki præfectus, azért hogy Rákoczi Munkácsra nézve valami szerződést kötött Brandenburgi Katával (R. Zs. örökbe fogadása), mely szerződést a leleszi convent előtt kellett volna be mondani és celebrálni Brandenburgi Katának, de Csáky ezen celebrationak ellene mondott.

Kelt 1631 Mária Magdolna innepe után a legközelebbi negyedik vasárnap.

Orsz. lvtár N.R.A. fasc. 767. nro. 24.

1631.
október 29.

PRÆPOSTVÁRI ZSIGMOND NAGYFALUSI SERÉDY ISTVÁNNAK.

Szolgálok Kdnek édes jóakaró öcsém uram, Isten minden jókkal áldja meg Kdet. Igen kedvesen vettem édes öcsém uram az Kd becsületes levelét, látogatásomra

való akaratját Kdnek meg is szolgálom igen jó szívvel, szeretettel el is várom Kdet édes öcsém uram ez jövendő keddig itthon is leszek, szombaton idegen emberek lesznek nálam néminémű törvénytételért, noha szomszéd barátink, még is akartam Kdnek értésére adnom, hogy jobb alkalmatosságunk lehessen az egymással atyafi szeretetből való beszélgetésben és mulatozásunkban, én Kdnek igen jóakaró atyafia levén, bizony jó szívvel látom Kdet édes öcsém uram, leszen nagy panaszom is Kd előtt, az ki ugyan méltó csudára. Kd édes öcsém uram immár el ne halaszsza, szombaton estvére ugyan eljöhet Kd ide; mert nem mulatnak azok az barátink itt, elmennek délután három óra mulva. Isten hozza igen jó egészségben Kdet édes öcsém uram.

Bethlen 29 oktobris anno 1631.

Kdnek jóakaró atyafia szeretettel szolgál Kdnek

PRAEPOSTVÁRI ZSIGMOND.

Kivül: Generoso dno Stephano Seredy de Nagyfalu supremo agazonum magistri illustrissimi principis regni Transylvaniæ etc. Dno fratri mihi confidentissimo.

(Ered. a m. kir. kam. lvtár miss. közt.)

1632
jan. 6.

Mi Tholdalagi János Iklodon lakó, urunk eő nga erdélyi directora és Pálffi István Kolozsváratt lakó, kolozsmonostori requisitor, adjuk emlékezetére mindeneknek, az kiknek illik, ez levelünknek rendiben, hogy az jelen való 1632-ik esztendőben die 6 januarii jövének mi előnkben egyfelől az tekintetes és ngos Wesselényi Anna asszony az tekintetes és ngos néhai Csáky István-

nak meghagyott özvegye. Másfelől penegh (így) az nemzetes Komáromi Márton Kolozsvármegyének egyik főszolgabirája és Tamásfalvi László ugyanazon vármegyének szolgabírája, úgymint Urunktól ő ngától Almás várához való jószágnak elfoglalására bocsátott executorok. És tőnek meg előttünk ily contractust, hogy mivel az sententiának tenora szerint, a várhoz való jószágnak hasonfelét kellett volna, az Almási jószágnak úr ő nga számára foglalni; de asszonyom ő nga prætendálván azt, hogy leány ágat internálna az jószág, így alkuvának, hogy: a jószág három felé oszoljék; egyik része urunk ő nga számára, az másik része az kis úr Csáky Ferencz uram számára; az harmadik az kisaszszony Csáky Anna számára, de ily conditioval, hogy ha urunk ő nga megengedi, maradjon az kisaszszony része ugyan az kisaszszonynak; ha penig urunk ő nga meg nem engedi, tartozzék ő nga divisiora bocsátani és hasonfelét ő nga számára engedni, melyre aszszonyom is ő nga reá méne, de ily conditioval, hogy ő nga az mi remediummal (azaz) vagy Contradictioval, vagy repulsioval akarna élni secundum leges az leányág részéről megtehesse, az Csáky István részéről penig semmit sem szól ő nga.

Mely Contractusnak nagyobb bizonyságára és erősségére mi felyül megírt közbírák, az mi levelünket, az mi hitünk szerint kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítvén adtuk. Datum et actum in Officio Nagy Almás die et anno prænotato. Idem qui supra.

Egykori másolat; 4-rét, mindkét oldal beírva, eléggé conservált okírat.

1632.
május 7.

St. Csáky Forgách Evának.

Édes szerelmes atyámfia az Ur Isten áldjon meg!

Felette kedvesen látott Cancellarius uram, minthogy parancsolva is vagyon, hogy ő Keme velem szemben legyen. Úgy hiszem egy nap késik és szombaton ebéd után fog megindulni, vasárnap estére igyekezik Tokajba, ha Regéczből Allaginétól idején elválhatik. Tokajban is egy nap késik őkeme; és kedden ebéd után onnét is elmegyen. Én is szeredán reggel megindulok és Szendrőbe sietek. Sennyeiné aszszonyomnak ma 6 órakor adott Isten egy fiút. Az ura pedig tegnap jött el hazúl és itt velünk vagyon. Generalisné aszszonyom valóban igen beteg volt, most kezdett könnyebbedni.

Adja Isten szerelmes atyámfia láthassuk egymást jó egészségben. Irtam Kassán 7. máy 1632. Jó akaró igaz atyádfia míg él.

St. Csáky.

U. I. Korlát uramnak szolgálatomat ajánlom.

Külczím: Az én szerelmes atyámfiának az ngos Forgács Éva aszszonynak adassék.

Negyedrét; félív; Cs. piros v. pecsétével.

1632.
május 21.

Ferdinandus Secundus Dei gratia, electus Romanorum Imperator semper Augustus ac Germaniæ, Hungariæ, Bohamiæ etc. Rex etc.

Serenissima Princeps cognata nobis honorata. Juxta benignam nostram intimationem, proximis diebus, per

litteras ad Dilectionem Vestram datas factam, prwsentium exhibitorem fidelem nostrum nobis dilectum Reverendum Georgium Draskovits de Trakostian, Episcopum vaciensem, Consiliarium nostrum et Aulæ nostræ substitutum Cancellarium hungaricum ad Dilectionem Vestram expedivimus, dantes eidem in commissis, nonnulla nomine nostro Dilectioni vstræ repræsentanda; Cujus relationi ut Dilectio vestra fidem indubiam adhibeat elementer cupimus. In reliquo nos ad ejusdem expositionem referentes, Dilectioni Vstræ firmam valetudinem, cum omni prosperitate comprecamur. Datum in Castro nostro Laxenburgh Austriæ, die vigesima prima mensis mai MDCXXXII.

D.[1] V. beñevolus cognatus

FERDINANDUS mp.

LAURENTIUS FERENCZFFY mp.

Ivrét, t. ép nagy császári ostyapecsét. Vj. koronázott paizsban R. betű, s alul H. E. betűk.

Külczím: Serenissimæ Principi Catharinæ natæ Marchionissæ Brandenburgicæ, Serenissimi quondam Gabrielis Sacri Romani Imperii et Transylvaniæ Principis etc. Relictæ viduæ etc. Affini nobis honorandæ.

1637.
junius 21.

BRANDENBURGI KATALIN CSÁKY ISTVÁNNAK.

Köszönetünk után, Istentől kívánunk Kdnek minden kívánsága szerint való jókat megadatni

Nem tudom ha alá jövetelünket hallotta-e Kd avagy nem; mi hála Istennek, minden csintalanság és szeren-

[1] A D. betűtől kezdve Ferdinánd császárnak sajátkezű írása.

csétlenség nélkül egy héttel ennek előtte Tokai jószágunkban egészségben érkeztünk, a mely egészséget Kdnek is kívánunk. Im azért kölle Kdet levelünk által megtalálnunk, mivel hogy az tokai udvar bíránkat Kd állította be a tisztre és annak reversalissát is kezéhez vette, kérjük Kdet mint nekünk jó akarónkat, hogy Kd e levelünk vivő embertűl, küldje Tokajba hozzánk, hogy tudhassuk miben legyen kötelezése Udvarbíránknak, mely dolgot meg igyekszünk Kdnek szolgálni.

Ezzel Isten tartsa és éltesse Kegyelmedet.

Datum Tokaj 1637 juni. 21-én.

CATHARINA (sajátkezű aláírás)
Princeps.

Ivrét; fekete ép viaszpecsét; a brandenburgi czímerrel; vízj. egy kétfejű sas.

Külczím: Spectabili ac Magnifico Domino Stephano Csáky de Keresszeg, Sacræ, Cæsariæ, regiæque Mjttis Consiliario ac cubiculario, nec non præsidii Szendrőjensis Capitaneo Supremo Nobis benevolo. In Szendrő.

1637.
junius 22.

A felelet ugyanazon lapon, fogalmazvány. Csáky saját keze írása.

Ajánlom Felségednek alázatos szolgálatomat. Isten szeresse Flsgdet! Becsülettel vettem Flsgd levelét és parancsolatját is megértettem, de mint olyan régi dologrúl annyira elfelejtkeztem, hogy semmi bizonyost Felségednek egyebet nem írhatok most, csak azt tudni illik, hogy az udvarbíróságra különben be nem állattam, hanem hogy Felségednek számot tartozzék adni esztendőről

esztendőre. Ezek után kívánom sok ideig való szerencsés életét Felségednek. Szendrő junius 22-én 1637. Felségednek alázatos szolgája

G. CSÁKY mp.

1637.
junius 27.

BRANDENBURGI KATALIN CSÁKY ISTVÁNNAK.

Köszönetünk után, kívánunk Kdnek minden kívánható jókat megadatni az Istentől!

Kívánva akartuk volna, hogy a mint a Kd levelét elvettük úgy kérésünknek is a levél mellett hasznát láttuk volna; de okát mért hogy Kd meg nem cselekedte, meg nem találhatom, hanem hogy az előbbeni levelünkből Kd kívánságunkat meg nem értette, kérni igyekeztem vala ugyanazon levelemben Kdet, hogy Kd kedvünkért fölkerestetné tokai udvarbíránknak reversalisát és kötött írását, mivel hogy bizonyosan megértettük Ványay Mihálytúl, hogy Kdnél volna erős kötés levele. Imé most is kérjük Kdet, hogy Kd kerestesse fel, hogy tudhassuk mi módon és mire kötelezte magát. Mi is Kdnek igyekezünk más dolgokban kedveskedni, a miben bennünket Kd meg talál. Ezzel istennek ajánljuk Kdet. Adatott Tokajban 1637. junius 27-én.

CATHARINA (sajátk. aláírás)
principissa.

Ivrét, pecsét leszakadt. Vj. valami pokál-alak.

Külczím: Spectabili ac Magnifico Domino Stephano Csáky de Keresszeg, Sacræ, cæsareæ, regiæque Mattis Consiliario ac Cubiculario nec non Præsidio Szendrőiensis Supremo Capitaneo, nobis semper benevolo.

Repi 28 junii
in Szendrő. (Csáky kezeírása.)

Válasz-fogalmazvány ugyanazon lap. Csáky saját keze írása.

Ajánlom Fsgdnek alázatos szolgálatomat; áldja meg Isten minden jókkal Flsgdet!

Mind az első s mind az mostani parancsolatját megértettem Flsgdnek, de elhigyje Flsged nem találhatok reá az Poroszlai reversalissára s igazán írom Flsgdnek, nem jut eszembe, ha visszaadtam neki vagy elszakgattam, vagy megtartottam, azt bizonyosan írhatom Flsgdnek, nagy csoport levelét égettem meg Flsgk mihelyt akkor tájban Pozsonyból odaérkeztem volt, Ványai uramnak is volt reversalisa az is nem jut eszembe, ha meg adtam volt-e őkeméнek vagy nem, mivel azt nem találhatom fel. Azonban másutt levő ládáimért is elküldök és szorgalmatosan fogom keresni, ha megtalálom Felségednek magam emberétől megküldöm (ki van húzva, a mi következik: ha pedig meg nem találhatom, arról vegye eszébe Flsged hogy meg nem találtam, s nem is csoda ha elveszett, mert a kinek mire gondja nincsen, arra nem szokott vigyázni). Mindazáltal ha az én dolgom volna Poroszlait az számadásra kényszerítenem, mint afféle tisztben levő szolgát, s nem is hiszem, hogy abbeli Flsged parancsolatja megfogyatkozzék, tudván azt, hogy élő bizonyságok vannak, a kik előtt számadással való szolgálatra kötelezte magát.

Az felséges Bethlen Gáborné fejedelem asszonynak, nekem kegyelmes aszszonyomnak adassék.

1632.
junius 4.

TANUVALLATÁS.

Az egri káptalan kiadványoz egy esketést, mely Csáky ellen intéztetett, néhai hetesi Pethe György hátrahagyott

özvegye Balassa Zsuzsánna által Gróf Rákoczi Pál országbíró parancsára.

A kérdőpontok ezek valának:

1-o. Tudják-e? Honnat? s kitől? Mi okáért, mi végre indíttatott Csáky István uram, hogy Szádvárát praktikálással, avagy árultatással és nem ország törvénye szerint akarta magáévá tenni?

2-o. Tudja-e ki által igyekezvén akarata abbeli szándékát végbe vitetni és ha igért-e jószágot tíz- vagy tizenkét ház jobbágyot Almási István uramnak a végre, hogy Szádvárát árultatásképen kezébe adja és bébocsássa és másoknak is ha mit igért volna az árultatásért?

3-o. Tudják-e ha az német vitézekkel, kik Zádvárába császár urunktól ő felségétől őrízetért és oltalomért küldettenek, az szerint az pattantyusokkal praktikált-e és ha kérte azon őket, hogy mind császárjokat s mind aszszonyukat elárulván Szádvárát quoque modo kezébe adják, és jutalmat igért nekik, ha az árultatásban előmentek volna.

4-o. Tudja-e hogy ha szádvári jószágbeli bírák, Polgárok avagy jobbágyok közül, valamelyikkel practicálván, azok által is akarta volna practicával kezéhez venni Szádvárát és azoknak is mit igért?

5-o. Ezeken kívül is az mit tudnának arról szorgalmatosan tudakozni.

Első tanu: Nemes Zákány András jurassor cottus Borsodiensis, fide mediante fassus est hoc modo: Hogy: semmit egyebet nem tud, hanem hallotta azt Csáky uramtól Tornán létében, hogy az gazda szállásán mondotta, hogy küldje be Szendrőbe Almási István deákot és ő nga is, az mint az előbbeni ura, hogy tíz ház jobbágyot igért volt neki, megadja neki az tíz ház jobbágyot, csak törekedjék benne, hogy pénzét letévén ő ngának szolgáljon

Szádvárának kiszerzésében, de titkon való praktikákról semmit nem tud. És Tornán is nem más, sem penig ezen dologban, hanem csak az parasztságnak csendes leszállításában törekedett ő nga és arról beszélgetvén, csakugyan azon alkalmatossággal hozta elő nga Szádvára állapotját.

Második tanu: Nobilis Franciscus Kollát de Alsókálosa annorum circiter quadraginta, fide mediante fassus est taliter: Hogy valami praktikával akart volna Szádvárához jutni, azt soha sem hallottam az úrtól, de azt sokszor hallottam, hogy ő nga sajátjának mondotta Szádvárát és hogy aratásig benne is akarna lakni, de úgy hogy pénzel s nem praktikával.

Harmadik tanu: Generosus Casparus Berenthey annorum circiter 50; fide mediante fassus est tali modo: quomódo secundus testis per omnia. Præterhoc: Hallotta azt is az úrtól, hogy szinte annyi köze vagyon ő ngának Szádvárához, mint szintén az maga ingéhez és hogy aratásig benne is akarna lakni.

Negyedik tanu: Providus Michaël Nagy István egregii Joannis Szabó de Laak colonus in possessione Perkopa commorans, annorum circiter 60; hit alatt igy vallott: Jóllehet engemet Csáky uram ő nga megeskettetett, hogy az szádvári aszszony szolgáinak meg nem jelentek semmi reám bízott dolgot; de mivel újabban megesküdtem káptalan és király embere előtt, én többet nem tudok, hanem: Csáky uram ő nga ajánlotta énnekem arra magát, hogy ha hű leszek ő ngához, nekem és maradékimnak szabadságot és nemességet ád; csak a szádvári várbeli németeknek, hozzak levelet ő ngától, melyet tőlem elküldene, de én nem mertem elhoznia. Izent Almási István deák uramnak is tőlem, hogy által menne az szalonnai meleg vízre és ott végezne véle és nem bánja meg ha be megyen. Ha pedig István Deák által nem menne, tehát hagyna egy napot és maga szolgáját küldené által hozzája.

Ötödik tanu: Nemes Almási István Tornavármegyei táblabíró, 45 éves, hite szerint vallja: Tornán létében ő nga Csáky István uram az hugomnál lévén szálláson kérdezkedett, ki volna aszszonyom ő nga gondviselője Szádvárában, és az többi között rólam is lévén emlékezet, izent azon húgomtól, hogy mennék be Szendrőbe ő nghoz. Ahol penig magához nem mernék menni, csak Zákány Andrással beszélgetnék Szendrőben és ő tőle megérthetném az ő nga akaratját és jövendőben meg sem bánnám ebbeli fáradságomat. Egy alkalmatossággal azért Szendrőbe menvén aszszonyom ő nga parancsolatjából, mentem Zákány uramhoz is és Zákány uram megmondotta az úr akaratját; kérdvén legelsőbben, ha hites szolgája vagyok-e az aszszonynak? Én meg mondám: Nem hites; azután jelenté, hogy az úr azon instálna, hogy én találnám fel módját és útját, hogy ő nga kezébe juttatnám Szádvárát, kért ő nga valaholott szeretném az szádvári jószágban tíz ház jobbágyot adna. És azon kívül ha mi tisztet a várban viselni akarnék, abból is ő nga örömest kedveskednék énnekem. Perkopán lakozó Nagy István Mihály által is izen volt ő nga, hogy az szalonnai meleg vízhez mennék által és ő nga oda kijövén ott beszélgetne velem, de én oda sem mentem. Zákány András uram azt is mondotta én nekem, hogy engemet is kéret Csáky uram, hogy Pethe Györgyné aszszonyom ő nga szolgája legyek, de én nem vehettem reá magamat, mert féltem a gyalázattól. Tornán Ambrus Kovács feleségének azt is mondotta volt Csáky uram ő nga, hogy az minémű szőlője volna ő neki az almási hegyen azt meg szabadítja és nemesíti neki csak én hozzám hordozza jól és híven az követséget.

Hatodik tanu: Honesta fœmina Anna Providi Ambrosii Kovács consors egregii Joannis Kátay Colonus, annor. circ. 50; hit alatt így vallott: Midőn az úr ő nga Csáky uram volt szálláson itt nállam, tudakozott azon,

kik volnának Szádvárban. És az többi között jelentém, hogy Almási István deák bátyám is egyik volna aszszonyom ő nga szolgái közül. Ő nga szeretettel kérdezkedett, hogy ha ugyan atyámfia volna-e István deák, és megértvén ő nga jóval ajánlotta magát, hogy az mely darab szőlőm volna az szádvári jószágban, őnga ha Szádvárát kezéhez venné, megszabadítaná úgy, hogy soha dézmát nem adnék belőle.

Kért arra is, hogy bátyámat által küldeném Szendrőbe ő nghoz, és meg nem bánná oda való fáradságát is; és hogy tízház jobbágyot valahol szeretné az szádvári jószágban adna neki, csak mutasson módot benne, hogy Szádvára jusson Csáky uram kezébe. Azt is mondotta, hogy Szendrőben ha magával nem beszélhetne is csak Zákány Andrással beszélgessen ő megmondja az úr akaratját.» Datum feria sexta proxima post festum Pentecostes Anno 1632. Egri káptalan pecsétjével ellátott hiteles 2 példány. Ivrét, két ív. 6 oldal beírva.

Országos levéltár N.R.A. fasc. 1609. nro 2.

1632.
aug. 15.

Gróf Csáky Petényi Istvánnak.

Adjon Isten minden jót Kdnek! Hopmester uram igéreti szerint azt hiszem viszsza tért eddig, azért ő keme vigyázzon a maga tisztire kötelessége szerint békét hagyván az városban való lakásnak; és az mennyire lehet tiltsa az fejedelem aszszonyt az kijárástúl, mert az kik arra dobolják, nekik úgy volna jobb, ha ő felsége soha csak egy szempillantásig is nem laknék Tokajban, ha fogadja az fejedelem aszszony az jó intést, magának hasz-

nál vélle, ha nem fogadja, csak énnekem adják értésemre bizony én is gondot viselek magamra és halálra nem adom magamat azért, a ki nem hogy én velem, de még magával sem gondol. Minthogy Besenyeitűl értettem: az ő felsége kijárását magának is írtam felőle, hogy afférlének békét hagyjon; mindazáltal ha mikor kimegyen persvadeáld uram neki 25 muskatélyos nélkül és az maga 20 gyalogja nélkül ne menjen csak ki is a várból in super minden szolgái vele legyenek. Ez sem utolsó, hogy az mikor valahová akar menni vagy Keresztúr felé, de csak az kertig, vagy Tarczal felé mulatni, elébb bizonyos lovasokat bocsássatok ki, megjárni az helyeket, és a strázsákot is meg kell hagyni, s ha ki akar osztán menni, vigyázva járjon. Az mi illeti az Debreczeni borait, ha az korcsomára nem káros, meg kell venni, avagy ha a várbeli szükségre fogna kivántatni. Az Lonyai uram buzájáról akármi névvel nevezendő gabonájáról quietantiát adjon a számtartó, úgy vegye be alioquin magának is kárt teszen, ő felségének is. Úgy hallom Madarász elvitette az borokat, azért nállam lévén az levele, szorgalmatosan solicitálom tőle az árát, miel az posztóra volna nekem is szükségem. Az mely nyuzt béllést Madarász adott, azt is jó alkalmatossággal ide kellene küldened. Volna szükségem az fejedelem aszszony kecsejére (így), ha maga is ellehetne nálla nélkül, mert én nekem semmi háló szerszámom most nincsen.

Az gyermeket is jó alkalmatossággal ez héten oda küldöm; intem Kd tudósítson az oda való állapotokrúl. Bánffyné ha ugyan eljön, úgy kell véle élni, az mint Kd írta s izente is énnekem, az várban nem kell neki szállást rendelni. Az munkácsi szekerek felül ha mi híre lenne az fejedelem asszonynak, azon senki semmit ne töreked-jék, nem levén abból semmi illetlen dolog, el vagyon az végezve köztünk ue fel. Ő felségének megmondhatja Kd

elveszett volt az Leo és Ráro, mindenik megvagyon, csak az Nagy Mihály szemesse veszett el; nekem Istennek hálá az mint eszembe jut, semmi káros leveleim el nem vesztek, hanem afféle jószágrúl való pariák: és az a gyűrű, kiben az franczia király képe volt, az kis arany lánczom és azon való gyűrűm, az unicornis darab szarvval együtt, mert az az kis ládámban volt. Kapitán uramnak Kd mondja szolgálatomat, Bánffy Péterné aszszonyomat commendálom ő kemének; az fia nem vallott több kárt az Szemesnél, az én agaraim megh vannak, az tokaiak vallottak kárt becsületükben, kiért Isten ne óvja őket az Bakos István ostorátul. Valeat! In Szendrő 1632 aug. 5. Kd jóakarója

GR. CSÁKY mp.

Utóirat: Az ő felsége lovait és óráit elvitték az tolvajok, de Kd reá vigyázzon, soha arról ő felségének emlékezetet se tegyen. Ha ők írnak is, választ nekik ne adjon. Generalis uram mondása ez.

Magad is öcsém az módon kül való kin járásnak békét hagyj, mert nem mindenikünknek vagyon podoliai lova.

Ivrét; piros viaszpecsét. Csáky czímer, pézi gyűrűpecsét nyoma? vízjegy, öt mezejű paizs.

Külczím: Az Fejedelem asszony ő Felsége komornyikjának Petényi Istvánnak adassék.

1632.
aug. 20.

GRÓF CSÁKI PETHÉNYI ISTVÁNNAK.

Adjon Isten minden jót Kdnek!

Elvettem leveledet jó öcsém és ugy olvastam mint jó akarómnak írását. Az mi azért illeti azt az dolgot, kiről az az titkos személy izent, arra magyar modon csak ez volna a válasz: Pap segg lova s ördög bünös (?) egy szóval nincsen semmi hitelre való materiája az jó aszszonyom beszédének; én már nem gyermek vagyok, nem is aszszonyi rend. Meleg beszédnek, valami lator praktikanak, mint az hunnét, kitől ez az dolog eredetet vött nem akarok hitelt adni, Isten is ojjon attól; bizony dolog ha minden beszédnek hitelt kellene is adnom, de mihelyt arra megyen dolga hogy Zolyomitul hallotta félre teszek minden epeséget s beszédet. Az mi az én Bécsben menetelemet illeti, meglátja minden ember nem féltemben fogom meg cselekedni, de ugy ha arra való szándékom leszen; hogy pedig magam személyemben elijeszszenek ő felségétűl abban sem látom senkinek modját, hanem ha rabbá teszen valaki. Az mi illeti Medgyesnek állapotját azt megváltoztatni bajos, mind azon által ím írtam egy levelet Lonyai uramnak Kd küldje el Sebesitől, meg olvashatja Kd az Lonyai Uramnak írt levelemet. Tartoztatom egy kevésség az summának megadásával s azonban változik az állapot is; írtam ad partem Mihály deáknak is, kit csak magának adjon meg Sebesi; az én nyergem ha elkészül az gyermek lovammal együtt annak az hátán küldje ide Kd; ne legyen nagy híre elhozhatja egy étekfogó két szabadossal; avagy csak legyen tudtomra az nyeregnek kész volta magam is érette küldök ne fáraszsza Kd az étek fogokat. Az Bánffiné járására

semmi szükségteket nem látom, bizony bizony álnokság minden dolga avagy Agnes lelte babonaság s temondád. Az fejér papirost nem örömest látom, mert nem az mostani időre való; ha mind szentirás is de még is nem tetszik énnekem.

Ő felségének olvasd el írásomat. Ő felségének Kd mondja szolgálatomat küldjön egy kapancsot (?) nekem ha vagyon. Bizony elhigyje ő felsége hogy mindjárt oda mennék ha az Vai uram lakodalmára nem igérkeztem volna; de ha Sebesi elérkezik azt is félben hagyom. Én soha meg nem változom; csak más is maradjon meg abban az kiben kivántatik. Az én gyermek lovam hadd nyugodjék addig miglen ide kell indulni. Kérem ő felségét az kék paripára sarkantjuval ne üljenek, se nyeregben; hanem Mátyás ha ott vagyon jártassa alá s fel az várban mindennap.

Melith uramnak is írjon ő felsége és az Straszburg levelének pariáját küldje meg, kérje hogy akkorra legyen jelen Tokajban mikor Straszburg ott leszen; ha pedig azt nem várhatja, addig ne menjen fel miglen ő felségével szemben nem lészen. Ezt ő felsége ugyan magyarul írja az neve után. Kdet kérjük fel ne menjen, elébb mi hozzánk jőjön. Kérlek jó Öcsém őrizd magadat, az kijárásnak békét hadj, egy kevéssé így kell ennek lenni. In Szendrő 1632 aug. 20-án. Kdnek jó akarója

G. Csáki m. p.

Utóirat: Mikor aztán jól megszokja az kék ló az járást; vagy egy hét mulva ő felsége maga is reá ülhet és a várban rajta járhat! Az Feketén az szerint, de elébb azt is jártassa az lovász mindennap csak kantárban.

Ivrét; pecsét mint fennebb; vj. koronázott paizs; ezen egy bokrétát tartó férfi alak.

Külczim: Generoso Domino Stephano Pethényi Cubiculario suæ serenitatis etc. Amico benevolo.

1632.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEM SZOLGÁI MIATT VALÓ KÁRVALLÁSOM.

Az kalamáris ládámban való marháimról.

Három arany gyürü egyik nagy, öreg köves, körül gyémánttal rakott; az franczia király képe rajta az közepin, pro tall. nro 300.

Az kettei gyémántos, egyik rozsa formára, a másik sziv formára pro taller. Nro 400.

Öt gyémántos vasmacska formára csinált függők egyik pr. taller. Nro 90. Egy aranyláncz, nyakba való, azon egy arany kereszt 180 aranyat nyomó, egy arany gyürü volt rajta, a kiben három gyémánt volt, az közepin hegyes, két felől szegletes gyemántok. Emptus est pro taller. 700.

Egy szép csinálmányu aranyból való edény; agnus Deinek, szent tetemeknek való, kinek két ajtaja volt; quantitása egy tallérnyi lehetett, hihető 16 arany lehetett benne, de az csinálmányja áros volt.

Item két darab olvasztott arany, kinek pondusa volt 60 arany nyomo.

Item Husz ezer forintról való zálogos leveleim.

Item Asztalomra való ezüst csengetőm tiz talléros.

Az szekér ládámban való marháimról.

Egy zöld bársony mentém arany virágu, ezüstös tábittal béllelt, huszonnégy gomb ezüst fonalbul rajta.

Egy veres iskárlát nyesttel béllelt, könyökben vágott mentém, 15 arany fonalból és selyemből szőtt gomb rajta.

Egy veres iskárlát vállban vágott mentém; 18 gomb aranyfonalból való rajta, atlaczczal béllelt, arany zsinorral zsinorozott.

Egy fejér iskárlát mentém béllés nélkül való és gomb nélkül.

Egy szép skofiumos czafrangom, száz arany ára.

Egy bokor merőn aranyozott ezüst kengyelem, kiben hat gira ezüst volt.

Két merőn aranyozott czapa poharam.

Egy szép faküp (így) Lóra való, ujdon uj.

Egy szép öreg tigris bőröm.

Egy zászló nyélre való, merőn aranyozott ezüst vértem, kiben volt három gira ezüst.

Egy király szinü kamuka dolmányom.

Öt patyolat ingem igen szépek csipkések.

Tizenkét patyolat csipkés keszkenyőm.

Orcza törlő négy, egyenlők. Item kilencz sing fajlandis.

Szekerembe való marhámnak száma.

Ón tál — 12.

Skarlát szőnyeg 2.

Szép két hoszszu puskák 2.

Két ezüstös agyu pisztoly 2.

Az atyámfiának egy szép ezüstös varró ládácskája, kiben minden belől való eszköz ezüst volt száz tallér ára.

Egy szép kocsim száz talléron nem adtam volna.

Két uj szekér-vánkosom kinek egyik fele veres, öreg virágu kamuka volt, az másik fele veres karmazsin.

Egy szép uj fehér skárlát szönyeg.

Egy szederjes fajlandis csimannyal (így) bérelt köpenyegem.

Merőn aranyozott tollas botom.

Szolgáimnak kárvallások.

Nagy Mihálynak fajlandis mentéjét; dolmányán levő ezüst gombok, szép portai kardját, merőn aranyozott; szép ezüstös merőn aranyozott lodingját, két jó pisztolját, jó paripáját fékestűl, nyergestűl, czaffragostól. Az erszényiből 40 forintját, 12 aranyát és 2 tallérát vonták el. Az inasának is szablyáját, mentéjét és pistolját.

Baranyai Miklosnak portai formára csinált ezüstös szablyáját, merőn ezüstös rajta levő minden köntösit s jó paripáját minden szerszámával elvonták.

Által János (így) nak ezüstös kardját, jó paripáját és azon levő minden szerszámát hasonlóképen elvonták, ezüstös bogláros lodingjával együtt.

Az szekeremben ülő két inasimot egy egy ingben hagyták. Ujdon uj mállal bérelt, galléres fajlandis mentéjét, dolmányát ezüst gombokkal valót, más mentéjét kéket, könyökben vágottat, 18 ezüstös fonalat gombbal felkészitve, mállal béreltet elvonták, egy fehér galléros karasia mentéjével együtt. Item: egy veres vállban vágott skarlát mentéjét is, arany fonalból csinált 18 gomb volt rajta.

A másik inasomnak csak az egy magán való öltözetit vitték el, ki fajlandis volt.

Három szolgámnak, kiket az szekeremben találtak mindeneket elfosztották.

Az kocsisokat, kik ujonnan voltak karasiába ruházva, talpig megfosztották.

Móré István nevü szolgámnak az inasától egy tegzet, merő pánczélját, karvasát, pánczél keztyüjét, egy paripáját, szolgájának köpönyegét, kardját pisztolyát vonták el.

Mindezeken kivül velem való az fejedelem aszszonynak ő felségének marhái és javai.

Hat ezüst tál ... ... nr. 6.
Egy szép asztalra való óra pro Taller nr. 200.

Item: Hat fő lovakból álló szekeres lovai, kik között az rudas lovat, háromszáz talléron vette az portán az erdélyi Mikes Zsigmond. Az nyergest is kérték két száz talléron, Toth Mihályé volt az melyet jól ismernek az erdélyi uraimék, az négye is azokhoz illendők voltak, ugy annyira, hogy az gyeplőst háromszáz talléron vette ő felsége maga a kis vajdától Fogarasban.

Az három bár csak 300 tallérra becsültessék is noha többet értek volna annál is etc.

Ivrét; egy ív; 3 lap beírva egyszerü másolat; 4-ik lapon Csáky saját kezével írva, ez áll: «Az minémű károm lött az Rákoczi uram tolvai miatt Vizsolj táján, azoknak számok.» Mikor? és minő alkalommal? Talán mikor Almás várát elfoglaltatta Rákoczi, onnan akartak elmenekülni s a fejedelem szolgái kergetvén, utólérték. Ez íráson kivül más adatot nem találtam.

1633.
május 14.

Serenissimus Elector Brandenburgicus, in Prussia Juliæ, Cliviæ, Montium, Stetini, Pomeraniæ, Cassubárum, Vandalorum, nec non in Silesia Crosnæ, Carnoviæ Dux, Burggravius Norinbergensis, Princeps Rugiæ, Comes Marcæ & Ravensbergi, Dominus in Ravenstein. Ea quæ Serenissimus Princeps ac Dominus Dominus *Georgius Rákoczy* Transilvaniæ Princeps partium Regni Hungariæ Domi-

nus, Siculorum Comes, per Aulicum Celsitudinis suæ Nobilem Blasium Balintfi, cum Serenitate sua electorali communicare voluit, ex dicti Domini Balintfi oratione, ac scripto exhibito, sufficienter intellexit: ac initio quidem Serenitas sua Celsitudini ejus, dictæ salutis, contestatæque officiorum promtitudinis, ac constantis amicitiæ studii gratias debitas agit. Suamque vicissim benevolentiam, amorem ac studia Celsitudini Ejus defert, Deumque omnipotentem veneratur, quod non solum auspicia gubernationis ac regiminis Celsitudinis Ejus fausta esse jubeat, sed et progressus ejusdem fortunare; consiliis omnibus ex alto benedicere, Celsitudinemque Eius, omnibus principalis fortunæ incrementis affatim cumulare velit.

Quod ad ea, quæ Serenitatis suæ Sororis, Serenissimæ Transylvaniæ Principis statum spectant, deinde attinet, fateri cogitur Electoralis sua Serenitas, non satis sibi constare de rationibus, quæ Sororem suam moverint, relictis bonis omnibus, ex Transilvania excedere ac Cæsareæ Aulæ se committere. Jam dudum enim raro inter Serenitatem suam Eiusque Sororem Serenissimam quid intercessit litterarum commercii, neque Serenitatis suæ consilia locum speratum apud Serenitatem Eius obtinuisse videntur, quod sive aliorum seductioni, sive sexus infirmitati, seu temporum iniquitati vel vi fatorum ascribendum (sic) sit, suo loco Serenitas sua Electoralis relinquit; freta interim conscientiæ suæ testimonio aliorumque, quibus id innotuit suffragio se dilectissimæ suæ Sororis commoda impense exoptasse, studiose quæsivisse ac id consilii suppeditasse, quod statui ac rebus Serenitatis Eius proficuum omnino futurum fuisse, si ei sententiam suam accomodasset, procul dubio faustissimus rerum omnium exitus probavisset.

In præsenti autem status Eius commutatione, vix est ut Serenitas sua Electoralis, Serenissimo Principi Tran-

silvaniæ consilium, sufficienti cum fundamento dare possit, quid de summa Arci Munkacziensi inscripta, dum de pretiosis inibi asservatis, agendum sit.

Nollet equidem Serenissimus Elector autor esse, ut in iis, quæ ad Serenissimam Sororem omni jure spectant, ea libera dispositione ac rerum suarum arbitrio intercluderetur; neque is Serenitati suæ Electorali animus est, ut de illis quæ ad alios pertinent quidquam sibi suisve vindicare satagat.

Sed nec hoc tamen ex re Sororis suæ esse existimat, ut hoc tempore, ubi omni amicorum consilio destituta est, neque quam ipsa rebus suis etiam num post hinc indigere, quæ rerum mutationes subsequi queant, sciri potest; præterea quorum ad sustentationem honori Serenitatis Eius convenientem requiruntur, (nam hisce eam destitui, nec æquitati, nec sententiæ Serenissimi Transilvaniæ Principis convenient esse censet) omnia quoque reliqua eorum potestati committantur, quos suam potius, quam Serenissimæ Principis rem curare probabile est.

Maxime, si constet Celsitudini Eius hanc Serenissimæ Principi mentem esse, liberalitate indecora, ea omnia prodigere, vel in præjudicium causæ communis male impendere.

Quorum omnium cum exactiorem notitiam Serenissimus Transilvaniæ Princeps, quam Serenissimus Elector habeat, aut habere possit, facilius etiam Celsitudini Eius erit, quid agendum sit, statuere ac definire; quam Serenitati suæ in medium consulere.

Quod si tamen Serenissimo Transilvaniæ Principi placuerit: Ulteriorem Serenissimo Electori de omnibus illis, quæ inter Celsitudinem Eius ac Sororem Serenitatis suæ electoralis, ex eo tempore, quo abdicasse se principatui perhibetur, tractata gestaque sunt, aut quorum alias ad Celsitudinem Eius pervenit notitia, rationem exponere,

atque ita Serenitatem suam Electoralem, de omnibus negotiorum et actorum circumstantiis exacte informare non renuet sua Serenitas, posthac exactius quoque omnia in consilium revocare ac pluribus tum mentem accensuram suam Celsitudini Eius aperire; quæ interea temporis rebus Principis Serenissimæ male non prospexerit, si quæ in Arce Munkacziensi, aut alibi locorum sunt, diligenti custodia asservari curaverit.

Ita Serenissimo quoque Electori Brandenburgico integrum erit, pacta tempora Elocatæ Sororis suæ Charissimæ inita, quæ hoc in loco ad manus non fuerunt, posthac recognoscere et quid Serenissimæ Domui Brandeburgicæ cautum in illis fuerit, vel non, accuratius considerare.

Interim providam Serenissimi Transilvaniæ Principis solicitudinem, ac pro commodis dictæ Serenissimæ Domus Brandeburgicæ diligens studium, tum et illum, quem erga Suam Serenissimam electoralem Celsitudinem, demonstravit, cultum ac respectum debito pro merito honore suscipit, nec committet, quin paria vicissim Electoralis Serenitatis suæ amoris, benevolentiæ, cultus, promptorumque officiorum, in Celsitudinem Eius quavis occasione exstent, testimonia.

Id quod a Domino Internuncio pluribus Celsitudini Eius relatum et commendatum iri, non est, quod dubitet; ac de cetero cum faustorum quorumcunque comprecatione, gratiam ac benignitatem suam ei clementer delatam vult.

Dabantur Wolgastiæ. Pomeranorum. Pridie Idus May Anno supra Millesimum Sexcentesimum trigesimo, tertio.

(L. S.)

GEORGIUS GUILIELMUS
Elector.

Ivrét, két ív; a belső ív 4 lapja beírva, a külső csak boríték; a két ív fehér fekete selyemmel van összefüzve. Pecsét igen szép; aláírás s. kezü.

Eredetije az országos ltárban N.R.A. fasc. 904 nro 36.

1636.
apr. 21.

Nos Alexander Sennyei de Kis-Sennye sacratissimæ cæsaræ regiæ majestatis consiliarius ac camerarius etc. et Joannes Bornemisza de Zendrő, eques auratus, ac eiusdem suæ maiestatis sacratissimæ cæsareæ et regiæ partium regni Hungariæ superioris vice-generalis, serenissimæ principissæ ac dominæ dnæ Catharinæ natæ marchionissæ Brandenburgicæ etc. serenissimi principis ac dni dni Gabrielis Bethlen alias sacri Romani imperii et Transsylvaniæ principis relictæ viduæ, eadem quoque domina principissa Catharina marchionissa personaliter præsente existente ab una, ex altera vero partibus Gergius Csernel de Csernelháza et Thomas Debreczeni de Király-Darócz, illustrissimi principis ac dni dni Georgii Rákóczi dei gratia Transsylvaniæ principis etc. universorum bonorum in Hungaria existentium præfectus, et aulæ primarii familiares; ex utraque parte negotio in proxime declarando delegati commissarii recognoscimus per præsentes litteras nostras significantes, quibus expedit universis, quod nos ratione et prætexta omnium et singularum illarum differentiarum et controversiarum, quæ videlicet hactenus vigore diplomatis pacificatorii Eperjesiensis in anno dni 1633 inter suam sacratissimam, cæsaream et regiam maiestatem, dominum nostrum clementissimum, ac prælibatum dominum illustrissimum principem Transsylvaniæ Georgium Rákóczi initi et conclusi in facto et negotio contentationis pro arcibus Munkács, quibus in comitatu

Beregh, et Fogaras in districtu eiusdem nominis Fogarasiensis et comitati Albensi regni Transsylvaniæ existente, adjacente, cunctisque earumdem pertinentiis et proventibus, item certo debito contracto, rebusque aureis et argenteis, nonnullis preciosis supellectilibus et clenodiis domus dictæ dnæ principissæ Catharinæ marchionissæ etc. inter eandem ipsam dnam principissam Catharinam et illustrissimum dnum principem Transsylvaniæ, dnum Georgium Rákóczi hactenus vigebant et qualitercunque contractabantur. Eisdem omnibus et quibusvis differentiis et contentationum materiis par placida media et remedia partes inter ipsas easdem bono et desiderato ab complanatis, sopitis et finaliter determinatis super eisdem omnibus inter easdem partes ad huc controvertentibus differentiis, talem, quæ proxime subsequntur, fecimus et finalem determinavimus complanationem et conclusionem. Cuius-tenor, seu series verbalis sic se habet:

Az mit meg nem adott az fejedelem:

1. Egy merő aranyfedeles pohár. Rs.[1] Restitualják.

2. Huszonnégy öreg aranyas pohár, az fedelei darvasok. Rs. Igiret.

3. Nyolcz aranyas pohár, egyik kisebb a másiknál. Contentáltatik.

4. Három aranyas, régi formára csinált pohár. Restituálják.

5. Három confectumnak való aranyas csésze, bokrétások. — Nesciunt. NB. Jagendorfi herczegé volt.

6. Tizennyolcz asztalra való aranyos poharak. Contentaltatik.

7. Tiz egyben járó aranyas poharak. Ötit megadták, ötiről contentáltatik.

8. Tizenhárom kisded lábas csésze. Nesciunt.

1 Rs = responsum.

9. Egy beczovárból csinált csésze, ezer arany áru, Rs. Nesciunt, Petrus Vay post (?) informare.

10. Öt aranyas mosdó medencze korsóstól és két hozzá való víz edény. Rs. Igiret.

11. Két aranyas ezüst kanna. Rs. Restitualták egyikért másikért contentatió.

12. Öt nagy öreg ezüst tál. Egyik egyik tizenegy girát nyom. Rs. Nesciunt.

13. Negyvenkét középszerű ezüst tálak. Rs. Restituáltak s maga adta el.

14. Harminczkét ezüst tányérok. Rs. Nesciunt.

15. Tizenkét nagy szegletes sótartók. Rs. Hármát restituálják, az többit restituálták.

16. Egy sárga vont arany mente, fekete rokával bélelt, két bokor száras gomb rajta, gyöngyös. Rs. Restituálják.

17. Egy tenger szinű vont arany mente, nyuszttal bélelt, Rs. Restituálják.

18. Egy vont arany mente, fekete rokával bélelt. Rs. Restituálják.

19. Egy veres bársony mente, két száras gomb rajta, gyöngyös nyuszttal bélelt. Rs. Restituálják.

20. Egy meggy színű, metélt bársony mente, vont arannyal bélelt. Rs. Restituálják.

2'. Egy hiúz mál bélés. NB. Restituálják.

22. Egy kócsagtoll. Rs. Ajándékon küldte ő felsége.

23. Egy ezüst aranyas, drága kövekkel rakott lóra való szerszám, czafragával, nyergével, és minden egyéb eszközivel együtt, melyet adtunk volt kölcsön az fejedelemnek Kékedi Zsigmond által. Rs. Ajándék.

24. Egy kantár merő arabiai aranybúl. Rs. Resti.

25. Egy tatár nyeregre való merő arany kápák. Rs. Restituálják.

26. Egy ezüst míves láda két ezer forint erő. Rs. Contentáltatik.

27. Egy ezüst pogácsa, melyben vagyon hetvennyolcz gira. Rs. Restituálják.

28. Egy arany pogácsa, melyben vagyon két száz arany. Rs. Restituálják.

29. Két házra való selymes kárpitok, tizenegy ezer tallér érő, az Sándor históriája rajta. Rs. Restituálják.

30. Két házba való, aranyos bőr kárpit, veres, zöld, hat száz forint ára. Rs. ott maradott.

31. Ezen kivül vagyon két óra, négy szegletű, az másik két tornyos. Rs. Nesciunt.

32. Hat rendbeli lovak. Rs. Nesciunt.

33. Az hat szekeres fekete lóért ígirt az fejedelem husz ezer kősót. Rs. Nem emlékezik ő Nga.

34. Ezen kivül vagyon még az fejedelem keze írása 16 ezer forintrúl vinczi jószágért. Rs. Non comprehendit diploma.

35. Ezen kivűl mi magunk pénzit adtuk az fejedelemnek kész pénzt hat ezer aranyat és tiz ezer frtot. Rs. Restituálják.

36. Item az eperjesi végezés szerint tartozik az fejedelem százhárom ezer forinttal Fogarasért és minden erdély- és magyarországi városainkért. Rs. Restituálják az 93000 frtot.

37. Ezen kivül vagyon negyven szőnyeg, egy-egy asztalra való. Rs. Nesciunt.

38. Egy merő arany lóra való szerszám rubintokkal, smaragdokkal, gyöngyökkel rakott, melyet magunk csináltattunk volt Szebenben. Rs. Restituálják.

Replica Serenissimæ Principissæ.

Ad 2-dum. Vagy felét adja meg az darvas poharaknak, avagy annyi érő ezüstöt adjon, az felit oda engedi ő felsége ő ngának.

Ad 5-tum. Másféle csészék voltanak azok, Jagendorffi

herczegtől maradott kettei, azért az másféle csésze lévén, méltán kivánja megadatni ő felsége.

Ad 7-mum. Contenta leszen az contentatióval.

Ad 8-vum. Noha méltán kivánhatja ő felsége mind azokat a csészéket restituálni, mivel ő felsége tudja bizonnyal, hogy Munkácsban maradtak, mindazonáltal az felét azoknak is megengedi ő ngának, az feléről contentatiót kiván.

Ad 9-nom. Adjon ő nga testimonialist az Vay Péter relatiójáról.

Ad 10-mum. Az mosdóknak is ketteit oda engedi ő felsége, ketteit adja meg ő nga, — de úgy, hogy az mesterségesnek egyike ő felségének cedáljon in specie.

Ad 12-mum. Az computus szerint a mi restál, adják meg, vagy contentálják érte.

Ad 14-tum. Bizonyosan Munkácsban maradott tányéroknak harminczhét hija lévén, méltán kivánja ő felsége az contentatiót.

Ad 15-tum. Az minemű sótartókat restituáltak, azok három szegletüek, de az négy szegletesek hátra maradtanak.

Ad 24-tum. Az mely tollat Kékeditől küldött ő felsége az fejedelemnek ő ngának, azt nem kivánja, hanem az melyet Munkácsból elvittek, azt adja meg ő nga.

Ad 25-tum. Noha ennek előtte ő felsége soha ő ngának nem adta, nem is igérte, de csak ő nga is egyebekben ne tegyen difficultást, ő ngának most adja ő felsége ajándékon.

Ad 33-tium. Noha ez soha még falon nem volt és tartoznék ő nga megadni, de ezt is ott hagyja ő felsége.

Ad 35-tum. Azt is ő ngának engedi ő felsége.

Ad 36-tum. Mindezekért ő nga adjon most két rendbeli szép és jó szekeres lovakat. Lám, ő felsége is, mikor ő felségének volt, nem tartotta meg ő ngától.

Ad 38-vum. Szárassi Mátyás tudja és Lénárdt, a ki akkor ő felsége deákja volt, hogy ő nga igérte az húszezer kősót az fekete lovakért, melynek tíz ezerét már alá is szállították Vinczre; nyilván levén azért ez igéret, ha az sót ő nga meg nem akarja adni, adjon két ezer frtot érette, avagy annyi érő bort.

Ad 24-tum. Erről bizonyságot tehet Kovács István, a ki kezébe adta ő felségének Pap Márton előtt, melyeket magával hozott ő felsége Munkácsra.

Ad 29-num. Minthogy az ő nga obligatiojában terminusa is volt az tizenhat ezer frtról való contentatiónak, most is kívánja ő felsége az tizenhat ezer frt contentatiót, hogy ez által mindeneket elvégezvén ne kellessék jövendőben ismét egyenetlenkedni ő felségének ő ngával.

Replica dnorum plenipotentiariorum illustrissimi dní principio Trniæ.

Ad 2-dum. Mivel hogy ez a diploma articulusába excipialtatott, de annak utána ő felsége maga is Melyth György uramnak írt levelében ez igéretet oda hagyta, kiről az ő felsége exstal, ki ő ngának is értésére adatott, még akkor ő nga is cathegorice csak úgy replicált, hogy az igéretet, úgy mint a 24 darvas kupákat és mosdókat meg nem adja, nem méltó erről bővebb való difficultásnak lenni.

Ad 6-tum. Az ő felsége csészéi voltak mindenestől nro 98. Restituáltunk csészéket aprókat, nagyokat nro 115. Az mint a quietantiák tartják, voltak-e bokrétások ezek között? arra nem emlékezünk, hanem valamit előtalálhattak, mind megadtuk, ha azok voltanak és kézbe akadtanak volna, mind együtt az többivel restitualtattak volna; de az 115-ből kitelhetik az 98. NB. Mennyi ezüst lehetett az két csészékben, avagy mi érő volt, értenünk kell, hogy tudjunk contentumot tenni.

Ad 7-mum. Az ötét Munkácsban megadtuk, az ötéről ő felségét contentáljuk, csak az megadott ötöt láthattuk és megmérhessük. NB. Ezekben is tudnunk kell mennyi gira volt.

Ad 9-num. Az mint Vay Péter ennek dolgát ő ngának referálta, arról való recognitionálišt meghagyja ő nga authentice.

Ad 10-mum. NB. Az mosdó, ha négy ő ngánál, mi azt nem tudhatjuk, de ha négy, assecuráljuk ő felségét mi, hogy kiküldi ő nga ketteit és egyik az két mesterségesen csináltak közül leszen, ha penig ki nem küldené is, magának akarván hagyni, ha ő felsége az árokat tudja, írjuk az jószágra maradandó summába.

Ad 12 és 13-tium. Megvadnak az tálak mind, ha jó computust csinálunk azokról.

Ad 14-tum. Munkácsban restitualtunk ezüst tányérokat nro 32. Volt magánál ő felségénél tányér nro 56 és két aranyos, mely in summa leszen nro 90. Nincsen azért egy híja is az tányéroknak.

Ad 15-tum. Munkácsban adtunk meg sótartót nro 14, most hármat restituálunk, három, magánál volt ő felségénél négy volt, mindenestől az sótartó nro 17, de ebben ki négyszögű, ki három, nem specificáltatott.

Ad 24-tum. Munkácsból a mely kócsagtollat ő nga bevitetett, azt restitualtuk Leleszen, több nem volt ő nga kezinél, hanem az kit ő felsége Kékedi uram által adott.

Ad 33-tium. Soha nem látta ő nga ezeket; Bethlen István fogta elvinni.

Ad 34-tum. Kész ő nga meginteni az Mikó Ferencz maradékit, vagy megadják, vagy eligazítsák magokról hová adták.

Ad 36-tum. Noha ő nga keze alá, a mi ezekben jutott, restituáltatta és az többi is hova löttenek, jelen vadnak akkori lovász mestereknek fassiói, mindaz által intercedal-

tunk ő ngának az mi kgylmes urunknál ő ngánál az két rendbeli lovak küldése felől.

Ad 38-vum. Hogy ő nga, az mi kgylmes urunk, ide az tokai portusra tízezer kősót szállítson ő felségének, árvíz levén ez esztendőben, ő ngánál kiváltképen intercedálunk, el is hittük ő nga ebben fogyatkozást nem teszen, eleitől fogván ő felsége jóakaratjáért, nem annyira az lovakért.

Ad 42-dum. Ő felsége kegyelmesen megnyugodjék azon, ezekben soha az mi kegyelmes urunk egyet is nem látott, ő nga kezeihez egy is benne nem jutott, nem is tudhatta meg, noha embereket is esküdtettek eleget miatta, hova lehettenek akkori tumultusban, az szőnyeges szekerek alatt az palánkban lévén, kicsodák ragadozták el az két vagy háromféle emberek közül, végére nem mehetett ő nga, ha voltak ott, az külömb-külömbféle emberek ragadozván el, ő nga semmiképen ezeket nem restitualhatja. NB. Noha ebben egy is ő nga kezihez nem jutott, mindazáltal az felének az árával 15-öt frtjával contentáljuk ő felségét.

Replica Serenissimæ Principissæ.

Ad 2-dum. Producálják őkmek azt az levelet, melyben ő felsége oda engedte.

Ad 5-tum. Contenta ő felsége az contentatióval, contentálják 8 gira ezüstről.

Ad 7-mum. A poharak itt nincsenek, de circiter a mint ő felsége az többihez képest reá emlékezik, lehet tizennyolcz gira az öt pohárban.

Ad 10-mum. Contenta ő felsége, csak arra legyen vigyázás, hogy ha ő nga kiküldi az mesterségesen csinált mosdót, az korsója és az vízi eszköze is hozzá való legyen, egyébaránt sem ő felsége ennek, sem ő nga annak semmi hasznát nem vehetik.

Ad 14-tum. Nem csak 90 tányéra volt ő felségének, hanem annál több, más az, hogy magával ő felsége 24-nek felette ki nem hozott Munkácsból, mindazáltal ezeknek is felét, úgymint tizennyolczát oda engedi ő felsége, az feléről contentatiót kíván, egy tányért húsz-húsz lotra számlálván.

Ad 15-tum. Az sótartók is több volt, mindazáltal az hárman kívül annak a tizenkettőnek is felét oda engedi ő felsége, az határól contentatiot kíván.

Ad 24-tum. Az kócsagtoll egyáltalában Munkácsban maradott, azért azt ő felsége, vagy in specie, vagy az árát megkívánja, melyet Kamuthi István ezer aranyon vött Velenczében, de korona aranyon.

Ad 38-vum. Contenta ő felsége, csak az esztendőről el ne muljék az leszállítása.

Replica dnorum plenipotentiarorum illustrissimi dni principis.

Ad 2-dum. Ha ő felsége terminust ad és enged erre, melyre ez levelet producálhatjuk, abban megfogyatkozni nem akarunk, de tudjuk azt sokszori resolutiójából, ez dologra a mi kgylmes urunk semmiképen az igéretet vissza nem adja, minthogy az diploma articulusábau is excipiáltatott, és ha arról tovább kelle disputálni, az többinek is csak békét kell hagyni, tudván azt, hogy ő nga az igéretet vissza nem adja.

Ad 5-tum. Contentáljuk ő felségét az nyolcz gira ezüstről.

Ad 7-mum. Contentáljuk ő felségét tizenöt giráról, mert három-három gira ezüstből egybejáró poharak alkalmas nagyok telnek ki.

Ad 10-mum. Meg kell lenni úgy hogy valamelyik egyik az mesterségesnek és más közönséges adassék meg ő felségének, ha négy ott benn az mosdó ő ngánál.

Ad 14-tum. Megnyughatik ő felsége, az tányéroknak semmi híjok nincsen, ha penig nem: computust csinálhatunk és fassiót is vehetünk, az kik kezekben jártanak (így) s tudják mennyit adtak ki Munkácsból, és mennyit hoztak Tokajba.

Ad 15-tum. Az hat négyszegletes sótartókért mit kell adnunk, csak értsük, contentáljuk ő felségét.

Ad 24-tum. Az kócsagtoll dolgában semmit nem tudunk, instructiónk is arra semmi nincsen, mindazáltal az ötszáz frtról contentáljuk ő felségét.

Ad 38-vum. Ha az Úristen vizet ad arra valót, mi leszünk ő felsége sollicitatori, és minden bizonynyal meg-leszen.

Replica Serenissimæ Principissæ.

Mindezekkel az ő nga plenipotentiáriusi resolutióival contenta egyébaránt, hanem azt kívánja ő felsége, hogy mivel mind ennyi kárvallásival sem gondolván, az ő ngával való egyenetlenségit akarván távoztatni, ő nga is ezután ő felsége és ő nga között levő dolgokban accomodálja magát úgy, hogy ennyi kárvallásban lehessen ő ngától valami contentuma és vigasztalása, és annak felette az kócsagtollért az öt száz frthoz adjanak még harmadfél száz frtot, hogy legyen annak is az fele ára meg, minthogy az többinek is, melyet integre kívánhatott volna ő felsége, csaknem mindeneknek felét engedte meg ő felsége.

Replica plenipotentiariorum illustrissimi dni principis: Accedálnak ő kemek az felére, úgy mint nyolczadfél száz frtra az kócsagtoll árában.

De contentatione sic conclusum est.

Az patikás ládáért adnak ő kmek 1500 frtot.

Az 28 csészéknek az feli, úgy mint 29 gira, hogy az ő felségének tartozó ezüstből kitudassék. Contenta manet.

Az több elköltött ezüst mívért, hogy ha miben az 29 girát meghaladja, hogy ő kmek ezüstöt adjanak. Csinálásától az sima mívnek 2 frt 50. Aranyozására ducatos 2 drb. Noha elég kárával vagyon ő felségének, mindazáltal az ő ngához való jó akaratjából contenta leszen.

Az lóra való szerszámhoz adott kétszáz hatvan aranynak harminczát, korona aranyat, defalcálják, mivel megmértük, és annyival kevesebbnek találtatott.

Unde nos in præmissorum omnium et singulorum maius robur, evidentiusque et firmius testimonium, præsentes litteras nostras, superinde testimoniales, recognitionales prælibatis dnæ principissæ Catharinæ Marchionissæ etc. et illustrissimo dno dno principi Transylvaniæ dno Georgio Rákóczi, jure eorumque futura pro cautela necessaria sub chyro-graphis et sigillis nostris usualibus, dandas duximus et concedendas. Datum in oppido Tokaj die 21 mensis aprilis, anno dni 1636.

(Egykorú másolata az »Orsz. Levéltár«-ban. N.R.A. fasc. 772 nro 5.)

1636.
jun. 24.

GR. BETHLEN ISTVÁN CSÁKY ISTVÁNNAK.

Spectabilis ac Magnifice Domine mihi observandissime!

Officiorum meorum paratissima commendatione præmissa.

Az Kd 22. Aprilis írt levelét 23. juny adá meg egy Turi Jánosné nevű Budai asszonyállat, kiben egy Szilágyi András nevű rabságban levő szolgája felől ír Kd, hogy szabadulásában törekedném, mely Kd levele hol késett

eddig, nem tudom, mert ha ezelőtt kezemhez jutott volna is, a mennyire mód lehetett volna, törekedtem volna örömest a dologban, ma azért egy jámbor szolgámat felküldöm tudakozni állapotja felől, úgy értem most az Csonka toronyban tartatik, az Vezír rabja.

Immár ezután megakarom az Vezírt találni felőle, s meglátom ha lehető szabadulásában sarcz nélkül való mód, vagy pedig sanczon akarja elbocsátani, mindazáltal szívem szerint azon törekedem, a mennyire mód adatik benne, hogy szabadulhatna sancz nélkül. Én Kdnek Édes Eöcsém Uram nagyobb dologhból is igérkezem szolgálni és kedveskedni a mennyire Isten erőt ád. Tartsa meg Isten Kdet jó egészségben sok esztendeig. Datum in Civitate Pestiensi die 24 Juny Ao 1636.

Spectabilis ac Magcæ Dnis Vræ

Serviter paratissimus
Comes S. BETHLEN mp.

Ivrét; tiszta ép kis pecsét, vörös ostyára nyomva, az iktári gróf Bethlen család czímerével.

Külczím : Spectabili ac Magco Dno Stephano Csáky de Keresszegh, Sacratissimæ Imperatoriæ Mattis Consiliario et Cubiculario ac Arcis et præesidii Szendrőiensis Capitaneo Supremo etc. Dno mihi observandissimo.

Gr. Bethlen sajátkezű aláírása.

1639.

Csáky István Mindszenti Krisztinának.

Szerelmes Krisztinám az Úr Isten áldjon meg és adja hogy kívánatos egészségben láthassuk egymást.

Akármikor sem vártam írásodat látnom édes fiam nagyobb szorgalmatossággal mint most, úgyannyira, hogy az nagy főfájás miatt azt hittem fel se kelhetek ma, de már nincsen semmi nyavalyám, mert az busulástól üresedtem immár és igen jó kedvel s vigan vagyok. Busulásom pedig két okért volt, elsőben Prépostvári változása miatt, második, hogy kapitány uram nem várakozott az én embereimnek érkezésekre, hanem szerencsére megindult és olyan kerülő útra fárasztott benneteket.

Vajha tudtam vagy csak remélhettem volna azt édes hívem, hogy Prepostvári uram megváltoztatja beszédét és fogadását bizony Tarczalra költöztem volna elődbe, noha Palatinus és érsek uramék rendelése ellen esett volna, kiről ha Isten szembe juttat bennünket, bővebben beszélgethetünk, pedig hogy az Isten békével és egészségben hozott el benneteket az vizeken, egyéb ellenségtől nem sok félelmem volt.

Azt írod édes szerelmem, hogy az nagy idegen földre kellett jőnöd, de én soha nem tartanám azt idegen földnek, ahol legdrágább és kedvesebb lakásomat, életemet, lelki testi örömömet és nyugodalmamat itélhetném, holott szerelmes Krisztinám azt szoktuk közönségesen mondani, ahol kedvesebb és jobb az lakás, ott az haza.

Ne legyen azért szerelmes lelkem ez iránt is semmi busulásod, még csak eszedbe se jussanak szomorúan az

elmult dolgok és az elhagyott állapotok, mert mennél inkább valaki egymást szereti, annál nehezebb annak szomorúságát látván szenvedni az társának. P. o. ha én szeretném az én szerelmes Krisztinámat és neki szomorúságát látnám, tehát én igen szívem szerint busulhatnék azon.

Egy német szabót küldtem oda, hogy az minémű két szoknyát csináltak Kd számára, ahoz hasonló vállat is csináljon az ide felvaló közönséges élő formára, kérlek édes szívem ne tarts ellent benne, hadd csinálják úgy, el higyjed sokkal szebben fog illeni, hogy semmint az az szász formára csinált váll, kit ide küldtél.

Hogy pedig több szoknyát az kettőnél nem csináltattam az az oka, hogy Bécsen kívül illendő materiákat nem találtathattam, hanem onnét fogom mind azokat meghozatni, melyeket magamban elrendeltem.

Én első nap szederjesben s másnap zöldbe s harmadnap vagy veresben vagy király színben leszek, ha azt érem, s azt akarom édes szívem hasonló színben légy velem. Két cseh süveget is hozattam, azokat is úgy találod, az mint illik édes szívem s pártád is leszen azokhoz hasonló, csak az Isten hozzon jó egészségben s egyéb portéka is az mi akkorra kívántatik készen leszen. Egy szóval haza fogsz jőni édes szerelmem, de nem tudom ha olyan nagy szívvel kívánsz-e engem látni mint én Kdet, mert nem írál választ amaz levelemre, melyben erősen biztatom magamot az Kd kiváltképen való szerelmével, de talán nem szintén annyira lehet az mint én reméllem és Kdnek nagy bizodalmomból megírtam. Mivel azért már félelmem nélkül várom az én régi szerelmemet hónap színes köntösbe öltözöm és minden fekete köntösből kivetkőzöm, lakóházaimmal együtt. Adja Isten édes szerelmem láthassuk egymást mennél hamarább, de jól reám vigyázzon Kd, mert az hol nem vélné is Kd meg fogom

talán látnom Kdet. Irtam Szepesvárában ma szerdán ebéd után 1639.[1] Az én szerelmes Krisztinám holtig való társa G. Cs. I.

1643. márcz. 27.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinának.

Áldja meg Isten jó egészséges élettel Kdet.

Boldogaszszony napján elvettem nekem írt Kd becsületes levelét kívánságom szerint való ajándékjaival együtt. Mivel azért immár az keresztyéni jó szokás szerint egymás kötelességébe léptünk holtig tartó atyafiságos életünknek illendő bizonyságtételével, azokáért becsületes dolognak itéltem lenni, hogy Kdnek, mint jövendő kedves társamnak szívem buzgóságából ez nehány szóval írott levelemet küldjem és magamat Kdnek ez által is újabb esmeretiben juttassam.

Juthat eszébe Kdnek édes jóakaró kedves húgom első ifjuságomnak mivolta és Kdhez való hasonló indulatomnak igaz szeretetemből származott akkori buzgósága, kinek, hogy az jó Isten valóságát nem akkor, hanem most engedte, az mennyivel minden emberi gondolat felett való dolognak tarthatjuk, anyival csudásabb, de szent és istenes s mindenkori igen méltó emlékezetre való állapotnak is tulajdoníthatjuk és mind ketten az Istennek hatalmas reánk való gondviselésének és nagy áldásának tarthatjuk holtig való háláadásunkkal.

Anyival feljebb való szent áldásának tarthatjuk ő szent felségének az mi egyélétünknek valóságát ha egy-

[1] Ez évszám valószínűleg tévedés!

máshoz való első ismeretségünknek és Isten szerint való szeretetünknek álhatatos voltát s erejét az sok ideig való nem látás és távollétek az Kd szívéből is ki nem fogyatta volt. Mert noha az én jó feleségeimnek idejekben Kddel való ilyen atyafiságos állapotom felől nem gondolkoztam, de bizonyára írom édes társam Kdnek valamikor az jó és becsületes alkalmatosság eszembe juttatta Kdet mindenkor vitatta Kdhez való istenes indulatimnak igaz voltát, mert soha meg nem bántam, hogy Kdet szerettem és ismertem, sőt hogy úgy is szerettem, hogy Istennek törvénye szerint való társamnak kívántam akkor is Kdet.

Ime azért édes régi Isten szerint való szerelmem, nem akarván hagyni az jó Isten valóság nélkül elmulni azon egymáshoz való elébbi keresztyéni szeretetünket, egybe adott emberségünknek idejében is bennünket, tudván ő szent felsége, hogy minden jó házasságot illető dologban egyező természettel áldott volt meg születésünknél fogva. Azért teljes bizodalommal vagyok, hogy egymással való életünket is megszenteli és kötelességünket soha többé másra nem változtatja.

Ez levelemet Kdnek elébb akarám kezében juttatnom, minek előtte jámbor szolgáim Kdhez érnének, hogy Kd is vehessen időt válaszom adására írása által, melyet másra se bízzon Kd, hanem Tordai István uram nevű szolgámra, a ki egyik lészen Kdhez menendő szolgálatjában, kitől három dologról izenek szóval Kdnek. Bízvást hihet neki Kd, de az mely levelemet nem magam kezemmel írom Kdnek, arra Kd is más ember írása által feleljen nekem, kire hogy reá vigyázzon Kd, szeretettel kérem Kdet.

Éltesse és tartsa meg az jó Isten egészséges életbe Kdet. Irtam Szepesvárában 1643 marcz. 27. Kdnek igaz atyjafia és jövendő örökös társa

GRÓF CSÁKY ISTVÁN,

a kit Kd talán meg se ismerne, holott régtől fogva elméjében sem forgatott, de én reá mernék felelni sok emberek közűl, távol is kiesmerném Kdet akármi öltözetben lenne is, csak ábrázatját s kezeit láthatnám, kiket hogy Kd az ártalmas tavaszi széltől oltalmazzon mindenkor én érettem, kérem kiváltképen Kdet. Mivel már magamot özvegynek nem tartom, ez levelemen méltó jelét küldtem Kdnek láttára, melyet nem illik másoknak sem látni, sem tudni. Isten Kddel.

U. I. Édes társam, méltónak tartom, hogy értse ezt is Kd. Az utolsó gyűrűmet is kit küldendő vagyok az én első üdvezült becsületes és igen szerelmes társam adta vala nékem, mivel azért Kd lészen mind azok jóvoltoknak végezője, az én kivánságom szerint legillendőbbnek azért itéltem, mind kettőt Kdnek adnom, hogy sem másokat mivel azoknak minden jóvoltok Kdre szállottak és Kden is végeződnek, kinek az jó Isten legyen mind szentelője s mind végezője.

Külczím: Az én szerelmes társamnak Mindszenti Krisztina aszszonynak adassék.

Eredetije ívrét, egy ív, aranyos szélű papir; *piros* viasz-pecséttel.

1643.
marcz. 29.30.

Gr. Csáky István Rákoczi Györgyhöz.

Bevezető sorok mint a kérő levélben s elmondja, hogy kit választott, s így folytatja: noha bizonyal elhihetem, hogy az mely jó szokás és rendtartás efféle állapotokban minden keresztyén nemzetek között, annál inkább magunk nemzete között szabados nem lehet nékem is

akadékos, sem pedig Ngdnál az én alázatos szolgálatomnak ezzel is nagyobb kötelessége kedvetlen, mindazonáltal nem akarván az Ngd birodalmából Ngd híre és kegyelmes annuentiája kívül ő kemét kihozatnom.

Alázatosan kérem Ngdat, méltóztassék ő keme hozzám ez végre való bátorságos kijövetelinek, minden ahoz való készületivel együtt kegyelmesen annuálni, sőt ha kik jóakaró atyjafiai közül, ilyen becsületes állapotjában, kilyebb fáradni nem neheztelnének, azoknak is bárcsak az határig kíséréseket kegyelmesen megengedni.

Mely kegyelmes jóakaratjával is Ngd ily jóakaró alázatos szolgáját serényebb és hálaadó szolgálatra kötelezvén, igyekezem Ngdnak ebbéli kegyelmességét is alázatosan megszolgálnom. Jó és kegyelmes választ várván Ngdtól. Satb. datum. Szepesvár 1643 marcz. 29. 30. (Eandem excellentissimam Celsitudinem Vestram felicissime viventem florentemque regnare desiderans.

Erre Rákóczi válasza.

1643. april 15.

Spectabilis ac Magnifice Domine Comes nobis honorande!

Szepesből marcz. 30-án nekünk írott Kd levelét elvettük s az minthogy senkinek is Istenes útakon s módokon való házasulásában ellent nem szoktunk volt tartani, az szerint most is senkiében nem. Vége lévén azért annak az haladéknak, melyet Prepostvári uramnak érteni adtunk valamikor ki akarja vitetni Kd, meglehet elmeneteli az aszszonynak. In reliquo eandem Dnem vram benevolere cupientes. Datum in Civitate nostra Maros-Vásárhely april 15. 1643.

G. RÁKOCZI (sk. aláírás.)

1643.
márcz. 30.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinához.

Ajánlom atyafiságos szolgálatomat szeretetemmel együtt Kdnek. Istennek szent áldását kívánom minyájunkra terjedni.

Többet gondolkodván közelgető halálomról, hogy sem hoszszú életemről, szemem előtt viselvén mind édes anyámnak elöregedett és betegesedett állapotját s mind gyermekeimnek neveletlenségeket, kiknek anya kívántatik, inkább hogy sem néne.

Megemlékezvén Kdnek is eleitől fogva dícséretes magaviseletéről velem egyező hitben létéről s megért állapotjában is hozzám illendő voltáról választottam szívemben Kdet magamnak örökös házastársul édes anyámnak is ebben tudván nyugodalmát lenni; atyámfiainak és jóakaróimnak egyező javallásokkal.

Azért jóakaró aszszonyom ilyen kinyitott szívvel való tökéletes és Istenes fundamentumon épített szándékomat értvén magához Kd, vegye jámbor szolgáim úgy mint Bari Mihály és Tordai István uramék által Kdnek küldött jegygyűrűmet személyemnek Kdhez holtig való kötelezésemnek változhatatlan bizonyságára, oly valóságos szívvel pedig az melyet én Kdnek küldtem.

Hogy azért Kd is maga én hozzám hasonló igaz szívvel való kötelezésének bizonyságát küldje meg írt jámbor szolgáim által, az mint tőlem veszi Kd, alázatos szeretettel kérem Kdet. Ajánlván mindenkori készségemet és atyafiságos szolgálatomat Kdnek. Jó és kedves válaszomat várván Kdtől. Tartsa meg Isten jó egészségben Kdet. Irtam Szepesvárában 1643 marcz. 30-án.

Kdnek igaz szívvel szolgáló jövendő házas társa

Gróf Csáky István mpr.

Külczím: Az nemzetes Mindszenti Krisztina asszonynak néhai nemzetes Erdélyi István uram özvegyének stb. Nékem jóakaró aszszonyomnak adassék.

* * *

1. Hasonló szép levelet intéz Mindszenti Krisztina édes anyjához is, kéri anyai jóakaratját s ajánlva fiui szolgálatát ugyanazon datum alatt. Fájdalom a külczím hiányzik.

2. Ugyancsak e datummal tudósítja e házasságáról gyekei Wesselényi Boldizsárt is.

Az előbbi eredetiben, sk. az utóbbi kettő egykorú másolatban.

1643.
pünkösd hétf.
május 25.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinához.

Ajánlom Kdnek atyafiságos szeretetemet, szívből kívánom, hogy a jó Isten egészségét Kdnek megtartsa s éltesse az ő szent kegyelmében velem együtt.

Secretariusom által Fejérvárott írt levelét Kdnek pünkösd napján szeretettel láttam s olvastam, hálaadással vettem penig az Istentől, hogy ennyi méltatlan és szokatlan busulási között az Isten Kdnek egészségét becsületivel együtt megtartotta és hogy én hozzám való kijövetelére is bizonyos s bátorságos uta engedtetett ő ngától az fejedelemtől Kdnek, melyekben ha fogyatkozásit értettem volna Kdnek akármi okból, nagy fájdalommal szenvedtem volna, holott látja Isten az én szívemet, nem jószá-

gáért szerettem és választottam én Kdet hotomig való társamnak, hanem magános jóságáért.

Azért nagy szeretettel kérem Kdet, rekeszsze ki már szívéből, minden kedve ellen történt dolgokat, mert az Isten soha anyi jót ez világiaknak nem adott, kinél többet magánál azokért meg nem tartott, kik ő benne helyeztetik jó életöknek s jó haláloknak is módját.

Értvén azért a Kd leveléből, hogy indulását Gernyeszegről és annak terminusát az én akaratom szerint rendelte, íme én is holnap után, úgy mint 27. napján megindítom kapitányomat Vadas Gábor uramot a végre, hogy Prepostvári bátyám urammal együtt Kdhez menvén szolgáljon Kdnek kijövő útjában s egyéb dolgaiban is, melyekben Kd kívánja.

Bizonyos vagyok abban is, hogy bátyám uramnak ajánlott jóakaratjában meg nem fogyatkozunk, kit mostan írott levelem által azon kértem, hogy ez jövő Sz. Iván havának 21 napjára bizonyoson Gernyeszegre érkezzék Kdhez és más egy harmad nap onnét megindulván az Kd nyugodalmával és az füves lovaknak is erejökhöz képest rendelje útját őkeme.

Ezt értvén Kd is rendelje úgy dolgait az mennél jobban lehet és ha alkalmatlannak tetszenék Kdnek az az terminus az urnak Kdhez való menetelire, tehát igen sietséggel nyugodt lovas által írjon felőle kapitány uramnak és az Kd írásához fogják magokat alkalmaztatni, de ebben késedelmet Kd ne tegyen és úgy rendelje levelének Vadas uram kezébe jutását, hogy minden bizonynyal azon Sz. Iván havának hatodik napjára vehesse el, ha elébb nem is. Kapitány uramot pedig Almáson találhatják az Kd abbeli levelével, mivel Prepostvári urammal való szemben léte és beszélgetése után Almásra megyen és ott az tájon várja meg az urat. Nem szükség immár édes húgom semmit nekem írni Kdnek, mivel az távol

létel miatt késedelmesen hordoztatnának az levelek, hanem mindenekről kapitány uramnak írjon s meg is nyughatik Kd tetszésén.

Valami szekeres lovak felől is írt volt nekem Megyeri uram az Kd kijövő segítségére azért küldök együtt kapitány urammal három rendbélit szekerek nélkül és egy rendbélit közszekérrel, ötödik rendbelit egy úti üveges hintóval, hogy az alkalmatlanságokat, úgymint az port távoztathassa Kd magától. Lovász mesteremet is elküldöm, a kinek gondviselésében legyenek minden szekerek és lovak, azonképen az lovakhoz és szekerekhez való emberek is. Az úton való szállásokat és gazdálkodásokat is bízza Kd kapitány uram rendelésére és semmiben ne legyen törődése, meghagytam én ő kemének mint kellessék azokban magát alkalmaztatni.

Aszszonyomnak ő kemének az Kd édes anyjának fiúi szolgálatomat ajánlom, felette igen kívánnám ha ezt a mi világunkat megismertethetném ő kemével, adja Isten ha ez világon nem lehetne is, de az jövendő és állandó világon láthassuk egymást lelki egészségben.

Hozza Isten jó egészséggel és jó kedvel Kdet minden hozzá tartozóival. Irtam Szepesvárában Pünkösd hétfőre virradólag, de az aszszonyom késedelmes írása miatt 8 órakor reggel küldhettem el. 1643. (május 25-én) Kdnek holtig való tökéletes atyjafia

GR. CSÁKY ISTVÁN.

U. I. Úgy remélem, hogy az köz szekerek eleiben való 4 rendbeli lovakkal Almás táján fogják Kdet vártatni, azért hogy addig erőt vegyenek magoknak, de az üveges hintót helybe viszik Kdnek.

Értse ezt is Kd, hogy ha Prepostvári uramnak oly derekas akadékja volna, mely miatt az jövő hónak 21 napjára Kdhez és Kd kihozásáért nem mehetne, tehát bizo-

nyos emberek által mindjárt fogják arrul is Kdet tudósítani és arról is mikor lehessen bizonyos meneteli az urnak Kdhez. Mindazáltal mivel ezt csak vélekedő képen írom, meg ne tartozzék Kd arról írni kapitány uramnak az melyről feljebb írtam Kdnek, mert lehetetlennek itélem, hogy mind Kd s mind Prepostvári uram olyan hoszszú terminusra t. i. Szent Iván havának 21-ik napjáig minden dolgait el ne végezhesse. Az mostani Kd kijövéséről úgy kell Kdnek gondolkodni, mintha többé be nem mehetne Kd és mintha nem Kdé lenne az, az mit magától el fog hagyni, az többit bízzuk Istenre, az melyet ki nem hozhat Kd magával.

Megyeri uramnak megírtam most is, hogy legalább egy héttel elébb érkezhessék Kdhez, minek előtte Prepostvári uram oda menne. Azonban fűvön járó lovait is szintén úgy abrakoltassa Kd mintha szénán volnának.

1643.
jul. 1-én.

Csáky István Mindszenti Krisztinának.

Az én régi igazságos és koporsómig tartó szerelmemet ajánlom Kdnek mint én szívemnek. Kívánom az én Istenemtől, hogy Kdet jó egészségben éltesse vélem együtt utolsó vénségünknek idejéig és mindenkori ilyen nagy nyugodalmomra való buzgó szeretetiben tartsa meg hozzám Kdet, kiben bizony nincsen semmi kétségem.

Édes szerelmesem szintén olykor adák kezemben tegnap Gernyeszegről írt levelét Kdnek, midőn vacsora után későn Kd felől szeretettel beszélgetnénk aszszonyom anyámmal és az Confessáriusommal, mely Kd levelét megolvasván az én szívemnek kívánságát tapasztaltam benne, ugyanis micsoda legjobb és nagyobb kincse lehet

ez világnak, mint az tiszta és állhatatos szeretetből származott házasság. Ó édes Krisztinám vajki nagy nyugodalmom vagyon nékem ez iránt tebenned, úgy anyira hogy azt hiszem, nem lehet embert soha senkit Kdnek inkább szeretni, mint engemet és hogy én velem való házasságát semmi világi méltóságért mással való házasságában meg nem cserélné Kd, ha ugyan válogathatna is mind az emberekben s mind az nagy méltóságokban.

Ez volt legnagyobb oka, hogy én nem mást, hanem Kdet választottam magamnak és az minthogy Isten az én bizonyságom, nem is különben tartom szívemben hozzád való igazságomat szerelmes gyermekem mintha királyi ágyból születtettél volna, úgy is akarok édes szívem veled élni s mind becsülni az mint ez az mi egymáshoz való egygyé lett két jó szívünk kívánja.

Emlékezzél szerelmes Krisztinám, mely meszsze földre kelletik neked én hozzám fáradnod, édes anyádnak és minden atyádfiainak elhagyásokkal, kiben ha mi vétek esett ottan, büntessük azt érette, a ki valakit úgy szeretett, még pedig oly embert, ki felől sok viszszás dícséreteket hallott, hogy mind anyját s atyjafiait elhagyta érette? De ezt csak mulatságképen írom édes szívem, hanem bizonyában ezt írom, hogy ide érkezvén mind azokat együtt találja fel Kd én bennem. Sőt többet, mert az édes atyját s véle egy testvér atyafiát s lelki testi nyugodalmát is feltalálja, ha az én Istenem eddig hozzám viselt szent malasztját fejemen megtartja. Azért édes gyermekem ne lovakon csak, hanem szárnyon jőj én hozzám ha lehet, hogy az felyül írt jókat mennél hamarább együtt találhassad, kiben úgy hiszem nincsen az én szerelmesemnek kétsége, az ő régtől fogva való esmeretes szerelméhez én hozzám.

Azonban jusson eszedben édes lelkem mit írtam és mint rendeltem nyugodalmadat az mostani utazásodban

kapitány uram (Vadas Gábor) által küldött levelemben, kiben ne légyen változás, mert az úthoz való szokatlanságodhoz képest felette igen féltlek egészségednek változásától.

Adja Isten szerelmes lelkem láthassuk egymást kívánatos egészségben. Sok írásomról nem követlek édes szívem, mert magamról itélvén Kdet is azt reménlem ha három árkus papirost be irnék is örömesben olvasnád, hogy sem mással akárkivel is beszélgetnél az minthogy én felőlem is hasonlót higyj édes szívem. De azért ugyan csak ne fáraszszad sok írással magadat, mert a ki ahoz szokatlan, el nem kerülheti az főfájást miatta.

Az ruházatod felől pedig édes szívem, aszszonyom fog írni, azért ne késleld egyik viselt és elhozásra is alkalmatosb szoknyádat hozzánk küldeni egy magyar vállal együtt, hogy ahoz képest csináltathassak itt újakat, az minémű materiákból aszszonyom fogja javallani.

Nem hogy az pej szekeres lovak felől való kedvedben és rendelésedben kívánnálak édes gyermekem én tégedet megszomorítani, de igen sokkal nagyobb dologban sem. Cselekedjél azért mindenekben kedved szerint; abban telik nékem is kedvem én édes szívem.

Irtam Szepesvárában Szent Jakab havának első napján, az mely napon énekes misét minden inneplő ceremóniákkal fogunk hallani az te szerencsés mai indulásodért és ide érkezésedért Amen. 1643.

Az én szerelmes Krisztinámnak holtig való igaz atyjafia

GR. CSÁKY ISTVÁN.

U. I. Azért küldtem édes szívem emberséges ember szolgámat, hogy ha mit fogsz te is szíved buzgóságából bátrabban írni nekem, ne legyek kétséges azon levelednek kezembe békességgel való jutásában.

Egészen s. k. eredetije, ívrét, egy ív.

1643.
jul. 10-én.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinának.

Édes szerelmes Krisztinám nem akarám elmulatnom, hogy tarczali házunkhoz érkezvén jámbor szolgáim által meg ne látogatnálak, melyet magam kivántam volna megcselekednem, ha hozzám illendő dolognak itélhettem volna lenni. De ha magam testemben nem is, szívemmel bizony gyakorta nállad vagyok édes szívem vagy talán mindenkor is.

Gernyeszegről írt levelét Kdnek elvettem s igen örülök, hogy oly kedved szerint esett az én vén, de nekem igen kedves bátyámnak (Wess. Bold.) Kdhez való bemenése. Ugyanis ez mostani igen alkalmatlan embereknek uralkodásoknak idején nem lehetett nagyobb becsületedre való dologra terjednem ott az iránt, az hol Kd szokott vala lakni vagy inkább sanyargani és szomorkodni. Alig várnám immár, hogy hallhatnám mint érkezett Kd az mi jó világunkra mivel az minapi levelemre ez óráig sem érkezék Kdtől válaszom. Ird meg azért szerelmes édes Krisztinám, mint bírtad az útat és egészségedben is mint szolgál az magyarországi aer és az én lelőlem való emlékezeted segíti-e valami kevéssé erdélyi atyádfiaitól való eltávozásodat, melyet elhittem szomorúan kellett édes szívemnek szenvedned.

Hozzon az úr Isten kedves jó egészségben édes szerelmes és nékem igen kívánatos társam. Irtam Szepesvárában ma hajnalban három órakor, az mikorban talán az én szerelmes Krisztinám szintén én velem álmodott, kinek holtig való tökéletes szerelmemet ajánlom. Amen. 1643 julius 10-én.

Édes fiam tarczali házadot jól megnézegessed és az mely szőlőt ugyan most kapitány uram által ajándékozok neked, annak termését is megnézzed s ez után az többi közül különvaló majorságodnak tartsad.

Az én szerelmes Krisztinámnak holtig való társa

GR. CSÁKY ISTVÁN.

Külczím: Az én jóakaró hugomaszszonynak nemzetes Mindszenti Krisztina aszszonynak adassék.

1613.
julius 6-án
csütörtök.

GRÓF CSÁKY ISTVÁN MINDSZENTI KRISZTINÁHOZ.

Szerelmes Krisztinám nagy jó kedvel vettem s olvastam Barakonyi Uram által küldött leveledet és hogy oly kedvesek az én leveleim mert nagy őrizetben tartatnak általad, azt az tiszta szeretetnek tulajdonitom; elhidd szerelmes lelkem én tőlem sem meszsze vannak nékem írt kedves leveleid, kiket nem csak egyszer olvastam meg én is, noha jól tudom írásodat olvasni, hanem sokszor s gyakorta fektemben midőn nem alhatom.

Bizonyosan írom édes lelkem, hogy szombaton jó reggel innet megindulok valahol talállak csak oda megyek elődben, mert semmiképen nem türhetem, hogy vasárnapra halaszszam látásomat és veled való nyájas beszélgetésimet, azért midőn egyben találkozunk az én szekerembe veszlek és csak ketten ülünk s az ebédlő helyre is ugy megyünk, a hol aszszonyom anyám lévén gazda gazdaszszony mind sacrummal s mind ebéddel fog bennünket várni. Ebédet is együtt eszem veled ha Isten engedi ebéd után én feljövök, aszszonyom pedig ott marad és csak vacsorára fog feljőni, nem is szálitlak lelkem

az előbbi rendelt helyre mivel ma oda menvén alkalmatlan helynek találtam, hanem magunk falujába csak szintén az vár árnyékába leszen szállásod. Mindszentnek hivják a falut is a hová az én szerelmes Mindszenti Krisztinámat kisérem és szálitom.

Azt kivánom azért lelkem Krisztinám, hogy gyászos öltözetedben különben nekem magadot meg ne mutasd, hanem abban az öltözetben légy melyben vasárnap akarsz lenni, mert nekem erős fogadásom tartja soha özvegyi köntösödben látni nem akarlak.

Értettem azt is hogy Feketéné aszszonyom gyermeki himlőzve volnának, kinek okáért megparancsoltam az urának kapitány uram által, hogy feleségét egyenesen bocsássa házához gyermekivel mert félelmetes volna feljőniek mind magának Feketéné aszszonyomnak mind Kató leányának, holott az rut betegség nem csak arról szokott elragadni a kin uralkodik, hanem arról is a ki afféle körül forgodik.

Ez két dologról ugy tettesd magad édes szivem mintha semmit sem tudnál ezekben, azonban kapitány uram mind ezekről tudósítani fog s alkalmaztosd ahoz magadot.

Ha mi ez én írásomban neked édes szerelmem nem tetszenék kérlek írd meg hamar, mert nem hogy neked midőn jobbat itélnél, de csak az inasomnak is kész vagyok olyan jóból szavát megfogadnom.

Ugy rendeld édeském nyugodalmadat szombatra viradolag hogy hét óra előtt megne induljatok, hogy annál tovább mehessek elődbe s nem is sokad magammal fogok menni csak valahány lovassal és egy hintóval.

Irtam ma csötörtökön ebéd után 1643. Az én szerelmes Krisztinámnak holtig való társa

G. CSÁKY ISTVÁN.

U. I. Aszszonyom anyám Kdet nagy szeretettel köszönteti én általam mint szerelmes leányát s nem is nehezteli Kdnek nem írását, hanem csak látását kevánja mentől hamarabb.

Negyedrét, folio.

1643.
Péntek
julius 17.

GRÓF CSÁKY ISTVÁN MINDSZENTI KRISZTINÁHOZ.

Áldjon meg Isten édes szivem. Hiszem vissza fordult elmével vagyok mostan az én kapitányom hogy írásomat viszsza érti, soha nem hiszem hogy jól legyen a dolga. Tudja az Isten szerelmes lelkem gondolatomban sem volt az szines köntös, hanem az volt az én elmém s most is az, hogy az mely öltözetében Kd elrendelte velem való meg esküvését vasárnap, tehát holnap is azont vegye Kd magára, mert az mely fekete posztó szoknyájában Gernyeszegen volt Kd az én szolgáim ott létekor, abban nem akarom látnom Kdet.

Igy értvén azért szerelmes Krisztinám a dolgot, tudom nem lészen ebbeli kivánságom nehézségére Kdnek mert semmi illetlenség nem következhetik belőle. Holnap innet 5 orakor én megindulok elődbe édes szivem csak egy hintóval s valahány lovassal, hogy ezzel is mind becsületedet s mind hozzád való tökeletes szerelmemet inkább nyilván valová tennem mind az nézők előtt s mind az hallóknál kik jővendőben meg fogják hallani. Adja Isten édes holtig való szerelmem láthassalak kivánatos jó egészségben. Irtam most 5 orakor estve. Az én szerelmes Krisztinámnak holtig való társa.

G. CSÁKY ISTVÁN.

U. I. Im három vállra való karikákat küldtem édes szívem, az feketéket varrasd az fekete terczenella vállodra. Az zöldet az zöldre, az fejéreket az veresre kit ugyan Erdélyben csináltattál; egy befűző lánczocskát is küldtem, adja Isten jó egészséggel elviselned édes szivem.

Az háló subát nem merők nállad nélkül megszabatni, hogy roszszul ne csinálják, elég ideje leszen azért édes szívem annak, nem is oly meszsze fogunk lakni egymáshoz, hogy felettébb kellene takargatnunk egymás előtt magunkat. Az karikakot is elébb megküldtem volna, de csak ezen szempillantásban hozá meg Lőcséről az aranymíves, talán most sem leszen késő.

Mindjárt írd meg édes szívem ha érted-e már írásomból akaratomat és ha nincsen-e kedvetlenségedre. Holnap pedig 7 óra előtt nem kell onnét Kdnek megindulni, nyugodjék jól Kd édes szívem. Az szombati Kd szállására pedig az magam uti ágyomat és háló eszközeimet csináltattam fel Kd számára, szintén ugy mintha magam feküném bele ezt azért cselekedtem, hogy én velem álmodjék Kd, holott az én fejem helyére fogja Kd az fejét tenni, testét pedig az én testem helyére.

Eredetije negyedrét félív.

1643.
Péntek estve
julius 17-én.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinának.

Szerelmes édes Krisztinám, ma pénteken késő estve vettem leveledet s örvendek azon hogy egészségben vagy, de bizonyára busulok az bátyám uram[1] jó akaratjának az

[1] Præpostvári Zsigmondot érti.

változásán, annyival inkább, hogy afféle hitván bogározó hirekkel vesztegetik némely emberek becsületüket. Szánlak édes szivem azért is, hogy oly mod nélkül hoznak, hogy illendő nyugodalmad se lehet, bezzeg nem az én dispositiom szerint cselekesznek az jó uraim, de azt itélem hogy nem kapitány uram annak az oka, hanem inkább az urnak kedvetlensége és unalma, mert mindenkor igen szerette Bátyám uram magát s inkább hogysem illett volna. Ne busulj azért szerelmes atyámfia ezen az változáson is, jobban adja az Isten kimenetelét mind azoknak melyekben most gyámság forog; nincs ennél nehezebb előttem mintha mostani írásom Bátyám uram házán kivül találna benneteket.

Mi minyájon igen jó egészségben vagyunk s nagy szívünk szerint várunk édes holtomig való szerelmem. Kivánván az Istentől, hogy jó egészséggel hozzon nyugodalmadnak és kedves életednek helyére ez házodhoz és tiszta igaz szívvel tégedet igen szerető jóakarodhoz én hozzám. Amen!

Irtam Szepesvárába ma pénteken 10 orakor estve 1643. Az én szerelmes

Krisztinámnak holtig való társa
G. CSÁKY ISTVÁN.

U. I. Anyám aszszony ajánlja nagy szive szerint való szeretetit édes fiam, de nem írhatott mert én nem várhattam meg.

Külczím: Az én jó akaró hugom aszszonynak adassék.

Oldaljegyzés: Ezt az fekete pecsétet csak hertelenségből ütötte fel az secretarius a kit bizony bánok de az idő rövid voltáért, helyére . . . .

1643.
Szombat,
julius 18-án.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinához.

Adjon Isten jó napot szerelmes Krisztinám!

Akarnám tudni édes mindenkori szerelmem mint volt nyugodalmad az én ágyomban és mi álmot láttál. Én bizonyára olyan álmot láttam, hogy Kd mind az két kezét az melyemre tette s ugy nézett reám mosolyogva.

Édes szivem innét 9 orakor indulunk elődbe és midőn ide fel érkezünk egy oráig való nyugodalmunk lészen, az alatt megkell gyónnunk és esküvésünk előtt megkell communicalnunk.

Az mely fekete portékát alá küldtem édes lelkem ugy tetszik aszszonyomnak hogy az legyen az fejeden noha az egyik kopott szabásu, de mit tehetünk róla, be fedi az másik és midőn más szoknyába kell öltöznöd, akkor cseh süveget kell feltenni, mely készen vagyon, mind pedig az pártádot is meg kell változtatnod édes szívem. Hozzon Isten jó egészségben édes lelkem.

Az én szerelmes Krisztinám igaz társa mig él

G. Csáky István.

Külczím: Az én kedves hugom aszszonynak adassék, piros viasz gyürü-pecsét a Csáky czímerrel.

1644.
márcz. elején.

GR. CSÁKY ISTVÁN MINDSZENTI KRISZTINÁHOZ.

Kedves szerelmes feleségem, áldjon meg Isten kivánságod szerint való jókkal.

Ez levelem megadó régi ismerős pap emberem jelenté Krakkóba való menését ki által akarlak jó egészségünk és békességes utunk felől tudósitani.

Ő felsége az én kegyelmes uram azonképen több nagy emberek is jó kedvel várnak, és ugy hiszem hogy az mely felé fognak is forditani jó rendeléssel cselekeszik, azon kivül hidd el édes társam bizony bolond és fundamentum nélkül való szolgálatot fel nem vállalok. Ha Isten Bécsbe viszen tudositalak ujabban minden állapotinkról; azonban igen kérlek visely gondot egészségedre s ne adj okot szomoruságoddal mind magadnak s mind nekem az kedvetlen dolgoknak szenvedésére sem az melletted valóknak szomoru szolgálatokra.

Aszszonyom Anyámnak ő ngának ajánlom szolgálatomat. Irtam Árva várához legközelebb való faluban ma hétfőn este. 1644.

Az én szerelmes Mindszenti Krisztinámnak igaz szívvel való társa holtig

G. CSÁKY ISTVÁN.

Külczím : Az én szerelmes atyámfiának gróf Mindszenti Krisztina aszszonynak adassék Krakkóban.

Eredeti negyedrét félív; piros v. gy. pecsét.

1644.
márcz. 12.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinának.

Szerelmes atyámfia áldjon meg Isten kivánta jókkal s engedje hogy egymást jó egészségbe láthassuk. A gonosz idők, utak és az vizek miatt lassan járhattam és az kiket látni kivántam jó egészségben és én hozzám igaz szeretetökben álhatatosan találtam s nem is érkeztem későn hanem jokor, sőt várakozni s nyugodni való időm is lévén canteriumot nyittattam az bal karomon ma egy hete pater Ábrahámmal Nagy-Szombatban és mind addig mellém adták az szombati paterek miglen el nem végezi velem való bánását, kinek csak már is érzem hasznát s egyéb aránt pedig igen jó egészségben vagyok s vigan is mert látom hogy nem sokára nagy jonkra forditja az Isten ez kevés ideig való szenvedésinket. Csak szintén te feLőled vagyon édes társam minden törődésem, félvén attól, hógy az én sok kérésemről elfeletkezvén szomoruságban töltöd napjaidat, akiben ha én bizonyos volnék életemnek és egészségemnek nagy kárára lenne, de vigasztalom magamat istenes és okos természeteddel s nem hihetem el hogy magad is azt ne követnéd, a mit felebarátodnak javallanál ilyen állapotban cselekedni. Én is rövid nap igyekezem hogy megláthassalak szerelmes társam, mert mihelyt az tábor megindul csak posta képen is elől megyek és ismét helyemben visszatérek, azonban kérlek írj minden állapotod felől és ha az barát reád való imádságának valami foganatját érezted-e? Az Vajdának is írtam azért ne késleljed szolgámat oda menni, ime Megyeri uramnak is küldtem egy pecsétes levelet, kiből megismerheti micsoda fundamentummal indult az fejedelem és

innet is micsoda fundamentummal vagyon az ellene való készület. Afféle leveleket sokat bocsátottak ki az egész országra, bizonyos légy abban is szerelmes társam, hogy az portán megváltozott állapotja az fejedelemnek, kiről magam bővebben szollok, az svecusok sem fogják megsegithetni, mivel jól megverték őket Dániában, ugy hogy két generalisok el veszett az harczon s harmadikot elevenen fog ták el, de Torstenson elfutott s meg sem békéllett sem nem békélik az dániai király.

Aszszonyom anyámnak ajánlom fiui szolgálatomat itt Pozsonyban jó egészségben találtam az apáczákot, háromszor voltam beszédes véllek én bizony soha szebb ábrázatu leányt Pannokánál nem láttam, noha termetében kicsiny és ha más öltözetben láttam volna vagy más idegennel egy ablakon nézett volna ki soha megnem ismertem volna hogy az én leányom. Öcsém Csáky László uram Bécsben volt az el mult tanácsban és innét vissza ment Pápára fia betegsége miatt, de az meddig én Bécsből viszsza fordulok itt találom ő kemét, Patakitól izente nékem ezt ő keme. Az én fiaimban Bécsben de még nem láttam őket és mivel kevesed magammal megyek fel ugyan az ő szállásokra fogok szállani, de csak valahány magammal, mivel az többit quartirokban hagyom.

Maga jószágában rendelvén Palatinus uram ő nga mind lovaimat s mind szolgáimat s maga is pedig Palatinus uram itt Pozsonyba fog engem megvárni. Érsek uram magával fog felvinni 3 szekereim eleiben is maga lovait rendelvén ő nga. Adja Isten édes Mindszenti Krisztinám láthassalak minden busulás nélkül való vig ábrázattal jó egészségben. Irtam Pozsonyban 1644 ma marcz. 12-én.

Az én szerelmes Krisztinámnak holtig való társa

G. Csáky István.

U. I. Ez levelem megadó szolgám maradjon gondviselésed alatt édes fiam miglen más levelemben nem írok felőle, lovait tartsd jól hogy ha kivántatik szolgálhasson. Remélem hogy Bécsben talán leveledet fogom találnom és az ott való krakkói Bécsben járó postához küldötted egyéb aránt ez mai napig semmi leveledet nem vettem.

Külczím : Az én szerelmes atyámfiának adassék Krakkóban.

Negyedrét félív; piros viasz gyürü-pecsét.

1644.
márcz. 15.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinának.

Szerelmes édes társam, áldjon meg Isten és jó egészségedet megadván abban sokáig megtartson. Szintén az mely nap ide Bécsbe érkeztem, jutott ide leveleiddel az krakkói posta, nagy szerencsémnek tartván hogy felölled bizonyost érthettem örültem igen látván leveledet is, melyet megolvasván szomoruságra fordult örömöm azért hogy bus állapotodat ismertem abból, de ne nyegjünk édes társam hiszen nem mi vagyunk okai, hogy házunkból ki kellett jőnünk, hanem az jó Isten bocsátván mind urunkra s mind az mi keresztyén religionkban levő emberekre ezt a látogatását békével tartozunk szenvedni sőt hálát adni, hogy személyünket dühös ellenséginkkezéből kiszabaditotta s hiszem Istent, noha nem lehet kár nélkül, hogy ez mostani homályos idők után szép és gyönyörüséges napokat fogunk mind érni s mind élni, nem sok idők mulva mert az Isten megszégyeniti az ő ellene rugodozókat kiről most többet nem írok, de mához két hét

mulva bizonyos emberemtől mindeneket értésedre adok szerelmes atyámfia.

Az én szemem sokkal jobban vagyon édes atyámfia, ugy annyira, hogy az öreg írást jol megolvashatom az canteriumom is pedig szerencsésen esett és igen operál ugy annyira hogy ugyan csodálkozik rajta az mely Pater velem bánik, már megtisztult és helyben állott minden modon, egészségem pedig igen jól szolgál, legyen hála Istennek sőt cselédim között is nem betegeskedik senki. Tegnap érkeztem be érsek urammal együtt és ebéden cancellarius uramnál lévén felhivatott bennünket ő felsége audientiára, a holott ugy rendeltem szavaimat hogy akár mikor könyü lészen annak megfelelnem ő felsége pedig mely szeretettel látott és beszélgetett velem tudtodra adom szerelmes Krisztinám nem sok idő mulva.

Az mi pedig az én életem vigasztalására való állapotomat nézi elhidd édes társam nem vagyok sem leszek arról feledékeny nem elegyitem sem magamat sem ajánlásomat és beszédemet oly dolgokba melyek nem szükségesek és (nem) illendők volnának.

Az töröktől jó reménységünk vagyon, hogy Rákoczit meg nem segiti, a hová ismét ma hónap bizonyos követet bocsátunk, u. m. Budára. Az svecusok is, hogy megnem segithetik csak nem bizonyosok vagyunk abban s akármit hirdessenek az ellenkező atyánkfiai de semmi előmeneteli nem volt nincsen is az svecusoknak Dániába.

Innet is pedig bizonyosan írom 13 ezer válogatott fegyveresse és muskatélyosi indulnak ő felségének a fejedelem ellen valahol találják, könyü hadakmellette legalább négy ezeren lesznek el is mentek már két ezer válogatott német s meg anyi könyü had aki Filek mellé csatolván magát mind addig onnan csatáz ki miglen az derék tábor alá nem érkezik, aki Szepességre vitetik, kiről írtam kapitány uramnak is, kérlek mennél hamarább lehet küldjétek meg.

Aszszonyom anyámnak ajánlom fiui szolgálatomat és uj hirül írhatom nyavalyás Chatarina fejedelem aszszonynak halálát. Azonképen Erdődi Györgyné is gyermekágyban megholt ezeknek irgalmazzon az Isten s nékünk adjon állandó békességet s üdvösséges életet.

Laczkóról édes fiam nincs mit írnom mert kétségem sincsen jó nevelése és arra való gondviselés felől, azt igen akarom ha kedved kereső lészen, mivel mostan kevés vigasztalásod is vagyon és noha ez világon való életünk édes fiam, több nyavalyával volt hogysem kivánatos gyönyörüséggel, de csak egészségünket tartsa meg az Isten becsületes jó hírünknek és nevünknek ilyen dicséretes nevekedésével az mint kezdödött több nyereségünk leszen az mostani szenvedésünkből, hogy sem hasznunk lehetett volna házunknál való bár békességes lakásunkban. Mert bizonyára nem méltán mondhattuk békességnek mind Magyarországban, mind Erdélyben Rákoczi fejdelem miatt egyik házunknál való birodalmunkat is s hiszem jobb az véghetetlen kétséges és félelmes dolgokon átal menni vagy által esni, hogy ismerhessük meg, kinek adta s engedte az Isten az Magyar nemzetnek gubernálását Péternek-e Pálnak-e és ugy annak hajtani fejet, akit országunk is urának s fejének ismer. Akkor is hitelesebb s becsesebb leszen az jámbor minden dolgaiba, hogy sem az olyan áruló mint Barkoczi László.

Azért szerelmes Mindszenti Krisztinám esküszöm a nagy Istenre nem találhatom fel busulásunkra méltó okainkat ez mostani indulás végett, mert hiszem én nekem két rész benne s én is ember lévén értenem kellene, de semmiben nincsen több szenvedésem mint hogy az te busulásidat abrázlom (igy) előttem, és azon énis igen szomorkodom mert igen féltem egészségednek annál is jobban és nehezebben való megbomlását az mint most vagyon.

Kérlek azért édes kedves társam, higyj meg engemet, hogy nem fundamentum nélkül biztatom mind magamat s mind tégedet. És ezt az életet, melyet a jó Isten rendelt szenvedd szived nyugodalmával. Egyébiránt is az mivel kénytelenek vagyunk méltó békével szenvednünk, mert ha különben cselekszünk két kárt vallunk.

Adja Isten szerelmes társam láthassuk egymást kivánatos jó egészségben.

Irtam Bécsben 1844 marcz. 15-én. Az én szerelmes Mindszenti Krisztinámnak holtig való társa.

G. CSÁKY ISTVÁN.

U. I. Megyeri uramnak vagy magad olvasd meg vagy magával olvastasd meg ez levelemet mivel külön nem irhattam, mindjárt udvarhoz kell mennem.

Irhatom azt is édes társam hogy ő felsége mind az generalisságnak tisztit s mind az szabad városoknak főbiróságát (Tavernicorumi magiszter-ség) az egész országban mindenütt az kik vannak nékem conferálta. Mondák azt is hogy mikor elbucsuzom ő felségétől, u. m. holnap királyi ajándékkal fog megtisztelni.

P. S. (külön papir darabon.) Irhatom azt is szerelmes társam, hogy engem derekas követséggel bocsát az lengyel királyhoz ő felsége az én kegyelmes uram. Azért immár két hét alatt meglátjuk egymást, ha Isten életemet megtartja. Ezeket nem tudtam ez előtt hat orával, ti is pedig tartsátok csak magatokban. Nem arra az utra hanem általjábra (?) és bátorságosbra fogok menni, hogy sem az melyen feljöttem. Az derék levelemet reggel írtam ezt pedig az czédulát most este 8 orakor írom.

Eredetije, ívrét egy ív egészen beírva; s egy 8-adrét darab papir.

1644.
Husvét napján
márcz. 27-én.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinához.

Szerelmes atyámfia nem kétlem, hogy Bécsből írott levelemet, melyet Krakkoba menő postátol küldtem el vetted és gyakorta jut eszedbe igéretem, hogy 15 napra igértem meglátogatástokat, kit elsem akarok mulatnom hanem ez jövő szeredára ebéd után három óra tájban igyekezem be telyesitenem ígíretemet. Azért édes szívem mivel szekereimet ma negyed napja hogy elhagytam és magam éjjel nappal paripákon jöttem ide az honapi napot itt mulatom el mind magunk s mind lovaink nyugodalmáért s várom szekereimet is, kik ha elérkeznek, kit nem reméllek, tehát együtt járok véllek s ugy is az feljül megírt napra hozzád megyek s ha pedig el nem érkeznének az szekerek, tovább nem várom hanem paripákon is elmegyek adja Isten édes társam találhassalak kedvem szerint való jó egészségben. Azonban küld Kálváriába előmbe kedden estvére szekeredet s lovaidat, legyen háló eszköz is az ülésben, mert minden aféle portékáimat hátra hagytam; vánkos is, egy abrosz is, bor is egy vacsorára és egy ebédre való ugy hogy nekem és az paternek egyenlő borunk legyen, mely mindenestől két pintet tegyen, az uraimékért is pedig elég leszen két pint bór több nem kell; vagy két kis pohárt is küldj édes fiam. Tordai nélkül ha el lehettek jöjjön el az szekeren és az mely házak vannak csak közel az kálváriai szentegyház mellett tisztitassa ki s várjon oda engem kedden estvére, reméllem hogy 5 óra tájban este felé oda érkezhetem, de Tordai uram jóval is előbb érkezzék oda és pater Kolozsvári által vigye végben az szállások dolgát, legyen Sassai is maga lován az szekér előtt.

Az mely házban most lakol édes társam onnét magad kine kötözzél, hanem vonasd által valami superláttal, hogy az ágyunkat ne láthassa a ki be jön. Azt pedig az földre vettesd édes fiam, vagy ha deszkából afféle közönséges ágyat csináltathatnál, mint az minémün háltunk, midőn az bánya-városokban jártunk, jobb volna, de hoszszú és széles legyen. Az gyermeket és háznépet az felső házban kellene szállítanod, a kiben Visemberg uram volt. Aszszonyom anyámnak ajánlom fiui szolgálatomat. Irtam itt Zenicsén husvét napján (marczius 27) este felé 1644. Az én szerelmes Krisztinámnak holtig való társa

GR. CSÁKY ISTVÁN.

U. I. Ez levelem megadó ifjat az Vajdához küldtem, azért meg ne késleljétek. Itt szerzettem lovat is alája.

Eredeti, 4-drét, félív, a gr. Teleki cs. m.vhi ltrában.

1644.
april 23.

GR. CSÁKY ISTVÁN MINDSZENTI KRISZTINÁHOZ.

Szerelmes atyámfia áldjon meg Isten és kívánatos jó egészséggel látogasson tiszta szívvel kívánom.

Hála Istennek Varsovánál tovább nem kelleték fáradoznom a hová az elmult hétfőn bejöhettem volna, de az király beérkezése előtt, mely az elmult csütörtökön érkezett ide nekem is ma szombaton kelleték bejönnöm ugyan az királynak rendeletéből. Tíz hintóval és feles lovasokkal küldött ki előmbe ő felsége és én alám az maga király szekerét hozták, csak egy püspök ember ült velem azon szekérben és mint ilyen szomorú állapotjokban is illendő

pompával és emberséggel fogadtak, azon képen elegendő gazdálkodással is vannak.

Holnap vasárnap lévén nem tudom lehet-e audientiám, elég búban vagyok, mert pater Gosztonyi is megbetegedék és az collegiumban fekszik, immár magamnak kelletik rosz diákságommal gyalázódnom.

Az én szerelmes uram residense szállásomra jött volt ki előmbe és minden dolgokról informált, mondta azt is, hogy az király hívatta volt ezelőtt egy héttel s örömmel jelentette az én jövetelemet neki s dicsérte, hogy ő felsége császár urunk magyart és nem németet küldött volna hozzája követségben, több oly szókat is mondott, kiből jót remélhetek és hogy nem lészen hiában való fáradtságom.

Eddig írtam vala szerelmes társam levelemet, hogy érkezék kezembe leveled az kapitány uram írásával együtt, felette igen szánakodom betegségeden édes Krisztinám, de azon leginkább, ha ilyen nyavalyás állapotodban szekeren töröttetted magadot és két felé leszesz aszszonyomtul s az doktortul is távol. Jól ismerem az olyan házi orvosságnak mivoltát, mert az mikor én affélével éltem, az szólás is nehezen volt utánna, de azért használt életemnek megtartására, sőt bizonyos vagyok abban, hogy neked sem leszen károdra jövendőben, főképen ha jól éltél vele, mivel azért édes társam doktor tanácsával kezdetted el magadot orvosolni, kérlek az Istenért úgy is végezd el. Azon leszek én is, hogy két hét alatt meglássalak, kiről újabban tudósítlak. Adja Isten kívánatos egészségben találhassalak szerelmes atyámfia. Kapitány uramnak szóló levelemet az vice vajdához dirigáltam. Aszszonyomnak ajánlom fiui szolgálatomat, látja Isten nem írhatok külön levelet az szemeim fájdalma miatt. Varsóán ma szombaton estve die 23 aprilis 1644. Az én szerelmes Mindszenti Krisztinámnak holtig való igaz társa

GR. CSÁKY ISTVÁN.

U. I. Az ménes maradjon helyben, míglen szénájában tart, azonban én is közelebb megyek. Megyeri uram se sohajtson, mert vigasztalása érkezik.

1644.
apr. 27.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinához.

Szerelmes atyámfia sok gondolkodó törődésimtől mentettél meg mostani utolsó írásoddal, igen örülöm, hogy az úr Isten könyebbségedet engedte és csak alvásodat és ételedet meg ne háborítsa egyéb haszontalan gondolkodásiddal, rövid nap mind erőd s mind kedved s mind jó színed helyben áll. Adja azért az Isten találhassalak jó egészségben. Ma voltam harmadszor szemben ő felségével, legyen az Istennek nagy hála, mindenekben az mi kegyelmes urunk kívánsága szerint végeződtek és már minden dolgok az ő felsége ordinántiájától függenek kiről híven és hamarsággal tudósítottam ő felségét mai napon.

Már én is Istennek akaratjából hozzád sietek édes társam és ha újabb dolog nem talál egy hét alatt igyekezem látásodra és gondviselésedre jelen lennem, jó és soha meg nem haló hírekkel.

Kapitány uramnak most nem írok, mert már nincsen addig miről írnom, míglen az utolsó írásomra választ nem veszek tőle, mind azon által elvégeztem én itt az királyal ő felségével az mit kívántam az engem illető dolgokat, kiről Isten együvé vivén bennünket bővebben fogok édes társam beszélgetni.

Aszszonyom anyámnak fiui szolgálatomat ajánlom és kérem fogadja idején az maga quartirába Laczkót, mert én ő véle egy házban sem éjjel sem nappal nem lakha-

tom, de ő nga ha betegségében elszenvedhette, elhiszem annyival inkább egészségébe el fogja szenvedhetni.

Az ménes felől most sem írhatok mást mint az előtt. Megyeri uram se sírjon szívében, mert nincs is igaz oka reá, főképen az mit nem tud, ha bizonynyal fogja érteni.

Adja Isten szerelmes atyámfia láthassalak kívánságom szerint való jó egészségben. Irtam ma csütörtökön későn este Varsóán idest die 27 aprilis 1644. Édes Krisztinám szerelmes és holtig való társad

GR. CSÁKY ISTVÁN.

Külczim helyett e szavak: Litteræ ad consortem meam sonantes.

1644.

GR. CSÁKY ISTVÁN MINDSZENTI KRISZTINÁNAK.

Szerelmes édes Atyámfia, hogy az Úr Isten sok kívánatos esztendőket engedjen jó egészséggel eltöltened igaz szívvel kívánom.

Irtam vala Varsóváról, hogy az úr Isten kívánságunk szerint vezérlette ez ideig dolgunkat s úgy hiszszük jó végét is engedi minden fáradtságainknak érnünk, kiről sietséggel tudósítottam bizonyos emberem által ő felségét is az én kegyelmes uramot s már onnét várom minden ordinantiámat és noha az palatinus uram és öcsém írásihoz képest szintén most érhetnők egyszer vérébe az Rákoczi uram gondolkodásit, de mivel az én instructiom s mind pedig resolutiom különböző készületre indított útat ahoz kell magat alkalmaztatnom s oly hiszemben is vagyunk mi, hogy juthat nekünk is az jámbor szolgálatban. Szerelmes atyámfia azon igyekezem, hogy az jövő szombaton Szlatkoviczára érkezhessem, de úgy azért, ha elébb az Vajdához nem kelletik mennem, kirül ugyan innét

irattam az vice vajdának és kértem hogy ez jövő pénteken idején tudósítson az úr akaratjáról, ha elébb hozzája kellessék-e mennem vagy oda az hol ti vagytok. Azért édes társam valamit fog nekem írni tudtodra adom elébb, míg magam hozzátok érkezném. Az pater meggyógyult és jó egészségben vagyon, rendeljen Megyeri uram oly házat érette, hogy Fekete uram is feleségestől, gyermekestől ne szoruljon valami alkalmatlan helyre, ha mikor hozzánk jőnek, viszont több uraimnak is külön házok lehessen, azonképen az étekfogóknak is külön házok, mert azt az nagy palotát, mely vagyon az aszszonyom háza ellenében átal az pitvaron ebédlő és vacsoráló helynek kellene tartanunk, egyébaránt ha aszszonyom elszenvedné akadékja nélkül, hogy az ő nga számára rendeltetett öregebbik ház lenne ebédlő házunk úgy aztán az az nagy palota az étekfogók háza lehetne és így Laczkót nem szoríthatnók az aszszony mellé, hanem lenne az te fehér cseléded között az hátulsó házban, úgy hogy az mi lakó házunkban senki ne laknék magunkon kívül. Mindazonáltal édes társam, hogy néked is nyugodalmasban esnék, nékem tetszenék, ha az kemencze iránt való kis bástyácskába lenne háló helyünk és azt vonatnád által úgy hogy ne látszanék sem annak az kis háló házikónak ajtaja sem az fehér cselédnek alá s fel való járása. Az másik bástyácska nekem íróházam lehetne és az középső az nagyobbik audientia háznak maradhatna, azon kívül az mely darabot el kellene foglalnod magad alkalmatosságáért az mint feljebb írám csak vehesd eszedbe írásomat. Aszszonyom anyámnak fiúi szolgálatomat ajánlom, az pater is mind kettőtöknek sok szolgálatját ajánlja.

Irtam Novamestán, mely Varsovától 13 mélyföldnyire vagyon, ma hétfőn este felé 1644. Az én szerelmes atyámfiának holtig való igaz társa

GR. CSÁKY ISTVÁN.

Külczím: Litteræ (ad) consortem Comitis Stephani de Csák sonantes.

Eredetije p. v. gy. pecséttel.

1644.

Gr. Csáky István Mindszenti Krisztinához.

Szerelmes atyámfia hála Istennek békével és jó válaszszal jártam mindenekben, innét estére abba az jószágba megyek, melyet Vajda uram ő nga nekem engedett, hogy néktek nagyobb nyugalommal provideálhassak ott való lakástok felől; hónap talán nem ebédre, hanem ebéd utánra mehetek Krakkóba és ha tíz óráig senkit elől nem küldök, ne várjatok ebédre hanem vacsorára.

Az Bánffi aszszony ura ide is az úrhoz szolgáját küldötte volt s engem az úr azon kéretett, hogy írnék az öcsémnek mellettek, azért íme írtam és hozzád küldöttem, kérlek köttesd az többi levelek mellé és takartasd tiszta papirosba s feljül intitulálják cancellarius uramnak s küld az postára mindjárt. Az mely leveleket pedig ő felségének és cancellarius uramnak írtam, azokat az úr leveleihez köttettem, azokra ne legyen néktek gondviseléstek. Irtam Nepomolicsan, ma pénteken 1644.

Az én szerelmes Mindszenti Krisztinámnak holtig való társa

Gr. Csáky István sk.

Külczím: Az én szerelmes atyámfiának adassék Krakkóba.

1646.
okt. 15.

Gr. Csáky László gr. Csáky Istvánnak.

Kdnek mint szerelmes bátyám uramnak ajánlom szolgálatomat és Istentől minden jókat kívánok. Pater Gosztonyi uram megadá az Kd levelét s örvendezve hallottam az Ketek jó egészségét, úgy vagyok én is mostan hálá Istennek s úgy írják onnan hazul is, mivel mostan minyájunk urunk özvegységét követjük s gyászolunk is. Egyéb közönséges dolgainkról s itt való galyibás actáinkról, tudom minden circumstantiákkal írnak jámbor szolgái Kdnek, noha én még betegségem miatt Fekete Lőrincz uramat nem láttam.

Felette nagy keménységgel viselik az oda való követek magokat, imponálnak, nem tractálnak, kire szabadságok sincs, úgy mondják. Palatinus uram is ő nga, ily nehéz időben kezdvén hivatalját s ellenkező opiniókban lévén azokkal az atyafiakkal Pálffy uram, csak gázolunk az dolgokban, s intendálván az jó németek is mennél hamarább megmenekülni gyűlésünktől, nehéz köztük igazat mondani s abban kiváltképen álhatatosnak lenni. Porjaink szabadsága felől való articulusokat az ő felsége requisitiojával csak szoltalan (így) rázák nyakunkba, kinek contradicálván publice az Clerus s consentiálván pedig minyájunk képében nagy fenn Pálffy uram hagyatlan procatorunk, kénytelen hozzá kelleték szólnom, hogy ő kemével abban nem consentialunk, ha szabadságunknak, törvényünknek, religionknak præjudical, noha egyébaránt acceptalnunk kell, s most ebben hærealunk s az magunk ördögi scissioja és passioja veszteget bennünket s ad bátorságot az ellenkezőknek is.

Egyébaránt is ez merő Puchaim világ; Wesselényi

uram természeti szerént nagy ember s több eféle szablyás cseléd. Nincs nagy támasztékunk szegény Palatinus uram szüntelen kívántatnék közinkbe. (T. i. a nem rég elhalt Esterházy.)

Soha anyit az Lengyelekről nem szólhatunk, hogy abban több legyen, vagy más által, csak szintén ő kegyelmétől.

Békességünk reménytelen, nagy harcz nélkül, kiben mivel ügyünket felvette az bavariai herczeg, ugyan maga országában lévén, mindkét tábort óránkint várjuk kimenetelit s az lesz mind gyűlésünk s mind resolutionk. Egyébaránt bizony nem biztatom az instantiákban Kdet, csak úgy ne járnánk mint a szombati tractakor. El kell végeznem írásomat, mert hárman is jöttek érettem. Isten tartsa Kdet. Posonii 15 okt. 1646. Kd öcscse szolgája

C. LADISL. CSAKY.

Ivrét, egy ív, külczím: Csákynak szokott latin czímezés.

1655.
apr. 6.

II. RÁKOCZI GYÖRGY VALAMELYIK FŐPAPNAK.

Szolgálunk Kdnek mint apám uramnak, éljen sokáig Kd.

Klobusiczky uramtól megértettük az Kd hozzánk való atyai jóakaratját, kit igen köszönünk; éljen sokáig Kd. Istennek hála mi is egészségben, békességben vagyunk. Értettük Wesselényi uram palatinusságát, ki, adja Isten, legyen szegény nemzetünknek, hazánknak javára, ő felségének is hasznos szolgálatjára. Úgy vagyon, talán gondolatunkban is nem ötlött, hogy őkemének suc-

cedáljon, nem is remélhettük, gondolván azt, ő felsége igyekszik oly palatinust tenni, ki az jó békességnek szeretője leszen, ő felsége szolgálatjára másokat is édesítsen, ne idegenítsen. Generalisságában is pedig ő keme ki volt tudja jól Kd, ő felsége is nyilván értette, mennyivel inkább tiszti nevekedvén, mit kövessen általlátható. Mi bizony Wesselényi uramnak se erejétől, se értékétől, nyilván való ártásától nem félünk, titkon valókra, az mint Isten eddig nem segítette, azon Istenünk van most is, abban bízunk, megszégyeníti gonosz akaróink tanácsát. Mi ha ő felségének véteni kívánnánk, örülnők ő keme palatinusságát; mert tudjuk azt, nem sokára olyakban gázol ő keme, ki mind életünk, országunk romlására czéloznak. Diploma, becsületünk sérelmére mindent elkövet, de mivel bizonyságunk Isten, az austriai háznak szolgálni s nem véteni kívánnánk, e végre bánjuk és hogy jó confidentia részünkről ő kemével nem követtethetik, ismervén jól, kiállhatatosságon nem fundálhatván igen fáj, az meglött dolgot viszsza nem vonhatni; nem is a végre írjuk, azt intendalnók, hanem azt, tudván Kdet papi tisztire nézve is az jó békességnek szeretőinek lenni, egyébként is ő felségének belső hívének igyekezzék Kd az hol illik prævenialni ez embernek indulatit, ne legyünk megbántódva tőle, hadd szolgálhassunk az austriai háznak. Ismer Kd kik vagyunk, s vajon tapasztalt-e szavainkban ellenkezőt? és az mint Kd által assecuraltuk ő felségét, vajjon nem megállói voltunk-e annak? itt volna nekünk már Ketek részéről mezőnk az panaszra, de abban hagyjuk. Nem tagadjuk el, elhiszszük másoktól is megérti Kd, értse tőlünk is, mi soha magunknak erővel becsületet venni nem szoktunk vala, most is bizony erővel nem vennők, vagy talám már is rólunk levonták; de mivel Wesselényi uram nem hasonló hozzánk, nem is tűsgyökeres magyarországi úr, hanem Erdélybűl de Hadad íratja

magát, mint egyéb palatinusoktúl, kik magyarországi urak voltak, az nevét fel nem veszszük; erre vannak egyéb okaink is etc. Elhiszszük érsek uram apánk nehez-tel reánk, az locumtenentiára nem ment követünk voxa, nekünk is, mint másoknak, Magyarországban mint egy úrnak van voxunk, ha egyéb statusok azt akarták volna egyező értelemmel, az mi követink el nem bonthatták volna és talán rajtok maradt volna amaz régi magyar mondás: Ugocsa non coronat etc. Mi hogy sem Wesse-lényi uram lött volna palatinus, inkább akarjuk vala, ha csak ő kemén maradt volna és több érsekek is nem kez-dették volna megkívánni, példa lévén már erre, Illyesházi idejéig mint volt az locumtenentia, azon kívül is akárki addig higyjen nekünk, míg Istenünknek, hazánknak iga-zoknak találtunk lenni. Az jó apám uram ne nehezteljen hát reánk.

Minket ő felsége tartson jóakaró szolgájának, mert az austriai háznak szolgálni kívánunk, elhivén azt, ő felségek is diplomájokat megtartják, tartatják az én szegény nem-zetemet is szabadságában, magunkat császári kegyelmé-ben, Kd által igírt confidentia legyen meg s ha hamis vádlók találtatnak, kik fel is nyitják szájokat, elhiszszük inaudita altera parte ne legyen hitelek. Mi Kd jóakaró fia maradván, kívánjuk Istentől éljen sokáig.

Balásfalván 6 apr. 1655.

Kd jóakaró fia

RÁKÓCZY GYÖRGY.

(Er. a m. kir. kam. lvltár miss. közt.)

1659.
jun. 8.

GR. WESSELÉNYI FERENCZ II. RÁKOCZI GYÖRGYNEK.

Celsissime princeps, domine affinis observandissime! Szerencsrűl sub dato 3 hujus írt Kd méltóságos levelét gróf Rákoczi László uram ő keme megküldötte, Kd írásit megértettem. A mi azért azt az levelemet illeti, melyben írtam Kdnek az egymáshoz való írogatástól megszünjünk, úgy hiszem, az után Kd vette más levelemet, melyben explicaltam magamat, s az árvíznek felnőtt habja s folyamatja már csendesedvén partjába szállott s akkor sem úgy értettem, Kd szolgálatjátul teljességgel elvontam volna magamat, hanem ideig másokra nézve, tudván azt, soha az én Kdhez való írogatásomban, sem ő felsége méltóságos auctoritása sérelmére, sem országunk ártalmára (kitől Isten óvjon) nem czéloztam, s meg sem gondoltam, sem Kd írásiban tőlem olyat igazságán kívül nem kívánt. Azonban én Kdnek mostan is azt írom; innét Isten áldásából Királyfalvára ma, onnét 20 hujus leszen Pozsony felé átalánvéggel indulásom. Nekem igen tetszik az út, melyen Kd indult s küld ő felségéhez, Kd azont continualja s én is ismég tova együtt lévén érsek urammal, parancsoljon bízvást Kd, tiszta szívből igyekezem Kdnek ő kemével szolgálni s dolgait promovealni, azon lévén, ő felsége Kdet szent diplomájában megtartsa s úgy látom jó végét is adja Isten, csak Kdet Istenért is kérem semminemű hostilitásra ő felsége birodalmábúl az töröknek okot ne adjon, meglátja Kd, még egyszer jó karba igazodik Kd dolga.

Tudakozik Kd, kik legyenek, kik kívánják tátott szájjal Kdet elnyelni? Tudja Kd, kik szidják Kdet s kik

nem nagollják, én senkit nem vádolok, úgy veszem eszembe Isten az igaz ügyet segíti s az jó lovat gyakorta megszokta éh eb agyarátúl menteni. Kívánva éltesse Isten jó egészségben. Datum in Thermis Stubnensis die 8 junii anno 1659.

Celsitudines vestræ

servitor et affinis paratus
Comes F. WESSELÉNYI.

Dalmadi uram tudja az ellenséget.

Kívül: Celsissimo principi dno Georgio Rákoczy Transsylvaniæ principi, partium regni Hungariæ Dno et siculorum comiti etc. Dno affini observandissimo.

(Ered. a m. kir. cam. lvltár miss. közt.)

1661.
decz. 20.

GR. RÁKOCZI LÁSZLÓ GR. CSÁKY ISTVÁNNAK.

Illustrissime Dne Comes, Dne Pater nihi observandissime.

Salutem ac servitiorum meorum paratissimam semper commendationem.

Köz hirrel esék értésemre, hogy az német generálnak Montecucolly Uramnak nehézsége volna legderekasabban Kdre s én reám; egyéb okát nem gondolhatom, hanem hihető csak azért, hogy az szegény haza szabadságát a nemes statusokkal s vármegyéinkkel együtt Cassai consultatioban oltalmaztuk. Kiért úgy hallatik, hogy az hadaival Bártfa mellől ide Makoviczára szándékozik elsőbben, annak utánna penig, innét oda feljebb az Szepességre az Kd jószágára való quartélyozásra és azoknak fogyatására.

Annak okáért Kd kérem szeretettel mi tetszése lészen ez aránt és ő felségét találja meg ezen dolog felől, avagy micsoda mediumokkal akar élni, tudositani felőle ne nehezteljen, mivel én is akarván az kevés javacskáimra gondot viselni örömest az Kd tetszése és jó tanácsa szerint procedálnék ez dologban. Énnekem is parancsolván Kd maradok mindenkor, kész, jóakaró szolgája, fia az Kd szolgálatjára. In reliquo Illustrissimam Dnem vestram feliciter valere quam diutissime desiderans. Datum Zboroviæ 1661 die 20 Xbris. Illustrissimæ Dnis vræ Servitor filius ad obsequia paratus.

LADISLAUS RÁKOCZY.

Ugyanazon papiron Csáky válasza fogalmazványa.

Szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint jóakaró fiam uramnak!

Vettem Kd nekem szóló becsületes levelét, kiből értem Montecuculli generalis uram ellenünk törekvő igyekezetit, de mivel discretus úrembernek tartom lenni, nem tehetek idegen itéletet felőle; noha Göncznek valóban megfizetett, ki bevött szokások szerint cselekedhetett, nem kedvezvén senkinek.

Irhatom Kdnek posta szolgám csak tegnap érkezett Bécsből, azt az útat épen egy hét alatt járta meg. Irják onnét, hogy ő felsége az mi kegyelmes urunk nem contemnálta az statusok requisitioját, hanem mindjárt gróf Rottál János uramat rendelte Kassára jövetelre. Palatinus uramnak is intimáltatott, hogy újabb convocatiot instituáljon az német vitézek állapotjukról és az statusoknak megcsendesítésökről tractáljon. Ott immár jóakaró fiam uram mind kelmes urunkhoz tartozó kötelességünket s mind megnyomorodott hazánkhoz való hűségünket

demonstratiok által conprobálnunk kelletik. Nehéz dolog igen az olyanokat táplálnunk, kik mind életünk, s javaink elfogyasztásában igyekeznek törekednek ellenünk! De ha az kassai consultatioval idejében az jót az roszszal egybe gyalolhátják a nagy elméjű emberek, dicsérem az német vitézeknek, ha csak rész szerint is hazánkban való telelé-seket. De én annak soha nem consentiálok szabad akaratom szerint, úgy oszlattassanak, hogy jószáginkat birodalmunk alól magoknak tulajdonítsák, hanem az mint oda fel cselekedtek, az egész német hadakat véghelyekbe osztották és az nemes vármegyék bizonyos limitatio szerint oda gazdálkodnak nekik, itt is azt kell cselekedni, salvo jure aliorum. Reméllem hogy ő felsége is fele terhét ennek az gazdálkodásnak magára vállalja és nem mindenöstől veti nyakunkra, kiváltképen ha privilegiumunknak oltalmazásában egyező igazságunkat fogta tapasztalni.

Az Kemény János uram székely papja ismét postán ment fel Bécsbe, két dolgot jelentett, egyik hogy az ura ez hónak 12-ik napján indult Apaffi Mihály ellen Erdélybe, másikat, hogy Montecuculli uram 3 ezer válogatott német vitézeket bocsátott vissza Kemény János uram mellé, kik egyenesen Tokainál mentek által az Tiszán.

Több írásommal Kdet nem terhelem. Kívánom éltesse Isten Kdet.

Datum in arce Scepus 22 deczembris 1661.

Kdnek jó akaró apja és szolgája.

Aligha az armada tovább mozdul az consultatioig, oda kelletik talán nekik gazdálkodnunk.

Ivrét; egy ív; három oldal beírva; 4-iken a külczim latinul Cs—nak.

Rákóczinak finom metszetű gyűrűpecsétjével; piros viasz.

II. HELYNEVEK.

III. EGYES TÁRGYAK.

TARTALOM.

